

Bliuzas
Ričardui Gaveliui

Bliuzas Ričardui Gaveliui

Atsiminimai,
užrašai paraštėse, laiškai,
eseistika,
kūrybos analizė

Sudarė
*Nijolė Gavelienė, Antanas A. Jonynas,
Almantas Samalavičius*

VILNIUS 2007

UDK 888.2:929 Gavelis
BI-77

Knyga išleista Lietuvos Respublikos kultūros ministerijai
parėmus

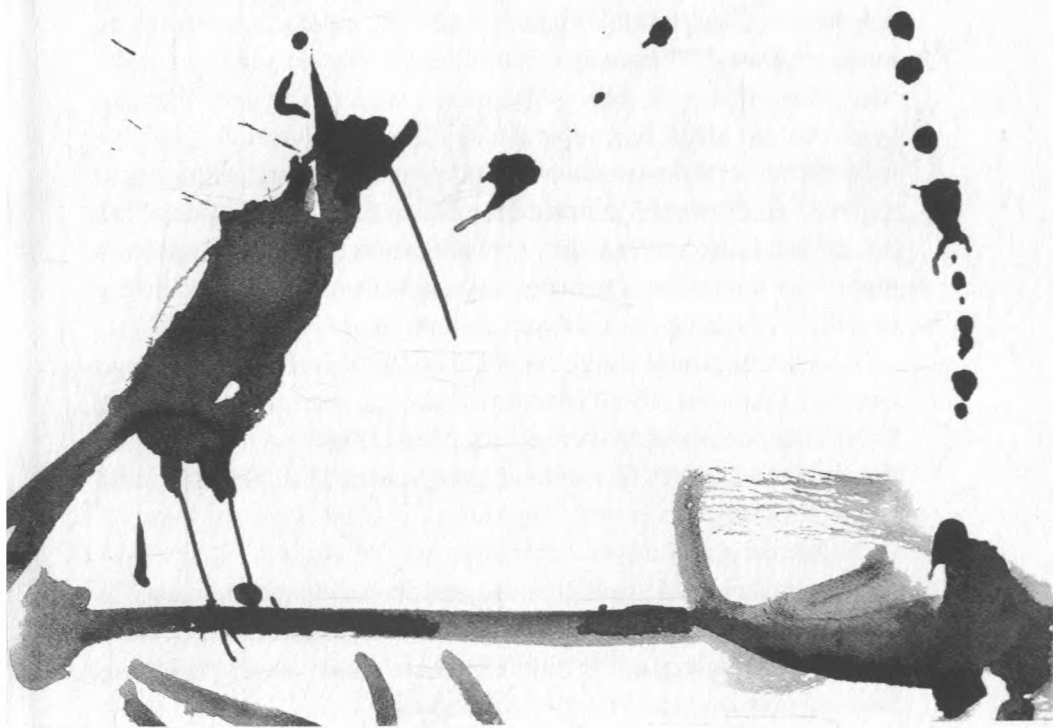
Knyga iliustruota Leo Ray piešiniais tušu iš ciklo
„Paukščiai“ (2006), Algimanto Aleksandravičiaus, Butauto
Barausko, Džojos Gundos Barysaitės nuotraukomis,
taip pat nuotraukomis iš Nijolės Gavelienės, Vandos
Gavelienės ir Leo Ray asmeninių archyvų

Viršelyje panaudota
Algimanto Aleksandravičiaus nuotrauka

ISBN 978-9986-16-530-9

© Nijolė Gavelienė, Antanas A. Jonynas,
Almantas Samalavičius, sudarymas, 2007
© Ilona Kukenytė, dizainas, 2007
© „Tyto alba“, 2007

Leidėjų žodis

Šios knygos atsiradimas buvo lydimas keleto įdomių sutapimų. Mėgstantys didelius apibendrinimus drąsiai galėtų tarti – ji turėjo gimti, ir gal net pati Ričardo dvasia kišosi į knygos rengimą.

Antanas A. Jonynas nė kiek nenustebo gavęs pasiūlymą surinkti atsiminimus: ne kartą tai jau darė ir apie tai galvojo. Kai pakvietėme į leidyklą kultūrologą Almantą Samalavičių apsvarstyti būtinybę išleisti knygą apie Ričardą Gavelį ir kalbinti jį būti vienu iš sudarytojų, jis portfelyje jau turėjo solidžios medžiagos apie naujausius šio rašytojo kūrybos tyrinėjimus užsienyje, išsamią bibliografiją ir kitus svarbius dalykus – mat pats buvo sumanęs išleisti darbą apie Ričardo Gavelio kūrybą.

O didžiausia staigmena buvo Ričardo studijų draugo Leo Ray „atsiradimas“ po 20 metų ir susitikimas su Nijole Gaveliene leidykloje. Leo Ray piešiniai sugulė į šią knygą, nors pats dailininkas, manytume, juos piešdamas tikrai nebuvo numatęs savo paukščiams tokio likimo... Kaip tai galėjo įvykti be Ričardo žinios?

Pavadinimą pasiūlė leidykloje dirbantis Eugenijus Kubilinskas, senas Ričardo bičiulis. Su juo Ričardas keisdavosi muzikos įrašais ir, užėjęs į leidyklą be įspėjimo (taip darė visada), teiraudavosi visada taip pat: „O kur padėjote Genelį?“ Genelis leido galvą nukirsti, kad bliuzą Ričardas mėgo labiausiai.

Iš ko sudaryta ši knyga?

Iš atsiminimų – daugeliui tai bus, be abejo, įdomiausia dalis. Čia Ričardas Gavelis vadinamas pasaulinio masto rašytoju (Cornelius Hell), čia apie jį pasakoja mama ir žmona (jis svajojo turėti žirgą!). O kolegos rašytojai šioje knygoje iš tiesų virto kolegomis.

Knygoje yra nespausdintų Ričardo užrašų, kuriuose dėstomos mintys keistai sutampa su atsiminimų autorių svarstymais apie sunkumą atkurti anapus išėjusio draugo portretą. Yra laiškų draugui, su kuriuo buvo rutuliojamos įmantrios minčių džiazo temos apie meną, jo misiją.

Toliau – rašytojo publicistikos aukso fondas (niekas nepaseno!), ne mažiau įdomūs kritikų svarstymai apie paties Gavelio kūrybą. Svarbūs šaltiniai tiems, kurie atsidėję nagrinės jo kūrybą ateityje. Tokių, norisi tikėti, rasis.

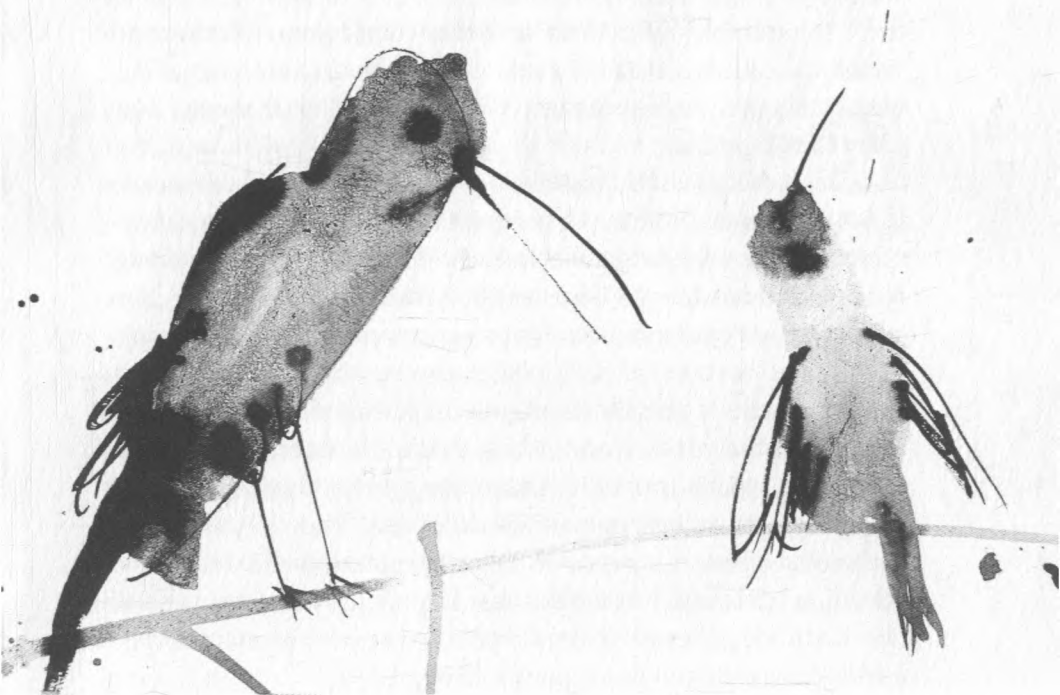
Mūsų leidyklos bendradarbiavimas su Ričardu Gaveliu prasidėjo 1997 metais. Objektivus rezultatas – trys romanai: „Prarastų godų kvartetas“ (1997), „Septyni savižudybės būdai“ (1999) ir „Sun-Tzu gyvenimas šventame Vilniaus mieste“ (2002). Per dešimtmetį spėjome pamiršti, kaip mes susitikome, – padėjo archyvas. Štai kaip pats Ričardas kalba „Respublikoje“ (1997 lapkričio 13): „Prieš porą metų buvau pareiškęs, kad jokios metaforos iš šito gyvenimo išgauti neįmanoma, galima parašyti tik kriminalinį reportažą, todėl iš manęs romanų nėra ko tikėtis. Konkrečią knygą išprovokavo leidykla „Tyto alba“. Pasirašydamas sutartį turėjau krūvas kažkokio šlamšto, bet metaforos dar nebuvo. Įnirtingai kažko ieškojau, tris ketvirtadalius teksto iš karto išmečiau į šiukšlių dėžę. Sutartis privertė susiimti, nes romaną turėjau parašyti per pusmetį. (...) Literatūriškai mirti dar nenorėčiau. Neturiu nei liguistos didybės manijos, nei tikėjimo savo žvaigžde.“

O dabar – trumputė citata iš „Prarastų godų kvarteto“ (beje, iš pradžių romanas vadinosi „Chaosmoso muzika“), kuri tikrai verčia suklusti: „Tais laikais pasaulyje buvo daug sumaišties. Sumaištis karaliavo ištūmusi protą ir įvykių darną. Tais laikais žmonės be atodairos mainė išvaizdą ir profesiją, būstą ir sutuoktinius, o ypač dievus ir įsitikinimus. Karlas Fergizas vasarą panorą pakeisti šalį: paliko Rusiją taip pat ūmai, kaip kitados į ją išvyko.“ Juk tai vėliau iš tiesų įvyko, kai Ričardas jau buvo įgyvendinęs pagrindinę tragišką savo metaforą.

Tame pačiame interviu „Respublikai“ Ričardas sako: „Labai stengiausi išgauti ką nors apie šiuos laikus.“ Mums atrodo, jam tai pavyko.

Jis buvo savas. Taip jau yra – vieni rašytojai, net išleidę kelias knygas leidykloje, yra tolimi ir neateina „tiesiog šiaip“. Jis ateidavo. Paskleisdavo gerų kvepalų aromatą ir keletą įdomių pokalbio temų. Išklausydavo. Kartais suklusdavo. Suprasdavo. Pasitikėjo, nes dar turėjo planų, ir apie juos žinojome. Tikrai padėjo parengti šią knygą. Ačiū.

Sudarytojų žodis

Memuarai apie laisvą žmogų

Palikite viltį, įžengiantys į prisiminimų knygą, aptikti joje tikrąjį gyvo žmogaus paveikslą. Gal po šimtmečio, skaitydami vadinamuosius amžininkų prisiminimus, ir galime apgaudinėti save iliuzija, esą regime autentišką ir objektyvų asmenybės paveikslą – tas laikas nutolęs, detalės dulkėmis apneštos, ir pro jų išblėsusius kontūrus, mūsų įsivaizdavimų apibendrintos epochos dvasios gaubiami, smelkiasi legenda virtusio ir vaizduotės žaislais apipinto herojaus bruožai. Antra vertus, kas gi yra tikroji žmogaus biografija, jei ne tai, kas dokumentuose užfiksuota, prisiminimais paliudyta ir žmonių atmintyje išsaugota. Nors, šiaip ar taip, tikrasis žmogaus buvimo liudytojas yra darbai, išlikę ar dingę, tačiau paženklinti jo vardu.

Ir, regis, būtų kur kas logiškiau, jei šiandien imtume į rankas naują Ričardo Gavelio romaną, o ne prisiminimų apie jį knygą. Mirties sprendimai beveik visada atrodo nelaukti ir beveik visada – neteisingi. Nelemta Ričardo Gavelio mirtis tą 2002 metų vasarą visiems, jį žinojusiems ir pažinojusiems, buvo lyg perkūno trenksmas iš giedro rugpjūčio dangaus. Ne taip dar daug laiko praėjo nuo tos skaudžiu netekties jausmu, o kartu ir bejėgišku apmaudu pažymėtos dienos, tačiau laikui bėgant vis akivaizdžiau matyti, kokia didelė prarasties tuštuma veriasi toje mūsų kultūros peizažo vietoje, kur stovėta Ričardo. Dabartinė lietuvių literatūra neteko nemenkos dalies savo jėgos ir ryškumo. Gal net galėčiau pasakyti – nemenkos dalies autentiško savitumo pasaulinės literatūros kontekste. Nes Gavelis išėjo kaip tik tuo metu, kai jam kaip tik – pagaliau, po daugelio metų nepelnyto ignoravimo ir nutylėjimo – ėmė vertis ir platesnio pripažinimo erdvės.

O Gavelis buvo nutylimas logiškai ir pagrįstai. Marazminei, šizofreniškai brežnevinio komunizmo epochai negalėjo būti priimtina – nebent tik iš dalies tyliai pakenčiama – ir asmenybės laisvę bei orumą adoruojanti proza, ir pabrėžtinai nepriklausoma jos autoriaus laikysena. Atgimimas ir atgauta nepriklausomybė nebent išlaisvino nuo „brandaus socializmo“ cenzūros ir atvėrė galimybes laisviau rašyti ir skelbti tekstus, tačiau tautinio patriotizmo šūkais ornamentuotai ideologijai kandus ir neatlaidžiai kritiškas Gavelio individualizmas taip pat negalėjo tapti visiškai savas. Baili „iškanukinta“ sąmonė, viduje neišsivadavusi, o tik perėmusi naujosios ideologijos lozungus, nebuvo pajėgi priimti laisvos atsakomybės iššūkių ir kartais ironiško, kartais skeptiško žvilgsnio į stabais pretenduojančias virsti naująsias šventenybes. Neatsitiktinai jo kūryba taip ir liko neįvertinta jokiais svaresnėmis premijomis, nepaisant to, kad visi gerai suvokė, jog susiduria su tebūnie ginčytina ir kontroversiška, bet neabejotinai išskirtine literatūrine kondicija.

Daugeliui bent iš matymo pažinojusių Ričardas Gavelis buvo neatsiejama Vilniaus dalis – ryški, kitioniška ir krintanti į akis. Kaip ir Vilnius – neatsiejama Gavelio kūrybos dalis, ne fonas, o savarankiškas, aktyvus personažas. Ir nepaisant to, kad šio miesto šmėkla iškyla kaip reta niūri ir slegianti, drįsčiau Gavelio romanus vadinti savotiškais meilės himnais Vilniui – meilės, skausmingai sumišusios su apmaudu ir neviltimi. Man regis, ši meilė savaip apibūdina ir paties Ričardo Gavelio asmenybę, ir jo kūrybą, kur itin sąmoninga, logiškai racionali mąstysena susipina su paradoksaliais absurdo būsenų pojūčiais ir potyriais. Nors ir labai nesislapstydamas nuo viešumos – galų gale juk nemažai metų savo tarnystę ir straipsniais spaudoje itin aktyviai dalyvavo viešajame, ir ne vien grynai kultūros, gyvenime, – Gavelis daugeliui atrodė ir buvo paslaptinga asmenybė. Nelinkęs į greitas pažintis ir artimas bičiulystes, prisidengęs kandžia ironiška šypsena ir fraze, atrodė veikiau neprieinamas, šaltas, išdidus ir net pasipūtęs. Ir dar – pabrėžtinai aristokratiška elegancija, išrankumas ne tik rūbui, maistui ir gėrimui, dėl to neretai atsisakant daugelio ne mažiau reikalingų dalykų, bet ir pokalbiui ar knygai. Galbūt ir

toks įspūdis pasako dalį tiesos apie Ričardą Gavelį, bet kas dabar žino, kiek tai buvo sąmoningai kuriama įvaizdžio kaukė. Kaukė kaip protestas ir siekis atsiriboti nuo žmogaus orumą žeminančios, individualybę niekinančios ir slopinančios „visaliaudinės valstybės“ atmosferos. Ir kas pasakys, kokių nuolatinių pastangų ir disciplinos turėjo pareikalauti tokia laikysena vien plebėjiškas lygiavos vertybes išpažįstančioje visuomenėje. Tikėtina, kad ir ši įtampa, lygiai kaip ir sekinantis, alinantis nyris į savo neretai niaurių reginių pasaulį neišvengiamai prisišaukdavo iškrovą, o ją galbūt paprasčiausia būdavo pasiekti su taure gero konjako ar viskio. Ir vis dėlto artimiau bendravę su Ričardu – o tokių buvo labai nedaug – paliudytų (kai kurie ir liudija šiuose prisiminimuose) ne tik racionalų jo protą ir skvarbią, nestokojančią netikėčiausių įžvalgų išmintį, bet ir jautrų atlaidumą žmogiškai silpnybei ir paprastą draugišką šilumą.

Surinkti šį nedidelį pluoštą atsiminimų apie Ričardą Gavelį nebuvo labai paprasta užduotis – kaip jau minėjau, artimiau su juo bendravusių žmonių būrelis tikrai buvo nedidelis, tad juo labiau knygos rengėjų ir leidėjų vardu norisi padėkoti visiems, atsiliepusiems į leidyklos kvietimą pasidalyti prisiminimų savastimis, kartu be priekaišto paapgailauti, kad kai kurie – dėl įvairių priežasčių – atsisakė dalyvauti rengiant šią knygą, taip pat atsiprašyti tų, į kuriuos dėl neapdairumo ar nežinojimo, be blogos valios leidėjų taip ir liko nesikreipta.

Nes norisi tikėti, kad prie Ričardo Gavelio asmenybės bus grįžtama dar ne kartą.

Antanas A. Jonynas

Galingos vaizduotės kūrėjas

Ričardo Gavelio literatūrinis palikimas gana gausus – septyni romanai, keturi apsakymų rinkiniai, keletas pjesių ir scenarijų kino filmams, keletas dešimčių esė, iki šiol išblaškytų po gelstančius periodikos puslapius. Gyvam rašytojui netrūko nei skaitytojų, nei kritikos dėmesio: kiekviena nauja negailėstinga ir provokuojanti Ričardo Gavelio knyga sulaukdavo nuo kelių iki keliolikos recenzijų: jį kalbindavo tiek kultūros spaudos bendradarbiai, tiek bulvarinių leidinių žurnalistai. Kita vertus, jam, ko gero, kaip nė vienam kitam lietuvių rašytojui teko patirti tokią plačią skaitančios publikos emocijų skalę – nuo adoracijos ir susižavėjimo iki ignoravimo ar netgi atviros neapykantos. Tapęs skaitomiausiu lietuvių rašytoju vos pasirodžius legendiniam romanui „Vilniaus pokeris“ (vėliau tapusiam pirmąja Vilniui skirtos trilogijos dalimi), devintojo dešimtmečio pabaigoje išleistam šiandieną jau sunkiai įsivaizduojamu šimtatūkstantiniu tiražu, Ričardas Gavelis vėliau tokio populiarumo nebepatyrė, nors nė viena išleista jo knyga nelikdavo nepastebėta. Tačiau sklaidant rašytojo kūrybai skirtus straipsnius, recenzijas bei smulkesnius atsiliepimus susidaro keistas įspūdis. Nors kritikų dėmesio jam tikrai netrūko, tačiau akivaizdu, kad kritinės interpretacijos dažniausiai būdavo proginės (pasitinkant naują romaną ar apsakymų rinkinį), kartais gana seklios, paviršutiniškos, o retsykais netgi kupinos įtūžio ir aklos neapykantos autoriui, išdrįsusiam apnuoginti slaptus *homo lithuanicus* sielos užkaborius. Ričardas Gavelis buvo rašytojas be kompromisų, negailėstingai sudaužęs giliausiai įsišaknijusius mūsų kultūrinius mitus, teigiančius lietuvių stiprybę, jo begalinį tautinį orumą, pasididžiavimą šlovingos praeities simboliais, nepalaužiamą charakterį ir mūsų kultū-

roje, ko gero, atlikęs tai, ką kitados Vakarų kultūroje padarė Friedrichas Nietzsche, XX amžiaus išvakarėse paskelbęs Dievo mirtį. Ričardas Gavelis panašiai pasielgė su svarbiausiais lietuviybės simboliais, interpretuodamas juos kaip negrįžtamai prarastus, išlikusius tik kaip negalios ir bejėgiškumo įsikūnijimai. Nenuostabu, kad bundanti tauta tokios negailestingos akistatos su nesena savo praeitimi negalėjo atlaikyti... Šitai, matyt, paaiškina ir tai, kodėl tokia galinga vaizduote apdovanoto rašytojo kūryba nepriklausomoje Lietuvoje kaip ir sovietmečiu nesulaukė adekvačių pagarbos ir pripažinimo ženklų; liko tik probėgšmais aptarta XX amžiui skirtose literatūros istorijose ir beveik apeita mokyklai skirtuose vadovėliuose.

Matyt, teisi bene kruopščiausia Ričardo Gavelio kūrybos tyrinėtoja, išeivijos literatūros kritikė Violeta Kelertienė, teigianti, jog rašytojas, drąsiausiai kritikavęs sovietinį ir posovietinį laikotarpį, dar bus pripažintas kaip vienas įžvalgiausių mūsų visuomenės ir jos kultūros analitikų, žvelgęs toliau ir giliau nei daugelis kitų jo amžininkų. Tai rodo ir šios knygos skyrius, sudarytas iš rašytojo esė, kurios atskleidžia neeilinę jo, kaip kultūros ir visuomenės analitiko, dovaną, ir, tikiuosi, skaitytojai turės progos įsitikinti, kad daugelis jose pateiktų įžvalgų iki šiol yra stebėtinai aktualios.

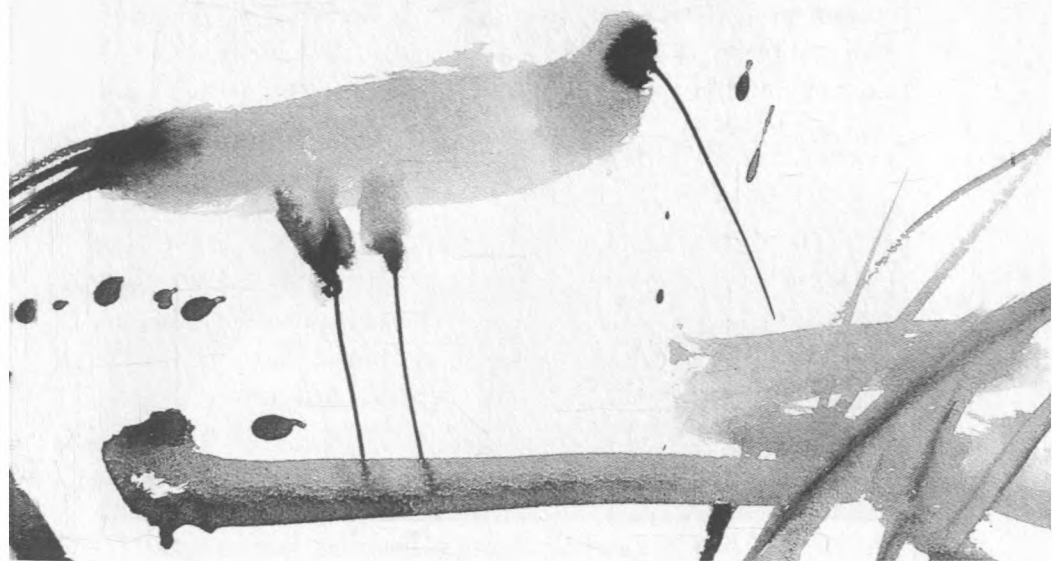
Kad ir kaip ten būtų, neabejotina, kad Ričardo Gavelio kūryba yra svarbi pastarųjų dešimtmečių lietuvių literatūros paveldo dalis, kurią būtina aktualizuoti ir iš naujo *perskaityti*. Šiame kontekste *perskaitymą* suvokiu kaip kritinės interpretacijos veiksmą, kurio ėmėsi pustuzinis literatūrologų bei giminingų disciplinų tyrinėtojų. Jie pateikė savo požiūrį į rašytojo kūrybą, išryškindami tuos jos aspektus, kurie dažniausiai likdavo už kritinės interpretacijos ribų. Įžvalgesni skaitytojai pastebės, kad daugelis literatūros interpretuotojų Gavelio kūrybai taiko tuos analitinius instrumentus, kurie iki šiol buvo beveik netaikomi lietuvių grožinei literatūrai nagrinėti: t. y. į jo prozą žvelgiama pasitelkiant postkolonijinėje teorijoje ar postkolonijinėse studijose taikomus teksto analizės principus. Pasirinkę tinkamesnius raktus rašytojo kūrybai, literatūrologai atskleidžia

nagrinėjamų tekstų sąsajas su sovietmečio ir pokomunistinės Lietuvos socialiniais kontekstais, iškelia tuos jo kūrybos aspektus, kurie dažniausiai būdavo apeinami, nutylimi ar tiesiog atvirai ignoruojami, atverdami skaitytojams gausias Gavelio prozos kūrinių prasmes ir implikacijas.

Verta pridurti ir tai, kad sudarant knygos dalį, skirtą literatūros interpretacijoms, buvo atsisakyta minties dar kartą skelbti lietuvių kalba jau publikuotus kritikos tekstus, tad čia pateikiami straipsniai ir esė, parašyti specialiai šiam leidiniui arba skelbti tik užsienio mokslo leidiniuose. Noriu tikėtis, kad atidūs ir kartu nešališki žvilgsniai į įdomaus, tikrai neeilinio lietuvių prozininko veikalus paskatins ne tik dar kartą atsigręžti į jo kūrybinį palikimą, bet ir perskaityti jį nauju žvilgsniu, atmetus slepiančią ir ribojančią kultūros mitologiją, turėjusią įtakos Ričardo Gavelio prozos suvokimui ir vertinimui pirmuoju posovietinės Lietuvos dešimtmečiu. Galiausiai, jei čia pateikiami kritiniai svarstymai privers dar kartą be prietarų ir išankstinio nusiteikimo paimti į rankas rašytojo knygas, stengiantis suvokti, ką iš tiesų norėjo pasakyti autorius ir kodėl jis pasirinko tokias, o ne kitokias kūrybinės vaizduotės formas, savo, kaip šios knygos dalies sudarytojo, darbą jausiuosi sąžiningai atlikęs.

Almantas Samalavičius

Atsiminimai

Prisiminimų prisiminimai

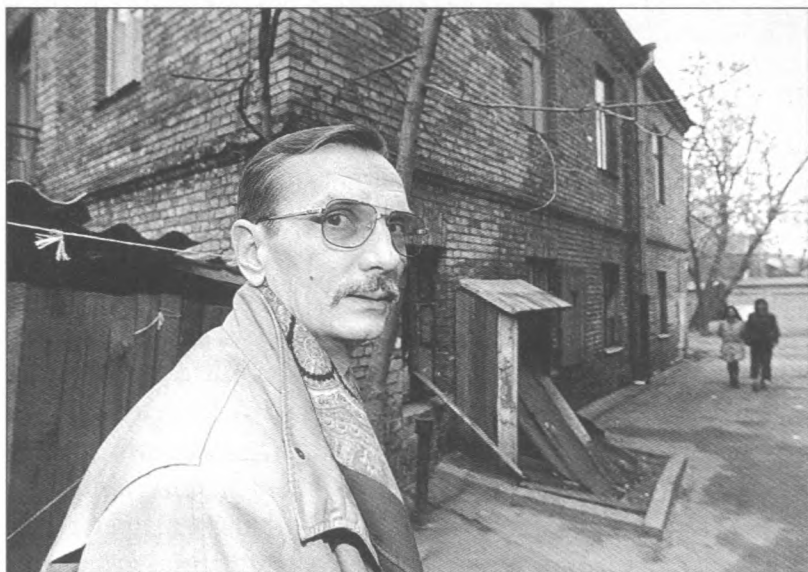
Liutauras Degėsys

Pradėkime nuo širdžiai mielų banalybių: laikas bėga ir viskas keičiasi. Blogiausia, kad net prisiminimai toje laiko ir permainų tėkmėje irgi pradeda keistis ir netgi pradeda gyventi savo atskirą gyvenimą. Jie mutuoja, transformuojasi, vystosi pagal savo pačių, nepriklausomus nuo tavęs ir tavo gyvenimo dėsnius. Atsiranda nauji prisiminimai – kartais geresni, kartais visai nevykę, tik keisčiausia, kad beveik visiškai be jokio ryšio su gyvenimo patirtimi – tiesiog patys iš savęs. Realybėje tai tiesiog reiškia, kad visai kitaip pradedi prisiminti tai, ką prisimindavai anksčiau, ir, ko gero, pradedi prisiminti netgi tai, ko anksčiau niekada nesi prisiminęs. Atsiranda visai rizikingas dalykas: prisiminimų prisiminimai. Labai jau daug juose žaidimo elementų, teatro, išsigalvojimo, vaidybos. Kažin ar tinka visi tie spektakliai mūsų prisiminimuose apie mūsų mirusiuosius...

Na, bet kito kelio nėra. Tiesą sakant, net ir mūsų kasdieniame gyvenime labai dažnai tos dvi realybės taip susipina, supanašėja, susipainioja ir tik vėliau persiskiria, pasikoreguoja ir pasigerina, kad jau būna nebeįmanoma nieko garantuoti: kur čia tie „tikrieji“ prisiminimai apie gyvenimą: suprask, neišgalvoti „gyvenimo atspindžiai“, ir kur jau tik prisiminimai apie prisiminimus – tų „tikrųjų“ prisiminimų nevalingas, nesąmoningas, bet visada kryptingas ir turintis apibrėžtą tikslą tobulinimas, perrašymas, analizė. Kur prasideda prisiminimų rūšiavimas, koregavimas, re-

tušavimas, trynimas arba visiškas išnaikinimas. Nieko čia ypatinga nėra – kiekvienas iš mūsų yra ką nors kada nors „išbraukęs iš atminties“, išmetęs į prisiminimų šiukšlių dėžę ar bent jau pasidėjęs į nepasiekiamą sąmonės lentynėlę. Tai pats tikriausias būdas išgyventi nepakeliamą, nepakenčiamą praeitį. Pakeisti ją. Bet tada prasideda tai, ką rusai labai taikliai yra įvardiję kaip „nepredskazujemost prošlogo“. Kyla labai rimtas klausimas, į ką atsiremti, jei ne tik ateitis, bet ir praeitis pasirodo besanti nenuspėjama. Kai ne tik ateitis, bet ir praeitis bet kada gali išaušti visiškai kitokia – pasikeitusi. Negrįžtama, beviltiška, neatpažįstama kitokia.

Banaliausi psichologijos pavyzdžiai byloja, kad nieko ypatinga ir čia nėra. Visiškai paprastas, lengvai paaiškinamas reiškiny: jis pagrįstas mūsų psichikos gebėjimu atspindėti ne tik išorinę realybę, bet ir galimybe savotišku vidiniu žvilgsniu tyrinėti, apžvelgti savo sąmonės, o kartais ir pasąmonės reiškinius. Prisiminimai

Vilnius, Užupis. Apie 1988.

mūsų prisiminimuose gali keistis, vienos jų savybės – stiprėti, kitos – silpnėti. Nesvarbūs dalykai gali įgauti netikėtai sudėtingą ir pranašiską prasmę, kadaise svarbūs daiktai ir žmonės – išblukti, netekti buvusio grožio ir vertės, arba atvirkščiai, netikėtai sustiprėti. Visa tai atsitinka dėmesio spinduliui apšviečiant sąmonėje glūdinius prisiminimų šešėlius. Beje, visai taip pat, kaip mūsų kasdieniškas žvilgsnis irgi ištraukia iš realybės kokius nors mums svarbius aspektus, nukreipdamas intereso spindulį į kitiems visai nesvarbius daiktus ir jų savybes.

Kiekvienas žmogus turi dalykų, kurių nenorėtų prisiminti. Ir tada kyla pagunda taip perrašyti nemalonių prisiminimus, kad jų niekada neprisimintum. Pagalvoji – kai ištrini prisiminimus iš galvos, tai jų ir nelieka. Kartu nelieka netgi praeities, kuri iš tikrųjų tėra (jei yra) tik tavo galvoje kaip buvusios tikrovės dabartinis prisiminimas. Taip įgyjama didžiulė galia valdyti praeitį. Nevykusi praeitis lyg ir visai be tavo pastangų taip gražiai retušuojama, paspalvinama, išnaikinama ir perrašoma, kol pasidaro visiškai pakenčiama.

Klausi savęs – kodėl taip ilgai rašai apie kažkokius abstrakčius dalykus, paprašytas paprasčiausiai prisiminti Ričardą Gavelį? Kodėl išsisukinėji įvairiausiomis abejonėmis, tokiomis kaip: kažin ar jis norėtų, kad jį kažkas prisimintų specialiai, atskiroje prisiminimų knygoje? Ar turi prasmės šiandieną prisiminimai apie mirusiuosius, jei net gyvųjų dažniausiai nesusėjame prisiminti? Gal tai nusivylimas neleidžia tau susikaupti. Nusivylimas, kaip klausimas: kodėl taip greitai išsitrina, iškrinta iš literatūros apyvartos netgi tokie vardai kaip Ričardas Gavelis?

Jau tą atmintinę rudenį Frankfurto knygų mugėje paskutinis jo romanas nesulaukė planuoto susidomėjimo. Priežastis? Labai paprasta – publikai reikia gyvų autorių: apčiuopiamų, apžiūrinėjamų ir apkalbinėjamų, regimų, o ne kažkokių metafizinių, anapusinių, nepasiekiamų būtybių. Reikia akivaizdžių susitikimų, pokalbių ir literatūros skaitymų. Pasirodo, šiuolaikiniame literatūros procese

vienas svarbiausių reikalavimų autoriui yra tai, kad jis pirmiausia turi būti gyvas. Tegu mirusieji rūpinasi savo mirusiaisiais...

Taigi: prisiminti... Kokį tu jį prisimeni...Turintį ir kuriantį teorijas – kaip ir jūs visi. Įsimylėjusį tikrovę ir besidomintį žmonėmis. Besidomintį viskuo – nuo skirtingų religijų iki skirtingų fizikų ir trijų geometrijų. Mokantį lošti, gerti, apskaiciuoti riziką, įvertinti situaciją, pažinti žmones, permatyti juos. Ir tuo pat metu – nieko asmeniška. Jokių vaikų, jokių antžmogiškų draugysčių, neteisinių meilės nuotykių. Nieko neteisinga. Išskyrus gal tik vieną pasaulį. Pasaulį, kurį šių eilučių autorius viename savo eilėraštyje įvardijo kaip „Šalį C_2H_5OH “. Kaip ir kiekviename eilėraštyje, jame yra teisybės, bet kartu ir teisybės apie autorių. Skaitant šį eilėraštį atrodo, kad autorių netgi yra apėmęs pavydas – pavydas tiems, kurie ilgam apsigyvendavo toje šalyje ir grįždavo iš ten – pavargę ir su autoriui nepasiekiamomis patirtimis. Kaip jie gyveno ten, ką

Ričardas ir Nijolė Gaveliai (dešinėje) svečiuose pas Liutaurą ir Juditą Degėsius (kairėje). Vilnius, apie 1980.

veikė – šių eilučių autoriui, kuriam pavykdavo ten apsigyventi tik labai trumpai – taip ir liko paslaptis. Todėl apie tai – daugiau nė žodžio. Gal tik keletą žodžių apie kitus pasaulius, kuriuose teko su Ričardu susitikti.

Smagiausia yra prisiminti jaunystę. Niekada neaugai ir nesisukiojai vien humanitarų srityse. Niekada, tiesą sakant, ir nemėgai save humanitarais vadinančių žmonių, kurie su pasididžiavimu aiškindavo, kad nesupranta technikos, bijo matematikos, o ir apskritai nenori ir negali nieko žinoti. Senokai supratai, kad jei įkandi filosofijos tekstus, tai matematikoje ir fizikoje nieko antžmogiška nėra ir negali būti. Yra tik kalbų (matematikos, fizikos, chemijos, anglų, vokiečių, kinų) mokėjimas arba nemokėjimas. Negali matematikos ar šiuolaikinio meno nurašyti vien už tai, kad jie kalba kita kalba. Filosofijos studijos tave įsuko į paaiškinimų sritį – į būtinybės ne tik žinoti, bet ir suprasti pasaulį. Kartais dar daugiau – būtinybės žinoti įvairiapusiškai, paaiškinti daugiariopai, suprasti daugiaprasmiškai.

Studijuodami filosofiją ir psichologiją, greta pagrindinių mokslų mokėtės anatomijos, fiziologijos, matematikos, ergonomikos, zoopsichologijos, semiotikos, semantikos. Kasdien skaitydavote šimtus puslapių, ruošdamiesi seminarams ir kolokviumams. Visus vakarus kartu su draugais praleisdavote kavinėse, aludėse ir privačiuose plotuose – ir kalbėdavotės, ir veldavotės į begalines diskusijas. Ričardas dažnai būdavo ten. Fizikas teoretikas pagal išsilavinimą, literatas iš pašaukimo, ekonomistas pagal apsiskaitymą. Humanitaras ir technokratas viename asmenyje. Skaitytojas ir rašytojas. Žinantis, mokantis, suprantantis ir gebantis paaiškinti. Niekada nekalbėdavote apie realų gyvenimą – tik apie filosofiją, literatūrą, fiziką, meną ir sportą. Kiti ir kitokie nuolatiniai aludžių lankytojai seniausiai buvo nurašę jus kaip nevisapročius, nusigėrusius ir kalbančius nesuprantama kalba. Noumenai, fenomenai, kvarkai, vertybių heterogonijos, dimensijos, algoritmai, paradigmos, matricų teorijos, digresijos, hegeliai, kantai, rieman-

nai, bohrai, smithai ir hayekai buvo laistomi alumi, spirituotu Anykščių vynu ir užkandami klasikinėmis aludžių užkandomis.

Ir dabar tu bandai prisiminti ir suprasti. Nuostabiausia, kad mūsų sąmonės dėka pasaulyje yra daugybė pasaulių. Kiekvienas žmogus turi galimybę rinktis, kuriame pasaulyje norėtų gyventi: vieni gyvename mokslo, religijos, kiti – meno, treči – meilės ar neapykantos, ar politikos, ar sporto pasaulyje. Kiekvienas iš mūsų kurį nors iš šių pasaulių pasirenkame kaip pagrindinį – jis yra mūsų namai. Kituose pasauliuose mes tik apsilankome, pabūname, pasisvečiuojame, bet anksčiau ar vėliau grįžtame namo – į savo pasirinktą pagrindinį pasaulį. Kai dabar, beveik po trisdešimties metų, galvoju apie jį, aš vis dar manau, kad Ričardo pasirinktasis pasaulis buvo valia: veikli, begalinė, griežta, susikaupusi, nieko neatleidžianti valia. Valia buvo tas uždaras, sau pakankamas, nepriklausomas pasaulis, kuriame Ričardas kūrė save ir savo herojų gyvenimus, eksperimentavo su savimi ir kitais. Aš manau, kad valia yra tai, kas galėtų paaiškinti Ričardo – tokio racionalaus žmogaus – nepaaiškinamas, neracionalias, absurdiškas silpnybes. Šiaip jau tradiciškai įprasta manyti, kad mūsų silpnybės puola mus. Kad mūsų silpnybės gyvena kažkur atskirai nuo mūsų, tačiau greta – mūsų pasaulyje. Jos ten tarpsta, stiprėja, stebi mus, semiasi jėgų iš mūsų klaidų, kol galų gale nusprendžia užpulti mus – netikėtai, prieš mūsų valią, kaip priešas, kaip koks svetimkūnis. Ir tada jos atsiranda mummyse nesustabdomai, nenumaldomai, kaip liga, ir griauja mus, kol galutinai užvaldo, ir tada jau kuria mus pagal savo norą ir planą.

Koks stebėtinai paprastas ir logiškas yra šis tipiškas silpnavalių pasiteisinimas, matyt, iš tikrųjų silpnavaliams labai tinkantis. Taip ir matai, kaip tie menkučiai silpnavaliai vos ne vos dvėsuodami slankioja po pasaulį, lyg ir saugodamiesi savo silpnybių ir paklydimų, bet iš tikrųjų beviltiškai laukdami, kada tos silpnybės užpuls ir suvalgys juos. Juk jie tokie silpnučiai, o jų silpnybės tokios stiprios –

įsigalėjusios, išvešėjusios, neišnaikinamos ir visagalės. Niekas negali prieš jas atsilaikyti. Tokia tat yra viena silpnųjų teorija.

O galėtų būti ir visiškai kitaip: be galo stiprūs žmonės išlavintos savo valios dėka – visiškai atvirkščiai – gali leisti sau kurti ir puoselėti savo silpnybės savyje, grožėtis jomis, stebėti, kaip jos vystosi ir tarpsta, analizuoti jas su mokslininko užsispyrimu ir įgūdžiu. Manau, kad Ričardo kaip tyrinėtojo dvasia ir valia vertė jį kurti silpnybės savyje, nebijant jų, neabejojant savo pergale, kurti eksperimentines sąlygas, keliant klausimus ir valdant situaciją. Ir todėl jis buvo tapęs tuo filosofiškuoju žmogumi – be paliovos keliančiu klausimus sau ir pasauliui, žmogumi, kuris nemylėjo ir tikrai negailėjo savęs tiesiog šiaip sau – todėl, kad yra ir kad save mylėti ir savęs gailėti yra tiesiog įprasta ir būtina.

Suprantama, kad tokiame judesiu reikia begalinės valios. O valios, kaip žinoma, neįmanoma sukurti iš šalies. Valia arba yra, arba jos nėra. Valia kuria pati save. Ir čia yra tikrai dvi galimybės: arba ji tiesiog vieną dieną baigiasi, arba pasiekia tokią jėgą, tokias paprastiems mirtingiesiems nesuprantamas ir nepasiekiamas aukštybes, už kurių jau nieko kita nėra.

Liutauras Degėsys – poetas, filosofas.

Tauta nemėgsta išdidžių

Liudvikas Gadeikis

I

Šitaip buvau pavadinęs savo rašinį „Veide“ apie Ričardą Gavelį, kai šiam sukako penkiasdešimt metų. Praėjo vos pora metų ir teko tam pačiam „Veide“ rašyti paskutinį žodį apie Ričardą – vietoj įprasto jo komentaro, kuriuos džiaugiausi galėdamas spausdinti keletą paskutinių (net šiandien keistai skamba tas žodis) jo gyvenimo metų.

Išdidieji miršta pirmi – nieko nauja negaliu pridurti. Ričardas toks buvo. Tai buvo ne tik jausena, charakterio bruožas arba, buitiškai sakant, pasipūtimas – gyvenime būtent šitaip dažniausiai tai suvokiama. Tai buvo konceptuali, sakyčiau, esminė jo nuostata, apimanti tiek buitiškąjį, tiek būtiškąjį lygmenis.

Ričardą artimiau pažinojau beveik dvidešimt metų, nuo tada, kai mudu sėdėjome „veidas į veidą“ tuometinės „Pergalės“, vėliau virtusios „Metais“, žurnale. Tuomet ant mūsų kabineto durų jis buvo užrašęs: GaGa. Pažinojau ir prieš tai, bet epizodiškai, kaip visi literatai vienas kitą pažįsta. Sėdėdamas porą metų diena po dienos kartu, manau, spėjau šiek tiek suvokti, kas tai per žmogus.

Nebuvo tai lengvas žmogus, su kuriuo galėtum pasišnekėti – rusai turi tokį pasakymą – „po dušam“. Veikiau atvirkščiai – visą laiką jautei, kad jis sąmoningai (o gal ir ne, gal jam taip savaime išeidavo) laiko nubrėžęs liniją ar ribą, už kurios labai nenoriai kitus įsileidžia.

Pirmas įspūdis iš darbo su juo buvo toks. Tuomet aš dirbau Literatūros mokslo ir kritikos, jis – Publicistikos skyriaus vedėju (tokie ir skyriai, pats sau ponas, pats sau tarnas, bet taip vadinosi). Būdavo, redaktorius duoda kokį straipsnį Ričardui suredaguoti (tuomet, skirtingai nei šiandien, daugumą straipsnių rašydavo ne redakcijos žmonės), tas, matau, paguli ant jo stalo savaitę kitą, vėl grįžta pas redaktorių, o paskui kažkokiu būdu atsiduria ant mano stalo – ir jau niekur nebekeliauja. Tuomet aš įsisąmoninau vieną tiesą, kurią Tomas Venclova įvardijo visai kitame kontekste: „Aš pritraukiu nelaimę nelyginant šiaurę magnetą / Lyg magnetas magnetą nelaimė pritraukia mane.“ Yra žmonių, kurie sugeba atstumti nuo savęs nebūtiną darbą, ir yra žmonių, kuriuos darbas kažkaip savaime pritraukia. Ričardas priklausė prie pirmųjų, gal todėl jo raštuose ir gyvenime, rodos, nebuvo nieko nereikalinga.

Neatsimenu, kokia proga, gal kad panašiu laiku aš įsitaisiau trečią sūnų, Ričardas pareiškė, jog jis yra konceptualus bevaikis. Nenorįs paleisti vaikų į šį pasaulį dėl dviejų priežasčių: viena, ta sumauta sovietinė sistema skirta tik žmonėms luošinti, o jis savo vaikams to visai netrokšta; antra, jis pats nesijaučia esąs toks, kad norėtų savo bruožus perduoti savo palikuonims. Vėliau sistema pasikeitė, tačiau nebebuvo progos grįžti prie tos temos – nors knietėjo.

Dar tada, 1988 metais, jis šnekėdavo, kad reikia redakcijai įsitaisyti *kompiuterį*, viskas tada būsią moderniau ir paprasčiau. Šiandieniniam skaitytojui tai atrodo banalybė, bet tuomet tai atrodė sunkiai suvokiama fantastika. Kaip buvęs fizikas, jis eidavo į Vilniaus universiteto Fizikos fakulteto laboratoriją, kur tuomet, regis, dirbo jo žmona, pažaisti kompiuteriu. Prisimenu, tai man atrodė sunkiai suvokiama modernybė.

Jo nepriklausomą, sakyčiau, lietuviams netradicinę elgseną geriausiai iliustruoja vienas iš tų laikų įstrigęs epizodas. Literatūrinio žurnalo „Pergalė“ redakcija buvo įsikūrusi tuometiniame Lenino, dabar Gedimino, prospekte, beveik priešais „Vagos“ leidyklą. Daž-

niausiai pietaudavome apačioje įsikūrusioje kavinėje. Su rašytoju Juozu Apučiu nusileidžiame apačion, randame Ričardą jau valgantį, prisėdame. Valgome, šnekame, būname – kaip paprastai prie pietų stalo. Ričardas baigia, pakyla ir nueina. Iki šiol prisimenu, kaip persimainė kolegos veidas – pagal lietuvišką žmoniškumo sampratą visai neįprasta taip pakilti ir nueiti. Taip demonstruojamas atsiirbojimas, svetimumas, ir Ričardas šito nevengė. Todėl daugelio buvo laikomas pasipūtusiu, arogantišku, išdidžiu.

Veikiausiai toks ir buvo. Negalėčiau sakyti, kad tuomet mudu virtome kokiais draugais – jis išėjo iš „Metų“ redakcijos pirma manęs, ir kelerius metus mūsų fizinis bendravimas buvo gana minimalus. Tačiau man visą laiką imponavo išdidi, nepriklausoma jo laikysena, racionalus negailestingumas tiek sau, tiek kitiems. Tiesiai kalbant, jo kūriniai nėra tas žanras ir stilius, kurie mane labiausiai trauktų, jie man šiek tiek svetimi – kita vertus, jie visą laiką, ypač kad pažinojau patį autorių, savaip masino, gal kaip svetima, kitokia, nepažini žemė. Todėl apie daugumą kūrinių esu

Ričardas Gavelis savo darbo kambaryje Karoliniškėse. Vilnius, apie 1989.

ši bei tą parašęs. Ir ne vien dėl to „svetimumo“ – Ričardo kūryba gana ryškiai išsiskiria iš visos lietuvių literatūros savo racionalumu, antisentimentalumu, net bjaurasties estetika. Kaip literatūros kritikui, vien tai buvo pakankamas stimulus rašyti apie Ričardo kūrinius, dažniausiai romanus – juk lietuvių proza tokia praskydusi, ašaringa, bandanti gaudyti nesamus pustonius, tad Ričardo bjaurasties estetika jai buvo labai sveika ir reikalinga. Dabar jau visko yra, bet nėra Ričardui būdingo skvarbumo, reiklumo, nesavitiksliškumo.

Prieš kokius dešimt ar dvylika metų, nepriklausomybės pradžioje, tuo metu, kai visuomenė rodėsi esanti idėjiškai itin susiluksniavusi, vienas iš Šveicarijos atvykęs kunigas profesorius sakėsi ieškąs tos „Respublikos“, kurioje būna R. Gavelio komentarai. Prisipažinsiu, tada buvau kiek šokiruotas: kunigas ir ciniškas R. Gavelio komentaras. Vėliau supratau: protingam žmogui rūpi gauti peno savo minčiai. Tik „tikratikiai“ nemąsto. Tuomet aš dirbau „Lietuvos aide“ ir, kai parašiau apie Ričardą, redaktorius Saulius Šaltenis gerokai surauktu veidu suabejojo – bet nieko nebesakė.

Artimesnė pažintis atsinaujino kiek netikėtomis aplinkybėmis. Jau dirbau „Veido“ savaitraštyje redaktoriaus pavaduotoju. Sykį paskambino Ričardas ir pasiūlė rašyti skiltį mūsų žurnale – tuomet tai dar nebuvo toks paplitęs žanras kaip šiandien. Paskiau, kad pašnekėsiu su redaktoriaumi, tačiau Aurelijui Katkevičiui ta idėja nepasirodė įdomi. Tad viskas taip ir liko – kol, savo nelaimei, pasidariau „Veido“ redaktorius. Pirmas mano, kaip redaktoriaus, žingsnis ir buvo – skambutis Ričardui, ir nuo tada iki pat paskutinių savo gyvenimo dienų jis buvo ryškiausias „Veido“ skiltininkas. Dėl to man niekada nekilo abejonių, nors kasdienybės sraute daug kas atrodo gerokai proziškiau. Kaip įrodymą galiu pridurti, kad net per didžiausią sunkmetį vieninteliam Ričardui honorarą mokėdavau laiku – arba beveik laiku, nes tris dienas pavėlavus Ričardas jau rašydavo įspėjamąjį laišką, kad neduos

įprasto komentaro. Čia vėlgi buvo jo principinė nuostata nesileisti į lietuviams būdingus „supratingumo“ santykius – na suprasek, man sunku, mes abu dirbame „vardan tos“... Ne, yra susitarimas, yra darbas ir yra atlygis už jį.

Deja, labai nedaug kultūrininkų galėjo sau leisti tokią prabangą – būti ištis nepriklausomi. Ir, deja, Ričardas už ją brangiai mokėjo. Jis iki amžiaus galo išgyveno tame pačiame blokiniame dviejų kambarių bute, nors visą laiką svajojo persikelti į Vilniaus centrą. Beveik visų Ričardo romanų veiksmas vyksta Vilniaus senamiestyje. Tiesa, paskutiniame romane, išėjusiam jau po autorius mirties, „Sun-Tzu gyvenimas šventame Vilniaus mieste“ atsiranda jau ir Koralai – jaunas miesto rajonas, jo gyvenamos Karoliniškės, tačiau ryškiausias jų apibūdinimas vis tiek lieka gana nykus – ten gyvena mistinė varlė.

Kai išėjo kultinis jo romanas „Vilniaus pokeris“ milžinišku net ir tais laikais tiražu, už kurį autorius gavo svaiginantį, regis, trisdešimt penkių tūkstančių tuometinių rublių honorarą, jis prisipažino ketinęs pirkti „Tauriją“ – sovietinės automobilių pramonės naujovę. Greitai paaiškėjo, kad tie tūkstančiai rublių išnyko kaip dūmas vėjyje.

Po ilgo laiko, kokios dvi ar trys savaitės prieš Ričardo mirtį, sėdėjome pas mane, gurkšnojome anglišką juodąją degtinę „Blavod“ – Ričardas nemėgo prastų dalykų, ar tai būtų gėrimas, ar skutimosi želė – ir jis paklausė, kiek moku už buto nuomą. Tuomet aš nuomojaisi butą Vilniaus centre šalia Gedimino prospekto. Pasakiau kainą – ir jis tokiu nupuolusiu balsu atsiliepė: „Aš niekada negalėsiu persikraustyti į centrą.“

Deja, tai buvo paskutinis mūsų pasisėdėjimas, nekiek laiko praėjus man pačiam teko vietoj Ričardo rašyti paskutinį puslapį, palydint į amžinybę vieną išdidžiausių, vieną reikliausių mūsų menininkų.

Peržiūrėjęs savo rašinius, pagalvojau, kad ne itin daug ką galėčiau pridėti prie to, ką rašiau „Veide“ apie Ričardą jo penkiasdešimtmečio proga. Paskutinėje vietoj Ričardo parašytoje skiltyje daugiau emocijos, sukrėtimo, gyvo nervo. Šiandien, praėjus keletui metų po jo mirties, tikslesnis ir nepasenęs portretas būtų būtent šis rašinys, todėl jį ryžtuosi čia pateikti.

Spalio aštuntą dieną, lygiai tą pačią, kai visa tauta ketveriems metams rinko naują valdžią, Ričardas Gavelis, rašytojas ir „Veido“ paskutinio puslapio skiltininkas, šventė pusamžio sukaktį. Visai neprastas sutapimas: išdidus, daugelis net pasakytų – pasipūtęs vienišius ir tobuliausia masiškumo, kolektyvinės veiklos raiška. Gyvenimas visą laiką yra linkęs žaisti priešybėmis.

Kupinas priešybių rodosi esąs ir pats R. Gavelis. Bemaž visa jo kūryba, išskyrus ankstyvuosius apsakymus ir romaną „Jauno žmogaus memuarai“, paremta, sakytume, bjaurasties estetika. Pradedant garsiuoju „Vilniaus pokeriu“, išėjusiu 1989 metais šian-dien neįsivaizduojamu 85 tūkstančių egzempliorių tiražu (ir, beje, ką tik naujai perleistu), kuriamas slogus, sušvinkęs, atstumiantis pasaulis, miestas Vilnius, tame pačiame „Vilniaus pokeryje“ pirmąkart įvardytas kaip „Visatos Subinė“. Vėliau šis, kaip ir nemaža dalis kitų kertinių įvaizdžių kartoja, gal šiek tiek kisdami pri-klausomai nuo pastarojo dešimtmečio realijų, tačiau išlaikydami esminius šio pasaulio kontūrus. Trumpai galima pasakyti taip: nepaisant nepriklausomybės ir atsivėrusių galimybių bendrauti su visu pasauliu, Visatos Subinėje nepasidarė nė kiek smagiau nei saugiau gyventi.

Gavelis ir tautinės vertybės

Jautri ir drovi lietuvių skaitytojų ausis žeidžiama dviem lygiais. Pirmasis, pats esminis, kėlęs daugiausia kontroversijų, kai pasirodė „Vilniaus pokeris“, – tai konceptualus tautinių vertybių išniekinimas. Įsivaizduokite: 1989 metai, pats išsivaduojamojo judėjimo pakilimas – ir čia pasirodo R. Gavelio romanas. Viena vertus, jis puikiai dera prie bendro išsilaisvinimo choro: čia rašoma apie tremtį, vienas centrinių menamų romano personažų yra „jie“, kanukai, visur esantys ir visus sekantys, neleidžiantys net gurkšnio oro laisvai kvėptelėti. Tačiau čia pat išniekinamos ir didžiausios tautinės vertybės. Nekalbėkime apie negailestingai parodytą „homo lituanus“, ypatingą ir net dar niekingesnę „homo sovieticus“ tipą – su tuo dar šiaip taip galima taikstyti, įsivaizduojant, kad tai kiti tokie sovietikai, o aš tikras patriotas ir beveik rezistentas. Bet kad Gedimino bokštas, kuriame tik tik suplevėsavęs trispalvė, virsta Vilniaus falu, ir ne koku galingu gyvybės simboliu, o trumpu ir buku, vos vos bejėgiškai kyšančiu iš krūmų – to jau per daug. Šito nė vienas doras lietuvis neturėtų atleisti. Tiesą sakant, ir neatleidžia. Į tautos sąmonės Olimpą R. Gavelis neužkeltas ir, matyt, nebus užkeltas. Oficialiomis premijomis, nei didelėmis, nei mažomis, per nepriklausomybės metus jis taip pat nepagerbtas, jei neskaitysime naujai įsteigtos Vilniaus televizijos premijos, kurią Rašytojų klube prieš pat rinkimus įteikė tuometinis kandidatas, o dabar jau Seimo narys Vytautas Kvietkauskas.

Tas vakaras vėlgi buvo itin iškalingas. Jame nedalyvavo bemaž nė vienas rašytojas, tik Sigitas Geda, pavadinęs jį tikru patriotu, ir Vanda Juknaitė, atsivedusi savo studentų pulkėlį, su kuriomis Vilniaus pedagoginiame universitete analizuoja moderniąją lietuvių literatūrą. Jei ne tos studentės, nedidukė Rašytojų klubo salikė būtų buvusi išvis apytuštė.

Naujausiam romane „Septyni savižudybės būdai“ R. Gavelis

savo veikėjo lūpomis pasako nemažai įžeidžiamų žodžių apie lietuvių rašytojus, specifinį lietuvių kultūros „kvapą“, kurio esminės dedamosios yra vergo ženklas ir dvasios tvartas. Citata iš minėto romano: „Nu gerai – tu kvepi! – paskelbė gatavutis, bet vis vien išraiškių akių liegena. – Tai kas, kad kvepi? Juk vis vien esi lietuviškas šūdas. Tai ir būk šūdas! Išdidžiai ir lietuviškai! O tu kvepi. Tu visus įžiedi.“

Romano situaciją visiškai tiesiogiai galima perkelti į gyvenimą: plunksnos broliai nemyli R. Gavelio. Šita prasme drąsiai galima sakyti: visuomenė adekvačiai reaguoja į R. Gavelio kūrinčius. Į literatūrinę išmonę ji atsako vienaprasmiškai: tu mūsų nemyli – ir mes tau atsakysime tuo pačiu.

Bene įdomiausias klausimas ir būtų: ar labai skiriasi Gavelis literatūroje ir gyvenime. Paprasčiau tariant, kiek galima spręsti iš R. Gavelio romanų apie jį kaip žmogų.

Pirma – R. Gavelis nesikeikia ir kitaip nepiktžodžiauja. Tuo tarpu antrasis lygis, itin piktinęs jautrią tautišką ausį, ir buvo gausiai paskleistos vulgarybės, viešai kalbai neteiktini obsceniški posakiai, liečiantys tas sferas, kurios, kaip sakoma, padorioje kompanijoje neįvardijamos.

Paklaustas, kodėl jo literatūros pasaulis toks „baisinykiškas“, R. Gavelis labai paprastai sako: „Todėl, kad man gražu, įspūdį palieka. Man visokie rūšiai, požemiai, tamsos, vaiduokliai, siaubai, košmariški sapnai yra tai, kas sukelia gilų estetinį išgyvenimą. Mane Šarūno Saukos išdarytos vištos veikia. O kas nors kita neveikia.“ Žinoma, pabrėžia rašytojas, tai yra estetinis išgyvenimas ir estetinis poveikis.

Kasdieniam gyvenime R. Gavelis visai nelinkęs į jokių negrazumus. Priešingai, jį būtų galima pavadinti gyvenimo gurmanu – dar anais Michailo Gorbačiovo laikais jis ieškodavo (ir rasdavo) visokiausių išmoningų prieskonių, kad galėtų deramai pasiskandininti kepsnį, vos gimstančiuose Gariūnuose už baisiausią kainą pirkdavo gerą losjoną po skutimosi. Ir jo standartinis butas Vilniaus Karoliniškėse nė iš tolo nepanašus į kito genijaus Rimo Vizbaros landynę senamiestyje iš romano „Septyni savižudybės būdai“. Jis tvarkingas, jaukus, skoningai apšviestas sieninių lempų. Prie lango kompiuteris – svarbiausias įrankis ir mėgstamiausias žaislas. Pagal išsilavinimą fizikas, R. Gavelis prisipažįsta esąs interneto maniakas. „Užsidedu tam tikras lubas, virš kurių neperkopsiu – ir visada perkopiu, – sako rašytojas. – Už paauglį tėvai turi sumokėti, aš pats moku – tik toks skirtumas.“ Netgi pokerį internetu sakosi lošiąs – iš pinigų. Tiesa, stato nedaug, mat nesijaučia esąs stiprus lošikas. Jei galėtų, apskritai iš interneto neišlįstų.

O šiaip prisipažįsta esąs vienišius, neturįs nė vieno tikro draugo. „Aš esu iš tų žmonių, kurie mano, kad žodis „draugas“ neturi daugiskaitos“, – pabrėžia pašnekovas. Paklaustas, ar žmona Nijolė į tą kategoriją netinka, atsako Antono Čechovo citata: „Žmona yra žmona.“ Be jokių komentarų.

„Esu vienišius, – tvirtina rašytojas. – Toks vienišius, kad blogiau nebūna. O kai jau visai nebegaliu su savim sugyventi, tada pradedu ieškotis draugijos.“ Tačiau ir tai ne panacėja: „Išorinis pasaulis dar greičiau nusibosta negu vidinis, ir aš greit greit į jį grįžtu.“

Rodos, ši autocharakteristika bus esanti gana esminga R. Gaveliui suprasti. Šaltas, išdidus, net pasipūtęs – tokios savybės jam bemaž visuotinai klijuojamos. Su jomis iš dalies sutinka ir pats rašytojas, tačiau žmona patikslina: kol nepažįsta iš arčiau. Tada dažnas nustemba, išvydęs visai kitokį žmogų.

R. Gavelis tikrai neserga kuklumo liga, ir pats tai pripažįsta, tik patikslina: „Vieni apsimeta, kiti ne. Aš neapsimetu. Elementarus dalykas: jeigu nelaikysi savęs sugebančiu daugiau negu kiti – kurioj nors konkrečioj srity, – tai nieko toj srity tikrai nepasieksi. Gali laikyti save dešimtųjų genijumi ir absoliučiai nieko nepadaryti. Bet jeigu laikysi save niekalu, tai net nepradėsi. Kiekvienas normalus menininkas tą kompleksą privalo turėti.“ Lietuviška tradicija reikalauja šią jauseną slėpti, gal ir todėl požiūris į R. Gavelį dažnai toks dviprasmiškas.

Paklaustas, ar, be savęs, daug aplinkui mato tokių pateptųjų, sako: „Per mažai. Iš bendrų tautos ir šalies rezultatų matau, kad per mažai. Nes tikrai tokie pasipūtę ir gerai apie save galvojančios maniakos gali ką nors padaryti. Bet kokioj srity. Tik pasipūtę ir gerai apie save galvojančios maniakos gali tapti milijardieriais. Bet tam turi paaukoti visą gyvenimą.“

Paklaustas, ar su šitokia gyvenimo nuostata, bent jau viešai brangiojoje tėvynėje ne itin gerbiama, jam nesinori sprukti kur

Susitikimas Prezidentūroje su žurnalistais. Iš kairės: Audrius Matonis, Rytas Staselis, Violeta Gaizauskaitė, Kęstutis Petrauskis, Ričardas Gavelis, Valdas Adamkus, Aušra Lėka, Audrius Siaurusevičius.
Vilnius, 2001 birželio 15. Džojos Gundos Barysaitės nuotrauka.

nors toliau, kaip kadaise padarė Saulius Tomas Kondrotas, R. Gavelis sako, kad tam jis jau per senas. „Aš pavydžiu jauniems žmonėms, kurie šiandien gali iš šitos šalies pabėgti, – sako rašytojas. – Turėdamas tą patirtį, kurią dabar turiu, visiems patarčiau bėgti, ir kuo toliau. Sakau visiškai rimtai, – priduria, kai žmona bando įkalbėti apie tai nerašyti. – Turint gabumų konkrečioje srity, devyniasdešimtyje civilizuoto pasaulio šalių save realizuoti lengviau negu Lietuvoje.“ Priminus, kad S. T. Kondrotas išvažiavęs taip ir neparašė savo žadėtų genialių kūrinių, R. Gavelis daro, kaip visada, logiškai paprastą išvadą: „Matyt, negabus buvo.“

Paklausta, ar patinka monstriški vyro kūriniai, ponias Nijolė neslepia esanti pati baisiausia ir pikčiausia kritikė. „Tik ne visada leidžia man pasakyti“, – juokauja, o jau rimtai priduria mananti, kad jokia kritika nieko negali pakeisti. Vieną dalyką ji be išlygų pripažįsta: begalinį Ričardo darbštumą. Jau daug metų užsidaręs tarp keturių buto sienų, jis kasdien bent aštuonias valandas rašo – be jokios išorinės prievartos. Negana to, tvirtina žmona, pabuvęs dieną be darbo, ima jaustis nelaimingas, piktas.

Gavelio šnipai

R. Gavelis jau daug metų rašo komentarus spaudoje, šitaip užsidirbdamas duoną kasdieninę. Tačiau tai ne tik duonos užsidirbinėjimas, o poreikis išsakyti savo nuomonę apie gyvenimo vyksmą. Pasak ponios Nijolės, jis ne šiaip domisi, bet pyksta, nervinasi, negali ramiai miegoti. „Jam tas rūpi, jis nėra abejingas žmogus, nors iš romanų gal taip ir atrodo“, – sako.

Tokia tipiška intelektualo pozicija: ketvirtis amžiaus tame pačiame dviejų kambarių butelyje naujame jau spėjusiame pasenti Vilniaus rajone, fiziškai jokioje veikloje nedalyvaujant, bet intelektualiai visur kaišiojant savo trigrašį.

Čia būtų galima įžvelgti dar vieną paradoksą. Jau kalbėjome apie tai, kad R. Gavelio vakarai nesutraukia milžiniškų auditorijų. Tačiau tikrai nepasakysi, kad visuomenė būtų abejinga jo rašiniams, tiek grožiniams, tiek publicistiniams. Paklaustas, ar jį patenkina šitoks dviprasmiškas dėmesys, rašytojas sako: „Man nereikia, kad žavėtusi. Svarbu, kad paliktų įspūdį, kokį tik tas romanas ir tegali palikti. Kas nors meta vidury, sako: daugiau nebėgaliau – man jau gerai, vadinasi, jam tiek tereikėjo, kad visiškai praskystų. Tai vienas iš efektų, kuris mane tenkina kaip kūrėją.

Jeigu mane kas nors skaitytų po du puslapius ramiai prieš miegą – man nepatiktų.“

Satisfakcijai jam visiškai pakanką to, kad daugybė jo pirmo išsakytų ar išrašytų minčių tapo bendrinės. „Ar tai didelis laimėjimas, ar ne, aš nežinau. Bet taip yra. Žmonės kartoja ir net nežino, kad čia mano.“ Paprašytas sukonkretinti, R. Gavelis priminė: „Terminą *Tėvelis* – su didžiąja T – sugalvojau aš. Ir ne draugams pasakiau prie vyno, o juodu ant balto parašiau. Tuo prasidėjo *Tėvelis*, kuris dabar jau tapo *Tata*.“ Iš meninių įvaizdžių gyvenimo istorijos rašytojas sakosi savo ausim girdėjęs, kaip Sereikiškių parke apie nutūpusį karvelį trisdešimtmetis jaunuolis kitam sako: „O, Gavelio šnipai atskrido.“ – „Aš einu pro šalį, mano karveliai yra bendrinis pavadinimas – bet jie manęs nepažįsta. Aš tuo patenkintas. Man kur kas svarbiau, kad gyvena mano mintys, idėjos, įvaizdžiai, netgi frazės, negu kad ordiną duotų.“

Taip ir gyvena Vilnius ir Gavelis – ne visada ir ne visų mylimi, bet neatskiriami.

Liudvikas Gadeikis – prozininkas, literatūros kritikas, žurnalo „Veidas“ redaktorius.

Kas po antveidžiu

Valentinas Sventickas

Grižau su šeima po atostogų pajūry. Dar tampiau krepšius iš automobilio. Buvau laiptinėje, kai suskambo telefonas. Taip išgirdau apie Ričardo Gavelio mirtį.

„Negali būti.“

„Per didelė neteisybė.“

Tik tokius savo žodžius ir tokias mintis galiu prisiminti.

Ir tikrai – penkiasdešimt antri gyvenimo metai, pats talento žydėjimas, gausybė naujų sumanymų. Ir viskas. Prisiminimai. Palikimas.

Buvau tada Lietuvos rašytojų sąjungos pirmininkas. Liūdnasias žinias išgirdavau vienas pirmųjų. Tekdavo rūpintis laidotuviomis. Metams bėgant pripranti žmogus prie tokių skambučių, lyg ir užsigrūdini. Tramdai savo išgyvenimus, nes turi guosti kitus ir „tvarkyti reikalus“.

Tąsyk sunkiai tvardžiausi. Smūgis buvo per daug netikėtas. Pažeidžiantis taisykles.

Toliau ir prie tokių smūgių gyvenimas pratino. Aišku, kad kalbu apie Jurgį Kunčiną, Nijolę Miliauskaitę, Gintarą Beresnevičių...

Dabar išeinančiose prisiminimų knygoose daugiau interpretacijų nei faktų. Vargiai kas kitas paminės, kas buvo parašyta Ričardo mirties liudijime: „Širdies sustojimas, nepatikslintas.“ Dar parašyta, kad miręs 2002 m. rugpjūčio 18 d. Tos dienos vakarą į Vilnių grįžusi Ričardo žmona Nijolė rado jį parkritusį kambaryje nebegyvą. Prokuratūros atstovams atrodė, kad miręs galėjo būti jau prieš die-

ną. Rašytojų likimo datas visokie įvykiai ir raštai lyg tyčia supainioja. Nežinosime, kada Ričardas mirė, kada gimė – irgi nelabai aišku. Pagal dokumentus – 1950 m. lapkričio 8 d., o man sakė, kad spalį.

Taigi kaip mirė, dėl ko? Ne tiek iš medikų, kiek iš „aplinkos“ prisitarimų galėjau spėti – paskutinėmis dienomis vartojo stiprius antidepresantus ir gėrė. Mirtinas „kokteilis“. Ar tikrai buvo taip? Nesiryžčiau tvirtinti. Rašytojai yra vieši žmonės. ŠITOJ šaly apie juos daug visko prikalbama. Didžiosiomis raidėmis parašiau žodį, kurį Ričardas rašydavo ir tardavo ypatingai, suteikdavo jam ironiškų reikšmių, susiedavo jo šaknį ir su nesmagiu anglišku posakiu.

Tiesą sakant, paklusau raginimui šiai knygai ką nors parašyti dėl vieno netikro mito. Bent man atrodo, kad jis netikras.

Daug kas iš kolegų rašytojų vaizdavosi Ričardą kaip atsainų pasi-pūtėlį. Tokį įsivaizdavimą kūrė išorinis jo orumas, atskirumas, nepri-klausoma laikysena, dygios replikos. Taigi daug kam jis atrodė panašus į žmogų, su kuriuo jaučiau pasikalbėti nėra noro, nesisektų.

Dievas žino, dėl ko tarp žmonių atsiranda tokios ribos. Ir ne-žinia, ar jos tikros, ar išorinio įvaizdžio, ar kūrybos radikalumo nulemtos, ar čia koks žmogaus savigynos skydas. „Mintis tartum antveidžio plienas“ (čia Antano Masionio eilėraščio nuotrupa).

Tad štai. Man su Ričardu bendrauti buvo jauku, paprasta ir net smagu – šiuo žodžiu mėginu nusakyti tam tikrą pokalbio ekvilibristiką, kai rimčiausi dalykai turi pintis su pokštų džiazu, šmaikščiais pasifechtavimais, tikra melancholija ir patylėjimais, kai geriau patylėti.

Nesakau, kad tokių pokalbių buvo daug. Gal penki, gal dešimt. (Kalbu apie tikrus pokalbius, nes pasišnekėjimų šiaip sau būta ne-žinia kiek.) Bet argi reikia daug, kad išliktų?

Taigi dabar man gaila visų, kurie šitokį bendravimo malonu-mą galėjo patirti. Galėjo, bet nepatyrė, nes per antveidį nematė veido.

Tiek asmeniškumų.

Ką norėtų apie Ričardą Gavelį pasakyti literatūros kritikas?

Jis skelbė laisvo, veiklaus ir atsakingo žmogaus idėją ir pats ja gyveno. Manote, kad lengva?

Suvokiau jį kaip ryškiausią liberalios mąstysenos rašytoją. Čia kalbu ir apie jo prozą, ir apie publicistiką, ir apie nusiteikimą ją rašyti, ir – apie asmenišką laikyseną.

Totalitarinio režimo ir valdžios problemos – tai apmąstymų, vaizdavimo ir meninių įžvalgų sritis, kurioje (iš rašytojų) jis buvo nepranokstamas. Nebent su Petru Dirgėla, žiūriniu iš ilgametės istorijos olų, galėčiau gretinti.

Ričardui Gaveliui rūpėjo ribinės būsenos (Fiodoro Dostojevskio kaimynas), erotikos malonės, bet visa tai jo romanuose ir apsakymuose neužstojo intelektualo intencijų. Jį žavėjo kelionė į reiškinių esmę, žmogaus psichologijos mįslės, kūryba jį traukė kaip laisvė ir išsisakymas, kurio nereikia sureikšminti kaip vienintelio teisingo. Nežinau, ar buvo (yra) mūsų kultūroje koks kitas žmogus, kuris būtų taip sveikai ir smagiai naikinęs paikas iliuzijas.

Jam prilipdyta racionalumo etiketė per daug banali. Nes jo mintis aistringa, kaitri, provokuojanti. Nes į jo pasakojimo tėkmę laisvo vėjo valia ateina fantazijos šuorai ir lyrizmo bangos. Nes joks racionalistas negalėtų būti toks narsus, koks buvo jis.

Valentinas Sventickas – literatūros kritikas, Rašytojų sąjungos leidyklos vyriausiasis redaktorius, buvęs Rašytojų sąjungos pirmininkas (1994–2002).

Neatrastas pasaulio rašytojas

Cornelius Hell

Lietuva turėjo tik metus pasiruošti svarbiausios Frankfurto knygų mugės šalies vaidmeniui. Taigi 2002 metai tris kartus atvedė mane į Lietuvą. Vasarį Vilniuje vyko kasmetinė lietuviškų knygų mugė, kurios diskusijų programa jau buvo pažymėta Frankfurto žyme. Naujai išleisti žodynai, susitikimai su rašytojais ir literatūros naujovės sudarė mano parengtos antologijos „Raportas apie šmėklas“ (Otto Müllerio leidykla) ir XX a. lietuvių literatūros vertimų rinktinės „Literatūra laisvėje ir nelaisvėje“ (leidykla „Athena“) pamatą.

Balandį eidamas pasivaikščioti po rytinį Vilnių, radau tai, ko man trūko šešiolika metų – dvidešimties tomų Lietuvių kalbos žodyną. Antikvariate sunku jį rasti visą, pradėtą leisti šeštajame dešimtmetyje ir užbaigtą 2002-aisiais. Šio apsilankymo Lietuvoje proga vyko antroji vertėjų konferencija prie Baltijos jūros Nidoje, Thomo Manno namelyje, kur mes, viso pasaulio vertėjai iš lietuvių kalbos, žvelgdami į neprilygstamas smėlio kopas, aprūpinti literatūra ir informacine medžiaga, diskutavome su ekspertais ir rašytojais apie savo patirtį ir naujus literatūros raidos kelius. Fondas „Lietuviškos knygos“, atsakingas už lietuvių literatūros sklaidą užsienyje, pasirodė puikiai; be jo Lietuva nebūtų galėjusi tapti pagrindine Frankfurto mugės šalimi.

Rugpjūčio pabaigoje vėl lankiausi Lietuvoje, šįkart klubo „Ö1“, įtraukusio Lietuvą į savo projektą „Šalia“, prašymu. Tada realiai

pajutau Lietuvą, demokratišką ir savo daugiakultūriškumą suvokiančią šalį, įstengiančią Frankfurte prisistatyti po politinių vidaus konfliktų (esminis prisistatymo koncepcijos akcentas buvo Valdo Adamkaus išrinkimas valstybės prezidentu). Apsilankymai genocido tyrimų centre, tyrinėjančiame holokaustą Lietuvoje ir sovietinės masinės deportacijos, pokalbiai su žydų kilmės germaniste, Atviros Lietuvos fondo pirmininke Irena Veisaite arba susitikimai su maža karaimų bendruomene leido man pamatyti atviros visuomenės kūrimosi pradžią, apie kurią prieš keletą metų buvo galima tik svajoti. Kūrybinis muziejinkystės seminaras atnaujintoje Kėdainių sinagogoje, kurioje buvo pristatytas apskrities muziejų projektas dėl holokausto Lietuvoje, aiškiai parodė, kad akistata su praeitimi peržengė elitinio intelektualų rato ribas.

Ir tada į duris pasibeldė Frankfurtas. Jau besiruošdamas tris kartus skridau su lietuvių autoriais į Berlyną ir Miuncheną, Kelną, Hanoverį, Liuneburgą, Bad Berleburgą ir Berną – tik provincialiaame austrų leidėjų liūne niekas nesidomėjo Lietuva.

Frankfurto mugė pavyko. Net sekmadienio vakarą apie 80 žmonių atėjo į Frankfurto Literatūros namuose vykusį naujo žurnalo „Akzente“ numerio su lietuvių lyrika pristatymą. Laikraščiai, radijo stotys ir televizijos kanalai išsamiai pristatė knygų mugę, buvo sukurta daug Lietuvai skirtų reportažų („Vokietijos geležinkelio“ žurnalo „Mobil“ literatūros reportažas būtų padaręs garbę bet kuriam kultūros leidiniui). Trūko tik vieno: Ričardo Gavelio. Jo įvairialypiu, radikaliu ir „nepagarbiu“ romanu „Vilniaus pokeris“ 1989-aisiais, kai Lietuva dar buvo Sovietų Sąjungos dalis, prasidėjo posovietinės literatūros era. Gavelis ir pats žinojo, kad jeigu romanas būtų buvęs išspausdintas anksčiau, už jį autorius būtų patekęs į kalėjimą; jeigu būtų pasirodęs vėliau, nebūtų sulaukęs tokio susidomėjimo. Tačiau 1989-aisiais jis tapo didžiausios sėkmės sulaukusia knyga lietuvių literatūros istorijoje – buvo paroduota beveik 300 000 egzempliorių. Šalyje, turinčioje 3,5 milijono

gyventojų, tai reiškia, kad beveik kas dešimtas gyventojas (įskaitant kūdikius ir senelius) turi po knygą. Gavelis mielai pasakojo istoriją, kaip jis pažaidęs tenisą ėjo namo ir prie knygyno eilėje stovėjusių žmonių paklausė, ko jie laukia. Kai apsimetė, kad nieko negirdėjo apie „Vilniaus pokerį“, buvo išvadintas visišku kvailiu. Tačiau jo kaip asmens tada dar niekas neatpažino.

Viskas greitai pasikeitė, nes Gavelis pasirodė žiniasklaidoje kaip preciziškas analitikas ir negailestingas stebėtojas (prieš 10 metų, 1992-ųjų rugsėjį, jį kalbino laikraštis „Literatur und Kritik“ – žr. „Kulturbrief“, Nr. 297/268). Staigi jo mirtis buvo valstybinės reikšmės įvykis, tačiau, kol jis buvo gyvas, Lietuva nežinojo, ką turi. Didžiąsias literatūros premijas gavo kiti, nors jis lietuvių romaną vienu smūgiu pastatė ant naujų pamatų. „Vilniaus pokeris“ nušlavė visas sovietinio rašymo liekanas ir įsiliejo į pasaulinę literatūrą.

Ričardas Gavelis – pasaulinio masto rašytojas, tačiau pasaulis, aišku, nieko apie tai nežino, nes jo kūrinių vertimų beveik nėra. Vokiškai galima paskaityti jo apsakymus „Taikos balandis“ (leidykla „Athena“), dvi ištraukas iš „Vilniaus pokerio“ („Literatur und Kritik“, Nr. 251/252, ir „SALZ“) ir apsakymą „Raportas apie šmėklas“; šis apsakymas, į pensiją išėjusio KGB veikėjo tirada, puiki vaidmenų proza, davė pavadinimą visai mano sudarytai lietuvių prozos antologijai. Tačiau autoriui to nebespėjau papasakoti.

Su Ričardu Gaveliu susipažinau 1990-ųjų rugsėjį, kai jį pasitikome Berlyno Rytų geležinkelio stotyje atvykusį į „Literatūros kolokviumo“ renginių ciklą. Nepamiršiu, kaip jis su savo akiniais nuo saulės pažvelgė pro langą, atsiribojęs nuo draugiškų tarpusavyje bendraujančių rašytojų. Aš buvau tikrai ne vienintelis, laikęs jį arogantišku. Tačiau ne viskas buvo taip paprasta. Bet su juo irgi ne visuomet buvo paprasta. Pirmiausia – jam nebuvo paprasta pačiam su savimi. Niekuomet neužmiršiu, kaip jis atrodė

prieš keletą metų atsisėdęs priešais mane Zalcburge: drebantį, išblyškę, paženklintas alkoholio, bet vis dar įstengiantis aštriai analizuoti – visų pirma patį save. Tačiau išmintis jam gyvenimo nepalengvino.

Jo mirtis buvo šokas – skaitytojams, o dar labiau visiems jį pažinojusiems. Per laidotuves atrodė, lyg jis viską būtų režisavęs pats; iš kažkur atsirado šuo ir prisidėjo prie procesijos – tarsi groteskiškas priminimas apie šunį, iš kurio regėjimo perspektyvos pasakojamas paskutinis „Vilniaus pokerio“ skyrius („Vox Canina“): išdidus ir nepriklausomas, kupinas ironijos faktų vertinimas, mikliai keičiant požiūrio taškus. Autentiški įvykiai keičia išgalvotus, kartais pasakojimas virsta fantasmagorija. Keturi pagrindiniai veikėjai pasakoja tą pačią tragišką istoriją visai skirtingai; vidiniai monologai skiriasi ne tik interpretacija – patys įvykiai kiekviename pasakojime įgauna skirtingus pavidalus. Iš daugybės istorijų ir minčių nuotrupų, iš blaiviai pateiktų faktų ir groteskiškų idėjų susiformuoja Vilniaus paveikslas, realus miestas tampa sapnų ir dvasių miestu, beveik pasaulio modeliu.

Prieš pat Frankfurto mugę Lietuvoje buvo išleistas paskutinis Ričardo Gavelio romanas, kurį jis įteikė leidyklai likus keletui dienų iki mirties. Tikriausiai ilgainiui paaiškės, kad Gavelis yra reikšmingiausias XX a. antros pusės lietuvių romanistas. Aš, kaip vertėjas, neprarandu vilties ir nesiliausiu dėjęs pastangų, kad jo knygas būtų galima skaityti ir vokiškai.

Cornelius Hellis – vokiečių literatūros kritikas, vertėjas.

Aš motina – tavo kelio pradžia

Vanda Gavelienė

Dėl netikėtos Ričardo Gavelio mirties Lietuvos Respublikos prezidentas Valdas Adamkus pareiškė nuoširdžią užuojautą.

„Netekome asmenybės, kurios vardas jau ne vieną dešimtmetį reiškė savitą, provokuojančią kūrybą bei nepriklausomą intelektualo laikyseną. Ričardo Gavelio apsakymai ir romanai įėjo į naujausių laikų literatūrą kaip ryškūs šiandieninės Lietuvos gyvenimo liudijimai. Rašytojo publicistiniai straipsniai, analitinės išvalgos kūrė ir gyvino kritinį požiūrį į mūsų esamąjį laiką, brandino mus, kaip politinę visuomenę, mokė stiprybės gyventi be iliuzijų.

Nuoširdžiai viliosi, kad Lietuvoje niekada nepritrūks dėmesio talentingai velionio kūrybai.

Telydi pagarba, tegloboja šviesus atminimas Ričardo Gavelio vardą.“

Skausmingiausiomis akimirkomis skaičiau šiuos žodžius ir prisiminiau savo gyvenimo kelią, kurįėjau jau ne viena, o kartu su savo sūnumi Ričardu.

1950 metai. Baigiau Vilniaus valstybinį pedagoginį institutą, Fizikos-matematikos fakultetą, įgijau fiziko specialybę. Buvo graži spalvinga šventė, žydroji paukštė perskrodė padangę ir skaidrus laimės lašas palaistė puikius darbo pergalės žiedus – mes gavome VPI baigimo diplomus. Kadangi diplomą aš gavau jau ne viena, o kartu su kūdikiu savyje, draugai sveikino mane ir norėjo pa-

dovanoti man saulę, dangaus mėlynę ir pačius gražiausius žiedus žemėje. Supratau, kad paskutiniai studijų metai davė naudos ne tik man, bet ir tam, kuris buvo manyje. Džiugino ir tai, kad baigę institutą mes abu su vyru Vytautu likome čia dirbti dėstytojais. Rugsėjo 1-ąją prasidėjo mokslo metai. Laikas bėgo nepastebimai, atėjo spalio ir vieną šeštadienį Fizikos katedros vedėjas paklausė, kada mane reikės pakeisti. „Ryt“, – atsakiau trumpai.

Atėjo ta rytdiena – sekmadienis. Tai buvo laukta, išsvajota diena, kai tikėjau, kad pasauliui padovanoti saulę, kad niekada nebūtų šalta žmonių širdyse, kad tyra, skaisti ir skaidri būtų žmonių meilė. Atsikėliau, gražiai susitvarkiau butą, ant stalo pastačiau gėlių puokštę ir pasiruošiau važiuoti į „Raudonojo kryžiaus“ ligoninę. Vyras iškviatė greitąją pagalbą. Iš namų išvažiavau 12 valandą, o 16 valandą jau pagimdžiau sūnų. Be jokio skausmo, be ašarų, be aimanų, labai ramiai į šį pasaulį atėjo Ričardas. „Sveikas, juodaplaukis berniukas, visų lauktas ir planuotas“, – džiūgavo priėmėja. Grįžusiai į namus draugai man linkėjo gėrio, grožio, laimės. Savo sveikinimuose norėjo padovanoti žalias lygumas ir čiurlenantį upelį, saulėtekio spalvas ir rytmečių rasas, žalias rūtas, linus ir kūdikio sapnus. Tada negalėjau patikėti, kad žmonės iš viso gali būti tokie laimingi. Ir mažo kambarėlio sienos pražydo gražiausių gėlių spalvomis, o pro nedaug saulės matantį šiaurinį langą sklido laimės šviesa.

Auginome sūnelį be supimo, be žindukų, be sauskėlių. Jis man viską pranešdavo savo kuždesiais ir aš žinojau visus mažy-

Ramus, bet tvirtas.
Ričardas Gavelis vaikystėje.
Vilnius, apie 1953.

lio norus. Nebuvo bemiegių naktų, jokia triukšmo, lyg kambaryje būtų gyvenę ir miegoję tik suaugę žmonės.

Augo Ričardas, mes po keletą kartų skaitėme jam vaikiškas knygutes, o vėliau rodėme gražiai išpieštas raides. Jos lyg paveikslėliai traukė vaiką. Dažnu klausimu tapo: „Kokia čia raidė?“ Tas raides jis surasdavo ne tik savo knygučių viršeliuose, bet ir laikraščiuose bei žurnaluose. Vieną dieną nusprendžiau, kad laikas jau Ričardui skaityti pačiam. Nuo ryto iki vakaro po truputį padirbėjom ir staiga vaikas suprato, kad jis jau skaito. Būdamas penkerių metų jis skaitė ne tik lietuvių, bet ir rusų kalba ir šia galimybe plačiai naudojosi.

Mokykloje Ričardui turėjo įtakos tėvų specialybės (fizika ir matematika), todėl šiais mokslais jis labiausiai domėjosi. Skaitė apie tikslųjų mokslų laimėjimus, dalyvavo fizikos būrelio veikloje, dalyvavo mokyklinėse ir respublikinėse jaunųjų fizikų olimpiadose, jose pelnė Švietimo ministerijos garbės raštų. Jam buvo suteiktas respublikinės jaunųjų fizikų olimpiados laureato vardas, laimėta respublikinė taurė, skirta geriausiajam Lietuvos jaunajam fizikui.

Penkerių metų puošėiva su pirmuoju laikrodžiu.
Vilnius, 1955.

Būsimasis Vilniaus metaforos kūrėjas.
Vilnius, apie 1956.

Šalia tiksliųjų mokslų Ričardas mėgo ir kalbas. Nuo vaikystės mokėjo rusų kalbą, vėliau išmoko lenkų ir anglų. Visada kalbėjo gražiai, logiškai, protingai. Mokinio rašinius mokytojas atnešdavo į mokytojų kambarį paskaityti kitiems. Vaikinas buvo labai apsiskaitęs, mėgo lietuvių ir pasaulinę grožinę literatūrą, mokslo knygas ir žurnalus. Aukštesnėse klasėse lietuvių kalbos mokytojas įpareigodavo jį perskaityti gana rimtas knygas. Ričardas sakė, kad kartais mokytojas veda pamoką jam vienam, kitiems mažai suprantamai.

Vidurinę mokyklą baigė aukso medaliu. Išleistuvėse jis buvo laimingas, labai džiaugėsi ir negailėdamas gražių žodžių man dėkojo, kad išmokiau kantriai dirbti. Savo padėka jis norėjo padovanoti man tai, ką gali ir ko negali suteikti žmogus: ir gaivų vėjelio dvelkimą, ir ramų upelio čiurlenimą, ir nuostabias lakštingalų dainas, ir pirmų puikių pavasario gėlių puokštę. Ir tada aš mažiau, koks gražus ir didingas gyvenimas.

Kartu su vidurine Ričardas baigė ir muzikos mokyklą (akordeono klasę), sportavo, turėjo pirmąjį krepšinio, trečiąjį lengvosios atletikos ir trečiąjį rankinio atskyrius, šoko pramoginius šokius.

Vaikystė ir jaunystė prabėgo kaip pati gražiausia gyvenimo atkarpa. Ją lyg puikiausių gėlių puokštę jis nešėsi per visus amžiaus tarpsnius. Gražūs prisiminimai suteikdavo naujų jėgų. Kartu jis suprato, kad jaunystė – tai ne vien tik grožis, grakštumas, meilė, skardus juokas, bet ir didelė reali svajonė. Jaunystė – tai galingi sparnai nuostabiam ir tolimam skrydžiui.

1968 metais Ričardas įstojo į Vilniaus universitetą, pasirinko

Pradinukas Ričardas.
Vilnius, apie 1958.

gerokai išlavinančią protą teorinės fizikos specialybę, dėstomą Fizikos-matematikos fakultete. Važiuodamas studijuoti¹ jis pagėidavo gyventi ne bendrabutyje, bet privačiai. Buvo nusiteikęs rimtai mokytis ir daug pasiekti. Pradžioje labai ilgėjosi namų, todėl parvažiuodavo kiekvieną savaitgalį. Ričardas buvo atviras ir pasakodavo viską, kas nutinka jo gyvenime, net meilės reikalus. Aš linkėjau jam meilės, kuri niekada nenužydėtų ir lydėtų jį visą gyvenimą, kad jis mokėtų atleisti, kai mylimas žmogus negali atiduoti viso savęs, nes turi padalyti save ir saulei, ir žemei, ir medžiui. Mokiau, kad išmoktų meilę skaityti kaip muzikos kūrinį, suteikiantį žmogui ir džiaugsmo, ir liūdesio.

Sūnus džiaugėsi, kad kai kurie dėstytojai juo domisi, su juo pasikalba, pabendrauja. Jie skatino studentą rimtai dirbti ir svajoti apie gerą ateitį. Ričardas laisvai pasirinko, ką studijuoti, tad niekada dėl to nesigailėjo. 1973 metais Ričardas baigė universitetą, gavo diplomą su pagyrimu. Buvo didelė šventė, nepaprasta, nepakartojama. Tai diena, kai viskas aplinkui vien tik baltais žiedais žydi, kai visi langai į saulę atgręžti, kai į pasaulį žiūrima ežerų akim, o džiaugsmas ir ašaros dar yra tikri.

Baigęs universitetą Ričardas tapo Mokslų akademijos Fizikos instituto moksliniu bendradarbiu. Čia dirbdamas pradėjo rašyti pirmuosius mokslo straipsnius, o kartu ir apsakymus. Juos spausdino „Mokslas ir gyvenimas“, „Pergalė“, „Nemunas“ ir to meto dienraščiai. Kartu jis savarankiškai mokėsi, išlaikė mokslų kandidate egzaminus ir buvo labai gerai įvertintas.

1973 m. Ričardas debiutavo apsakymais „Tylos angelas“ ir „Gimimo diena“ žurnale „Nemunas“. Debiutą lydėjo sėkmė. Žurnalo redakcinė kolegija už brandžiausią debiutą paskyrė premiją. Taip ir prasidėjo jo kaip rašytojo veikla.

¹ Ričardas Gavelis gimė Vilniuje, čia pradėjo lankyti mokyklą, vėliau su tėvais persikėlė į Druskininkus (čia ir toliau atsiminimų skyriuje – leidėjų išnašos).

Tais pat metais „Literatūra ir menas“ išspausdino apsakymą „Apskritimas du kartus“. Vienas po kito pasirodė „Neprasidėjusi šventė“, „Šokis aplink portretą“, „Trys eskizai tikslųjų mokslų portretui“... Juos taip pat lydėjo sėkmė, kalbėta, kad juose tūno neatskleisti lobiai – erudicija, mąstymo platumas, minčių šmaikštumas, ironija, autoironija...

Pirmuosius Ričardo kūrybos žingsnius vainikavo 1976 metais pasirodžiusi pirmoji apsakymų knyga „Neprasidėjusi šventė“ – tai lyg jauno rašytojo oficialus pripažinimas. Literatūros kritikai jį gyrė už intelektualumą, visiškai savitą, loginę, konstruktyvią mąstymo manierą. Gyrė už džiazą, muziką, dailės, literatūros ir fizikos išmanymą. Kiti sakė, kad Ričardo pirmoji knyga primena gražiai, estetiškai sprendžiamas lygtis, kad joje erdvė skaitytojo minčiai slepiasi už algebrinių ženklų, simbolių, aforizmų, kad ji teikia daug galimybių autoriaus minčiai ir jo meniniam pasauliui interpretuoti. „Neprasidėjusi šventė“ į jaunųjų prozą įsibrovė valdingai ir atnešė daug naujovių.

Ričardas buvo pasiruošęs tolesniam skrydžiui. Pirmąją knygą dovanavo man su užrašu: „Mielai Mamytei, pagelbėjusiai ne tik užaugti, subręsti, gyventi, bet netgi paruošti šią knygėlę.“ Šią knygėlę dovanavo ir savo lietuvių kalbos mokytojui, kaimynams bei draugams.

1976 metais prozininkas Ričardas pradėjo reikštis dramaturgijoje. Parašė pjeses „Inadaptatus“, „Sūkuriai“, „Triumviratas“, kurioms respublikinė pjesių vertinimo komisija paskyrė premijas. Kauno valstybinis dramos teatras pastatė jo pjesę „Inadaptatus“. Pjesės herojus – jaunuolis, niekaip negalintis prisitaikyti prie jį

Jau Druskininkuose. Apie 1964.

supančių žmonių, kurie jau seniai pamiršo jaunatviškus įžadus siekti tiesos ir gėrio, kurie gyvena siaurų, miesčioniškų interesų rate ir net nemėgina iš jo išsiveržti į platumas, pažiūrėti iš šalies į savo menkumą ir gyvenimo didybę. Šiaulių dramos teatras pastatė Ričardo pjesę „Sūkuriai“.

Pjesėms sulaukus pasisekimo jis bandė jėgas ir kino dramaturgijoje. 1980 metais ekraną pasiekė filmas pagal Ričardo scenarijų „Rungtynės nuo 9 iki 9“. Už šį scenarijų Respublikinė kino vertinimo komisija paskyrė premiją. „Rungtynės nuo 9 iki 9“ pateko ir į sąjunginį ekraną. Kultūros ministerija įsigijo ir kitus Ričardo parašytus scenarijus: „Žmogaus veidas“ rašytojo J. Biliūno kūrinių tematika, „Jo žmonos išpažintis“ ir kt.

1982 metais išėjo antroji Ričardo Gavelio apsakymų knyga „Isibrovėliai“. Knygos anotacijoje kalbama apie tai, kad Gavelio meninis pasaulis daugiausia grįstas logika, proto padiktuotomis konstrukcijomis, minties abstrahavimu. Prozininkas stengiasi senas formas pripildyti naujesnio, analitiškesnio turinio, atkelti gilesnius tikrovės pažinimo klodus.

1982 metais Ričardas Gavelis buvo priimtas į Rašytojų sąjungą. Tuo jis labai džiaugėsi. Didžiavosi dokumentu, liudijančiu, kad jis yra Rašytojų sąjungos narys, ir visur jį nešiojosi su savimi.

Prisimenu, kaip vieną kartą Ričardas važiuodamas į namus parsivežė didžiausią ryšulį rankraščių ir nenorėjo nieko apie juos pasakoti. Vėliau sužinojau, kad tai buvo „Vilniaus pokerio“ rankraščiai, kuriuos jis bijojo laikyti pas save. „Jei tada „Vilniaus pokeris“ būtų patekęs ne į tas rankas, aš, ko gero, būčiau atsidūręs kalėjime“, – sakė Ričardas. Atėjo 1989 metai ir „Vilniaus pokeris“ buvo išleistas „Vagos“ leidykloje. Šiame romane drąsiai ir atvirai tyrinėjami skaudūs Lietuvos istorijos bei lietuviškos dvasios dalykai. Autorius rafinuotu būdu stengėsi pavaizduoti Vilnių, kaip ištiesą pasaulį, atskleisdamas Lietuvos sostinės kasdienybę. Dėl šios

knygos davatkos ir tamsūs žmonės sukėlė milžinišką triukšmą. Kartu buvo ir labai gerų atsiliepimų apie šį romaną. Ne kartą teko girdėti ir skaityti, kad jei Ričardas būtų daugiau nieko neparašęs, tik „Vilniaus pokerį“, jis vis vien būtų išgarsėjęs kaip rašytojas. Kiti sakė, kad ši knyga viena geriausių, išėjusių Lietuvoje per 20 metų. Šis romanas turėjo stulbinamą pasisekimą. Buvo perduota 85 tūkstančiai egzempliorių ir vėl leidžiama pakartotinai.

Ričardas buvo miesto žmogus, intelektualas, laisvas... „Gal kaip tik aš įkūnijau visą Vilniaus esmę ir grožį“, – sakė jis. „Jis regėjo savo taką tartum paukštis savo neregimą kelią“, – labai gražiai jį apibūdino A. Karčiauskaitė. Buvo ir toks atsiliepimas, kad Ričardas parašė labai gerą knygą, bet žmonės jo nesupras. Ričardo tėvas buvo matematikas, vėliau persikvalifikavęs į filosofus, bet prisiekęs knygų skaitytojas. Sūnaus romanas taip lengvai jam nepasidavė, turėjo skaityti tris kartus, kad galėtų jį įvertinti labai gerai. Aš irgi tik po „Vilniaus pokerio“ sūnų pripažinau tikru rašytoju.

Gal norėdamas pailsėti nuo nepaprastai sunkaus darbo ir nuo žmonių, puolančių jo kūrybą, 1991 metais parašė knygą „Jauno žmogaus memuarai“. Ričardas sakė, kad visą laiką norėjęs parašyti knygą apie teigiamą žmogų, dorą ir norintį, kad visiems būtų gera. „Jauno žmogaus memuarų“ pagrindinis personažas toks ir buvo. Knygą pamėgo skaitytojai ir vertėjai į užsienio kalbas, nes ji buvo labiau prieinama dėl nedidelės apimties ir paprastesnio žodyno. Kai kas nors manęs paprašo, kad daugiau paskaityti Ričardo knygų, aš pirmiausia ir pasiūlau „Jauno žmogaus memuarus“.

Aukštesniųjų klasių moksleivis.
Druskininkai, apie 1967.

Pasirodo, kad neigudusiems skaitytojams ir ši knyga ne taip jau lengvai įkandama, nes trukdo įvykių laikų kaita.

Ričardo talentą labiausiai išgarsinusio „Vilniaus pokerio“ motyvai plėtojami ir kituose Vilniaus ciklo romanuose, kurie pasirodė vienas po kito.

„Vilniaus džiazas“ – tai lyg „Vilniaus pokerio“ dvasinis brolis. Jame vaizduojamas jaunas žmogus, kuris nori prisijaukinti pa-

Būsimieji Ričardo tėvai – Vanda ir Vytautas Gaveliai. Vilnius, 1950.

saulį, užkerėti juodą Vilniaus šmėklą. Jam padėti gali tik Vilniaus džiazas, meilės kartėlis ir neregėti erotiniai eksperimentai...

„Paskutinioji Žemės žmonių karta.“ Šis romanas – tai proza parašyta juodoji poezija. Tai septynios lyg ir savarankiškos, tačiau gelmėje tvirtai susijusios dalys. Tai vis tos pačios dievybės, vis tos pačios asmenybės skirtingais įsikūnijimais.

„Taikos balandis.“ Tai septyni Vilniaus apsakymai. Čia metafizinė meilė virsta menamu nusikaltimu. Čia šunys rašo kruvinus dienoraščius. Čia visažinis arhatas tepajėgia ištirpti Karoliniškių ore. Nėra taikos po Vilniaus alyvomis.

„Prarastų godų kvartetas.“ Tai romanas, kurį rašytojas atnešė į leidyklą jau kompiuterio diskelyje su puse milijono kompiuterinio teksto ženklų. Rašytojas norėjo ką nors parašyti apie šiuos laikus, o išėjo panašu į pasaką.

„Septyni savižudybės būdai.“ Viena vertus, ši knyga skirta išrinktiesiems, kuriems dar rūpi kūrybos gyvavimas, bet kartu ji gali patraukti įvairiausio skonio skaitytojus. Šiame romane rašy-

tojas rašė apie rašytoją, kuris išbandė septynis savižudos būdus, supindamas realybę ir meninę tikrovę.

„Sun-Tzu gyvenimas šventame Vilniaus mieste.“ Tai knyga, pasirodžiusi jau po Ričardo mirties, o užbaigta paskutinėmis gyvenimo dienomis. Šio romano pagrindinis personažas liguistai siekia gėrio. Jis nori ne tik pasaulio, bet ir visatos pertvarkos. Jis nori išrauti ir sudeginti visus dievų piktintojus ir nenaudėlius. Šis romanas buvo skaitomas per radiją ne tik Lietuvoje, bet ir tarptautiniame Berlyno literatūros festivalyje, programoje „Kaleidoskopas“ šalia kitų 34 autorių iš Egipto, Indijos, Šveicarijos, Peru, Bosnijos, Libano, Prancūzijos, Vokietijos ir kitų valstybių.

Daug metų Ričardas buvo „Respublikos“ dienraščio apžvalgininkas. Tada beveik kasdien turėjau galimybę skaityti jo straipsnius, kartu su juo aptarti ir pasidžiaugti. Skaitytojai skambino ne tik Ričardui, bet ir man. Daugelis gėrėjosi jo mintimis, jo protu, jo drąsa... Kiti sakydavo, kad „Respubliką“ jie prenumeruoja tik dėl to, kad per ją gali pabendrauti su Ričardu. „Respubliką“ Ričardas man visada prenumeruodavo. Šis laikraštis nepaliko manęs ir po jo mirties.

Vyresni žmonės, pamatę Ričardą, sakydavo, kad jis labai panašus į savo senelį (mano tėvą). Manau, kad čia buvo daug tiesos. Senelis jaunas neteko tėvų, paliko namus ir išvažiavo pasibastyti po pasaulį. Apkeliavo Europą, Ameriką, Afriką... Turtų nesusikrovė, nes Lietuvoje buvo likę jo namai ir žemė. Grįžęs tapo ūkininku, bet tai jo nelabai viliojo. Buvo medžiotojas, laikė gražius skalikus ir taksus. Taip pat šalia paprastų arklių laikė ir vieną gražų žirgą, kuriuo mėgo pasipuikuoti. Ričardas irgi labai norėjo pamatyti pasaulio. Iš dalies tai jam pavyko. Spėjo aplankyti Lenkiją, Čekoslovakiją, Vokietiją, Austriją, Kanadą, Ameriką, Prancūziją... Vieną mėnesį pagyveno Amerikoje, deja, per daug nesusižavėjo. Jį pribloškė, kad Amerikos lietuviai atvykėlius laikė vargšais ir visokiais

būdais bandė sušelpiti. Tada jis tyliai pasitraukdavo iš to kambario, kur vykdavo šios dalybos, kad neįžeistų savęs ir šeiminių. Šunis Ričardas taip pat laikė ir labai prie jų prisirišdavo. Labai gailejo savo Erdelio terjero Tobio, kai šis susirgo mirtina liga ir teko jį užmigdyti. Vėliau namuose atsirado bokseris Badis. Daug kartų sakė, kad jeigu būtų sąlygos, tai laikytų ir žirgą. Deja, tos sąlygos ir liko tik svajonės. O senelio ūsus, gal tik kiek trumpesnius, jis visgi turėjo.

Aš, kaip motina, jokių vargų su Ričardu neturėjau nei kūdikystėje, nei vaikystėje, nei jam suaugus. Gyvenom kaip du geri bičiuliai. Turėdamas laiko atvažiuodavo, o neturėdamas skambindavo telefonu. Jei turėdavo kuo pasidžiaugti ar pasiguosti, tai skambindavo dažniau. Jam reikėjo išsikalbėti, pasiteisinti, nusiraminti. Taip pat laukė ir mano palaikymo. Norėjo, kad aš paskaityčiau jo knygas, pamatyčiau jo pjeses, jo kino filmus. Vėliau norėjo, kad pamatyčiau jo pasirodymus per televizijos laidas. Dalyvavo V. Matulevičiaus laidoje „Krantas“, R. Juozapavičiaus ir R. Musnicko „Paskutinėje kryžkelėje“, R. Grinevičiūtės „Koridoje“, A. Siaurusevičiaus „Spaudos klube“ ir kitose.

Visada pranešdavo, kurioje laidoje dalyvaus, apsirengdavo net tais drabužiais, kuriuos norėdavo man parodyti. Materialiai jis manęs nerėmė, nes aš to nepageidavau, bet visada paklausdavo, gal kuo padėti. Važiuodamas iš užsienio parveždavo įdomių dovanėlių, pasveikindavo per gimtadienius. Paskutinė jo dovana buvo labai graži pekinų veislės kalytė, vardu Mersi. Ja aš ir dabar džiaugiuosi, ji geriausia mano draugė. Man atrodo, jaučiu, jog ją glamonėjo ir glostė Ričardo rankos.

Ričardas mėgo vienetvę ir kūrė savo pasaulį. Jis jau seniai negalėjo suprasti žmonių, kurie nebendrauja su kompiuteriu ir nesinaudoja internetu. Jis pats, sėdėdamas namuose prie kompiuterio, susisiekdavo ne tik su dienraščiu „Respublika“ ar leidykla „Tyto alba“,

bet ir su visa Lietuva, su visu pasauliu. Su žymiais žmonėmis diskutavo pačiomis įvairiausiomis temomis, gaudavo žinių iš svarbiausių pasaulio laikraščių ir žurnalų, sekė ir analizavo ne tik Lietuvoje, bet ir visame pasaulyje vykstančius įvykius. Įvairiausiais reikalais aš kreipdavausi į jį pagalbos. Visiems klausimams, kurie tik gali kilti žmogaus galvoje, jis iš anksto ruošė ir turėjo atsakymus.

Ričardą visi laikė išdidžiu, uždaru, neprieinamu, bet toks įspūdis susidarė tik todėl, kad jam buvo sunku kalbinti kitus – norėjo, kad kiti į jį kreiptųsi. O tada jis ir atverdavo savo vidų, lyg sakytų: „Pasižiūrėkite, aš ne toks, koku jūs mane laikote.“ Jis norėjo palikti apie save gražius prisiminimus. Ir tada kalbėdavo daug, labai gražiai, labai protingai ir visiems prieinamai.

Ričardo kūryba nebuvo tinkamai įvertinta. Tiesa, pirmieji jo apsakymai, pjesės, kino scenarijai buvo įvertinti premijomis,

Abiturientas Ričardas Gavelis (dešinėje) su tėvu ir motina brandos atestato teikimo dieną. Druskininkai, 1968.

buvo skaitomi arba statomi dramos teatruose ar kino studijoje. Tačiau vėlesnė ir net kur kas vertingesnė kūryba buvo nuskriausta. Ričardas džiaugėsi, kad savo kūrybos įvertinimo jis sulaukė Čikagoje, Ilinojaus universitete. Čia buvo atlikta jo kūrinių analizė ir pasirodė konceptualūs rašiniai. Malonu ir tai, kad prozininkas ir dramaturgas Ričardas Gavelis gavo pirmąją Lietuvos kritikų premiją. Didžiausias apdovanojimas – 2000 metais prozininkui, „Respublikos“ apžvalgininkui Gaveliui įteikta Vilniaus televizijos literatūros premija (jau ir pinigine), kuri nuo tol kasmet skiriama vienam lietuvių rašytojui už kūrinius, vaizduojančius Vilniaus miestą ir jo žmones. Ričardas ją gavo už romanus „Prarastų godų kvartetas“ ir „Septyni savižudybės būdai“.

Man atrodo, kad pats gražiausias apdovanojimas Ričardui – tai po jo mirties rašytojos Jurgos Ivanauskaitės parašyti žodžiai: „Žinia apie Ričardo Gavelio mirtį man buvo tarsi pranešimas, kad Vilniuje staiga atsivėrė juodoji skylė ir prarijo ištisą kvartalą su visais namais, bažnyčiomis, medžiais, vienu upės vingiu, žmonėmis, šunimis ir balandžiais...“

Mistinis Vilniaus peizažas sunkiai įsivaizduojamas be Ričardo Gavelio, o lietuvių literatūros gamtovaizdis – be jo originalios, provokuojančios, kartais drastiškos, o visada ironiškos kūrybos atrodys kur kas nykesnis...“

Ričardui pagerbti po mirties buvo skaitoma per radiją jo paskutinė knyga „Sun-Tzu gyvenimas šventame Vilniaus mieste“. Ši knyga buvo skaitoma ir tarptautiniame Berlyno literatūros festivalyje. Ant „Veido“ žurnalo (2002 08 22), kuriame Ričardui buvo skirtas paskutinis puslapis, viršelyje šalia plačiai besišypsančio Ričardo veido parašyti žodžiai: „Be Ričardo Gavelio Lietuva tapo skurdesnė.“

Tą naktį aš sapnavau klaikų sapną. Ne, tai nebuvo sapnas. Tai buvo mirštančio mano sūnaus Ričardo pagalbos šauksmas. Stai-ga pajutau, kad nebegaliu kvėpuoti, trūksta oro, tiesiog mirštu ir nebegaliu atsikelti. Nesupratau, kas man atsitiko. Ilgokai truko tas košmaras, paskui viskas kiek aprimo, bet visą kitą dieną bu-vau prislėgta, nelaiminga, labai daug verkiau, tik nežinojau kodėl. Paskambinus Ričardo telefonu atsiliepdavo atsakiklis. Tai mane gąsdino... Ir pagaliau skambutis, kuris viską paaikškino: „Ričardo nebėra.“ Dar neišgirdusi tolesnių žodžių, aš galbūt vaizduotėje mačiau sūnų kambaryje parkritusį ant savo lovos. Greit sužino-jau, kad taip buvo iš tikrųjų. Kas atsitiko? Matė tik prie jo lovos ant sienos kabantis nebylus draugo fiziko ir dailininko² nutapytas paveikslas. Bet jis tylėjo.

Pamačiau Ričardą, kai jis jau buvo pašarvotas Lietuvos rašyto-jų sąjungos salėje. Čia tyliai skambėjo džiazas. Karstą puošė baltų gėlių puokštės, krepšeliai su gėlėmis ir vainikai. Šalia kabojo gra-žiai įrėminta jo nuotrauka. Šioje gražioje aplinkoje Ričardas gulėjo jaunas, aukštas, ramus ir nebylus. Aš pati buvau pusiau gyva, pu-siau mirusi. Glosčiau jo rankas, jo kaktą ir tyliai su juo kalbėjau-si. Paskui sėdėjau šalia karsto, o žmonės reiškė man užuojautą. Ričardo gailėjosi ir jį pagerbė Seimo pirmininkas ir Seimo nariai, Rašytojų sąjungos žmonės, „Respublikos“ darbuotojai, Vilniaus miesto meras, draugai ir klasės draugai, artimieji, kaimynai, jo kūrybos gerbėjai... Gausi minia palydėjo į kapines. Ten kartu su manimi išvažiavo ir baltų gėlių puokštė, į kurią buvo sudėta meilė, skausmas, paskutiniai atsisveikinimo žodžiai ir viską pražudantis pasakymas – „Ričardo nebėra“.

Gražiausios beribės neįvykdytos Ričardo svajonės kartu su juo nutilo Vilniaus Antakalnio kapinėse, Rašytojų kalnelyje. Kapą puošia kuklus juodo granito paminklas ir nuostabi rojaus obelai-

² Leo Ray. Jo atsiminimus žr. toliau.

tė, kuri vasarą gausiai pražysta pasakiško grožio baltais žiedais, o rudenį pasipuošia mažyčiais raudonais rojaus obuoliukais.

Namuose ant mano mežginių ir origamio dirbiniais papuoštos sienos kabo didžiulis, gražiai įrėmintas Ričardo portretas. Tai nepaprastai gerai atliktas fotografo darbas. Kad ir kur aš būčiau, Ričardo akys vis tiek seka paskui mane. Greta stovi mažas rėmelis su išdrožtomis gėlytėmis, ąžuolo lapais ir dviem paukšteliais čiulbuonėliais. Jame – velionio Vytauto Gavelio (Ričardo tėvo) nuotrauka. Kiek atokiau stovi žvakutė, kuri sužimba visomis mirusiųjų pagerbimo dienomis. Ir žodžiai: ankstyvas Ričardo išėjimas – per didelė neteisybė.

Vanda Gavelienė – Ričardo Gavelio motina.

Sunkiausia nuspręsti, kas yra svarbiausia

Nijolė Gavelienė

Kai skaitau tavo knygas, negaliu nesistebėti, kaip atvirai tu pasakoji apie save, kokia gausybė detalių ir smulkmenų, kurios išduoda slapčiausias tavo asmenybės savybes. Nors gal taip man tik atrodo, nes aš žinau apie tave daugiau nei paprastas skaitytojas.

Šiandien, kai bendras mudvių laikas pasibaigęs ir atmintis perkrauta smulkmenomis, noras papasakoti apie tave susipina su noru išsaugoti prisiminimus tik sau. Kam tai gali rūpėti?

Ar galima ką nors daugiau papasakoti apie tave, nei tu pats rašai savo knygose?

„Negalima parašyti protingesnės knygos nei esi pats. Tai toks apnuoginantis dalykas. Beveik demaskavimas.“

Jie buvo trise. Tolikas, Ri ir Ra¹. Per karinio rengimo paskaitas buvo galima iki isteriško kikenimo tyčiotis iš netaisyklingos dėstytojo lietuvių kalbos arba rašyti poemą. Poemų kalba „netaisytina“. Tai lietuvių, rusų kalbų netikėčiausių žodžių derinimas, rimavimas... Kartais gimdavo „šedevrai“. Ši rašymo tradicija persikeldavo į kitas paskaitas, įgaudavo papildomų spalvų, temų...

Buvo dar ir Vovočka². Jis studijavo matematiką Leningrado

¹ Anatolijus Škliarinskis, Ričardas Gavelis, Leo Ray (jo atsiminimus žr. toliau).

² Vladimiras Rochlinas.

Maištinga siela Gegužės 1-osios demonstracijoje. Vilnius, apie 1970.

universitete. Po to, kai parašė smagų pamfletą apie „Pravdos“ vedamąjį ir išplatino tarp studentų, buvo išmestas, nepadėjo ir tėtis profesorius. Atvažiavo į Vilnių ir buvo priimtas į VU (gerų pažinčių dėka). Vovočkai nebuvo sunku studijuoti, dar studijuodamas rašydavo straipsnius iš topologijos ir sėkmingai tik jam žinomais keliais spausdindavo užsienio mokslo žurnaluose. Buvo šaunus ginčo ar diskusijos dalyvis. Kai kas nors imdavo karštai ginčytis ir įrodinėdavo savo tiesą iki isterijos, Vovočka stovėdavo šalia ir sulaukęs pauzės ramiau balsu tardavo: „Если принять, что теория изначально неправильная, все становится на свои места.“ Po to būdavo keletas trumpų sakinių, kurie nuginkluodavo besiginčijančius ir nušluodavo dar tokius karštus jų argumentus. Per metus išmoko lietuvių kalbą, dievino didžkukulius. Kai vėliau emigravo į JAV, pasirinko Čikagą, nes ten daug lietuvių. Jo intelekto atspindžiai, puikus humoras keliauja per Ri knygas ir kaip dovana atitenka vienam ar kitam vidiniam romano ar apsakymo gyventojui.

Ra baigė teorinę fiziką, bet vėliau studijavo dailę, keramiką, tapė keistus paveikslus. Buvo toks paslaptingas ir gražus. Jo dvasinių ir vizualinių asmenybės atspindžių pilna Ri kūryboje. Gyvenime niekada nebuvo labai artimi buitine prasme, bet jų ryšys – dvasinis, metafizinis – egzistavo visada. Tikiu, šis ryšys yra ir dabar, net nesvarbu, kad Ri perėjo į virtualią erdvę. Jie rašė vienas kitam laiškus gyvendami viename mieste, o kai Ra emigravo, nepsikeitė nė mažiausia žinute. Ra tapo vidiniu Ri gyventoju ir puikus intelektualus darbas vyko viduje.

Tame nušniaukštame ir prirūkytame koridoriuje Ri atrodė kaip keistas, prie nieko nederantis paukštis. Juodi drabužiai, ilgi plaukai, tamsūs akiniai, gunktelėjusi figūra. Pažinau jį, bet netekau žado, kai jis priėjo ir tarė: „Sveika, ką čia studijuoji?“

Tada nesvajojau, kad štai įeisiu, sutiksiu, kaip jis žiūrės ir ką sakys, nors jau žinojau, daug metų žinojau, kad egzistuoja kažkoks ryšys, kuris verčia mus bent jau apsikeisti žvilgsniais. Prisimenu, šaukiu

nubėgantį mažą brolių, tiesiu jam obuolį, garsiai šaukiu jo vardą, nes žinau, jog tai ir tavo vardas, ir tu eidamas gatve atsigręži, ilgai žiūri į mane. Matau save: tokią liesą, rankos iki kelių, ilga nosis ir tos kvailos kasos. Tokia nesubrendusi ir įžūli paauglė. Išraustu kaip tas obuolys rankoje, nes tu žinai, jog aš šaukiu tavo vardą tyčia.

Praeis dar daug dienų ir metų, daug kartų susitiksime ir vėl be aiškos priežasties išsiskirsime...

Ir tai svarbiausia?

„Jeigu pats sau neberūpi – vadinas, tavęs nebėra.“³

Mano diena – tai tarsi dar vienas tavo romane aprašytas istorijos variantas. Kas būtų, jeigu būtų taip. Papasakoti apie tai, kaip mudu žaidėme vedybinį gyvenimą, kaip mylėdami buvome atskirai ir susipykę naikino savo dienas, kad juodžiausios nelykamos akimirką nuskambėtų žodžiai: „Noriu kartu su tavimi pasenti, noriu būti su tavimi ir tegu tik mirtis mus išskirs...“ Ir žodžiai tapo kūnu.

Galėčiau nuosekliai papasakoti visą meilės-nemeilės istoriją. Bet ar tai yra svarbiausia? Beribis pasaulis apribotas vienvietės... Kiekvienas galime apie save taip pasakyti. Vienatvė – toks tikslus vadinamos būties apibrėžimas. Buvo žmogus, kuriam galėjau papasakoti apie savo vienvietę. Tai yra pats svarbiausias dalykas, kurį užgyvenau. Nesvarbu, kas atsitiktų mano gyvenime, tai yra pati didžiausia vertybė, kurią likimas man skyrė.

Ri atvirai pasakojo apie savo vienvietę visiems. Tikėjosi būti išgirstas ir tas abejingumas ir tylą, tas atsainumas ir pyktis, taip, taip, pyktis, kurį išprovokuodavo jo knygos, jį be galo žeidė. Jis šventai tikėjo, jog pažinimas, žinių troškimas, tiesos ieškojimas yra svarbu kiekvienam... Niekino aklą tikėjimą, gal todėl negalėjo pakęsti jokių ideologijų, fanatikų, politikų ir valdžios.

³ Vilniaus arhatas // Gavelis, Ričardas. Tylos angelas. – V., Tyto alba, 2006, p. 359.

Istorija apie *dramoderį* Toliką ir Kalahario dykumą.

Dramoderis Tolikas, toks sunkiai apibūdinamas gyvūnas, ke-
liavo per Kalahario dykumą šventai tikėdamas, jog Kalahario dy-
kumos kraštas yra ir pasaulio žemės kraštas. „Kas ten yra ir kaip
pasaulis pasibaigia? Ar nuo dykumos krašto galima nukristi? Į kur
nukristi? Į dangų ar į dausas? – svarstė Tolikas savo kelionės metu. –
Ar užteks man gyvenimo, kad atsakyčiau į šiuos klausimus?“

Ilgoje kelionėje labiausiai stebindavo susitikimai su gyvūnais,
kurie „netiko“ Kalahario dykumai.

Dramblys, kuriam ant šono buvo parašyta „See you tomorrow“,
neturėjo jokios nuomonės apie pasaulio kraštą. Tolikas buvo tikras
dramoderis ir puikiai žinojo, jog sutikti dramblių ir pamatyti pasaulį

Dar nevedę Nijolė ir Ričardas (stovi dešinėje) draugų vestuvėse.
Druskininkai, 1973 liepa.

yra tas pat. „Pamatyti pasaulį“, „Išėjo į pasaulį laimės ieškoti“ – visi šie teiginiai dramoderio galvoje pasėdavo nerimą. Imdavo atrodyti, jog pasaulio krašto paieškos yra beprasmės ir kelionės tikslas nepasiekiamas. Jei pasaulis visada

Nijolė ir Ričardas Gaveliai su mylimu
augintiniu Tobiu. Druskininkai, apie 1985.

yra kažkur, bet tik ne ten, kur šią akimirką esi pats, kaip gali rasti to pasaulio kraštą? Sutikta lapė pareiškė, jog nieko ten ypatinga nėra, tam pasaulio krašte, tiesiog dangus prie žemės prisegtas metaliniais žiogeliais. Toks paaiškinimas Tolikui pasirodė visiškai paikas, bet ko gali tikėtis iš lapės. Kita vertus, kartais sudėtingi ir painūs dalykai, dėl kurių kankiniesi, pasirodo, yra visiškai banalūs, sprendimas, kurio taip skausmingai ieškojai, čia pat, toks elementarus ir paprastas. Dramoderis Tolikas keliavo Kalahario dykuma, vedamas švento tikėjimo. Ir, kol liks

nors mažas trupinėlis gyvenimo, jis keliaus ieškodamas pasaulio krašto. Keliaus Kalahario dykuma. Ar gali būti kas nors geriau už kelionę ieškant pasaulio žemės krašto?

Šimtai šios istorijos variantų paversdavo visiškai banalų vakarą linksmu žaidimu, mes improvizuodavome, sugalvodavome vis naujų nuotykių, Ri atsipalaiduodavo, sąmojis liedavosi per kraštus. Gaila, kad tokiems vakarams likdavo vis mažiau laiko, virtuali internetinė erdvė su tūkstančiais politikos, rinkos, istorijos, medicinos temų suvalgė bendrą mūsų laisvalaikį.

Ir tai yra svarbiausia?

Svarbiausia yra tai, jog, nepaisant nieko, mudviejų kelionė tęsiasi, kai aš skaitau tavo knygas. Tavo sukurtas pasaulis, sugrotas kaip džiazas, skamba kiekvieną kartą naujai ir nėra tai muzikai pabaigos.

Nijolė Gavelienė – Ričardo Gavelio žmona.

To jau nebuvo

Leo Ray

Pirmą kartą pamačiau Ričardą sėdintį suole vieną, atokiau nuo visų, parėmusį smakrą delnu. Ant kaktos jam krito kaštoninių plaukų sruoga. Šiandien tokias paskiras, ant kaktos laisvai krin-tančias sruogas kino žvaigždėms organizuoja vizažistai bei stilis-tai. Ričardui taip buvo iš prigimties. Jis dėvėjo savo įžymiuosius tamsius akinius. Šalia gulėjo atverstas konspektas. Sąsiuvinio la-pai buvo prispausti liniuote. Ant liniuotės didelėm spausdintinėm raidėm Ričardo ranka buvo parašyta: JIMI HENDRIX.

Negalėjai neiškirti jo iš minios, nors, rodos, jis dėl to nedėjo jokių pastangų. Tiesiog toks buvo. Žinoma, dėmesį traukė tamsūs jo akiniai. Tuomet beveik niekas tokių nenešiojo, netgi vasarą. Ėjo 1968 metai. Mes ką tik buvom įstoję į Fizikos fakultetą. Ričardas akinių kilmę elegantiškai aiškino akių gydytojo rekomendacija. Galbūt tai buvo tikra tiesa.

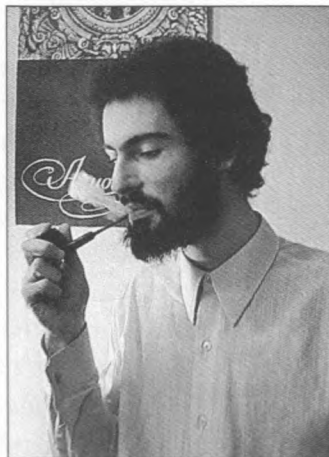
Po kelių dienų išdrįsęs užkalbinti šį vienišį, sužinojau, kas toks JIMI HENDRIX ir kodėl jis taip netaisyklingai rašo savo var-dą. Ričardas pasirodė esąs labai draugiškas, nė kiek nebaisus ir nepasipūtęs.

Išsikalbėję radome daug bendrų interesų. Ričardas puikiai mokėjo anglų kalbą, domėjosi roku, mėgo *soul* muziką bei džiazą,

buvo muzikalus, pats mokėjo groti fortepijonu ir, rodos, akordeonu, tuo kėlė man pagarbą – esu negabus muzikai.

Toje tolimoje senovėje domėtis roku, *soul* bei džiazu reiškė anaip tol ne tą patį, ką dabar. Šiek tiek apie tai užsimenama „Vilniaus pokeryje“.

Ričardas paklausė, koks mano mėgstamiausias rašytojas. Pasakiau, kad Faulkneris. Savo mėgstamiausiu rašytoju Ričardas nedvejodamas pavadino Kafką. Tai irgi buvo tam tikras ženklas. Tuo metu buvo beveik neįmanoma gauti Kafkos knygų. Rodos, jau buvo išėjęs rinkinys rusų kalba juodais dermatininiais viršeliais, tačiau buvo neprieinamas, virš jo kabojo uždrausto vaisiaus cenzūrinė aura. Tuomet Ričardas man atskleidė savo neįprastos erudicijos šaltinį – knygyną „Draugystė“.

Leo Ray studijų metais.
Vilnius, apie 1972.

Nežinau, iš kur jis mokėjo lenkų kalbą. Gal visi tikri vilniečiai ją šiek tiek moka. „Draugystė“ knygyne galėjai laisvai nusipirkti lenkiškų knygų. O lenkai vertė ir spausdino viską – jie neturėjo cenzūros!

Ričardo dėka pradėjau skaityti lenkiškai. Kalbą pramokau, skaitydamas humoro savaitraštį „Szpilki“, kuris atrodė labai juokingas. Toks pat juokingas jis atrodė ir Ričardui – to nepasakysi apie kitus draugus bei pažįstamus, kuriems kartais bandydavom perpasakoti kokį siužetą.

Atsimenu lenkų karikatūros metro Andrzejaus Mleczko debiutą šiame žurnale.

Mudviem patiko jo darbai bei nuolatinis Andrzejaus Dudzinskio personažas Dudis – hipiškos išvaizdos bei pasaulėžiūros paukštelis.

Keletas vardų iš to meto lektūros – esu tikras, kad tai buvo ir Ričardo skaityti autoriai: Franzas Kafka, Jamesas Joyce'as, Leonardo Sciascia, Ambrose'as Bierce'as, Bruno Schulzas, Marcelis Proustas, E. A. Poe, Kurtas Vonnegutas ir taip toliau, ir etc. Ričardas mėgo ir tuo metu populiarių Julio Cortázarą. Rodos, svajėjo apie kino filmo scenarijų pagal jo apsakymą apie aksolotlius.

Kodėl mudu mokėmės fizikos? Jis jau rašė, aš jau tapiau. Manau, abu dar nedrįsom pavadinti to antrojo (veikiau pirmojo) vidinio balso tikruoju pašaukimu.

Be to, fizika atrodė lyg laisvos minties prieglobstis, palyginti su tuometiniu ideologinio idiotizmo prislėgtu oficialaus meno pasauliu.

Žinojome visokių įdomių istorijų apie fizikos įžymybes: pavyzdžiui, apie susitikimus pas Paulį Ehrenfestą, kuriuose dalyvavo *all stars*: Nielsas Bohras, Albertas Einšteinas ir kiti.

Susitikimuose pirmininkaudavo šeimininko papūga, lemiamu momentu nutraukdama diskusijas sakrumentaliąja fraze:

– *Aber meine Herren, das ist keine Physik!* (Bet, ponai, čia juk ne fizika!)

Paskaitose laiko veltui neleidome – po dvi ar tris eilutes pakaitomis rašėme absurdo poeziją.

Draugavome dviese ir keturiese – Ričardas, Donatas Perkauskas, Anatolijus Škliarinskis ir aš. Anatolijus daug prisidėjo prie

poezijos rašymo. Besikeisdami savo kūryba, dažnai ne vietoj prapliupdavom juoku.

Vėliau sužinojau, jog kurso draugų buvom vadinami *tie, kurie juokiasi nežinia iš ko*.

Savo ketvertuką sutrumpintai vadinom TSD – Teoretikų siurrealistikų draugija. Teoretikų, nes studijavome teorinę fiziką, o siurrealistikų, Ričardo aiškinimu – nes mes nesame tie visiems žinomi dailininkai siurrealistai, kurie jau visiems atsibodę, esame kiti, tiesiog nematome nieko realaus aplinkui.

Draugija iš principo neturėjo jokių tikslų bei jokios veiklos nevykdė. Jos egzistavimas buvo visiškai beprasmiškas pagal apibrėžimą.

Mėgstami Ričardo skaičiai buvo 283 ir minus 0.

Kartą ne mažiau už mus kenčiantys per *mokslinio ateizmo* paskaitą kurso draugai nutvėrė ir perdavė dėstytojui popieriaus skiautę su mūsų eiliniu opusu. Opusas prasidėjo ketureiliu:

*Jis karaliavo pas P. S.
Totemas to nematė
???????????????? (nebepamenu šios eilutės)
Išvydęs juodą katę.*

Totemas, kažkodėl P. S. ir juoda katė buvo ką tik dėstytojo nuo

Anatolijus Škliarinskis
studijų metais.
Vilnius, apie 1972.

pakylas išvardyti mokslinio ateizmo ne mažiau moksliniai elementai. Dėstytojas, kaip buvo įprasta tais laikais, išsiseidė ir įtūžo. Jo putlūs rausvi žandai dar labiau paraudo.

Senų draugų susitikimas po daugelio metų:
Nijolė Gavelienė ir Leo Ray leidykloje
„Tyto alba“. Vilnius, 2006 rugsėjo 28.

Betgi kaip surasi kaltininkus ir kuo gi juos apkaltinsi?

Po šio įvykio eilutė *Totemas to nematė* tapo mūsų su Ričardu mėgstamu priežodžiu dėl tobulos ritmikos, aliteracijos bei universaliai pritaikomos prasmės.

Taip prasidėjo ilgai trukusi mūsų draugystė.

Šilčiausi prisiminimai išliko iš vėlesnių, jau baigus studijas, vakarų, kai Ričardas demonstravo savo dar vieną – šįkart kulinaro – talentą. Jam talkino jo žmona Nijolė, suteikusi namams šilumos bei naujos prasmės. Ričardas visada juokavo (o gal ne), kad neleidžia jai gaminti.

Ričardas turėjo aukščiausios kokybės daiktų pomėgį. Jei žiebtuvėlis, tai būtinai „Ronson“, o pypkė – nebepamenu kas. Tai buvo slaptas asmeninis jo pasipriešinimas kasdienybei. Reikėjo stipraus charakterio šiam pasipriešinimui realizuoti – toks žiebtuvėlis galėjo kainuoti mėnesinį uždarbį.

Panašus buvo ir jo kulinarijos menas. Aukščiausios rūšies pro-

duktai, kokia nors birmietiška kimšta antis (sic!), iš kurios, nepa-
žeidžiant odos, slaptu nesuprantamu būdu išimami visi kaulai, ir
t. t., ir pan.

O svarbiausia – bendravimas. Kaip laiku sužinoti, jog ben-
drauji su klasiku?

Nijole ir Ričardai, ačiū.

Aš jus myliu.

Leo Ray – tapytojas (Izraelis), Ričardo Gavelio studijų draugas.

Fizikas Ričardas Gavelis

Jonas Grigas

Nemažai originaliai mąstančių žmonių, palikusių ryškius pėdsakus Lietuvos literatūroje, mene ar politikoje, yra baigę fizikos mokslus. Turime net fizikos daktarą vyskupą. Žymus Lietuvos istorikas Juozas Jurginis viename pokalbyje yra pasakęs: „Jei aš ką nors padariau originalaus istorijoje, tai tik todėl, kad prieš tapant istoriku fizikos ir matematikos studijos išmokė mane logiškai mąstyti.“ Mokykloje matematikos mokoma ne tam, kad vaikai išminktų skaičiuoti, o kad išminktų logiškai mąstyti, griežtai formuluoti teiginius ir suvoktų reiškinių bendrybes. Fiziku netampama be matematikos studijų, kurios yra galinga proto mankšta.

Mąstymo originalumu pasižymėjo ir Ričardas Gavelis, kuris Vilniaus universitete baigė teorinę fiziką. Prisimenu jį kaip gerą studentą, kilusį iš mano gimtosios Dzūkijos. Jis lengvai įkando kvantinės fizikos ir reliatyvumo teorijos, elektrodinamikos, termodinamikos ir daugelį kitų teorinių dalykų. O supratęs tuos dalykus, pasaulis pasidaro gana aiškus. Suprantame, kodėl medžiai auga apvalūs, o ne stačiakampiai, kodėl kai kurie iš jų neužauga keleto šimtų metrų aukščio, kodėl saulė ryte ir vakare raudona, o dieną balta, kodėl dangus ir jūra mėlyni, kodėl Dzūkijoje vasarą karščiausia, o žiemą šalčiausia ir t. t. Ir apskritai tinkamai išsimokslinę pradedame švariai galvoti. Nes gamtos – mikropasaulio ir visatos – bei žmonių visuomenės elgesį lemia tie patys fizikos dėsniai. Išlavintam protui aiškesni pasidaro ir žmonių santykiai,

primityvus elgesys kai kurių politikų ir valdininkų, mažiau vertinančių tuos, kuriems patiki savo vaikų mintis, sveikatą ir ateitį, nei tuos, kuriems patiki savo namų santechniką. Ričardas suprato, kad mokslas yra dėsniais kritiškai patikrinta žmonijos patirtis, kad jis kuria pagrindines žinias apie pasaulį, o mokslininkai veda žmoniją į geresnės gyvenimo kokybės būvį. Mokslas atskleidė, kaip veikia gamtos dėsniai mikro- ir makropasaulyje iki pat mūsų minčių ir kaip viskas tarpusavyje susiję. Mokslas leidžia numatyti, kas tam tikromis aplinkybėmis gali atsitikti. Tai ir sudaro mokslo vertę. Mokslas keičia mūsų gyvenimą, atskleisdamas visatos tvarką ir grožį ir naujomis technologijomis gerindamas gyvenimo kokybę. Studijuodamas Ričardas suprato, kad dabar žmonijos mintis intensyviausiai dirba mokslo srityje, mokslui naudojama didžiausia žmonijos intelektualinės energijos dalis. Jei kuri nors mokslo sritis galėtų didžiuotis esanti žinių apie pasaulį kūrybos smailėje, tai labiausiai – fizika. Ričardui buvo artima E. Rutherfordo mintis, kurią pats citavo, kad „mokslas – tai fizika, o visa kita yra pašto ženklų kolekcionavimas“. Jis norėjo būti mokslo bendruomenės narys.

Kita vertus, Ričardas suprato, kad mokslo žinios dabar labiausiai formuoja kultūringą žmogų, kad negalima eiti kartu su laiku, neturint mokslo žinių. Sunku būti kultūringu žmogumi, nesuprantant gamtos dėsnių ir jų valdomų reiškinių. Graudu žiūrėti į gražiai apsirengusią puikių manierų poniją, kalbančią nesąmones apie reiškinius, prieštaraujančius fundamentaliems termodinamikos dėsniams, kurie nusako, kas pasaulyje gali ar negali būti. Neturintys mokslo žinių dažnai teršia ir kultūrą. Kai jų neturi žiniasklaidos atstovai, skleidžia paskalas ir nusikaltimų kronikas, kai jų neturi politikai, pasiduoda „aiškiaregių“ įtakai.

Taip universitete išlavintas Ričardas Gavelis buvo paskirtas į Lietuvos mokslų akademijos Fizikos ir matematikos instituto Teorinės fizikos skyrių. Jo tiesioginis vadovas buvo daktaras Jonas Batarūnas –

puikus plačių interesų fizikas ir žmogus, labai originaliai žvelgęs ne tik į fizikos reiškinius, bet ir į gyvenimo filosofiją. Manau, kad Ričardo bendravimas su vadovu buvo vienas iš esminių faktorių, nulėmusių tolesnį jo kaip fiziko ir literato gyvenimą.

Tuo metu Vilniaus universitete mes su kolegomis sėkmingai plėtojome pradėtą naują mokslo kryptį Lietuvoje – feroelektros (tada vadintos segnetoelektra) ir fazinių virsmų tyrimus. Feroelektra yra fazinio virsmo metu savaime atsirandanti elektra tam tikruose kristaluose, o faziniai virsmai iš esmės pakeičia kristalų savybes, jos tampa ekstremalios, naudingos įvairiam praktiniam taikymui. Iš šios srities jau buvau apgynęs daktaro disertaciją ir vadovavau grupei aspirantų. Buvo surasta naujų fazinių virsmų ir naujų reiškinių stibio ir bismuto junginių kristaluose, kuriami eksperimentiniai mikrobanginiai ir ultragarsiniai tyrimų metodai ir ieškoma teorinių jų virsmų paaiškinimo. Naujos idėjos ir atrasti nauji reiškiniai užvaldė ir imlų J. Batarūno protą. Mes dažnai diskutuodavome apie tuos naujus reiškinius. Todėl atėjusiam į institutą Ričardui Gaveliui jis pasiūlė teoriškai išnagrinėti fazinių virsmų priežastis minėtuose stibio sulfido ir sulfojodido sandaros kristaluose.

Ričardas metus intensyviai kūrė teoriją ir skaičiavo, o 1975 m. gegužės mėnesį atidavė spaudai savo pirmąjį mokslo darbą „Feroelektrinio fazinio virsmo galimybių SbSI ir Sb_2S_3 tipo kristaluose tyrimas“, kuris buvo paskelbtas 1976 m. žurnale „Lietuvos fizikos rinkinys“ (t. 16, Nr. 2). Straipsnyje Ričardas teoriškai tyrinėjo SbSI , SbSBr , Sb_2S_3 ir Sb_2Se_3 kristalų sandarą. Suskaičiavo vidinio Lorencio lauko struktūrinius koeficientus ir, jais pasinaudojęs, suformulavo feroelektrinio fazinio virsmo sąlygas. Jis grafiškai parodė, kokioms vidinio apibendrinto elektrinio jautrio vertėms esant šiuose kristaluose gali įvykti fazinis virsmas, įvertino faziniam virsmui sukelti reikalingą dielektrinio jautrio dėl joninės polarizacijos padidėjimą. Jis parodė, kad SbSI , SbSBr ir Sb_2S_3 kristalų sandara yra palanki feroelektriniam faziniam virsmui, o apie

Sb_2Se_3 kristalų vienareikšmių rezultatų negauta. Be to, jis teoriškai patvirtino, kad Sb_2S_3 ir Sb_2Se_3 kristaluose fazinį virsmą lemia Sb_{II} jonai.

Šis Ričardo darbas atliktas pačiu laiku ir originalus, nes kaip tik tuo metu mūsų laboratorijoje, bendraujant su Rusijos ir Čekijos mokslų akademijų institutais, buvo plėtojami šių kristalų fazinių virsmų eksperimentiniai tyrimai. Ričardas citavo mūsų darbus, mes – jo. Šios mokslinės problemos kitų dar tebenagrinėjamos ir praėjus trisdešimčiai metų.

Po metų jis parašė ir atidavė spaudai antrąjį savo mokslo darbą „Elektroninio ekranavimo įtaka faziniam virsmui puslaidininiuose feroelektrikuose“, kuris buvo paskelbtas 1977 m. žurnale „Lietuvos fizikos rinkinys“ (t. 17, Nr. 1). Jame Ričardas ištyrė feroelektrinio fazinio virsmo SbSI ir Sb_2S_3 kristaluose galimybes, atsižvelgiant į efektyviosios toli veikės sąveikos pakitimą dėl elektroninio ekranavimo. Pirmojoje darbo dalyje jis surado ekranavimo įtaką vidiniams elektriniams laukams ir pateikė Lorencio koeficientus įvairioms ekranavimo parametro bei laisvųjų krūvininkų (elektronų) tankio reikšmėms. Antrojoje darbo dalyje, remdamasis *minkštosios* (priklausančios nuo temperatūros dažnio) modos koncepcija, surado feroelektri-

Atsisakęs fiziko karjeros, 1978–1980 metais Ričardas Gavelis dirbo žurnale „Mokslas ir gyvenimas“. Poilsio valandėlė redakcijoje prie istorinės krosnies.

nio fazinio virsmo SbSI kristale sąlygas ir įvertino fazinio virsmo temperatūros pokytį dėl laisvųjų krūvininkų tankio pokyčio. Surastasis fazinio virsmo temperatūros pokytis buvo vieno laipsnio eilės ir gerai atitiko mūsų ir kitų autorių eksperimentiškai stebėtą pokytį. Žurnalą viena JAV leidykla vertė į anglų kalbą ir platino pasaulyje, todėl Ričardo darbai buvo prieinami pasaulio mokslo bendruomenei.

Ir šis darbas buvo laiku atliktas ir aktualus. Mes ir kiti įvairių šalių fizikai tyrinėjome *minkštąją* fononų modą, kuri ir sukelia feroelektrinį fazinį virsmą kristaluose. Mes pirmieji aptikome šviesa sužadintų laisvųjų krūvininkų įtaką feroelektrinio fazinio virsmo temperatūrai. Todėl Ričardo teoriniai tyrimai padėjo supaprasti eksperimentiškai stebėtų reiškinių esmę.

Deja, vaisingas ir prasmingas Ričardo mokslinis darbas tuo ir baigėsi, nes jame visą laiką slėpėsi priešybių vienybė ir kovojo fiziko ir literato pašaukimas. Tada jis ne visai žinojo, kas yra jo profesija, o kas – hobis. Jis nebuvo apsisprendęs siekti daktaro laipsnio, nors jo mokslo darbai rodė, kad jį galėjo gauti nesunkiai.

Ta Ričardo priešybių vienybė atsiskleidė jau pirmaisiais darbo Teorinės fizikos ir matematikos institute metais, kai jis paskelbė straipsnį „Trys eskizai tikslųjų mokslų portretui“ („Nemunas“, 1975 m. Nr. 10), kuriame jis faktiškai atskleidė ir savo ateitį. Straipsnyje jis pripažino, kad „matematika ir teorinė fizika – tai grynojo proto šventovės“, o „Mokslų akademija – tai šventa vieta“, jos „instituto koridoriuose – mirtina tyla ir vaikštantys mokslininkai, kurie galvoja vaikščiodami (...), aptaria moderniausias mokslines problemas“, kurių yra „tiek, kiek mokslininkų. Kartkartėmis kas nors pasiūlo vieną problemą ir nešasi į kambarį mėsinti“. Ričardas panagrinėjo mokslininkų – eilinių ir vadovų (slibinų) – charakterį, pomėgius ir ydas. Instituto darbuotojai skaitė straipsnį ir kelerius metus diskutavo, bandydami atpažinti save.

Ričardo sielai sunku buvo ten, kur „oras aplinkui pilnas pri-

rašyto popieriaus kvapo ir saulės spindulių, įsibrovusių pro didelius neplautus langus“, kur „daugybė durų, kurias visą laiką tran-ko“, kur „aspirantas buvo paliekamas pilnai likimo valiai, veikti savarankiškai, ir jeigu po metų pusantrų neateidavo pas vadovą su paties pasirinkta tema ir aiškiai suformuluotais klausimais, jis būdavo paprasčiausiai išvaromas“, o baigęs aspirantūrą (dabar doktorantūrą) „jaunas vidutinis fizikas vis viena gaus ribotą sumą pinigų ir labai greitai gaus butą“. O „temos tiksluosiuose moksluose niekad nekrinta iš dangaus“, nes „fizikai daro atradimus, o kiekvienas atradimas – tai sprigtas Dievui į nosį“. Fizikui teoretikui biblioteka yra langas į pasaulį ir joje „vidutiniškai kiekvieną dieną reikia perskaityti dvidešimties straipsnių reziumė ir vieną, kuris yra įdomus, panagrinėti plačiau“. Norint susirasti disertacijai temą, anot Ričardo, reikia perskaityti 8–10 metų referatyvinius žurnalus, skaityti 78 dienas (po keturias valandas kasdien). Be to, reikia lankyti anglų kalbos ir filosofijos paskaitas, nors pasėdėjus kambarėlyje, kuriame laikomi referatyviniai žurnalai, „po keturių valandų galima prašnekti ne tik angliškai, bet ir visai nežinoma kalba“. Ričardą tai baugino ir jis nestojo į aspirantūrą.

Fizikui reikia labai daug dirbti. Nepaisant to, jo manymu, apie 80 proc. fizikų yra vidutinybės. Ričardas nenorėjo būti vidutinybė. O norint daryti pasaulinio lygio darbus „daug ilgų mėnesių praeina, rašinėjant kažką, kas paskui pasirodo paprasčiausiomis nesąmonėmis, kiek laiko reikia, kad surastum sritį, kurios dar nebūtų išnagrinėję dešimtys kitų, kiek reikia mokiniškai mokytis, nors tau jau virš keturiasdešimties, jei nori pasakyti ką nors bent minimaliai modernaus, kiek, vaizdžiai kalbant, tenka išlieti ašarų, kada koks nors amerikietis išspausdina tavo aštuonių mėnesių darbą kaip tik tada, kai tu jau padarei lygiai tą patį, bet dar nespėjai niekur nusiūsti, ir viską tenka mesti velniop“.

Moksliniai tyrimai yra panašūs į kitas kūrybos sritis. Mokslininkas galvoja panašiai kaip literatas. Jis stovi prieš lentoje pri-

rašytų formulių gausybę ir mato sudėtingiausią reiškinį, kaip dailininkas, stovėdamas prieš paveikslą, arba kaip rašytojas užmerktomis akimis prisimena emocijas, savo vaizduotėje ieškodamas reiškinį paaikškinimo arba išvadų, klausimų ir atsakymų. Kūrybos lygis moksle, kaip ir mene, priklauso tiek nuo vaizduotės, tiek nuo talento.

Ričardas suprato, kad mokslas yra truputį už visuomenės vidinio žiedo ribų. Vakarų civilizacijos kultūros centras dažniausiai sukasi apie menus, o mokslas skrieja saugioje nuo jų orbitoje. Kai sakoma „kultūra“, daugelis galvoja apie grožinės literatūros knygas, muziką ir dailę. Todėl muzikai ir dailininkai yra labiau gerbiami. Romanistams šaukiama valio! Filmų kūrėjai tampa tiesiog įžulūs. O mokslininkai yra nepatrauklūs, pilki. Išleidusį romaną Lietuvos žiniasklaida išaukština, o išleidusį pasaulyje pasklidusią mokslo monografiją – ignoruoja.

Ironiška, kad mokslui sėdint užpakalinėje kultūros eilėje, nuostabūs jo vaisiai – mikrofonai, garsiakalbiai, radijas, televizija, kompiuteriai, internetas ir kitos elektronikos priemonės – pašėlusiai veša menais besiremiančioje liaudies kultūroje. Kuo labiau mokslui sekėsi kurti menams tarpininkaujančią aplinką, tuo labiau jis neteko kultūrinės reikšmės. Nepaisant to, mūsų gyvenimas skiriasi nuo protėvių gyvenimo, nes nesame taip priklausomi nuo literatūros, muzikos ar dailės, kaip nuo mokslo vaisių. Tačiau mokslas ir kultūra yra dvi vieno medžio šakos ir talentingam žmogui galima peršokti nuo vienos šakos ant kitos.

Gabumai, žinios ir sugebėjimas daug dirbti – būtinos sėkmės moksle sąlygos. Bet pradedantis mokslininkas turi turėti savo charakteryje įmontuotą mechanizmą, verčiantį jį siekti didelių tikslų. Minėtame straipsnyje jis retoriškai klausė: „Kiek gali kainuoti mokslas? Ar galima prievartauti savo asmenybę vieno tikslo, tegu ir gražaus, vardan? Ar leistina tiek aukotis mokslui?“ Tiek aukotis mokslui Ričardui atrodė neleistina. 1978 metais jis paliko Teori-

nės fizikos ir matematikos institutą ir tų metų rugpjūčio mėnesį pradėjo dirbti žurnalo „Mokslas ir gyvenimas“ redakcijoje. Redagavo populiarius fizikos, tarp jų ir mano, bei technikos straipsnius. Jam tai buvo perėjimas iš fizikos į literatūrą. Jis dar parašė žurnalui porą populiarių straipsnių – „Elementariųjų dalelių magija“ (1979 m. spalio mėn.) ir „Matematinė dailė“ (1980 m. spalio mėn.), važinėjo į mokslo populiarintojų seminarus. Anot žurnalo redaktoriaus Juozo Baldausko, Ričardas kalbėjo ramiai, vienodai, be emocijų, sureikšmindamas fiziką, buvo santūrus ir paskendęs savyje. Mėgo nestandartinę vyrų kompaniją. Jam buvo būdingas intelektualinis padorumas.

Darbo apdovanojimų teikimas „Mokslo ir gyvenimo“ redakcijoje.
Vilnius, apie 1979.

Dirbdamas redakcijoje jis parašė vaidybinio filmo scenarijų ir 1981 m. gavo 10 tūkstančių rublių premiją. Tai buvo fiziko Ričardo Gavelio beveik devynerių metų atlyginimas institute. Nors žiūrovai filmą apie mašinas vertino skeptiškai, Ričardui pasirodė,

kad literato darbas yra daug lengvesnis ir pelningesnis nei fiziko. Juk už savo daug sunkiau ir ilgiau rašytus mokslo darbus jis negavo nė rublio. Jis patikėjo, kad lengvai parašys daug geresnių scenarijų filmams, kad jie taip pat lengvai bus priimti. Gavęs minėtą premiją, Ričardas nustojo domėtis darbu žurnalo redakcijoje, o 1981 m. vasario mėnesį paliko žurnalą „Mokslas ir gyvenimas“ ir atsidėjo literatūrinei veiklai. Kartu nutrūko Ričardo Gavelio pasukutinis ryšys, siejęs jį su fizika.

Pasirodė įdomios Ričardo Gavelio knygos... Jis matė mūsų tautos neribotą laisvės troškimą ir tai, kad dauguma nežino, ką su ta laisve daryti. Vėliau suprato, kad tautos, kurios sąžinė tyli, kurioje įleidęs šaknis abejingumas, laukia sunkūs laikai. Jis bandė pažadinti tautos sąžinę publicistikos straipsniais. 1987–1996 metais parašė jų apie pusantro šimto įvairiausiais klausimais, daugiausia publikuotų laikraštyje „Respublika“, taip pat savaitraštyje „Literatūra ir menas“ bei žurnaluose „Kultūros barai“, „Jaunimo gretos“, „Nemunas“ ir kitur. Straipsniuose juntama fiziko logika rašant ne apie fiziką. Kas žino, galbūt tas asmenybės dualizmas, negalėjimas sutikti su mintimi, kad tik sunkus darbas daro žmogų žmogumi, nenorėjimas prievartauti savo asmenybę vieno tikslo vardan ir buvo priežastis, nulėmusi jo trumpą, bet prasmingą gyvenimą.

Jonas Grigas – fizikas, Vilniaus universiteto profesorius, habilituotas daktaras, Lietuvos mokslų akademijos narys korespondentas.

Ričardas nepažįstamasis

Valdemaras Kukulas

Neįsivaizduoju nieko sunkesnio kaip rašyti apie Ričardą Gavelį. Kaip apie žmogų. Kaip apie kūrėją, apie jį dar bus prirašyta, ir daug, o štai paliudyti jį kaip asmenybę yra labai problemiška. Lengviau nufotografuoti, nutapyti. Įdomiausia, kad visus savo mirusius draugus prisimenu pirmiausia kaip abstrakcijas, tam tikrus dvasinius, moralinius, intelektualinius reiškinius, ir tik labai susikaupus pro atminties ūkus ima ryškėti jų veido bruožai, laikysena, eisena. O pagalvojęs apie Ričardą, pirmiausia matau jo išvaizdą: net namų aplinkoje, tarkim, svarstant Demokratinės chartijos pastabas anuomet vos priimtai Konstitucijai, jis laikosi – vaikšto, stovi, argumentuoja – taip, tarsi stovėtų tribūnoje. Prie telefono (reikia paskambinti A. Šliogerui) jis prieina taip pat solidžiai, ramiai, „iškilmingai“ – tarsi skambintų oficialiai iš kokios ministerijos.

Dabar piešiu šį portretą, nors jau seniai žinau, kaip tai toli nuo tiesos. Bijau, kad ne tik aš, bene vėlyviausias iš jo bičiulių, susidursiu su šia problema. Ričardas gyveno sąmoningai savotišku krei-dos ratu apsibrėžtame vienatvės rate, ir iš už ano rato ribų žvel-giančiam kiekvienam jo veidas galėjo atrodyti vis kitoks. Tiesa, taip būna kiekvienam iš mūsų, bet tų veidų skaičius šiuo atveju labai ribotas. Jei neklysta atmintis, jo bičiulių (pabrėžiu – bičiulių, nes draugų jis neturėjo, o jei ir turėjo, tai visi jie buvo anose – kul-tūrinėse, metafizinėse erdvėse) „sąrašė“ tebuvo vos keli žmonės –

pirmiausia Audronis Raguotis (ypač tada, kai – paradoksas – dėl cukraligės ėmė tonomis valgyti tortus, nes metė gerti), paskui S. T. Kondrotas, L. Degėsys, galiausiai – galbūt dar žmonos brolis, kurį vieną kartą buvo atsivedęs ir į mano namus (šito negaliu liudyti nei tvirtinti, nes niekada apie tai nesame išsamiau kalbėję)...

Aš iš to konteksto išskintu – ir kartos, ir mentaliteto prasme. Mus susiejo kažkas kita (Ričardo pasakymas R. Staselio¹ kabinete „Respublikoje“: „Pjanica tas Kukulas, bet kai reikia, važiuoju vis tiek pas jį“), ir vis dėlto atsiminimų knygą apie R. Gavelį jau iš anksto matau kaip kaukių karnavalą – gal dar ir dėl to, kad toks R. Gavelis labiausiai derėtų prie savo „Vilniaus pokerio“ ir „Vilniaus džiaz“ (bene autobiografiškesnio savo romano). Tad kaip rašyti apie keleto kaukių, kurias tau buvo leista pakelti nuo veido, prasmes... Kiek tų kaukių prasmių taip ir nebuvo lemta pamatyti... O, atrodytų, buvo kalbėta ir apie sveikatas, ir apie šeimyninius reikalus, ir, suprantama, apie kūrybą. Bet viskas – per tokią intelektualinę, dvasinę distanciją, tarsi būtų kalbama ne apie save, o apie kažką kita. Nors vis dėlto buvo kalbama būtent apie save, bent jau labiausiai apie save.

Norint suprasti Ričardą, įtariu, reikėjo pažinti juos visus – nuo S. T. Kondroto iki A. Raguočio. Ypatingas sielos jautrumas, agresyviai slepiamas ir dangstomas, – turbūt visos jų kartos ženklas: elgtis pabrėžtinai atsainiai, arogantiškai, įžūliai, idant niekas nepastebėtų jų dvasios, vidaus pažeidžiamumo, idant niekas neįtartų, kad, skaitydami J. Biliūno „Kliudžiau“, jie gali verkti. Kita vertus, tai jiems garantavo vidinę autonomiją – nuo nieko nepriklausyti, su niekuo artimai nesusisieti, nes trauktis jiems nuo nieko nereikėjo. Jie patys atstumdavo visus kompanionus. Pasilikdavo tik

¹ Rytas Staselis – žurnalistas, tuometinis dienraščio „Respublika“ vyriausiojo redaktoriaus pavaduotojas.

tuos, kuriuos patys pasirinkdavo. Tai garantavo begalinio pasitikėjimo savo talentu ir galimybėmis įvaizdį, nors kas žino, kokios abejonės smaugdavo kad ir Ričardą, kai jis atėjęs pranešdavo, jog rytą į šiukšlių dėžę išmetė keturiasdešimt jau parašytų naujo romano puslapių.

Ričardui buvo svarbu pabrėžti, kad į bet kokius jo kūrybos

Trys draugai: Ričardas, Liutauras ir Dudutis. Liutauras Degėsys (viduryje) ir Audronis Raguotis (dešinėje) Naujųjų metų vakarą Ričardo Gavelio (kairėje) namuose. Vilnius, apie 1988.

vertinimus jam nusispjaut, bet grįžęs iš Vokietijos jis vis dėlto neištvėrė, nors ir atsainiai, nepasidžiaugęs: vokiečiai stebisi, kodėl lietuviai savo prospektuose tekartoja – aputis, granauskas, aputis, granauskas, nors jie patys labiau žino kad ir mane... Apsimesdavo, kad nesidomi recenzijomis. Sutinku Ričardą prie spaudos kiosko ir klausiu: skaitei V. Šiukščiaus straipsnį apie save? Atsako: jokių šūdų apie save aš neskaitau... Bet itin gerą V. Kelertienės nuomonę apie savo kūrybą vis dėlto žinojo ir ty-

liai ja džiaugėsi. Po kelių parų paryčiais atvažiavęs pas mane, jis vis dėlto ėmė diskutuoti ir apie V. Šiukščiaus tekstą. Vadinasi, jei ne interesas, tai bent jau smalsumas vis dėlto jį vertė pasidomėti nuomonėmis apie save.

O kad nekreipdavo dėmesio į pastabas apie savo kūrybą, tas turbūt tiesa. Net jei viduj sutikdavo su pareikštomis pastabomis, regis, jų nepaisydavo iš principo, iš pykčio. Vidinis imperatyvas: aš turiu savo gyvenimą, ir jis priklauso tik man, ir niekas neturi teisės į jį brautis, išlikti ir kūryboje. Tad šia prasme kūryba ir žmogus sutapo. Todėl beveik visų šios kartos kūrėjų veidai kaukėti. Todėl jie kaip asmenybės gyvenime dažniau sukeldavo atstūmimo reakciją, baimę (kad ir mano žmonai) negu simpatiją. Todėl vertėjų prisiminimuose atsiranda kad ir tokių pasažų: ateina R. Gavelis į kavinę, siūlau – alaus, nors pagal visas taisykles autorius turėtų siūlyti alaus vertėjui, o šis arogantiškai nusisuka ir sako: neturiu laiko...

Tiesa, čia būtina viena išlyga: R. Gavelis dažnai nė lašo negerdavo, ir tada pagrindinė jo priebėga buvo vien namai: atlikau darbus – ir į namus, kad tik nieko nesutikčiau, kad tik niekas neužkabintų... O „užsikabinimo“ mechanizmus mes ne vienas labai gerai išmanome. Ričardas juos išmanė gal net geriau nei kiti. Jis buvo dar ir visų mūsų konsultantas šiais klausimais. Gerai žinojo, kokie vaistai kada tinka, kur jų ieškoti (bent jau kol vaistinėse buvo galima nusipirkti, ko nori). Tuo keisčiau man atrodė, kad šis išmanymas jam pačiam nepadėjo.

Susipažinome, kaip ir visi, bendrose ano meto kompanijose, ir niekas, išskyrus bendrą užstalę, mūsų nesiejo. Pernelyg skirtingi charakteriai, mentalitetai. Aš aukštaitiškai plepus, amžinai linkęs dainuoti liaudies dainas, jis – net ir gerdamas – visada pasitempęs, atlašus, demonstratyviai skeptiškas ir kritiškas, o nuo tam tikros ribos – ir piktas (tik vėliau supratau, ką šita kaukė slepia). Artimesnė bičiulystė užsimezgė, kai rašiau vidinę recen-

ziją² jo apsakymų ciklui „Nubaustieji“ (1987), tada dar vadintam ciklu „Tabu“. Tuo metu tai buvo tikrai revoliucinga, ideologiškai itin drąsi knyga, o ir meniniu požiūriu ar tik nebus viena didžiausių Ričardo kūrybos viršukalnių. Parašiau teigiamą recenziją (nurodydamas tik stilistikos „sumedėjimo“ pavojus, kurių autorius, regis, neatsikratė iki gyvenimo pabaigos). Leidykla, aišku, ieškojo kito recenzento, kuris parašytų kritišką recenziją, ir, aišku, jį surado, bet ar tik ne A. Krasnovo³ dėka knyga vis dėlto pasirodė. Tegu ir be kelių apsakymų.

Dabar galvoju: gal ta recenzija mus ir suartino. Peržengtas ideologinis tabu, kuriam Ričardas buvo itin jautrus (vis prisimenu moralus dėl vieno savo straipsnio, kuriame kaip žaibolaidis buvo panaudota keletas ideologinių citatų, ir jo teiginius: tegu tai ir išgelbėjo straipsnį, tačiau tokie kompromisai neįmanomi, ne ir ne, ir šitą jo pamoką prisimenu iki šiol). Nepriklausoma laikysena. Nuo tada prasidėjo atviresni pokalbiai, lankymaisi pas vienas kitą, o ir apskritai nuo tada rūstusis Gavelis virto jautriuoku, pažeidžiamu Gaveliu. Norintį įsidarbinti lydėjau jį pas „Respublikos“ redaktorių, ir išėjo taip, kad ten jis išdirbo ilgiau negu aš. Ne aš jam nešdavau „Respublikos“ naujienas, o jis referuodavo jas man.

Esu puse lūpų užtaręs jį ir priimant į anuometinę „Pergalės“⁴ redakciją (vis dėl to paties charakterio), ir paskui niekas nesigailėjo jį priėmęs. Jis tapo vieninteliu redakcijos darbuotoju, atsakingam sekretoriui Vytautui Rudokui laiku atiduodančiu medžia-

² Pagal ankstesnę leidyklų praktiką specialisto teikiamas naujos knygos rankraščio vertinimas, kuris iš dalies lemdavo leidyklos sprendimą, ar spausdinti įteiktą rankraštį. Vienintelės to meto grožinės literatūros leidyklos „Vaga“ atmetas rankraštis faktiškai neturėjo galimybės būti išleistas kaip knyga, taigi vidinės recenzijos autoriaus nuomonė buvo gana lemtinga.

³ Aleksandras Krasnovas – literatūrologas, tuometinis „Vagos“ vyriausiasis redaktorius.

⁴ Dabar „Metai“.

gas. Ką ten laiku, gerokai iš anksto, nes jam rūpėjo kuo greičiau grįžti namo – rašyti. Niekada neturėjo jokių „tarnybinių“ konfliktų. Išmokė mane, kaip ir kur reikia slėptis, prie redakcijos artėjant A. Aukštikalnienės cunamiui.

Kadangi mūsų keliai kryžiuosiu net keliose redakcijose, reikėtų pakalbėti ir apie jo laikyseną tarnyboje, tarp bendradarbių. Iš esmės, žinoma, nieko nauja, negu pasakiau anoje pastraipoje, čia nepridursiu. Ir vis dėlto viena detalė gali būti svarbi: iš pradžių kalbėjau apie du Gavelius, bet čia dera prabilti dar ir apie trečiąjį Gavelį, intelektualų, bet itin jaukų pašnekovą. Darbe, kaip ir asmeniškai bendraujant, kažkur dingdavo jo uždumimas, atšiaurumas, jis pasijusdavo laisvas ir smagus politinių, ideologinių diskursų interpretuotojas. Komentarai būdavo trumpi ir tikslūs, kartais kategoriški, bet visada ištariami su geraširdiška šypsena. Bet – niekada nepasilikdavo, jei diskusijos vykdavo prie taurelės. Kitą dieną šypsodavosi: jūs čia taip gražiai sėdėjot, kad vos nesusi-gundžiau... Įtariu, kad Ričardo produktyvumas, darbštumas bent iš dalies su tuo ir buvo susijęs: kad nepasiliktų ten, kur nereikia, jis buvo „užkodavęs“ save, jog svarbiausia jam darbas, rašymas. Darbo terapija. Net ir priimamas į „Pergalę“, tuometinį vyr. redaktorių A. Baltakį jis iš karto perspėjo: darbo valandų tikrai nesėdėsiu. Padirbu darbą, ir iškart važiuoju namo. Bet tai nereikia, kad jis neapvaikščiodavo visų kabinetų, nepakalbėdavo su visais. Ir, keisčiausia, atrodė, kad redakcijoje nėra žmogaus, kurio jis nemėgtų. Iš pirmo žvilgsnio gali atrodyti: tai nuosekli jo charakterio, jo laikysenos raiška, tąsa, punktyras – bendradarbiai, ir tiek, tad ko aš čia turėčiau jaudintis... Bet apie tuos pačius žmones mes pakalbėdavome ir dviese, ir neteko išgirsti apie juos jokio kritiško ar ironiško komentaro. Na, nebent trijų žodžių sakinių – taiklų kaip tėvo rykštė...

Dabar derėtų sakiniu kitu sugrįžti atgal: taip, namai yra priebėga, pagrindinė rašytojo dirbtuvė, bet viena, kai į juos grįžti iš „Per-

galės“, bėgdamas nuo „užsikabinimo“, ir visai kas kita, kai juose sėdi nuo ryto iki vakaro. Gerai žinau, kas yra keturių sienų slėgis, kurio atmosferoje ima slopti net kūrybingiausia, intelektualiausia natūra, ir todėl labai gerai suprantu, kodėl, tiek metų negėręs, išsivadavęs iš „Pergalės“ tarnybos pavalkų, Ričardas vėl ėmė užgėrinėti. O užgėrinėjimai ir perfekcionizmas vis dėlto ir žmogaus psichikai, ir kūnui yra per didelė prabanga. Žinoma, galima sakyti – o kas liepė kiekvieną ankstų rytą sėstis prie kompiuterio, rinkti medžiagą ir rašyti vedamąjį „Respublikai“ ir tuo pat metu forsuoti romaną – taip pat pagal terminus – knygų mugei... Bet turėti savų pinigų Ričardui buvo taip pat labai svarbu – tai buvo sudėtinė jo asmenybės vidinės laisvės sampratos dalis. Kad kas nors pasakytų, jog jis savo darbą atliko atmestinais, jis taip pat negalėjo sau leisti. Ir viskas baigėsi taip, kaip baigėsi.

Valdemaras Kukulas – poetas, literatūros kritikas.

Apie Ričardą Liūtaširdį

Almis Grybauskas

Pirma, kas sutirštėja migloj, gaubiančioj, rodos, dar neseniai tokį ryškų portretą, yra pats neaiškumas, – manau, vienas skiriamųjų Ričardo bruožų yra jo daugbruožystė. Atrodo, prisimenu tiek jo pavidalų, kad sunku suglaudint juos į vieną (ir taip nuskurdint). Pagalvoji: gal kai kurie tų pavidalų jau ir iš jo knygų atėję, o kiti sufantazuoti dėl jo įtaigos... Jei pradėsim nuo aiškesnio atramos taško – Ričardas buvo iš tų negausių 8 dešimtmečio Vilniuje, su kuriais galėdavai kalbėtis apie viską, ir tie pokalbiai būdavo tačiau produktyvūs. Pakalbėt apie būsimus genialius kūrinius norinčių (kaip turbūt ir dabar) buvo begalės, bet tai ne jo stilius.

Taigi – stilius. Dabar taip sutelevizintas žodelis anuomet turėjo ne tik intelektualesnį, bet net ir kiek maištingą turinį (apie tai galėtų papasakot buvę ilgaplaukiai „gėlių vaikai“). Ričardas niekad lyg ir nerodė snobiškų pastangų, tiesiog buvo išrankus iš prigimties ir pats save suformavęs. Mūsų proza patyrė didelę laimę, kai vienoje kartoje radosi du tokio masto ir tokie skirtingi autoriai: Ričardas ir Jurgis Kunčinas. Nelaimė – kad abu išėjo tokio amžiaus, kai didieji prozininkai pradeda tik įsibėgėt. Jurgis – pati demokratija. Jis tiesiog ištirpsta minioj, kiekvienam randa paskatinantį, suprantantį žodį, bent jau mirkteli iš tolo. Ričardas – visada apsibrėžęs savo ratą, į nieką nesilygiuojantis vienišas vilkas. O tai irgi yra tik vienas, labiau išorei bei aplinkai (svetimai ir nelinkusiai pakęst „išsišokėlių“) provokuoti skirtų pavidalų.

Toks aristokratiškai anarchistinis bruožas ryškėja ir jo knygoje, girdisi prieštaraujantis arba bent priešgyniaujantis balsas. Su tuo siejasi ir valia pirmauti, būti pačiam geriausiam. Ir ne tik prozoje (nežinau, kaip būtų susiklostę, jei nebūt emigravęs ir rezignavęs S. T. Kondrotas). Kai dirbome „Mokslo ir gyvenimo“ redakcijoje, atsipalaiduoti kartkartėmis sėsdavom sužaist šachmatais. Nebuvau geras žaidėjas, bet kažkaip dažniausiai laimėdavau, ir vieną kartą tai nusibodo Ričardui. Tuo susirado kažkokį šachmatų vadovėlį, prasidėjo gambitai, uždaviniai, baltieji pradeda ir laimi, M. Talis ir Aliochinas su Capablanca... Buvusi laisvalaikio pramoga tapo savęs įtvirtinimo lauku ir greit Ričardui pradedant laimėdavo tiek baltieji, tiek juodieji.

Be to, ir tam tikras asketizmas, darbo drausmė... Susipirkome tada knygynuose nukainojamus didžiojo žodyno tomus. Visiškai pritariau Ričardui, jog tai vienintelė rašytojui tikrai būtina knyga, o jis sakėsi kasdien įdėmiai perskaitęs bent po puslapį, nes turįs gerinti skurdoką savo leksiką. Kita privalomoji jo lektūra tuomet buvusi ispanų kalba. Mat Lietuvą jau buvo pasiekęs Lotynų Amerikos prozos bumas ir Ričardas norėjo skaityt ją originalo kalba. Bet daugiausia skaitėm lenkiškai. „Draugystės“ knygyne atsiradavo nemažai šios leidybinės serijos tomų, kai ką buvo galima aptikt antikvariate šalia Dominikonų. Kai ką užsakydavau iš Varšuvos per tarpbibliotekinį abonementą, o ir pas mus pasirodė įspūdingi Valdo Petrausko vertimai. Persirito J. Cortázaro ir J. Borgeso bangos. Lenkų periodikoj aptikau J. Donoso pėdsakus, ir iš Varšuvos atkeliavęs „Tamsaus nakties paukščio“ vertimas pasirodė įspūdingesnis ir už „pirmąją porą“. Tačiau visiškai pribloškė E. Sabato „Apie didvyrius ir kapus“ – antroji, pagrindinė, trilogijos knyga. Maždaug tuo metu „Pergalė“ išspausdino ir V. Petrausko išverstą „Tunelį“ – pirmąją, mažai tesusijusią su kitom, trilogijos dalį. Nepamenu, kad tuo metu kas nors būtų labiau paveikę Ričardą (G. G. Marquezio romanus jis nelabai vertino, tik kai kuriuos

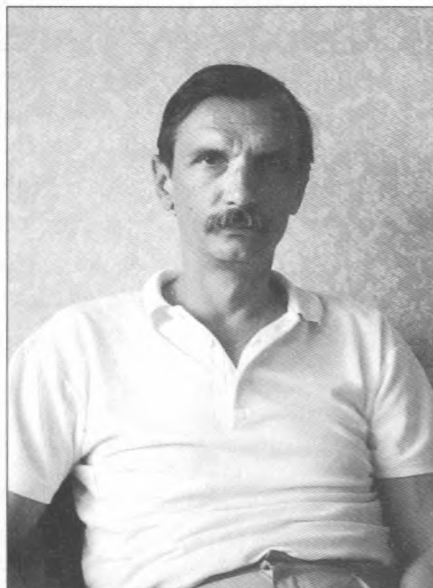
trumpus jo apsakymus). Į „Apie didvyrius“ įterpto „Raporto apie akluosius“, o ir kitų Sabato atgarsių galima aptikt jo romanuose. Lenkijoje apsilankiusi mano žmona (manęs išvažiuot neleido) parvežė ir trečiąją, trilogijos dalį – „Žūties angelas Abadonas“, bet ši buvo jau kiek silpnesnė, per daug angažuota. Atkreipė mano dėmesį į J. C. Onetti, greit ir V. Petrauskas išvertė keletą Onetti apsakymų. Pamenu, kaip džiaugėsi Ričardas, iš Dominikonų parsinešęs aprintą prieškarinį L. F. Celine'o „Kelionės į nakties pakraštį“ vertimą į lenkų kalbą. Man ji nebuvo tokia paveiki kaip anksčiau minėtos, gal dėl labai jau prasto vertimo, tačiau Ričardui ji prilipo. Atitiko jo pasaulėjautą, kaip prieš tai Onetti, Donoso ir Sabato su W. Faulkneriu (pasitaikius progai vis pacituodavo pastarojo tezę: atsimink, kad rašai ne sau, o kitiems). Iš lietuvių geru žodžiu paminėdavo nebent J. Grušą, pasigardžiuodavo M. Katiškio sakiniais, daug geriau – ir su supratimu – vertino poeziją.

Tai tokios ir būdavo ašinės nesibaigiančių pokalbių temos: literatūra, na, ir dar mitologija, visokiausios jos atmainos. Įstrigo atminty, kaip Ričardas pasakojo apie vieną Egipto dievą, kuris apvaisino patsai save, kad būtų visiškai sau pakankamas, uždara sistema.

Ryžtingos buvo Ričardo pastangos siekiant iš fiziko tapti profesionaliu rašytoju (toks pat, beje, buvęs ir E. Sabato kelias). Anais laikais, jeigu nepriklausei partinei reguliariai spausdinamųjų kuopai, tebuvo dvi galimybės: teatras arba kino scenarijų rašymas. Jis abu ir išbandė. „Inadaptatus“ – pjesė apie pamaištaujančią jaunuolį – buvo visiems priimtina, plačiojoje tėvynėje tuomet klydinėta daug panašių tekstų. Kitos jo pjesės buvo jau daug sudėtingesnės ir gal išties tuomet neatrodė „teatriškai“, nors irgi kaip pažiūrėsi, bet kuriuo atveju niekas jų taip ir nesiėmė. Kinas Ričardą traukė neribotomis savo galimybėmis, ir buvo tiesiog apimtas entuziazmo, kai pateko į studiją. Manau, scenarijus apie Biliūną pelnytai stos šalia kitos prozos būsimame R. Gavelio raštų leidime. Bet pamažu gi-

gantiški planai ir rožinės iliuzijos sklaidėsi, ir liko R. Vabalo susuktas pusiau „gamybinis“ filmas, nors Ričardas ir dovanojo režisieriui nelengvai gautą anglišką knygą apie kino magiją. Žodžiu, sukosi kaip bitutė, darėsi – jau anais laikais – tikras profis. Dirbt mokėjo ir sugebėjo, ir akivaizdžiai mylėjo tą darbą. Sunku pasakyt, ar iš aske-
tizmo, ar gal kokią lemtį įžvelgdamas apsisprendė neturėti vaikų. Spėju, sunkiai kovodamas su savo vidiniais demonais, apie kuriuos nemažai rasit nuotrupų jojo raštuose. Parodė kartą tokį lapelį išspausdintą kalendoriuką su daug juodai užbrauktų dienų. „Nedarbingosios, – paaiškino, – beveik trečdalis.“ Jo daugiadienės išties įgaudavo mitologiskus matmenis. Tačiau anuomet nepaprastai imponavo jo valia ir kūrybingumas, samurajiška aske-
zė ir pasirinktam gyvenimui reikalingas ryžtas, tad mintyse ir vadinau jį Liūtaširdžiu. Juo labiau kad teoriškai visiškai pritar-
damas tam, jog kiekvienam tik-
ram kūriniui būtinas metafizinis matmuo, pats liko toks, mano nuomone, iracionalus laisvamanis (o savo racionalumą ne be ironijos mėgdavo demonstruoti, tokių demonstracijų itin daug jo žurnalistinėje produkcijoje). O gal čia būta ir pozos? Nes juk stiliui išlaikyti, spėju, teko daryti ir kompromisų su savo vidiniu „aš“.

1979 m. pabaigoje liga atskyrė mane nuo visų geriančiųjų brolijos. Ričardo kelią sekiau jau iš atokiau. Nepritarimą tautinio

Visada apsibrėžęs savo ratą, į nieką nesilygiuojantis vienišas vilkas. Ričardas Gavelis savo bute Karoliniškėse.
Vilnius, 1992 birželis.

principo akceptavimui per pirmą jau nebe sovietiską rašytojų suvažiavimą ar straipsnius apie Lietuvos „albanizavimą“ laikau fronda, pabrėžtiniu nepriklausomumo demonstravimu. Negaliu suprast, kaip jis, daugeliu atžvilgių pranašesnis, galėjo susisiet su vadinamųjų liberalų asiliškom akcijom, propaguojančiom laukinį kapitalizmą ir mokinančiom gyvent iš palūkanų, kaip dirbo privačiam „Respublikos“ koncernui ir tuo pačiu metu skelbėsi esąs nepriklausomas intelektualas. Manau, visi esame kiek kalti, kad nė jis, nė J. Kunčinas nebuvo laiku ir tinkamai įvertinti, gal tiesiog tam stigo distancijos.

Man bijantis naujų priepuolių, Ričardas sakė: „Jeigu jau taip, tai skubėčiau rašyt pagrindinę knygą.“ Tiek daug kalbėdavęs apie asmeninę mitologiją, jis žinojo tiek apie vidines galias, tiek apie grėsmes. Galime tik nutuokti, su kokiomis jėgomis jam teko grumtis. Ir vis dėlto vadinu jį sau Liūtaširdžiu.

Almis Grybauskas – poetas, vertėjas.

Terminų traumuotas dendis

Dalia Jazukevičiūtė

Ričardas man sakydavo, kad niekas taip netraumuoja ir nežaloja rašančiųjų žurnaluose, juolab dienraščiuose, psichikos, kaip griežtai nustatyti terminai. Tai lyg kažin kokios tvirtovės geležinės durys – norėtum jau jas atkelti, bet dar negali, dar nežinai žodžio, kuris tas duris praveria. Dar negali atplėšti tų durų, įmesti pro jas savojo popiergalio, savojo tos dienos išganymo ir dingti. Koks košmaras. O kas po to? Trumputis palengvėjimas ir vėl tas tebūnie tris kartus prakeiktas klausimas: „Ką duosi į numerį?..“

Šitaip ir susipažinome. Laikraštyje. Aš buvau eilinė to laikraščio baudžiauninkė – jis kur kas laisvesnis. Jo neklausdavo kas dieną, „ką turi į numerį“, jis išdidžiai pasirodydavo gal tik kokį kartą kitą per savaitę ir dingdavo sau. Jam pavydėjau. Laikysenos, išdidumo, mokėjimo visada, visur ir su visais išsaugoti reikiamą distanciją. O aš – ką aš, moteris, viena auginanti vaiką, daug trapesnė, daug labiau įpareigota. Teisybės dėlei reikia išsitarti – bailė tikrai niekada nebuvau ir aš, bet vis dėlto buvau daug labiau priklausoma nuo to prakeiktojo laikraščio negu jis. Šimtą kartą labiau.

Aš nebuvau Ričardo draugė. Bet galiu patvirtinti, kad knygoje, skirtoje jam, visi tikrai parašys – jis buvo dendis. Jo apranga, net ir karste, kaip visada buvo nepriekaištinga. Visa derėjo... Visada jo švarko spalva derėjo prie kelnų, prabangūs kvepalai – prie baltai nugramdyto smakro, batai – prie kojinių, o šaltos akys – prie sutiktojo žvilgsnio. Tokį jį sutikdavau ir aš. Dažnai. Kartais ant

redakcijos laiptų. Persimesdavom vienu kitu žodeliu. Bet drąsiai liudiju – jo išdidumas, šaltos akys, pabrėžtinai tvarkingi drabužiai buvo jo šarvai. Visi mes turim kokius nors šarvus. Jo buvo būtent tokie. Gana subtilūs.

Kalbėjomės ištis rimčiau retai. Vienas nutikimas. Aš tuomet buvau šefo įtaisyta ypač griežto stebėjimo režimo skyriuje, kur reikėdavo raportuoti skyriaus redaktorei net tuomet, jeigu palikdavai darbo stalą vos kelioms minutėms – prireikus nubėgti, tarkim, tik iki tualetu. Buvo apie 12 val. Mūsų „žalėj“, – šitaip vadinome didelį

Dienraščio „Respublika“ šventinis vakaras.
Ričardas Gavelis, Juozas Budraitis, Nijolė Gavelienė.
Vilnius, apie 1995.

kambarį, prigrūstą darbuotojų, – pasirodo rašytojas Ričardas Gavelis. Prieina prie manęs, pasilenkia ir sušnabžda į ausį: „Eikim į apačią. Turiu labai gero viskio.“ Aš apsisprendžiau žaibiškai. Jis retai mane kviesdavo pabūti dviese. Garsiai pasakiau skyriaus viršininkei: „Grįšiu po 15 minučių.“ Atsikėliau ir išėjau. O kad tikrai tuoj pat sugrįšiu,

kaip įrodymą ant savo darbo kėdės palikau striukę. Aš grįžau. Bet po trijų dienų. Visai nenoriu pasakyti, kad gėrėme su Ričardu tas visas tris dienas. Mes visada vaikščiojome skirtingais keliais – pradžioje laikraščio kavinėje išgėrėme jo puikųjį viskį. Greitai greitai pasakėm vienas kitam viską, ką panorėjom. Paskui dar šiek tiek išgėrėme. O mane, žinoma, kaip visados patraukė į tą vienintelį pragarėlį, kur vis dažniau žmonės žūsta... Į Rašytojų sąjungos kavinę „Suokalbis“. Sakydavau sau: „Neik, Sigute, neik dukrele, po slenksčiu duobė žarijų“, – bet niekas negelbėjo – trauka buvo velniška.

Velniška – visai ne perkeltine prasme. Pabandyk prieš tokią ir atsilaikyk. Ričardas mane džentelmeniškai palydėjo iki rašytinio. Bet jis ten ilgai neišbuvo. Matyt, visa, kas ten vykdavo, jam buvo per daug purvina, šiurkštu, apšnerkšta... Na, nežinau, bet nepatiko tikrai ir niekada. Ir kai ten prasidėjo įprastos peštynės tarp Dievo ir velnio, kurios ten tebevyksta kiekvieną vakarą, jis tiesiog pasišalino. O gal jam buvo per baisu? Aš nežinau.

Kartą Ričardas man skundėsi, kad niekada nėra išsiblaivęs be medikų pagalbos. Tada, kai jį pačiumpa ir „veža“. Kad jis pats nepajėgus sustoti. Aš stebėdavausi. Kas čia tokio? Na, paguli lovoje, pageri kokio pieno, padepresuoja šiek tiek. Ir vėl viskas gerai. Dabar jau žinau, apie ką jis kalbėjo tada, bet žinau tik dabar, ne taip seniai ir supratau. Gėrė tik brangius gėrimus. Gėrė tikrai labai retai. Bet kažkaip itin sunkiai.

Kartą man pasibaisėjęs papasakojo, kad išlėkė iš namų į kiemą ir išdaužė lazda visus langus kaimyno automobiliui. Kaimynui tai jis nuostolius atlygino, bet jį labiausiai pritrenkė tai, kad jis nežino, kodėl būtent taip pasielgė. Nes jeigu Dievas atima protą... Na, ir taip toliau. Išties baisu, kai kažką veiki, o išties veiki ne tu, kažkas kitas už tave.

Būdavo, kad Ričardas kartais neparašydavo ir paskutinio puslapio „Veidui“. „Veido“ redaktorius gaudavo tokį trumpą ir mandagų laiškutį: „Apgailėstauju. Straipsnio nebus. Geriu.“ Bet vieną pirmadienio rytą – nei Ričardo „paskutinio puslapio“, nei jokio laiškučio redaktoriui. Tą rytą redaktoriaus kabinete mūsų buvo daug. Redaktorius nepiktai burnojo: „Ot kiaulė Ričardas, net jokio laiškučio neparašė ši kartą.“ Tą pačią akimirką atsiveria durys, kyšt leidėjo galva ir staiga nuskamba tie kraupūs žodžiai: „O jūs žinote, Gavelis mirė.“

Apie karstus, vainikus, keistą moterį, kuri jam į karstą įkišo žalią agurką (nežinau, kodėl ji taip pasielgė, gal kad niekur aplink velionį nesimatė kryžiaus?), apie tą karstą dieną, apie keistas mintis – nusižudė ar mirė, nieko nebenoriu pasakoti. Lyg būtų

skirtumas. Kažkas iš rusų rašytojų yra pasakęs: „Žmogus neturi kito pasirinkimo, tik pistoletą arba kryžių. Savižudybę arba tapti auka – bevaliu mėsos gabalu, daržove Alzheimerio lysvėje...“ Aš nežinau, kodėl Ričardas gerė tą dieną vienas, nežmoniškai karštą dieną, užsidares, nusipirkęs didelę dozę kažkokio puikiojo gėrimo. Tiek žino visi. O visa kita yra paslaptis. Jo. Ir telieka.

Rašau ir rankos dreba. Aš žinau per mažai, kad čia ilgai postringaučiau. Žinau, kad nežmoniškai kankinasi, kam ėmėsi parašyti knygą apie nužudytą žurnalistą Vitą Lingį – ėdė jį tos knygos rašymo terminai. Klausinėjo mūsų visų, kartu su Lingiu dirbusių laikraštyje, apie žuvusįjį, o mes, lyg būtume užkerėti, jam pasakojom tik visokiausius juokus ir „lingiškus“ anekdotus. Tik apie tai, kaip Lingys mokėjo mus pralinksinti, nekaltai apmauti, pradžiuginti, sutaikyti... Argi tai buvo jo esmė? Tai buvo tiesa, bet ne toji esminė. Toje knygoje apie V. Lingį „Nemirtingumas“ Ričardas sukūrė ir Lingį, ir pats save. Sukūrė kažkokių keistus metafizinius jūdviejų dialogus naktį, kurių niekada nebuvo. Bent jau aš jais netikiu. Užtai Ričardas parašė daug tikrų knygų, štai tų, kurios jam ir sukurs lietuvių literatūroje nemirtingumą. Jau sukūrė.

Jau baigiu. Baigiu. O rodos, tiek daug nepapasakojau. Kaip jis mylėjo žmoną, kaip ėjome ieškoti jai tuo metu madingo švarkelio pirkti.... Ir dar daug visokių niekų. Bet čia būtų ne apie Ričardą. Šiaip apie gyvenimą. Ričardo gyvenimas baigėsi. Dabar gyvena jo knygos ir gyvena jis pats kai kurių mūsų atmintyje. O tokių vis mažiau, mažiau... Iki visai susitrauksim?

Dalia Jazukevičiūtė – žurnalistė, poetė, buvusi Ričardo Gavelio kolegė.

Pokalbis be pavadinimo

Marius Ivaškevičius

Kai Ričardas Gavelis išleido „Vilniaus pokerį“, buvau dar moksleivis ir gyvenau Molėtuose. Mūsų literatūros mokytoja tuomet pasakė, kad tai beveik šedevras, visiškai naujas reiškinytis lietuvių literatūroje. Bet paskui nuvažiavo į pedagogų seminarą Vilniuje ir grįžo pakeitusi nuomonę. „Tai pornografija, nepakylanti iki literatūros lygio“, – maždaug taip mums buvo paaiškinta.

Vėliau su Ričardu Gaveliu buvome kaimynai ir bendradarbiai. Atsitiktinai nusipirkau butą Laisvės prospekte, 43-iajame name, o kad ten jau dvidešimt metų gyvena Gavelis, sužinojau gal tik po pusmečio iš vienos apsiskaičiusios mūsų namo kooperatyvo darbuotojos. „Rašytojų namas“ – taip ji įvardijo mūsų kooperatyvą.

Ne ką dažniau sutikdavau Ričardą ir „Respublikos“ redakcijoje. Jis ten buvo politikos apžvalgininkas, aš – šeštadieninio priedo vyrams žurnalistas. Sferos gana skirtingos.

Keletą kartų gerėme kavą redakcijos kavinėje. Ričardas pratarė, kad Berlyne organizuojami lietuvių prozos skaitymai. Važiuoja jis ir Kunčinas, o aš esu įrašytas kaip atsarginis tuo atveju, jei Jurgis užgertų ir, žinant šią Jurgio silpnybę, didelė tikimybė, kad važiuosime mudu. Bet atsitiko priešingai. Kunčinas nuskrido, o Gavelis taip ir nepasirodė oro uoste.

Vienintelis kartas, kai rimčiau pasikalbėjome, buvo laidos „Kūrybos metas“ filmavimas 2000 metais. Tai buvo mano pirma ir turbūt labiausiai pavykusi laida Lietuvos televizijoje. Stengiau-

si kiek galėdamas provokuoti Ričardą, bet mano provokacijos nė kiek jo neglumino. Jis atsakinėjo ramiai ir nuoširdžiai, atviravo taip, kaip kitas neišdrįstų net ir nesant į jį nukreiptos kameros.

Puošeiva, pedantas, savimyla, kategoriškas – išskyrčiau sau šias ir dar kelias, mano manymu, neigiamas Gavelio savybes ir pokalbio metu stengiausi minti ant šių nuospaudų. Operatorius filmavo šilkinę Ričardo kaklaskarę, ilgą lietpaltį pastatytu kaklu, juodus išblizgintus batus, o aš klausiau, iš kur tas jo pedantizmas, savimeilė ir gal net pasipūtimas. „Čia senelis, gyvas senelis, – ramiai, nesutrikęs atsakinėjo Ričardas. – Įdomus tipas: vos paveldėjęs tėvų ūkį iš karto jį užstatė ir išvažiavo po pasaulį važinėti. Po to Afrikoj deimantus kasė. Tai jis man pasakojo: kai Keiptaune randi va tokį deimantą, sklypas keturių, visi lygiom dalim, rado vienas, bet slėpt niekas nebando, nes džiaugsmas didelis... Nu tai ką, samdom lėktuvą ir pas kurvas į Keiptauną. Tai maždaug dvidešimt penkti metai. Lėktuvą! Tai va toks tipas buvo. Iš jo yra ir tas šioks toks pedantizmas. Nepavadinčiau jo pasipūtimu. Elegancija. Nors buvo pilietis iš vidurio kaimo, bet toks pasitempęs, raitytais ūsais, su lazdele. Ir gudrus, zaraza, nes pagal tai, kiek jis turėjo žemės, jį turėjo vežt. Bet nereikia pamiršt, kad visais laikais valdžia buvo tokia pat ir valdžią visuomet buvo galima nupirkt. Tai jis, vaikinai, nusipirko licenciją neišvažiuoti į Sibirą.“

Kalbėdamas jis nesirinkdavo žodžių, kartais paspalvinimui pavartodavo vieną kitą barbarizmą ir dažnai buvo itin politnekorektiškas.

„Čia iš tikrųjų unikalūs numeris, tai yra unitų – kažkokių iškrypsių ir neteisingų pravoslavų – bažnyčia ir vienuolynas, – pasakojo stovėdamas buvusio bazilijonų vienuolyno ir savo vaikystės kieme, rodydamas į Švč. Trejybės bažnyčią bei varpinę. – Šitoj varpinėj buvo balandininkai. (...) Nuo to laiko aš balandžių nekenčiu. Nes visą laiką kažkaip mane gąsdino, plasnojo ir kakojo kur pakliuvo. Tokia gili klasinė neapykanta balandžiams yra nuo šitos varpinės ir nuo tų balandininkų. Kažkokie lenkai.“

Ir Ričardo prisiminimai apie gimtąją Aušros Vartų gatvę buvo „gaveliški“. Su niekuo nesupainiosi: „Čia visa ta sienelė iki pat apačios buvo vieni ubagai. (...) Ir kokių buvo spalvingų, kuo įvairiausių: nuo čigonų iki karo invalidų – be kojų – dabar tokie gamtoj nebeegzistuoja. (...) Pasistumdami rankom tokie bekojai, septyniasdešimties centimetrų dydžio, važinėdavo čia tais ratukais. Girtutėliai.“

Kai kurios mano išankstinės nuostatos pasitvirtino, kitos buvo išsklaidytos.

Pedantas? Galbūt, bet ne iš tų sausųjų ir nuobodžių, greičiau darbus ir pomėgius išdėliojantis taip, kad iš to išeitų savotiškas kasdienybės ritualas.

Savimyla? Šiek tiek, bet juk tai išskirtinis visų menininkų bruožas.

Mėgėjas šokiruoti? Tik knygose.

Kategoriškas? Jau sakiau: greičiau – politnekorektiškas.

Labiausiai mūsų pokalbio metu Ričardas mane sužavėjo tuo, kad nesistengė patikti, atrodyti geresnis, protingesnis ir laimingesnis negu yra. Užtat pasirodė daug atviresnis, negu tikėjaisi.

„Aš manau, kad kiekvienas žmogus pasąmonėje yra visa kas. Netikiu, kad žmonės neturėtų iškrypėliškų svajų, iliuzijų, keistų norų ir dar ko tiktai nori. Visi jų turi, tik ne kiekvienas padaro profesiją iš tų dalykų aprašinėjimo romanuose. Aš pasidariau iš to profesiją. Toks tik skirtumas. Nebijojau.“

„Tikras talentingas girtuoklis gali gerti vienas su savim. Su gėrimu reikia gerti, o ne su kažkuo. Truputį juokauju, bet čia yra ir tiesos. Tai tas amerikietiškas gėrimo būdas, nes amerikiečiai sugalvojo barą, prie kurio geria. Prie baro geriama su veidrodžiu. Amerikietiški barai yra sumanyti vienišiams girtuokliams. Pagal apibrėžimą. Tai aš, kiek jau buvau girtuoklis, didžiąją dalį girtuoklystės laiko buvau tas vienišius. Barai, atsitiktiniai žmonės...“

„Jeigu su kuo ir bendrauju, tai tik dėl tokio normalaus, leng-

vo bendravimo. Į ką kreiptis su skausmais ar nelaimėm faktiškai neturiu. Tai baisoka, bet vėlgi – teisybė. Taip yra.“

„Aš apskritai manau, kad žodis „draugas“ turi tik vienaskaitą. Gali turėti Draugą arba neturėti. Aš jo neturiu. Metų dvidešimt jau. Draugo – to tikrojo, vienintelio – neturiu. Liūdnoka, bet tokia yra mano tikrovė.“

Kai paklausiau, ar dar jaučiasi ne viską šiame gyvenime padaręs, Ričardas atsakė kareiviškai: „Tikrai taip. Aš nejaučiu, tiesiog taip yra. Aš nežinau, kiek man dar skirta to laiko gyventi, bet jeigu, tarkim, normaliai: šešiasdešimt, šešiasdešimt penkerius metus, tai yra dar penkiolika, dvidešimt metų... Jeigu laiko pakaks, na tai aišku, dar reikia. Tauta reikalauja, o mūzos tai išvis tik ir zirzčia rytais pakampėm: ko nerašai, ko nerašai...“

Toks jis buvo tas kelias filmavimo valandas 2000-ųjų rudenį. Tuomet jam dar buvo skirta mažiau nei dveji metai.

Marius Ivaškevičius – prozininkas, dramaturgas.

Raportas apie šmėklą, kuri save vadino Ričardėliu

Jurga Ivanauskaitė

Aš niekada nepažinojau Ričardo Gavelio. Kuo toliau, tuo labiau abejoju žmogaus pažinumu, o priesakas „Pažink pats save“, ko gero, yra sunkiau įgyvendinamas nei užduotis „Nueik nežinia kur, atnešk nežinia ką“. Tačiau jau nuo žalios jaunystės svajojau pažinti Ričardą Gavelį, veikiau man būtų užtekę su juo susipažinti, tapti jo įsimintai tiek, kad išdidžiai žengdamas *Lenino* prospektu, pastebėtų mane ir burbtelėtų atsainų „Labas“. Išsyk galiu pasigirti, kad ši studentiška svajonė išsipildė, kai prospektas jau vadinosi *Gedimino* vardu. Nepamenu, kas, kur, kada mus supažindino. O ir patys prisiminimai apie R. G. yra kažin kokie šmėkliški, tarsi atmintyje būčiau išsaugojusi ne žmogų, bet vaiduoklį, kurį susikūriau iš Gavelio prozos ir istorijų, gandų, anekdotų, tuomet porintų apie Ričardą kai kuriose bendrose mūsų laikinų dislokacijų vietose: „Respublikos“ koridoriuose ar „Suokalbyje“.

Tiesą sakant, toji Šmėkla kūrėsi pati, ganėtinai klusniai, nors gal ir kiek kaprizingai atsižvelgdama į tuometinius mano reikalamus. Man reikėjo Autoriteto, Dvasios Mokytojo, Guru, Rašytojo, su kuriuo galėčiau sukti apie Didžiąją Literatūrą. Svaigau nuo fakto, kad Gavelis – fizikas, o tai, jog Ričardas suvokia, kas yra kvantas, man buvo absoliuti jo metafizinių žinių garantija. Iš obsceniškojo „Vilniaus pokerio“ autoriaus dar troškau išspausti ir bohemos asą, plevėšą, skandalistą, donžuaną, lovelasą... Tokiam

spaudimui Šmėkla neketino paklusti, nors mėgo pasakoti apie kažkokioje paralelinėje tikrovėje pasitaikančius savo siautėjimus.

Vis dėlto, nenorėdama visiškai manęs nuvilti ir prikišamai parodyti, kaip skiriasi žmogus, kokį mes susikuriame vaizduotėje, nuo to, koks jis iš tikrųjų esti, Šmėkla kelis įsimintinus kartus, kai bendravome akis į akį, mano senelių bute pasirodė vėlyvą vakarą, beveik naktį. Sėdėjome prie žvakių, Jimui Morrisonui aima- nuojant ir virkaujant, kaip jis nori nužudyti savo mamą ar, prieš nugrimzdamas į Didįjį Miegą, išgirsti drugelio riksmą. Žinoma, buvo ir vyno – Ričardo entuziastingai rekomenduota *Kadarka*, kurios retkarčiais pasisėkdavo užtikti parduotuvėlėje Totorių gatvėje. Dabartinis gerų vynų tvanas tuomet net nesisapnavo. Matyt, *Kadarka* dar buvo maišoma su kitokiais alcheminiais skysčiais, bet, transmutacijai neįvykus, Šmėkla, kad neprižadintų mano senelės, basa, vien su kojineėmis, lėkė vėmti į kadaise Biržiškai priklausiusį balkoną. Aš neišspaudžiau nė lašelio užuojautos, o tik leipdama juokais klykiau į žiemos naktį, kad iš kairės mus stebi Krėvė, o iš apačios – Mykolaitis-Putinas su Sruoga. Tauro kalnas bolavo tarsi Kailašas, sniegas apšvietė juodą dangų, o gatvė buvo vaiduokliška tuščia, kaip tuomet mėgau rašyti – „it Chirico paveiksle“. Biržiškos balkonas Šmėklai baigėsi peršalimu, apie tai kitą rytą sužinojau iš lakoniško, bet irzluko raporto telefonu. Tuomet pirmą kartą ir išgirdau, kaip didis cinikas, intelektualas ir dendis Gavelis pats save graudžiai vadina *Ričardėliu: Ričardėlis serga*.

Dar buvo vienas, o gal du naktiniai pasivaikščiojimai, nes tikrąją, mistinę miesto dvasią ir visus jo šiurpokus vaiduoklius man galėjo prišaukti tik „Vilniaus pokerio“ autorius. „Vilniaus pokerio“, ne tiek Gavelio parašyto, kiek mano perskaityto, o tai – du visai skirtingi romanai. Kilus triukšmui dėl „Raganos ir lietaus“, Ričardas pakikendavo, kad štai koja kojon žengia du garsiausi Lietuvos pornografiniai autoriai, traukė mane per dantį, jog skandalą pati

nusipirkau siekdama reklamos, ir vadino „odiozine figūra“. Bet iš *Ričardėlio* lūpų net tai skambėjo kaip pripažinimas ir komplimentas. Apie ką dar mudu šnekėdavom – nepamenu, nors galėčiau apibūdinti tų pašnekusių stilių, suplaktą iš „Alisos Stebuklų šalyje“ absurdėlių, *siūrų* ir *siūrikų* – savos gamybos žodinio surrelizmo, pašaipos ir ilgesio... Beribio, pašėlusio ilgesio, kurio objekto neįmanoma apibūdinti, nebent jo vietą: *Gera-Ten-Kur-Mūsų-Nėra*.

„Apie gyvenimą“, rodos, nekalbėdavome, kasdienybė plaukė savo ruožtu kažkur šalia, netgi nuošalėje. Vienintelė su buities (?) lygmeniu susijusi tema buvo gurmaniški *Ričardėlio* polinkiai: pasakojimai apie antį, kurią jis pats neva ruošias pagal birmietišką receptą, ir poringės apie neprilygstamą rokforą ir nepranokstamą kamamberą, kurių jam tekę ragauti „artimajame užsienyje“. Beje, pelėsiniai sūriai lyg kokia įkaitusi lėkštelė per spiritizmo seansą

dar ir šiandien prišaukia Gavelio dvasią mudviem su seserim. Jai, tuomet dar paauglei, kažkodėl labai ryškiai įsiminė viena saulėta diena ir Gedimino prospekte sutiktas itin elegantiškas R. G., slenkantis į Centrinį gastronomą pirkti smirdsūrio su mėlynaisiais pelėšiais. Sesers išpūdis persidavė man, dabar netgi atrodo, kad tuomet regėjome ypatingą apeigą, pompastišką ritualą, kad

Jubiliejinis Ričardo Gavelio kūrybos vakaras
Vilniaus rotušėje. Kairėje – Jurga Ivanauskaitė,
dešinėje – leidyklos „Tyto alba“ direktorė
Lolita Varanavičienė.

Gavelis ėjo ne vienas, o su visa procesija, priekyje bėgo trimitininkai, tipeno gėles barstančios mergelės, o iš paskos jojo raitininkai su vėliavomis, žengė damos su paukščių narveliais, giedantys vienuoliai ir pažai, vedini skalikais bei kurtais. Staiga prisiminiau, kad kartą *Ričardėlis* prisipažino didžiausią sielvartą gyvenime patyręs slaugydamas savo sergantį šunį ir jį numarinęs.

Nežinau kodėl, bet sutikti Gavelį jau minėtame Prospekte visada buvo įvykis, nors kitoms netgi panašaus rango įžymybėms pavykdavo ir tebebavyksta prasmukti nepastebėtoms. Iš eilinių ir neeilinių praeivių jį išskirdavo tarsi koks ore apibrėžtas kreidos ratas, kurio niekam nevalia peržengti. Anapus ribos buvo didžiulė vienatvė, anaipol ne tuštuma, bet įelektrinta erdvė, pripildyta tik Ričardui pažinių būtybių. Nuo aplinkinių *Ričardėlis* gynėsi dar ir tamsiais akiniais, o gal tiesiog nenorėjo, jog svetimi pamatytų jo akis, visada melancholiškas, graudžias, liūdnas, kad ir kokia sarkastiška būtų šypsena ar kandūs žodžiai. Prisimenu garsiąją Algimanto Aleksandravičiaus nuotrauką, kurioje vienas Gavelio akinių stiklas įdaužtas. Man vis atrodė, kad mažutėlė užburtų akinių šukelė per vyzdį įsiskverbė į *Ričardėlio* vidų, prasibrovė į jo širdį ir, ten įstrigusi, virto prakeiksmu susinaikinti.

Gal todėl aplink įjautrintą Ričardo erdvę vis daugėjo apsauginių ratų: darbas, pareigos, politika, internetas, alkoholis... Kuo aukštesnė siena, tuo gilesnis griovys šalia jos iškastas. Nuo per didelių krūvių išretėjęs laikas, kuriame dūstama kaip viršukalnių ore. Atrodė, kad Gavelis yra visur, bet man jis jau sėdėjo dramblio kaulo bokšte, nors kartais vis dar paskambindavo: *Ričardėlis geria, Ričardėliui bloga*. Nežinojau, kaip tokiam Autoritetui, Dvasios Mokytojui, Guru, Rašytojui, su kuriuo senų senovėje suokta apie Didžiąją Literatūrą, suteikti paguodą. Todėl labai nustebau pati jos sulaukusi. Ir tai turbūt yra svarbiausia ir brangiausia iš visko, ką apie R. G. galiu prisiminti ar parašyti.

Tuomet, grįžusi po savo rytietišką epopėjų, kurios iš tikrųjų

buvo tik tie patys apsauginiai bastionai ir grioviai, Tėvynėje įklimpau į baisią depresiją. Tai buvo ne bloga nuotaika, o pati tikriausia liga su visais Stiklo Gaubto simptomais – nemiga, rytmetine ketvirtos valandos krize, kokčiu skoniu burnoje, linkstančiomis kojomis ir tokiu skausmu siela užpildytuose tarpuose tarp kūno atomų, kad atrodė, jau geriau kas nors mane fiziškai svilintų ant lėtos ugnies. Nebepamenu, kaip ir kodėl, bet staiga užsimezgė elektroninis susirašinėjimas su R. G. Visiškai nieko rimto, ta pati, seniai išbandyta stilistika: absurdėliai, pašaipa, sarkazmas, skepsis... Tik pašėlusio ilgesio nebeliko, nes galutinai pasimetė jo objektas. Gavelio laiškėliai, veikiau – sakinėliai, man tapo vienintele priežastimi, dėl kurios prisiversdavau išropoti iš lovos, susipilti rytmetinę kavą ir sunkiai, kaip surūdijęs tankas, įriedėti į eilinę šlykščią dieną. Ričardas net nebandė manęs guosti, bet padėjo man tūkstantį kartų labiau už visus prozakus, efektorus ir pasi-pūtusį psichoanalitiką, kuris savo pliurpalais būtų galėjęs laimėti aukso medalį pasaulinėje banalybių olimpiadoje. Nevirtualioje erdvėje su *Ričardėliu* daugiau nebesusitikome.

Žinia apie Ričardo Gavelio mirtį, tiksliau, prašymas parašyti nekrologą „Respublikai“, man buvo tarsi pranešimas, kad Vilniuje staiga atsivėrė Juodoji skylė ir prarijo ištisą kvartalą su visais namais, bažnyčiomis, skvereliais, upės vingiu bei kapinėmis. Juk kiekvienas miestas, be kartografų kruopščiai popieriuje išdėstyto abstraktaus prospektų ir aikščių tinklo, turi savo metafizinį žemėlapi, o R. G. buvo ne tik vienas svarbiausių jo sudarytojų, bet ir neatskiriama to piešinio dalis. *Ričardėliui* iškeliavus Anapilin, „Pokerio“ ir „Džiaz“ Vilnius tučtuojau ėmė nykti. Jau kadai nebėra Centrinio gastronomo ir vyninės Totorių gatvėje. Prospektas pakeitė ne tik savo grindinį, bet atsikratė ir senųjų medžių, iš gyvo padaro virsdamas iškamša su dailiai įsodintomis vitrinų akytėmis. Dangų darkantys modernūs stikliniai vibratoriai užgožė vargšą senąjį Vilniaus falą, o Katedros aikštėje išsikėtojo Valdovų rūmai

su bergždžių menių vaginomis. Suvirškinęs padugnes, Užupis atiteko turčiams, Šnipiškės virsta pelenais, naiviai svajodamos apie fenikso dalią, Sereikiškių parke specialūs įtaisai ultragarsu vaiko balandžius ir varnas, benamiams šunims įsteigtos europinius standartus atitinkančios egzekucijų patalpos, o požeminiai garažai išstūmė visas šmėklų veisyklas.

Be Ričardo Gavelio ganėtinai nykus liko ir lietuvių literatūros peizažas. Šis nuobodžių lygumų ir pilkų plynių gamtovaizdis neteko stataus paslaptinių apybrėžų kalno, ant kurio vykdavo paradokso ir fantazijos šventės. Vieni pyko, kad nebuvo į tas fiestas pakviesti, kiti nėjo „iš principo“, nes hierogamijas laikė bjauriomis orgijomis, o tretiesiems užteko savų kurmiškų vakarėlių. Kitaip tariant, su kartėliu ir pykčiu tenka pripažinti, kad Ričardo Gavelio kūryba ne tik buvo, bet ir tebėra nepakankamai įvertinta, nesuprasta, nepriimta, o dabar jau ir pamirštama. R. G. niekada nebuvo ir nėra mėgstamas. Turbūt ne Sun-Tzu, o kažkoks kitas Rytų mintytojas yra pasakęs, kad protingas žmogus neišmanėliams yra tarsi veidrodis, kuriame šie regi tai, ko savyje nemėgsta, nepripažįsta, neapkenčia. Kaip tik toks atspindintis paviršius lietuviams buvo negailestingi Ričardo romanai ir aistringi publicistikos straipsniai. Ramiau ir saugiau, kai veidrodėlio nebėr.

Nežinau, ar R. G. liūdino jo knygas gaubęs vertinimų drungnumas. Laimei, galbūt – ne, nes griežtai apribotoje savo vienvės erdvėje jis turėjo susikūręs beribį pasaulį, kuriame galiojo gaveliškos taisyklės ir dėsniai, nepavaldūs įprastinėms nuomonėms, visuotinėms dogmoms ir įkyrėjusiems tabu. O gal, deja, taip, nes Ričardėlis nebuvo antžmogis, bet kuriantis žmogus, kuriame visada tūno vaikas, trokštantis pagyrimo, paglostymo ir saldainio.

Liūdna, kad Gavelis katapultavosi iš Vilniaus, Lietuvos ir iš šio pasaulio prieš pat 2002 metų Frankfurto knygų mugę, kuri jam galėjo tapti puikiu šansu įsilieti į vakarietiškąją literatūros rinką bei kultūrinį kontekstą. Man atrodo, kad šiaip jau svajoti nelin-

kusiam *Ričardėliui* tai buvo didžioji svajonė. Mugės rengėjų valia net keli vakarai, kuriuose mudu turėjome dalyvauti, vadinosi „Raportas apie šmėklas“. Tačiau paaiškėjo, kad šmėklos mugės renginiuose nelaukiamos, pageidaujami gyvi ir sveiki autoriai. Viliuosi, kad stebėdamas tokius pokštus nuo kosminių dulkių debesies ar asteroido, *Ričardėlis* susitaikė su situacija. Jau rašant šias eilutes man ūmai toptelėjo, kad stojiškas, ne ciniko, bet kiniko susitakymas buvo vienas ryškiausių Gavelio bruožų. Kitaip šią savybę būtų galima pavadinti laisve. Laisve, kuri pasireiškia ne maištu, o pasidavimu situacijai, kurios neįmanoma, o gal nereikia keisti. Dar pora pastraipų, ir pareikšiu, kad Ričardas Gavelis buvo šventasis, gyvenęs šventame Vilniaus mieste.

Įsivaizduoju, kaip skaitydamas šį tekstą, *Ričardėlis* ironiškai šypsosi ir iš nuostabos kilsteli antakį virš įdaužto akinių stiklo. Neilgai trukus gal susitiksime, jau tikraisiais, nebežemiškais, nebežmogiškais, nebešmėkliškais savo pavidalais.

Jurga Ivanauskaitė – rašytoja, Nacionalinės premijos laureatė.

Įminklintas

Vytautas Rubavičius

Su kuo kalbiesi prisimindamas? Su savimi, kartais įgaunančiu netikėtų bruožų, su bandomu prisišaukti žmogumi, tikėdamasis sulaukti atsako – silueto ar šešėlio virptelėjimo, o gal nelyg sapno audinį perrėžiančios netikėtos minklės, sugelsiančios ir atmintį, ir tavo paties nusitrynusį savivaizdį. Tai jau terapinė savigalba. Su Ričardu nelabai pasikalbėsi – jaunystės kalbosruva greitai nutrūko. Liko keletas įprastų frazių, kurios mainydavos intonacijoj, rankos judesy, taurės šviesoj... Jokių sumanymų, ateities planų, jokio savos kūrybos bei jos vertinimų aptarinėjimo.

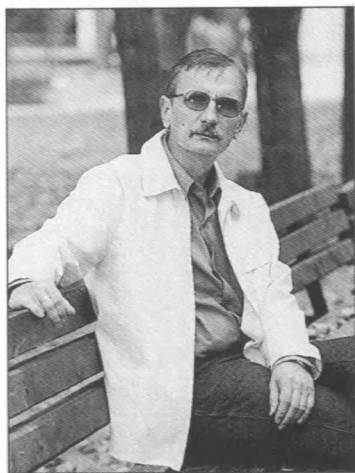
Prisimeni į tave įaugusias, bendravimo įmintas, žeidžiančiu artumu nutvilkančias žmogaus figūras, bandai jas nupasakoti, klausdamas savęs, kodėl dabar jis taip atrodo, kodėl apie jį šitaip kalbama, kokios tau niekada jau nesužinosimos istorijos glūdi nebyliose jo užuominose. Net pavienis prisiminimo traukiamas sakinyss suvytas iš kelių gijų, o jau viso audinio rašto negali įsivaizduoti. Prisiminimo properšoj pasijunti klausiamas, imi ieškoti atsakymų, imi įtikinėti, galop pasijunti kitų personažų apsupty.

Jei pats sau užduočiau paprasčiausią klausimą, kaip buvo susitiktą studijuojant Vilniaus universiteto Fizikos fakultete, tai tektų atsakyti, jog kol kas negaliu prisiminti pirmųjų susitikimų. Gal jie minsis vėliau, gal taip niekada ir nebeiškils iš praeities, o gal imsiu

kada ir perskaitysiu kokio nors nepažįstamo tų susitikimų liudininko atsiminimuose. Man sunku ką nors nuosekliai atsiminti – atmintyje tarsi prošvaistės, kuriose ryškėja vienokia ar kitokia Ričardo figūra. Ta figūra susijusi su galimu pasakojimu, tačiau nesu tikras dėl jo tikrumo. Pati figūra visiškai tikra, tačiau kai iš jos pradėdu „išvynioti“ pasakojimą, kurį tenka vadinti atsiminimu, susiduriu su kliūtimis. Ima rodytis, jog primetu tam mano atmintyje gyvuojančiam pavidalui, kuriam už tai esu dėkingas, savo valią, savo supratimą, galintį kirstis su jo požiūriais ar pajautom. Sunku nuspręsti, ar jis nori būti taip prisimenamas. Bijau ir pernelyg susireikšminti – juk visokie atsiminimai yra pasakojimai apie save, tik pasitelkus kitų vardus. Tačiau kartais suvokiū, jog prisimindamas į save žvelgiu kaip į įkeistą personažą, su kuriuo nebežinau kaip tapatintis.

Keletas bendravimo vaizdinių ir istorijų jau yra įgavę aiškesnius kontūrus, tad jas galima pasakoti. Po jau nebeatmenamo susitikimo – gal „Neringoj“, gal dar kur – ateinu pas jį į aspirantų bendrabutį, kur jis kurį laiką gyveno. Saulė šviečia pro langą, o jis tiesia išspausdintus kažkokius mano figūrinius poetinius tekstelius. Aš tuo metu neturėjau rašomosios mašinėlės. Matyt, prieš tai kalbėjom apie kūrybą, tad jis pasisiūlė išspausdinti. Nieko daugiau negaliu ištraukti iš atminties, tačiau ta figūra, gal pusrėžis, – labai gyva. Kitas prisiminimas jau kupinas vaizdų. Dvi ar tris paras praleidome jo namuose. Gurmėjome ir kalbėjomės. Naktimis nuslinkdavom į „Lazdynų“ naktinį barą. Tuo metu tai buvo kitokio gyvenimo kvapas – naktinis baras, pažįstamas durininkas, be eilės, du į barą atsirėmę rašytojai... Beveik vakariečiai. Gurmėjome seną gruzinišką konjaką, rūkėme barmeno iš po prekystalio ištraukiamas geras amerikietiškas cigaretės. Jis leido už kažkokį atliktą darbą gautus pinigus. Visą laiką lošėm pokerį. Jis padalydavo pinigus – ir mes pliekėm, kol vienas mūsų prasi-lošdavo. Išlošęs – mokėdavo už gėrimus. Visą laiką kalbėjomės.

Jamesas Joyce'as, rašymo technologija, Rytų kažkokie dalykai, į kuriuos tuo metu buvau įnikęs, gal kiek dzeno ar budizmo, japonų ir kinų poezijos. Kulminacija buvo naktinė kelionė taksi į Kau-

Kiek prisiminimai gali išsaugoti realios asmenybės kontūrus?..

Vilnius, apie 2000.

Butauto Barausko nuotrauka.

ną aplankyti jam brangaus žmogaus ar su juo atsisveikinti. Kaune atsiradom gal kokią šeštą rytą – laiptai, nustebę veidai, į darbą besiruošianti eiti šeima, vėliau kažkokia parduotuvė, jau nebeįžiūrimas pardavėjos veidas... Apie pietus aplankėme vieną žymų režisierių. Pavaišino ir padėjo mums nusigauti iki taksi į Vilnių. Susiglaudę snūduriavom ant užpakalinės sėdynės. Sugrįžę Karoliniškėse išsiskyrėme. Matyt, ilgam. Tuo metu jaučiau Ričardo buvimą ir patirdavau didelį susitikimo bei bendravimo malonumą. Tačiau bendravimas nebuvo draugavimas. Būdavo ir artumo, tačiau kartais pajusdavau net priešišumą.

Vėliau, nugyvenus gerą gyvenimo gabalą, jau buvo tarpsnis, kai jis sąmoningai nususukdavo nuo manęs ir praeidavo nepasisveikinęs. Nors po kurio laiko vėl pradėjome sveikintis, tačiau pasišnekėti taip ir nebeprisėdom. Pasijuto užgautas, sakyčiau, įsiuto dėl mano parašytos recenzijos apie jo knygutę „Nemirtingumas“. Ji skirta nužudytam a. a. Vitui Lingiui, su kuriuo abu vienu metu dirbom „Respublikoj“. Recenzijoje dėsciau, jog nelabai garbinga apie nužudytą kolegą parašyti menką knygelę ir dar iš jos pasipelninti. Neturėjęs sau leisti rašyti silpniau nei galįs. Nenorėjau įžeisti Ričardo, nes jį laikiau (ir tebelaikau) vienu iškiliausių lietuvių prozos meistrų, ir jis tai žinojo, tačiau tuo metu pajutau būtinumą

savaip apginti V. Lingio atminimą. Priežastis parašyti buvo paprasta – knygelės sukeltas nemalonus jausmas. Rašyta buvo išsyk, negalvojant, tarsi atsakant autoriui ir „Respublikos“ leidėjui. Gal net labiau pastarajam. Tuo metu man nebuvo svarbu, kieno tai buvo sumanymas. Buvau įsitikinęs, jog Ričardo pozicija – neparsiduoti, o jei parsiduoti, tai išspaudžiant iš savęs viską, ką gali. Dabar galėčiau pasakyti, kad rašiau iš meilės ir pagarbos Ričardui. Tiesiog iš meilės žmogui pasakai, kad jis daręs ne tą ar kad neturėtų šitaip elgtis, tikėdamas būsiąs suprastas. Tačiau ir dabar sunku būtų pasakyti, ar tikrai tikėdamas.

Kai kuriuos prisiminimus apie mūsų bendravimą jau anksčiau buvo prikėlę jo knygų epizodai. Tie aptikti pėdsakai man buvo įdomūs dar ir dėl to, kad pamenu Ričardą nesyk sakiusį, jog jis neaprašinėjęs realaus gyvenimo, o viską išgalvojęs. Tačiau tokia visiško išgalvojimo nuostata buvo labiau bravūra, nes visokiuose išgalvojimuose gyvuoja tavo asmeninės patirties bei išgyvenimų pavidalai. Vieną mūsų bendravimo, sakyčiau, istoriją man priminė „Jauno žmogaus memuarai“. Atsimenu, kaip skaitant romaną netikėtai tarsi atsivėrė atminties durelės, kurių raktą buvau pametęs, ir pats jau jų niekada nebūčiau atidaręs. Knygoje pasakojama, kaip linksmi ir nesėkmingai pagrindinis herojus prireikus bandė stoti į komjaunimą. Na, štai, – galvojau, – viena mūsų praleista diena tapo gražiu literatūros faktu. Prieš baigiant universitetą ir gaunant fiziko diplomą man buvo pasiūlyta likti universitete, kažkokioje visuomenės mokslų katedroje. Pasvarsčiau ir sutikau. Tuomet paaiškėjo, kad nesu komjaunuolis. Man buvo patarta kuo greičiau įstoti į komjaunimą. Kadangi jau buvau suvokęs, jog tikru fiziku nebūsiu, o komjaunimas man tarsi nieko nereikia, tai kodėl nepabūt ir komjaunuoliu? Juk aplink beveik visi – komjaunuoliai. O toje katedroje galėsiu sau gilintis į filosofines knygeles. Šitą savo sumanymą ir svarsčiau su Ričardu, klausdamas patarimo, kaip būtų galima

greitai ir neskausmingai įstot į komjaunimą. „Tai, – sako, – labai paprasta. Mano bičiulis yra fakulteto komjaunimo sekretorius, aš jam pasakau, ir jis tave priima, viskas bus sutvarkyta.“ Po kurio laiko susitinkam, dėl priėmimo sutarta, tačiau pasiskaicius įstatus vis dėlto reikia dalyvauti priėmimo rituale. Numatyta posėdžio diena, pavakarė. Klausiau, ar jis mane palaikysias, nes aš nieko nepažįstas. „Be abejo, – sakė, – nueisim kartu.“ Tai pavakarei pradėjom ruošti iš ryto „Žemaičių“ aludėje. Aptarinėjom mano ateitį – vis dėlto reikšmingas gyvenimo įvykis. Galų gale pakylam pavakare į Fizikos fakultetą. Tuščias tamsus koridorius. Susirandam auditoriją. Man atrodė, kad laukia vien formalumas, nes viskas sutarta, nuspręsta ir juokinga – ir komjaunimas juokingas, ir stojimas, o mes abu jau buvome gerokai „pasiruošę“. Tik daug vėliau, bendraudamas su partiniais rašytojais, suvokiau, kad nei partija nėra juokinga, nei komjaunimas. Savo partijoj su savais partiniai tapdavo kitokiais žmonėmis – nepripažįstančiais jokios ironijos, juolab partijos ritualų bei partinių principų atžvilgiu. Pristatę mes apstulbinome į svarbią procedūrą susirinkusius ar tik ne tris rūstokus komjaunimo veikėjus. Ir pasiruošimu, ir būseną, ir atsakymais į užduodamus klausimus. Įdomiausia, kad toks mūsų atėjimas sudalyvauti šventame rituale neturėjo jokių rimtų pasekmių – manau, Ričardas įtikino savo draugą sekretorių atidėti priėmimą neapibrėžtam laikui. Katedra nuplaukė.

Dabar jau galėčiau pasakyti, kad Ričardas mokėjo bendrauti su sistema, buvo ją ganėtinai perpratęs ir išmokęs tam tikrais būdais, ypač kūryba, ribotis nuo jos ir kurti savą, nepriklausomo žmogaus gyvenimo sritį. Apsisprendimą būti nepriklausomu žmogumi, mano manymu, grūdino savyje ilgai ir nuosekliai, kol galop pradėjo rašyti į stalčių. Ir į stalčių buvo parašęs nemažai. Vienintelis iš visos lietuvių rašytojų bendrijos, atėjus naujiems laikams, ištraukė iš stalčiaus didelį, visuomenę sudrebinusį romaną. Na, ne iš stalčiaus, o iš

saugyklos, nes parašytus skyrius slėpdavo. Ugdė save kaip rašytoją profesionalą. Kai nusprendė būti rašytoju ir šitai patvirtino išeidamas iš Fizikos instituto, kur buvo laikomas vienu perspektyviausių teoretikų, tai perėjo prie kasdienio rašytojo darbo. Aiški, racionali savikūros programa pagal tam tikrą rašytojo modelį. Gal J. Joyce'o, kurio „Ulisas“ jam buvo kūrybinio eksperimentavimo, dieviško kūrybinio užmojo ir visuomeninio reikšmingumo, taip pat neįmanomos suvokti tektoninės kalbos galios pavyzdys.

Prisimindamas to meto mūsų bendravimą ir savo džiaugsmą, patirtą skaitant jo didįjį romaną, apie kurį nebuvo net žodeliu užsiminęs, nors leisdavo suprasti rašas stambų kūrinį, neišvengiamai pereinu į literatūrologinę tonaciją. Apibendrinimai, vertinimai, „manau“, „esu įsitikinęs“. Jis buvo vienintelis, anais žavingų iliuzijų, virsmų, vilčių ir tikėjimo metais pateikęs visuomenei stulbinamą prozos kūrinį. Avangardinės ir sykiu džiūsiškai visuomeniškos. Knyga apie visuomenės būvį totalitarinės valdžios prievartos sąlygomis. „Vilniaus pokeris“ yra, sakyčiau, klasikinės modernistinės stambiosios prozos apraška. Tokiai prozai svarbu sumanymas, idėja, konstrukcija. Mane sužavėjo didžiulis, net nelabai suvokiamas sumanymo užmojis, sudėtinga ir sykiu kristalinė romano konstrukcija, pasakojimo laikų ir erdvių kaita... Buvau entuziastingas „Vilniaus pokerio“ gerbėjas. Toks ir likau. Rašiau apie romaną – perversmas lietuvių literatūroj, žymjis tam tikrą esminį lūžį jos raidoj ir keisiąs ne tik literatūrologų, bet ir skaitytojų požiūrį į prozos kūrinį. Tikėjausi, jog dabar jau Ričardas sulauks ir mūsų akademinės literatūrologijos bei kritikos pripažinimo. Drįstu manyti, jog jis laukė tokio pripažinimo kaip savaime suprantamo didelio ir reikšmingo darbo įvertinimo. Žmonės skaitė, žmonės kalbėjo, tačiau akademinė literatūrologija bei kritika tylėjo. Manau, šitai jam buvo skaudu. Sunku pasakyti, kodėl tas romanas nebuvo deramai įvertintas. Gal dėl to, kad vietinių vertintojų idealas tuo metu buvo

J. Apučio ir R. Granausko kūriniai, tad apie prozos naujoves nenorėta net kalbėti, juolab jomis pasidžiaugti. Juk iki šiol kritika taip ir nežino, kaip elgtis su, mano manymu, vienais iškiliausių kūrinių – devintajame dešimtmetyje pasirodžiusiais Broniaus Radzevičiaus „Priešaušrio vieškeliais“ ir Vidmantės Jasukaitytės „Po mūsų nebebus mūsų“. Tiesa, V. Kelertienė išsyk įvertino Ričardo prozos novatoriškumą, tačiau jos nuomonė niekaip nepaveikė vietinių literatūrologų. Tad, manyčiau, jog Ričardui teko išgyventi nelabai malonią būseną – garsus, bet nelabai pripažįstamas tų, kurie yra profesionalūs vertintojai ir kurių nuomonė jam buvo labai svarbi. Gal ši nuoskauda savaip skatino kai kurių jo vėlesnių kūrinių publicistinių patyčių retoriką. Nacionalinės premijos taip ir nesulaukė. Dabar, manau, nedaug atsirastų manančių, jog nebuvo jos vertas.

Savo gyvenimą ir save kūrė pagal tam tikrus principus, stengėsi suprasti, kas ir kaip visuomenėje vyksta, o supratęs – išsakydavo savo požiūrį. Manyčiau, jog save laikė menininku intelektualu. Intelektualui būdinga aiški distancija ir valdžios, ir visuomenės, ir kūrėjų bendruomenės atžvilgiu. Sąmoningo atsiribojimo judesys buvo ganėtinai ryškus. Intelektualas privalo suprasti valdžios gudrybes, taip pat ir visuomenės iliuzijas bei jos aklumą tam tikriems tarsi akivaizdiems dalykams. Atgavus nepriklausomybę Ričardas tiesiog metėsi analizuoti valdžios ir valstybės vyksmus. Šiuo požiūriu buvo vienas visuomeniškiausių menininkų. Vienišas elegantiškas visuomenininkas. Nuosekliai laikėsi savo, kaip menininko intelektualo, priedermės suvokimo – aiškintis valdžios spendžiamas žmogui ir jo laisvei pinkles. Išgyvenęs vienos vergovės sąlygomis turi būt dar budresnis laisvės retoriką naudojančios naujos valdžios atžvilgiu. Ričardas buvo budrus, ir šitai rodo ne tik publicistika, bet ir prozos kūriniai. Tik naujos valdžios pinklės jam atrodė dar šlykštesnės dėl, sakyčiau, greit ir niekingai išduotų visuomenės lūkesčių. Jau „Vilniaus pokery“ parodyta, kaip veikia totalios prievartos sistema ir

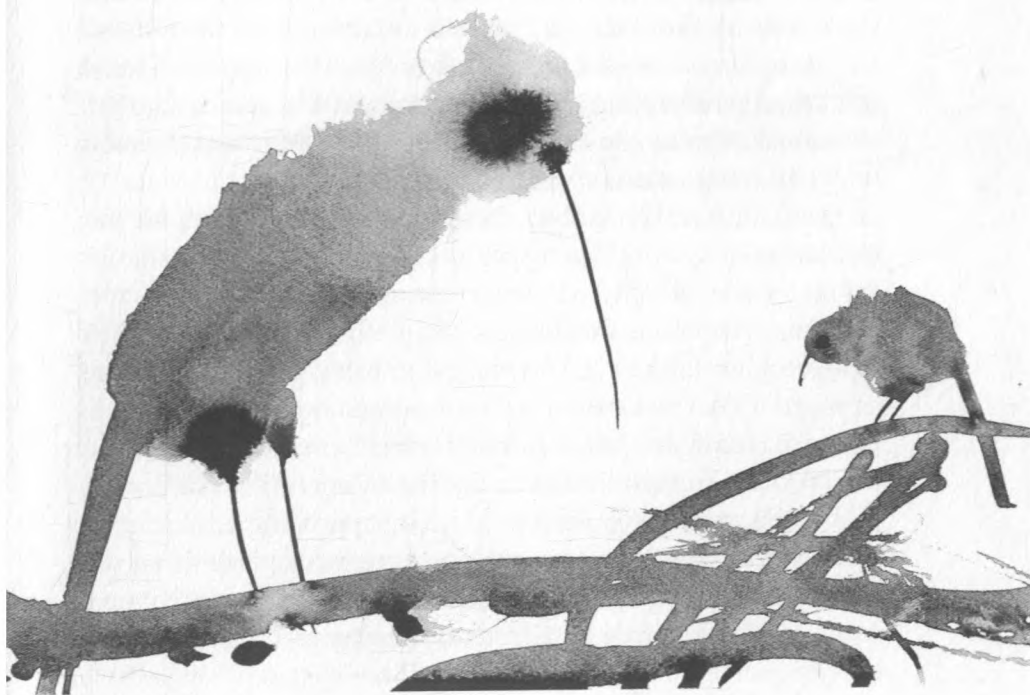
kaip gyvena patekęs į jos pinkles ir savo likimą suvokiantis žmogus. Saugumiečiai – nemirtingi. Saugumiečio personažas svarbus visojo kūryboje. Priežiūros, nepagaunamos priežiūros. Dabar galima tik svarstyti, kodėl buvo kaltinamas tam tikra panieka savo šaliai – neva tyčiojosi iš šventų dalykų. Gal trikdė nuosekliai įgyvendinama atsiribojimo nuo valdžios strategija? Gal šaipymasis iš visuomeninių stereotipų, kuriais puikiai manipuliuoja valdžia? Manychiau, jog Lietuva jam buvo pernelyg svarbi ir brangi, kad būtų galėjęs savo Lietuvą vadinti valdžios nusavintą Lietuvą. Dabartinę Lietuvą jis tapatino su ta valdžia, kuri nusavino Lietuvą. Tad negalėjo būti kartu su politikais, kuriems Lietuva yra sava. Tiesiog skyrė savo šalį, savo Lietuvą, nuo Lietuvos, kuri yra valdžios Lietuva. Valdžios ir politikų Lietuva. Rašė priešindamasis jų visagalybei, nesusilaikydamas nuo atvirų patyčių.

* * *

Abu buvome Malcolmo Lowry'o romano „Vulkano papėdėje“ gerbėjai. Alkoholis. Susikurto rašytojo įvaizdžio bruožas. Sunku būtų nusakyti visus su juo susijusius dalykus – ritualizuotą savinaiką, šviesos ir praregėjimų prošvaistes, galimybes išsisukti iš valdžios spendžiamų pinklių, rūstaus Dievo piršto šešėlį, meilę, skausmą ir neviltį... Tekilos gaida ir gija. Atgauta nepriklausomybė, išsilaisvinimas – metas pasirodyti tekilai. Sukaupusiai daug šviesos ir tylaus vienatvės džiugesio.

Vytautas Rubavičius – rašytojas, literatūros kritikas, filosofijos daktaras, Kultūros, filosofijos ir meno instituto Komparatyvistinių kultūros studijų skyriaus vyresnysis mokslo darbuotojas.

Užrašai paraštėse

* * *

Kiekviena pjesė yra prisiminimas apie mirusį draugą. Vienintelį tikrą draugą, kuris kitados buvo ir kurio dabar nebėra. Kito tokio jau niekad neturėsi, nes šis – vienintelis tikras draugas, lemties skirtas tavo gyvenimo laikui. Visiškai nesvarbu, apie ką pasakojama pjesėje – apie vieną žmogų, keturis antagonistus, ištisą tautą ar tave kankinančią idėją – tai vis vien yra tavo vienintelis draugas. Miręs draugas. Neteisinga yra manyti, kad įvykiai nutinka, pasaulis kunkuliuoja, žmonės susiduria ir sudūžta dabar. Ne, pjesė visuomet tėra praeities krešulys, ištėkštas lape, seniai įvykusių ir pasibaigusių įvykių prisiminimas. Mirusio draugo prisiminimas. Vienintelio tikro, be galo tau rūpinčio, neduodančio ramybės draugo, kurį reikia prikelti iš mirusių.

Deja, žodžiai čia negelbsti. Pjesės tekstas – tik padrikų minčių, nerišlių sakinių raizginys, kažin koks nevykęs nekrologas, kuris galbūt pasako dalelę teisybės apie tavo mirusį draugą, tačiau niekuomet jo neprikels. Juk visų pirma prisimeni ne jo žodžius, o visai kitokius dalykus: gal šypsnį, gal jo balsą, gal spalvas, kurias jis mėgo. O dažniausiai tai, ko išvis nenusakysi žodžiais. Štai jis pasisuko, pažiūrėjo į tave, pakėlė ranką, šyptelėjo, ir tada... Kas nutiko tada? To neišreikši jokių žodžiu, tačiau tai yra svarbiau už jo išvaizdą, už visas jo šnekas, už... Grįžtant iš mirties karalijos, reikia pereiti pro daugybę neregimų vartų, o joks žodinis tekstas negalės atrakinti jų visų. Čia reikia scenos, reikia teatro. Tik teatre jis gali iš tikrųjų prisikelti, vien teatro magija gali užkeikti jo dvasią, pervesti ją pro visas slaptinas kelionės kliūtis.

Mūsų miręs draugas – ištisas pasaulis, kurį reikia iškelti iš nebūties, atgaivinti keletui valandų. Tai viskas, ką mes galime padaryti jo labui. Tik reikia labai stengtis. Labai labai. Dvasios neklauso atsainiai sumurmėtų užkeikimų, į žemę pasėjamas gendąs kūnas, o keliasi negendąs. Sėjama silpnybėje, o keliasi galybėje. Sėjamas paprastas kūnas, o keliasi dvasinis kūnas. Norint sukelti prisikėlimo viziją, reikia parodyti mūsų draugą taip, kad jis sužerėtų visa savo buvimo pilnatvę.

Negana parodyti jo gyvenimo siekimus, skausmus ir negandus. Jį reikia užkeikti, antraip jis nepasirodys. Į scenos erdvę jį turi atvesti aktoriai, jų uždavinys pats sunkiausias. Kartais norisi įsivaizduoti, kad, mokant aktorius prikelti mirusį draugą, reiktų ilgą uždaryti juos izoliuotoje erdvėje, uždraudus kalbėti. Jie būtų priversti bendrauti vien gestais. Iš pat pradžių stengtųsi judesiais kartoti žodines sąvokas, prasimanytų savotišką nebylių abėcėlę. Ir netrukus pajustų, kokia ji netiksli, griozdiška, nenaudinga. Jie pamatytų, kad vienu rankos mostu galima išreikšti daugybę minčių, ištisus monologus. Tačiau tai būtų tik pirmoji pakopa. Dar vėliau jie suvoktų (ar pajustų), kad judesiais įmanoma išreikšti tokius dalykus, kurių negali perteikti jokie žodžiai. Kalba šių dalykų neapriėpia, jie slypi už žodžių, po žodžiais, tarp žodžių, jie užpildo arba pridengia tas bedugnes, kurios skiria žodžių erdvę nuo suvokimo ir pajautimo. Perpratę šitai, aktoriai jau būtų pasiruošę prikelti mirusį draugą.

Jau ne vienas yra sušukęs: jei pavyko pasiekti judesių magiją – šalin žodžius, jie nebereikalingi, jie tiktai kliudo, jie tėra beprasmiškas balastas! Teatrui pakanka neartikuliuotų šūksnių, aimanavimų bei verksmų: gal dera jokio ryšio tarpusavy neturinčių eilėraščių virtinė. Garsūs šūksniai pribloškia, tačiau jie negali prikelti mirusio draugo. Jie neprišauks iš nebūties ištiso pasaulio.

Pasaulį (šiuo atveju – teatro pasaulį) formuoja trys pagrindi-

niai dalykai: jo protas, jo metafizika ir jo estetika. Kitaip tariant, būdai, kuriais tame pasaulyje mąstoma; to pasaulio sandaros elementai, kurių neišmanoma apibūdinti loginėmis sąvokomis; būdai, kuriais tame pasaulyje pasireiškia grožis. Galima ginčytis, ar trečiasis punktas būtinas – jį nesunku ištirpdyti pirmuosiuose. Bet kalbant apie meną stačiai pravartu jį išskirti, vien norint labiau pabrėžti.

Be žodžių teatre negali pasireikšti protas, kuriame pasaulio mąstymo būdai. Be jų mūsų miręs draugas prisikels pavirtęs visišku bepročiu. Jis vien klykaus, sapnuos košmarus arba erotinius sapnus. Kaži ar verta prikelti tokį draugą. Kaži ar verta padėti tiek vargo, vedant jį pro visus sunkiai atidaromus vartus, kad išvystum lėlę, atsisakiusią proto savo noru, norinčią prisiminti, tačiau nebeturinčią atminties jėgos.

Kitados ištarti, o dabar vėl prisimenami žodžiai įsibrauna į visas tris kuriamo pasaulio sferas. Jo mąstymo būdus jie parodo tiesiogiai. Jie kuria ir metafiziką, nes itin svarbu ne tik tai, kas pasakyta, bet ir tai, kas nutylėta. Galbūt netgi svarbiau. Kalba pasireiškia ir estetiškai. Kiekvieni pereinami vartai turi savo garšą, savo toną, ritmą, sąskambius. Achilas, kalbąs bosu, ir Achilas, čiauškąs diskantu – tai du skirtingi žmonės. Medėja, urrrižianti kaip vilkas, ir Medėja ššnypššščianti kaip gyvatė, – tai dvi labai skirtingos vaikžudės. Kiekvienas žmogus mūsų mintyse turi savo kalbėjimo muziką. Be abejonės, ją įsidėmėjo ir mūsų miręs draugas.

Scenos pasaulis jau pajudėjo ir prabilo. Miręs draugas jau artinasi, jau pasirodo. Koks jis turi pasirodyti? Be abejo, gražus, antraip neverta jo nė rodyti. Tai ne išorinis, ornamentuotas grožis. Tai skausmingas grožis. Tamsus, paslaptingas grožis. Šiurpus grožis. Mes negalime gėrėtis perlamutrinio kriauklės blizgesiu.

Privalome atidaryti ją ir parodyti minkštą, virpčiojantį jos vidų, gyvą padarą, kuris gražus jau vien tuo, kad gyvena. Kaip itin dailiai yra sakę japonai – reikia įsivaizduoti, jog kiekvienas personažas, netgi pats blogiausias, dėvi nuostabų gyvų gėlių vainiką. Kraujas, varvantis nuo žudiko peilio, turi būti gražus. Sumaitotas kūnas turi būti gražus. Mūsų miręs draugas, be abejo, suvokia, kad gėris ir grožis yra visiškai skirtingos sąvokos, kažkodėl dažnai suplakamos į vieną. Jis žino, kad blogieji ir bus blogieji, gerieji bus gerieji, bet visų viduje yra tamsus, slaptingas grožis, kuris turi prisikelti kartu su jais.

Kiekvieni pereinami vartai turi ne tik savo garsą, bet ir savo spalvą. Jos prilimpa prie mūsų mirusio draugo, sukuria nuotaiką, be kurios prisikėlimo vizija nebūtų įmanoma. Spalvos nuskamba kaip muzikiniai akordai, subtiliai, pamažu, bet neišvengiamai sukeldamos pyktį, čia užuojautą, čia pasišlykštėjimą, nes vartai, pereinami kelyje iš mirties karalijos, ir yra pykčio, užuojautos ar pasišlykštėjimo vartai.

Jau ne vienas bandė pasitelkti į pagalbą spalvas, garsus, rituališkus judesius bei nenatūralų grimą. Miręs draugas prisikeldavo, stebuklas beveik įvykdavo, tačiau, deja, scenoje atgimdavo siaubingas šešiarankis šimtabalsis padaras, užgriūvantis žiūrovą lyg įsisiautėjęs milžinas, be atodairos griebias jį už gerklės. Žiūrovas palikdavo apstulbintas, priblokštas, tačiau sutrikęs, suglumęs, nieko nesupratus. Daugiakojai monstrai daro didelį įspūdį, tačiau negalima pamiršti, kad mūsų draugas turėjo tik dvi kojas, dvi rankas, matė pasaulį dviem akimis, uodė viena nosimi. Reikia parinkti jo prisikeliančią dvasią deramą kūną. Čia būtinas ypatingas saiko jausmas. Be jo nesiras harmonija. Be harmonijos nebus grožio. Scenoje kuriamas pasaulis neturi nei subyrėti į pavienius žybsinčius gabalėlius, nei užgriūti žiūrovo lyg kalną

krioklys, neleidamas jam susivokti. Prisikėlęs draugas turi būti parodytas saikingai ir tiksliai. Kiekviename pasaulyje egzistuoja griežti dėsniai, vienas ar keli svarbiausi dėsniai, tvarkantys ir palaikantys šį pasaulį. Mes taip pat surandame tokį visa apimančią dėsni. Tai ritmas. Tai prisikėlusio draugo širdies plakimas, kuris negali nutrūkti nė sekundę. Širdis negali nei stabtelėti, nei visai sustoti. Mes negalime šimtą kartų prikėlinėti savo draugo, scena – tai ne operacinis stalas. Sykį pasirodęs, jis privalo gyventi su ritmingai plakančia širdimi, kol vėl nugrims į nebūtį. Toks mirusio draugo prisikėlimas atsispindi pasaulio vaizduotės sraute.

Bet reikia grįžti į pradžią, prie pjesės – to nevykusio nekrologo, be kurio negali išsiversti. Ji turi sudaryti prisikėlimo prielaidas ar bent jau nesutrikdyti šio magiško ritualo. Tokiam spektakliui nereikalinga tiesinė dramaturgija. Čia nebūtinai išorinis konfliktas ir jo sprendimas. Čia nėra ryškinami „charakteriai“, tai yra tam tikros žmonių kaukės. Nereikalingas veiksmo judėjimas laike, laiko čia nėra, nes žmogus nedėvi kaukių paeiliui. Jis dėvi visas vienu metu, atsigręždamas tai į vieną, tai į kitą, tai į kelias iškart. Tik minčių dėstymas yra nuoseklus laike, žmogaus esmė neišryškėja „laipsniškai“. Ji stačiai egzistuoja. Prikeliant mirusį draugą, nesekama istorija, o stengiamasi iškelti žmogų iš jo paties vidaus. Čia negalioja paprastas priežastingumas, jis tik suteikia pradinį postūmį. Jis nebeturi galios, nes visą atiduoda kitokiam, naujam priežastingumui, prisikėlimo priežastingumui, kuris vienas tegali užverti mirties karalijos nasrus, užkirsti kelią besiskverbiantiems iš ten šalčiui. Todėl atskiri paveikslai neturi tikslaus priežastinio ryšio, visus ryšius ir sąsajas diktuoja vien prisimenančiojo mirusį draugą sąmonė. Todėl ir mimezė čia visai kitokia. Klasikinės dramaturgijos kanonas – žmonės padiktuotose situacijose. Tai savotiškas scenarijus, griaučiai, kuriuos galima apauginti kokia nori mėsa. O čia patys žmonės kuria sau situaciją. Svarbiausia atgai-

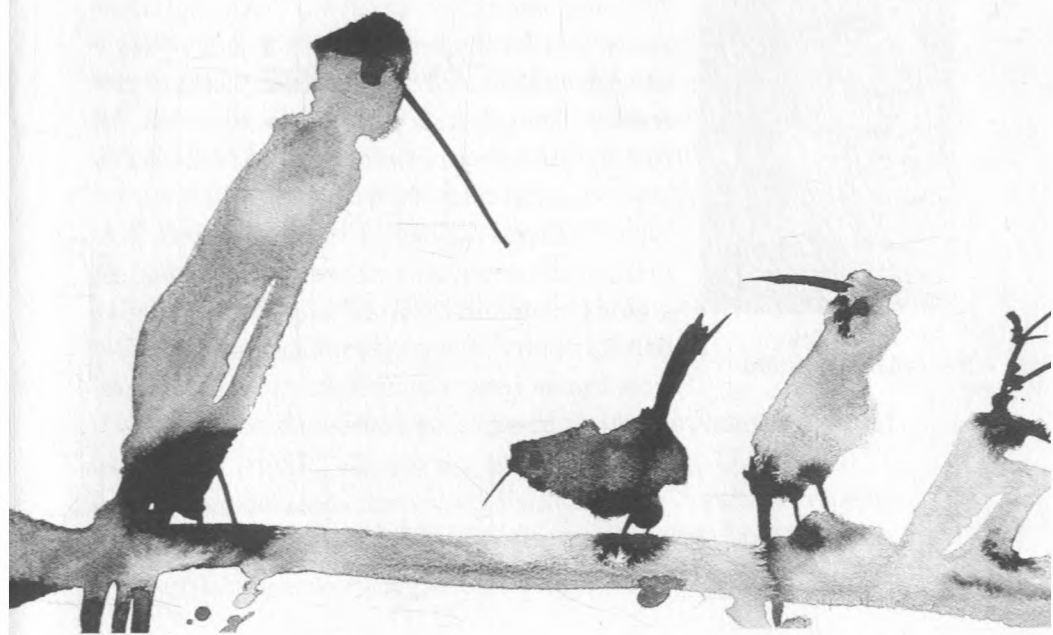
vinti pačius žmones, parodyti jų griaučius, kad pajustumė, ant ko tie žmonės laikosi. Reikia peiliu praverti kriauklę, drąsiai ištraukti iš jų vidaus ir blogį, ir demonus, kurie reguliuoja jų elgseną. Todėl ir mimezė čia kitokia – čia ne tik nereikalingas, o tiesiog negalimas *t i e s i o g i n i s* gyvenimo atspindys. Veidrodžių sistema čia nepalyginti sudėtingesnė. Reikia nuplėšti nuo žmonių spalvingus skudurus, nuplauti dažus, atverti jų širdis, nes ir mirusio draugo prikėlimo tikslas yra klasikinis – sukelti katarsį. Čia reikia pabrėžti du elementarius, bet kažkodėl užmiršamus dalykus: 1) kasdinių negandų bei gyvenimiškų tragedijų parodymas katarsio nesukels, šis paukštis nėra taip lengvai pagaunamas; 2) katarsį turi patirti žiūrovas, katarsio suvaidinimas niekuomet nesukels katarsio. Šokiruojantis, kartais drastiškas atvirumas čia stačiai būtinas, antraip nesiras vidinis tragizmas. Vidinis, nes visa tokios pjesės konstrukcija demonstruoja vidų, o ne išorę. O tragizmas nėra maloniai nuteikiantis dalykas. Jei žmogus miršta iš troškulio dykumoje – tai ne tragedija, tai nelaimingas atsitikimas. Tragedija atsiranda tada, kai žmogus miršta iš troškulio prie šaltinio. Ir mūsų vienintelis draugas tikriausiai mirė iš troškulio prie skaidraus, gaivaus šaltinio. Todėl mes ir norime jį prikelti.

Formos požiūriu tokią dramaturgiją būtų galima palyginti su naujausiais kompozitorių ieškojimais. Jie juk nekuria kažin kokios totaliai naujos muzikos, tik stengiasi pasiekti, o tiksliau – sugrąžinti senuosius estetinius jautimus, tikrąjį muzikos suvokimą, kuris kažkur pradingo be pėdsakų. Tik toks yra vienintelis jų tikslas. O priemonės įmantrios – sintezatoriai, *free jazz* atonalinės koncepcijos, keturių takelių magnetofonai... Jeigu mirusio draugo prikėlimas užvaldys žiūrovus, jeigu jo dvasia įsibraus į jų vidų, jei žiūrovai užmirš, kad, eidami į teatrą, norėjo valgyti, jei nors vienas neatsipeikėjęs išdūlins namo, palikęs rūbinėje paltą – bet kokios priemonės bus pateisinamos.

Belieka pridurti, kad čia surašyti samprotavimai nėra kokie visa apimantys ar nenuginčijami. Tai tiesiog konkrečios šios pjesės įžanga. Kitokiai pjesei pats autorius parašytų kitokią įžangą arba visiškai jos nerašytų.

**Nenurodytos pjesės įžanga
iš Ričardo Gavelio archyvo**

Laiškai

Ričardo Gavelio laišakai Leo Ray

Rašytojo asmeniniame archyve yra išlikęs pluoštas laiškų – korespondencija su buvusiu studijų draugu Leo Ray (jis vėliau baigė dailės studijas, pasuko į tapybą, išvyko į Izraelį ir dabar yra žinomas dailininkas), apimanti 1980–1981 metų laikotarpį. Abu korespondentai tuo metu gyveno Vilniuje. Susirašinėjimas – minčių džiazas, dau-

Leo Ray.
Vilnius, apie 1980.

giausia besisukantis apie abiem šventą dalyką – meną, perimant iš pašnekovo temą, azartiškai ją išplėtojant ir vėl permetant atgal kitu pavidalu – vyko net nelaukiant atsakymo į išsiųstą laišką, rašant kelis kartus per dieną, pradedant vakare ir užbaigiant atsibudus ryte, o paskui ateidavo pertrauka, kuri galėdavo trukti kelis mėnesius. Šie laišakai – tarsi Setembrinio ir Naftos žodinės dvikovos Thomo Manno muzikinės struktūros romane „Užburtas kalnas“. Arba idėjų pokeris. Bendraminčiams oponentams žvanguinant menamais ginklais žiro tokios žiežirbos, kaip 1980 02 22 laiške išskelta mintis: „Menas yra mokslo sapnas.“ NB – šioje frazėje bene vienintelį kartą žodis „menas“ rašomas „rimtai“, apsieinant be parodijuojančios rašybos („mėnas“).

Ričardas Gavelis išsaugojo ne tik draugo laiškus, bet ir savo laiškų nuorašus. Čia skelbiami iš esmės netaisyti (išskyrus negausias skyrybos, neautorinės rašybos ir korektūros klaidų pataisas) Ričardo Gavelio laišakai.

Taigi – a) padariau mazgą². Tvarkoj. Padarytas mazgas geriau negu nepadarytas mazgas, jei jau sykį tas mazgas kažkada pradėjo egzistuoti.

b) techniškai nepr[iekaištingas]. Tvarkoj. Antraip reiktų dar taisyti, o tai atimtų laiko.

c) iki smulkmenų apgalvojau... etc. aa) bb) cc). Čia jau aš nieko nebesuprantu. Tai kliedesys. Pabandyti pagrįsti: 1) muzika kuriama dievams, tad kuo čia dėti senukas-įsimylėjęliai etc.; 2) jeigu aš žinau, ką noriu sukomunikuoti – čia ne mėnas³; jeigu nežinau – tai ko aš noriu iš tų senukų-įsimylėjęlių etc.? Ką jie turi „galvoti“, ką jie turi „suprasti“? Nuo kurio laiko, leiskite paklausti, menininko leksikone (pabrėžiu – menininko, ne kritiko, semiotiko etc.) atsirado žodis „komunikuoti“? Kas čia per nesąmonės? Jeigu aš rašau muziką dievams, tai yra muzika dievams, ir niekas kitas. Jeigu aš rašau auksinę forelę, ji yra auksinė forelė ir – čia prieštarauju Tamstai, tiksliau, Tamstos parašymui – niekas kitas (Tamsta rašai: „o po to jau kažkuo kitu“). Taip, taip, tik auksinė forelė ir nieko daugiau („он есть тигр, как собак есть собак“ – dr. Pingiceris⁴). Visa kita, taipogi ir „komunikacijos“, yra nereikalinga. Vat taip! Taip, taip.

e) išvada (ano, tavojo, pašnekovo): pats kaltas, ne man tokius menų daryti.

Ričardas Gavelis.
Vilnius, apie 1980.

¹ Laužtiniuose skliaustuose – knygos rengėjų atkurti fragmentai (čia ir toliau – leidėjų pastabos).

² Raidėmis ir skliausteliais pažymėti atsakymai į adresato papunkčiui išdėstytus svarstymus.

³ Žodžiai kursyvu išskirti knygos rengėjų. Čia – sąmoningai iškraipytas, „nuvainikuotas“ žodis „menas“.

⁴ Daktaras Pingiceris – Williama Saroyano apsakymo „Tomo Treisio tigras“ veikėjas.

Visiškai teisingai, tik ne dėl tos priežasties, kurią jis pats mato, o todėl, kad jam kyla norai kažin ką apgalvodinėti, „komunikuoti“ ir t. t. Galima būtų ir mokslі́škiau jį suniekti: komunikuojami yra ženklai, o meno kūr[inys] nėra nei trivialus semiotinis ženklas, nei baigtinė verifikuojamų ženklų sistema, nei ir t. t. Bet neverta net intelektualizuoti, viskas ir taip aišku. Tai tiek.

Beždžionės ir puodo modelis⁵ nevykęs, nes nėra nei beždžionės, nei puodo. Yra tik bananas. Bananas kaip toks. Beždžionė jį pačiups ir praris. Mano žmona Nijolė patirs orgazmą, vien jį pamačiusi. Aš jį atiduosiu Nijolei, nes ji labiau nori. Tankas bananą sutrins. Drugelis ant banano tupės. Visais atvejais bananas nekeis savo esmės ir turinio – jis bus bananas. Aš suprantu, suprantu, anam (gal net ir Tau) kyla baimė, kad meno kūrinys nepasidarytų daiktu savyje (Kantas). Bet tai jau visai kitas klausimas (Šugurovas⁶), kurį kažin ar verta būtų nagrinėti: galima būtų gražiai papostingauti, bet išeitų vien tuščia dialektika (Aristotelio prasme), nes nieko realiai prasmingo. Gal tokį daiktą savy ir galima sukurti (tada labai sunku), na ir kas iš to? Nieko. O bijotis, kad kažkoks mazgas pavirs daiktu savyje – kvaila. Niekaip jis nepavirs, nors tu sprog.

Tai tiek. O problema, beje, nebūtinai socrealistinė. Veikiau konceptualinė, kvepianti 7 dešimtmečio (primenu – šiandien gyvename jau 9-tą) avangardo klausimu. Grubiai šnekant, tam mazgui norima tyčia prikergti prasmę, kurios jis neturi – kaip Tu rašai: „laimė-nelaimė“, „gyvenimas-mirimas“. Nėra tame mazge tokių prasmų, ir todėl net pati intelektualiausia beždžionė jų ten neras. Tavo pašnekovas tiesiog nesupranta, koks yra dao, ir – atitinkamai – koks yra to mazgo de (dao konkrečiai išraiška). Jis pažeidžia to mazgo natūralų de, ir, suprantama, nieko iš to neišeina. Ir anam bus sunku, kol jis nepajus, kad mazgas yra

⁵ Ankstesniame adresato laiške minima beždžionė, kuri susiprotės paimti bananą iš uždengto puodo tik tada, jei puodo dangtis bus iš anksto pravertas.

⁶ Viktoras Šugurovas – fizikas teoretikas. R. Gavelis ir L. Ray lankė jo teorinės mechanikos paskaitas. Jį studentai gerbė ir tariamo griežtumo prisibijoję.

mazgas, o bananas yra bananas, o muzika kuriama dievams, o visa kita yra kliedesys arba pigūs triukai. Jeigu, žinoma, išvis kada nors supras.

„Kai aš nežinojau, kas yra dao, aš mačiau, kad kalnai yra kalnai, o dangus yra dangus.“ Tai natūrali būklė.

„Kai aš pradėjau studijuoti dao, aš supratau, kad kalnai nėra kalnai, o dangus nėra dangus.“ Tai tavo pašnekovo būklė.

„Kai aš perpratau dao, aš vėl pamačiau, kad kalnai yra kalnai, o dangus yra dangus.“ Tai mano būklė. Ir Tavo turi būti tokia pat, kad ir kiek dumtų Tau smegenis visokie anie su savo mazgais.

Tiek šiam vakarui.

Richard

* * *

1980.I.26 iš ryto

Trumpai grįžtant prie mazgo problemos: jau užklįjavęs voka, vakar dar prisiminiau vieną dr. Pingicerio superpasakymą:

„Ir kiek vėliau: [trūksta citatos].“

Tenestebina tavęs radikalus (80.I.25) laiško tonas. Esu šiuo klausimu galvojęs ir nusprendęs. Jau seniai.

Rašau Tamstai iš esmės todėl, kad ankstus rytas, o aš visiškai nepotencialus parašyti ką nors genialaus savo marazmatiniam tekstui. Po galvą laksto šiaip visokios mintys tema *What is it: the arse of the Universe*. Tačiau ne tai yra svarbiausia. Svarbiausia yra štai kas:

Vakar, važiuodamas taksi pas Tamstą, netikėtai sugalvojau trūkstamą grandį savo minčiai apie Rytus ir Vakarus (kultūra, ne politika). Visad primygtinai teigiau, kad mums reikia mokytis iš Rytų, nes jie arčiau Teisybės. Bet iškart stojosi klausimas: jeigu jau jie tokie teisūs, tai kodėl jų kultūra anaipatol nenugalėjo Aklųjų sektos spąstų? Juk jie iš esmės tokioj pat aklavietėj (kitokioj, kitokioj), kaip ir Vakariai. Kodėl tat mums reikėtų

žavėtis ir mokyti, jeigu tai niekur neveda? Jeigu jie patys, nusivylę savo epistema, atsigręžė į Vakarus? Čia man trūko grandies. Vakar sugalvojau. Taip, atsisuko. Nes jų epistemai stigo kažko, kas būtina moksliui plačiaja prasme (pažinimas etc.). Jie tą kažką pasigriebė iš Vakarų, ir šit rezultatas: bemat apstūmė Vakarus daugelyje sričių (kad ir japonai: techn[i]ka, teor[inė] fiz[i]ka ir t. t.).

Lygiai taip mes privalom iš jų pasigrobtį maišą sąvokų silpnajam savo kolektyvinių smegenų pusrutuliui – tam, kuriame vaizdiniai ir ne-logika. Tada galbūt apstumsime juos kultūroje, o jau patys save pranoksimė tai tikrai (mes atseit esame Vakarai). Tokią sugalvojau trūkstantą grandį. *Triuizmas*, žinoma, bet norėčiau išgirsti Nuomonę.

Grįžtu prie *the Arse of the*. Taigi – trys (3) dirbančių tipai: diletantai – dirba (kai kada, kada prišoka) savo malonumui ir neturi pretenzijų; moraliai malonūs žmonės: kaip naminiai gyvulėliai; 2) prostitutės – dirba atseit visuomenei, žmonėms, kitaip tariant, rinkai, dar aiškiau – pardavimui; moraliai neįdomūs žmonės: kaip nutukę tigrai zooparko narvuose; 3) menininkai – kuria muziką dievams. Reikia, kad būtų Nr. 3, o yra, deja, vien Nr. 2 (Nr. 1 vėlgi nėra). Kodėl? Kodėl visi praranda dvasią (sielą, potencialą etc.)? Kodėl visi mano, kad, sykį leidus save iškastruoti, kiaušiuikai vėliau ataugtų kaip buožgalvio uodega? Juk neatauga, faktas. Kodėl? Toks yra klausimas. Klasikiniai atsakymai: jau nuo darželinio amžiaus (Freud) ir etc.; dvasia (siela, potencialas ir pan.) *in the Arse of the* neturi nei ekonominės, nei visuomeninės, nei garbėtroškinės, nei etc. vertės, todėl žmogus (kuris yra silpnas) ir etc., ir t. t., ir taip toliau, ir t. toliau, ir t. t. Visa tai nieko nepaaiškina, nes vis dėlto kodėl visi netenka dvasios (sielos, potencialo etc.)? Tai privati akcija, vykstanti viduje, tad klasikiniai paaiškinimai negalioja – net Freud[o]. O dar įdomiau, kodėl visi? Žinau vieną paaiškinimą: labai lengva apsigauti, manyti, kad taip geriau, leisti, kad tave truputėlytutuką (na, pačią mažumėlę) nukastruotų, o paskui... o paskui – kastratas nebeturį libido, kitaip tariant, kitaip tariant, jis net nebegali suvokti, kad yra kastratas. Ir visokių potencialių libidinių siekimų jis irgi nesupranta. Što za bred, – klausia jis. Gerai, sutinku, kad labai lengva taip apsigauti, o paskui

atgal jau nebegrįši. Bet kodėl visi? Negi nėra elementariai protingų? Be to, ir 2 argumentas: dvasios netekimas nėra žaibiškas, jis netgi labai trumpai tęsiasi. Galybė pavojaus signalų ir t. t. Daugybė progų viską suprasti ir ištrūkti iš gniaužtų. Be to, juk istorija mus moko. Drištu pranešti, kad apie šių eil[učių] a[utoriaus] dvasinius organus irgi sukiojosi galybė piliečių su skustuvais, netgi rankomis čiupinėjo. Bet juk atsitokėjau, juk išsisukau ir nebeprisileidžiu. Tai kodėl kiti ir kokiu vis dėlto būdu vyksta žlugimas. Supranti, ne kaip tas padaroma (iš išorės), o kodėl leidžiama (iš vidaus) tą padaryti? Klausimas atviras. Irgi norėčiau Nuomonės.

Bjauriausia yra tai, kad Žmona pasakė Vyriui – pavojinga palikti moterį vieną su vyriškiu. O Vyras nustebo, sakė: tai Šlavėjas – vyras? Keista, sakė, galima sakyti, originalu. O dabar abu sėdi ir tyli. Ir nors tu ką. O reikia, kad kažkas vyktų. Labai erzinti autorių (šių eil. a.) būklė.

O čia dar laiškus rašai, užuot meniškai kankinęs.

Richard

* * *

80.I.26 iš vakaro, į tavo Nr. 1 mano Nr. 3

Paveikslėliai negeri. Ypač manasis. Taip nėra. Kalbos tiesiškumas reiškiasi laike (priežastingumas ir pan.). Prozos kontekstas nėra tiesiškas: nei (pasakojimo) laike, nei juo labiau priežastiniu požiūriu. Yra bent kiek painiau. Net jeigu sudalinsi į mažytėlyčius blokelius (vieno sakinio dydžio), jie nesiriš tiesiškai, o kaip nors taip: (žr. pav.).

Ir taip toliau, aš tiesiog tingiu bręžinėti visokias linijas. Be to, iki sakinių smulkinti beprasmiška. O kaip? Nežinau.

Sutinku dėl vieno: prozoje bloką išimti lengviau. Sutinku, kad prozoje taisymas palieka įspūdį *alla prima*, bet nemanau, kad to negalima pasiekti tapyboje (plg. Tavo žmonos portretą). Tavo samprotavimuose yra grūdas. Tik dar nežinau, koks. O paveikslėliai blogi. Ypač manasis.

80.I.27 dieną

Ilgai ir nuobodžiai kontempliavau triadą „bananas dievo sąmonėje (A), *ideal* bananas (Plato) – bananas mano sąmonėje (B), parašytas arba nutapytas bananas (C)“, bet nieko nesugalvojau. Nesupratau, ką reiškia taisyti. Taisymas, matyt, yra šalininkas neatitikimo tarp (B) ir (C), bet tu klausi (nori sužinoti, suprasti), kuo skiriasi verbalizuoto banano taisymas nuo piešinio banano taisymo, o čia pats velnias nusilauš savo penktą šuns koją. Aš nemoku tokių dalykų lyginti. Kyla klausimas – ar aš apskritai mąstau plastinėm formom? Be abejo (kinas). Toliau: ar aš mąstau statiškom plastinėm formom? Turbūt ne. Todėl aš negaliu šia tema kalbėti. Statiškos plastinės formos atveju aš tik (absoliučiai nesuprantamu būdu) jaučiu ryšį tarp (A) ir (C). (B) man neegzistuoja, tad aš negaliu spręsti apie jokus (B) ir (C) santykius. Sakyčiau, man taisymo problema neegzistuoja. Nėra jos, ir viskas. Aš netaisau, aš tik rašau, pvz., 283 kartus tą patį gabalą. Dažniausiai skirtingai. Bet jeigu aš parašysiu dukart visiškai vienodai, tai dar nieko nereikš. Nereikš, kad šis parašymas geresnis už kitus. Pastarieji sakiniai yra gryna teisybė, gal čia ir slypi raktas, atseit skirtumas tarp mudviejų. Tu tai tikrai taisai vieną kažkurį gabalą, o aš lyg ir ne. Nelabai sugebu verbalizuoti savo mintį, bet čia jau šilta. Dar ne karšta, bet jau šilta. Na, tiek to. Dabar tu truputuką pakontempliuok.

I.27 vakare

O dabar užduosiu (kerštingai) klausimą, kuris Tamstai rasi niekada nerūpėjo, o šių eil. a. rūpi. Privalėsi išreikšti Nuomonę. Taigi, apie Pasakotoją (*Narrateur*). Galbūt Tamsta esi pastebėjęs, kad autstendiškoje knygoje „[sibrovėliai]“ beveik kiekviename apsakyme autorius iš esmės sprendžia Naratoriaus problemą. Beveik visur: [apsakymo] „Rytą“ N. kaitaliojasi – [apsakymo] „Kelionė“ N. išvis nelabai aiškus, galbūt benzininkas, manęs, kad jis dievas – [apsakyme] „Belerofontas“ naratuoja kažkas, kas mato dabar, bet Likiją irgi mato – [apsakymo] „Angelas“ N. veikiausiai

baro veidrodis – [apsakymo] „Galbūt“ N. yra ne-Rimas, kuris galbūt yra Rimas, bet nebūtinai – [apsakymo] „Vilkas“ N. yra išvis nežinia kas: žmogus-žaltys-vilkas, o veikiausiai genties Totemas, jo akis (kategoriskai prieštaraujant sakrališkam OTOTEMASTONEMATĖ). Tai matai, kaip sudėtinga. Pridurk skaitytajį Tamstai dramatai apie Poetą: ten (netgi dramoje) naratuoja neaišku kas. Lyg Poetas, lyg visi paeiliui. Ir taip toliau.

O tau? O tau ar rūpi kažkoks Matytojas? Ar matytojas visuomet esi tu pats? Pasakotojas, pavyzdžiui, niekuomet nesu aš pats. Absoliučiai beveik galima sakyti niekada. Matai, kokie fokusai. Rasiomonas mano darbe reiškiasi visą laiką. „Vilniaus pokeris“ tebūtų visos šitos fantasmagorijos kvintescencija.

Idant tau neatrodytų, kad tai estetinė-techninė problema ([?]stetinė, čia tokia raidė [?]), pateiksiu verbalizuotą, bet ne-priežastizo-pasekmiizuotą argumentą: vieną ankstyvojo periodo pabulą, kurios anaip tol nesiruošiu užmiršti.

Tai slaviškas povestis. Užtat fantastinis. Idėja tokia: Žemę apšvietė T. T. [Tam Tikri] spinduliai, nuo kurių visi nukreizėjo, kiekvienas vis kitaip. Visi mato skirtingus paranojinius pasaulius, elgiasi adekvačiai tiems pasauliams. Bet juk tie pasauliai yra kreizojiniai-paranojiniai. *Contrariwise*: o kas yra atskaitos taškas, kas yra „teisingo pasaulio“ atstovas? Yra: mat kai kurių spinduliai nepalietė, jie liko sveiki. Toks yra ir Naratorius, kuris kartu su kitais tokiais pat kaip jis stengiasi viską kažkaip sutvarkyti. Vyksmas vyksta, pasakojimas pasakojasi, kartais pasitaiko kažkokių nelabai suprantamų prieštaravimų, bet nieko. Bet finaliniame abzace vdumčivas skaitytojas (Borgesas pasakytų: labai nedidelė dalis skaitytojų) supranta, kad pasakotojas taipogi yra nukreizėjęs. Bet ar taipogi? O gal išvis tik jis vienas? Lyg ir ne: įvykiai nuo pat pradžios, logiška eiga ir t. t. O be to – didžioji dalis skaitytojų išvis nesupranta, kad jis nukreizėjęs. Tai vat. Laukiu Nuomonės.

Richard

* * *

80.II.4

Supranti – keistas (nors ir logiškas) paradoksas: tavo verbalinis vulkanas dėl R.–V. [Rytų–Vakarų] man nepaliko beveik jokio įspūdžio. Jokių priekaištų tau, visi priekaištai man. Tuoj paaiškinsiu.

Tavo šie samprotavimai visai gražūs ir visiškai teisingi. Todėl tau jokių priekaištų.

Bet aš visa tai jau žinau, netgi nueitas etapas. Priekaištas man: aš tavęs užklausiu, visiškai nepaaiškinęs, koku konceptualiniu lygiu jau esu apie R.–V. problemą galvojęs. Bandysiu pataisinėti savo klaidą.

Taigi: visiškai pritariu tavo mintims ir lygiai taip kaip tu nemokėčiau jų dorai verbalizuoti. Galima kad ir ulisiškai – apibūdinant tavo tapomą vakarietišką rytietiškumo suvokimo kelią – kvailla užsiiminėti onanizmu ir vadinti tai „rytietišku lytiniu aktu“. Dar kitaip: tavąjį „socialinė aplinka“ aš visuomet verbalizuodavau maždaug taip: rytietis gyvena neverbalizuotą įvaizdžių pasaulyje, jam pats pasaulis yra bent kiek estetizuotas (t. t. [tam tikra] prasme), pats gyvenimas jam yra bent kiek estetinis vyksmas (t. t. prasme), jis pats (tas rytietis) yra truputuką eilėraščio eilutė (t. t. prasme), labai gražus pavyzdys – kaip girtuokliauja Tanų epochos alkoholikas: 1) jis geria absoliučiai vienas; 2) jis geria vėžlio poza; tai reiškia – jis susivynioja į gražų kilimą taip, kad kyšotų tik galva; dantimis sugriebia jau pripiltą degtinės puodelį ir siurbteli; vėl pastato puodelį ir įkiša į susukto kilimo vidų ir galvą (kaip vėžlys į kiautą); ir taip toliau. Palygink su mūsų alkoholikais.

Visa tai yra postulatų. Aš sugalvojau (taksi automobilyje), kad bandydami suvokti (pajusti, perprasti, išgyventi) šitą dvasią (dao, mandalą, monogatori⁷, jūgen – tai vis teoriniai Jų terminai), kaip tik mes, vakariečiai, galėsime nueiti toliau už Juos, nes Jie (t. t. prasme) yra pernelyg jau tame užsirciklinę ir nebegali į save pažvelgti iš šalies. Kad vis dėlto mes galim. Štai ką aš norėjau pasakyti.

⁷ Žr. toliau 1980 02 06 laišką.

Dėl prostitucijos. Kiek suprantu, tu vis dėlto manai, kad lemia ap-linka, išorė. Kad Kępinskiro informacinis metabolizmas reikalauja arba išprotėti, arba paklusti. Kad seniau (arba ir dabar – kitur) galėdavai sau sakyti: „Jeigu aš vis dėlto esu dieviškasis menininkas, pasaulis mane įvertins.“ O dabar ir čia tegali sakyti: „Net jeigu man pavyks įrodyti, kad esu dieviškasis menininkas (tikimybė 1:10^x, x lygu kam? įvairiai)“, – visi vieningu chorą pasakys: puiku, bet na чуja mums reikalingas dieviška-sis menininkas?“ Jeigu tu tą nori pasakyti, man vis vien neaišku, kodėl Nr. 3 tiek mažai, kad, galima sakyti, išvis nėra. Ne sugebėjimų (genialu-mo) prasme, o tiesiog moralinės nuostatos prasme. Kaip šių eil. a. arba 28,3 ruselio iš „Metropol“ almanacho (klausiau II dalį). Tie 28,3 ruselio yra daugiau negu kuklių gabumų (ne toliau kritinio realizmo – XIX a.), bet moralinę nuostatą jie tai turi.

Papildyk savo Nuomonę.

Richard

* * *

80.II.5 vidurdienį

Turbūt Nr. 5

1. Ne. Nesutinku. Aš iš principo nesutinku, kad bet koku ne-seman-tizmo-nė-jokiu būdu negalima lit. protso pavaizduoti tiesiškai. Jis yra radikaliai netiesinis. Vot.

Labai susižavėjau tavo (Tavo) pvzdžiu ŽALIAS. Manau, kad jis galu-tinai klausimą uždaro.

2. Labai man yra malonu, kad Tamsta Narateuro probl. taip gerai su-pratai, ką aš rašau, nes gan painiai, sakyčiau, išėjo. Tik žinai, kažkas čia ne taip su tomis *manual* operacijomis. Drįstu pranešti, kad tai vis dėlto VG [vidutinis gyventojas]: pastebėk elementariausią dalyką – kaip kinta žmogaus (tavo, mano) rašysena. Kodėl? Todėl, kad rašo kaskart kitas VG. Tad žinai, su manualais elgiausi atsargiau. Manau, kad tai vis dėlto VG darbas, o ne N. Tu pripaišei uždarą dėžutę su dūrelėmis. Gal kartais N. (ta-

vasis N.) atidaro tas dureles ir atidaro kaip tik taip, kad tu (Tu) matai kaip tik taip. Arba pačios durelės yra N.? Tu (arba VG) gali atidarinėti įvairias įmanomas dureles, o renkiesi vienas, kurios tau (Tau) ir yra N.?

TOLIAU. Pati sunkiausia dalis. Žadėjau paaiškinti tau (Tau) apie „trečiąją“, bet tai praktiškai beveik galbūt neįmanoma. Tačiau bandysiu.

1) T. S. Eliot, *The Waste Land*, apaštalai po Kalvarijos: *Who is the third who walks always beside you? When I count, there are only you and I together But when I look ahead up the white road There is always another one walking beside you Gliding wrapt in a brown mantle, hooded I do not know whether a man or a woman – But who is that on the other side of you?*

2) Antarkties ekspedicijos dalyvio žodžiai (apytiksl.): „Kai įtampa kone pasiekdavo ribą, visą laiką rodydavosi, kad grupėje nuolat yra vienu asmeniu daugiau, negu iš tikrųjų yra.“

3) Dzenas. Reiktų surašyti 283 mondo⁸ arba koanus, bet aš tik įvaizdij: „true man in all nakedness going in and out through your senses“ (toksai Rinzai⁹)

4) Matyt, čia ir slėpi N., jei jau jis yra ir tapyboje, ir kur tik nori.

5) Vis dėlto vienas mondo:

Basio (tas pats) eina lydimas mokinio. Skrenda gervės. „Įdomu, kur skrenda gervės?“ – klausia Basio. Mokinys: „Jos jau nuskrido, mokytojau.“ Tada B. griebia mokinį už nosies ir labai skaudžiai užsuka. Mokinys patiria satori (*enlightment*), jis suvokia, kad B. klausia jo ne apie anas gerves, o apie tas gerves, kurios yra jo viduje.

Aš tą mondą suvokiu taip: B. klausė ne apie empirines gerves, o apie tas gerves. Mokinys jam atsakė kaip persona, o privalėjo leisti atsakyti savajam N., kuris galybės visko gali pasakyti apie tas gerves.

KA?

Richard

* * *

⁸ Dzenbudizmo raštų rinkinys – mokytojo ir mokinių pokalbiai.

⁹ Rinzai – viena pagrindinių dzenbudizmo mokyklų.

80.II.6.

1. Dēl P. S.¹⁰ Ne! Jokiū būdu. Negalima. Tame ir gražumas, kad atsiranda nesusipratimai, įžeistos ambicijos (t. t. [tam tikrą] prasme – Freud) etceteros. Jei būtų gražu ir lygu, tai, be abejo, būtų gražu ir lygu, bet neįdomu. Be to, aš paprasčiausiai nežinočiau tų intencijų. Ne. Nereikia.

2. Dēl prostitucijos. Tu perkeli viską į aukštesnį lygį. Valio, bet apie tai žr. Nr. 3. O dabar:

Tu (Tu) nieko nesupranti (pradedi nesuprasti) – aš cituoju. Aiškinu, viskas labai paprasta (VLP): aš noriu rašyti esėjų apie Visatos Subinę. Todėl stengiuosi (netgi išnaudodamas Tamstos energiją bei šratinuko tušą) kaip nors išskirti, kas būdinga kaip tik Visatos Subinei. Kokia prostitucija kaip tik jai būdinga *bendramėninės* prost. fone. Jei nepatinka padėti draugui – ir nereikia. Pamanykit – giliai pakastą šunį jam padarai. Matėm ir ne tokių. Сам дурак! На себя посмотри!

3. „Iš visko padaryti meną?“ (Klaida, klausukas mano, todėl turi būti už kabučių.) Manau, kad tai labai šiurkšti klaida. Visiškai teis. – ji iškart, tiesiogiai veda prie prostitucijos. Tai pavojinga klaida. Atleisk jiems, Lorde, nes jie nežino, ką šneka.

Taip, profesionalizmas. Be abejo. Būtinai! Mano metodas: aš privalau mokėti padaryti bet ką kaip bet kas. Kak-to: konkrečiai: aš privalau mokėti idealiai imituoti (o dar geriau – ir parodijuoti) visus ir kiekvieną. Kad neatskirtum (o parodijos atveju – kad nereiktų paaiškinti, kas parodijuojamas). J. Joycė tą mokėjo, k primierui. O paskui atsisėdo ir parašė „Uli-są“ (ten dar biskutį pasiparodijavo ir paimitavo), o dar paskui atsisėdo ir parašė „Finegano budynės“. Taigi: moku kaip bet kas, bet darau kaip aš. Beje, tai nėra, be abejo, gink dieve, būtina. Tiesiog toks metodas atitinka šių eil. a. temperamentą, užmojus, gan sarkastišką būdą etc. Turi būt ir kitokių ne mažiau gerų ir protingų metodų, kurie prie prost. neveda.

¹⁰ Adresato laiškas (1980 02 05) prasideda pastaba: „(...) keistas (nors ir logiškas) paradoksas – mes abu rašome vienas kitam kažką, nesuprasdami vienas kito intencijų“, o P. S. siūloma formuluoti intencijas.

4. Dėl „dvas“. Ir visai ne joks marksizmas, nesijaudink. O labai netgi protingizmas. Kažkaip mes bijom (kartais) bent kiek „dvas“ net laiške draugui parašyti. Nereikia bijotis, nes draugas irgi 105% už „dvas“.

5. Tolesniam dėstymui reikalinga: padariau labai juokingą klaidą laiške Nr. praėjęs. Tarp japoniškų terminų parašiau „monogatori“¹¹, nes ant stalo gulėjo „The monogatori“. Turi būti kaip nors kitaip: *monomane*. Turbūt Freud klaida.

6. Taigi: *monomane*. {Iškart susitariam: aš galiu painioti terminus ir idėjas, o pasitikslinti neturiu kur, nes rašau iš Redakcijos¹² (budėjimas). Tu privalai man atleisti, nes terminai neturi jokios reikšmės. Galėčiau jų neminėti, bet noriu pabrėžti autorius – kad ne aš tą (deja) sugalvojau.}

7. Taigi: pagaliau. Kas? Žinoma, japonai. No teatras. *Monomane*? *jugen*.¹³

Monomane (labai?): kažkoks mūsų (t. y. Aristotelio) mimezė atitikmuo. Atseit atitikimas, pamėgdžiojimas gamtos ten, ar visuomenės, ar vidaus žmogiškojo. Mimezė to reikalauja iš esmės, stačiai ir būtinai. *Monomane* – miglotai, neprimygtinai ir t. t. Atseit, tas turi būt, bet... Bet, kaip min, greta turi būti ir *jugen*. Kas tai? ABŽ (a bybis žino). Нечто темное и сокровенное (rus. koment.). Slaptis, be to, tamsi slaptis, žodžiu, patologija. Ir būtinai. *Monomane* be *jugen* – nesąmonė. O Europa jau milijoną metų užsiima *monomane* be *jugen*. Ir tai dar švelniai tariant. Tamsta apie tą šneki?

8. Kodėl? L. sudėtinga. Šuo kaip min. 283 km gylyje. Daug protingų red. prof. ir t. t.

Jeigu mums pavyktų kiek pasiaiškinti – būtų *bjucifūl* (I minkštas). Kol kas tik viena nuoroda. Ortega y Gasset. Ispanas, estetas, elitaras. Baisus žmogus. Liaudies priešas. Taigi: mimezė yra baisiausia E. klaida. Tikrieji

¹¹ Žr. ankstesnį – 1980 02 04 laišką.

¹² Tuo metu R. Gavelis dirbo žurnale „Mokslas ir gyvenimas“.

¹³ Svarbiausi no teatro principai; žr. tekste toliau.

mėno žm. visuomet intuityviai tam priešinosi. Nesąmonė, I. išauklėtai sako OyG, kopijuoti gamtą, visuomenę etc. Visa XIX a. lit., pvz., yra nesusipratimas (Hugai, Zoliai ir kt.), išskyrus E. A. Poe ir pan. Dikensas yra batsiuovys. Visi kiti yra šūdvežiai. OyG kiek lengviau atsiduso po J. Joycės, nes tas, kad ir mimetuoja, bet viską krauna po mikroskopu, o be to, dar kreivu. Visi kiti neverti burnos aušinimo. (Kafkos ir vėliau OyG perskaityti neteko.) Искусство есть игра, фантазия, фокус, – sako dr. Pingiceris OyG lūpomis. Ir pan. Kas kaltas? Liaudies masės, – sako OyG. Joms, matai, irgi duok paskaityti. O ką jos gali skaityti? Basio, što li? Joms duok Gorkio Motiną, Dikenso našlaitėlius. Zolios šliuchas. Ot, čia tai reikalas! O Diurerio nosiaragiai... *Nam takoj chokej ne nužen!* Ir t. t. Siūlau tęsti toliau.

9. Diureris. Atsimenu. Reprodukcijų neturiu. Ir neliempk ieškoti, nes tau (Tau) paliepsiu ieškotis Kanto t. 3, p. 173. Nelabai supratau, ko nori. Žinoma, šizikas. O kaipgi! Dabar paklausyk manęs įdėmiai: jokių humanizmo renesanse nebuvo ir titanų nebuvo, ir idealių asmenybių. Tiesiog po scholastikos staiga revivalas. Paleisk tu dabar visus laisvai! Visi svaičios kosminė vizijom, harmonijom, titanizmais. Tie patys pizdukai, taip, taip. Užspring besvaičiodami. Intelektu sumaištis: čia nieko nebuvo galima, o dabar viskas galima. Pjaus, dulkins ir kvatojis. Bordžijos, Čeliniai ir etc. Klausyk manęs įdėmiai: visa tai – vienas kvailiausių ir juokingiausių prasimanymų, tie humanizmai. Opiumas menininkams. Rablė – blevyzga, ir viskas. Daugiau nieko. Visa kita, kas apie jį prisigalvota – nesąmonė. Hamletas – be galo mažus impotentas. Ir viskas, be jokių priedų. Makbetas – paranoikas grynų pavidalu. Ir viskas. Diureris? Šizikas. Grynas. Be jokių ETC. Ne, tu pagalvok, tu gerai pagalvok. Labai gerai pagalvok. Užmiršk, ko tave apie renes. mokė 283²⁸³ red. profų. KĄ?

Richard

* * *

80.II.9 iš dienos

PROBLEMA 0. Skaitau gan įdomią I. rimto džiazio kritiko knygą (prie progos galėsiu paskolinti). Citata. „Gaubusi Hendriksą spalvinga mistiška-slaptinga aura padėjo jo sėkmei – ir jo paslaptingumui, kurį spauda eksploatavo, netgi sąmoningai pramanydama istorijas apie jo mirtį. Hendriksas nemirė, padauginęs narkotikų. Niekuomet nebuvo narkomanas; tik retkarčiais surūkydavo – kaip ir kiti – kiek hašišo ar marihuanos. Išgėrė per daug migdomųjų tablečių, tačiau ir tai nebuvo jo mirties priežastis. Užduso nuo savo paties vėmalų.“ Be komentarų.

80.II.11 iš ryto

Mat nieko nesugalvoju. Todėl.

PROB. 2. Dėl Visatos Subinės, manau, aišku. Tamstos tirada, besibaigianti „o aplink juodieji ikrai“, yra stačiai gatava esėjaus pabaiga – nepridursi neatimsi. *The problem's closed*.

PROB. 1. Čia blogiau. Suprantu tavo abejones. Durelių darinėjimas, aišku, nerimta. Aš ir neteigiau to kaip koncepto, šiaip užrašiau. O ką tada N. daro? Nežinau. Toj pačioj džiazio knygoj staiga radau kažkieno komentą apie *blues*: „Tarpais rodosi, kad tau dainuoja dainininkas, o tarpais – kad dainuoja kažkas trečias, jam pačiam nežinomas...“ Gali įsivaizduoti, kaip nudžiugau ir susijaudinau. Pradėjau produkuoti maždaug tokias spekuliacijas. Nuo *blues* tiesiogiai ir organiškai vienas žingsnis iki klasikinio džiazio. Nuo kl. džiazio natūraliai evoliuciškai 1 žingsnis iki *free jazz*. O nuo *free jazz* iki tapybos – ranka pasiekama. Taip aš sau spekuliauvau. Bet nieko doro neuždirbau. Mat: *jazz* radikaliai susijęs su laiku (*taims, vremiu*). Tai sąmojo laikas (*jazz* yra sąmojo laikas). Aš noriu pasakyti ką: anksčiau bijojau, kad N. atsiranda tik tuose *ménuose*, kur yra asmenys (personažai). Ir mano pavyzdžiai daugmaž susiję su asmenimis. *Blues* muzikoje asmens nėra, bet būtinai yra laikas. Gal čia kaltas laikas? Nes, po teisybei, nuo *free jazz* iki tapybos... gal ir ranka pasiekama, bet kaip tik ta ranka, kuri

atidarinėja dureles, arba N. ranka, o jeigu N. lieka be rankos, tai jis jau nieko neatidarinėja, t. y. jis jau nebe N. Ir taip toliau.

Bjauri yra N. problema, labai bjauri. Bet negalima jos uždaryti. Reikia stengtis.

PROB. 3. Diureris?

PROB. 4. Noriu į tualetą.

PROB. 5. Jau einu į t.

* * *

1980.II.18

Pagaliau pavyko ramiai išsiaiškinti, kad N. yra visai ne N., o Laiko Valdovas. Va taip. Žinoma. *Triuizmas*. Savaimė aišku. Bet.

Paveiksle laiko tarytum nėra. Bet.

Sutinku: esminis skirtumas tarp mudviejų darbų – kad tavo N. išsikelia (ar tikrai išsikelia?) į žiūrovą. Bet.

Laiko problema tapyboje. Ir šiaip jau paišyboje, tokioje kaip skulptūra ir archit. Žinome, jog žiūromi paveikslai turi t. t. [tam tikrą] subjektyvų laiką. Kak-to: jeigu paveikslas padažytas stambiomis dėmėmis, jo laikas, sakytume, sudraskytas, išskaidytas į atskirus gabalus (laiko gabalus); jeigu paveikslo spalvizmas yra iš mažų gabaliukų su visokiais pereinančiais tonais (čia jau plg. muziką), jo laikas teka lėčiau, nuosekliau, rišliau; jeigu spalvizmas koks nors mondrianiškas arba išvis juodas kvadratas, laikas – vienas akimirksnis. Ir t. t., ir etc. Vadinasi, pačiame paveiksle vis dėlto yra paslėptas (t. t. prasme) laikas. Ergo: vis dėlto yra tapybos N. Ir ką Tamsta apie?

Dėl daugiasluoksnystės. Manau (privačiai aš manau), jog tai ne. Ta prasme, kad tai taip, bet ne. Čia jau, matyt, проблем психология. Pavyzdžiui: aš kalbu ar šiaip ką darau. Tada būtinai stebiu tą, kuris kalba ar daro (atseit save). Savo ruožtu galiu stebėti ir tą, kuris stebi. Ir panašiai – iki begalybės. Tiesiog taip jau yra; kad ir ką veiktum, tai bendra gyvenimo savybė, o ne specifinė *mėno*. Manau, jog tai vėlgi VG. Ryšys su N.? Kaip ir bet koks VG ryšys su N.

O dabar apie taisymus, ką pažadėjau. Dar viena mintis, inspiruota džiazio knygos. Aš visuomet įtariau, kad esu džiazmenas, o dabar radau patvirtinimą ir sugalvojau formuluotę. Aš niekuomet neieškau „vienintelio tikro žodžio“ *mot juste*, kaip visa klasikinė rašyba. Gal toks yra mano intuityvus credo, o gal tiesiog neturiu tam gabumų. (Beje, tai vienas ir tas pats.) O jeigu, tarkime, neturiu tam gabumų, vadinas, iš šio trūkumo stengiuosi pasidaryti privalumą. Taigi rašau džiaziskai. Improvizuoju t. t. tema. Kiekviena improvizacija artina (idealiu atveju) prie t. t. tikslo, kol pagaliau kažkuri priartina labai arti (bet kokiam $\epsilon > 0$ yra $\delta > 0$ ir t. t.). Tai ir yra mano melodija. Aš jos nerašau (nesistengiu parašyti) iškart, aš ją išimprovizuoju. Sąmoningai. Tokia jau mano metoda. Visai kaip džiazė. Džiazmenai irgi užrašinėja (į plokšteles) išimprovizuotas melodijas, kurios jau pasidarė stabilios, nebekinta. Va. Kokia iš to nauda? Manau, milžiniška. 1) melodija, net sustabarėjusi, vis dėlto lieka džiazinė, joje yra t. t. laisvė, kurios klasikinėje melodijoje niekuomet nebus; 2) aš improvizuodamas natūraliai išsirenku ir instrumento tembrą, pūtimo būdą etc. Aš tiesiog groju taip, kaip groju, nesilaikau „taisyklių“, negroju „taisyklin-gai“, nedainuoju *bel canto* ir pan. Jeigu man reikia, aš gnaibau *fortepiano* stygas pirštais ir t. t. Ir panašiai. Bijau, kad tau tą sunkiau padaryti. Tiesa, tu gali išsiimprovizuoti temą eskizais, bet perėjęs ant drobės jau ne. O aš – kiek tik man patinka. Aš galiu pasidaryti iš to metodą (mot. g.).

Beje, atkreipiu Tamstos dėmesį: visa klasikinė rytiečių poezija vystėsi tik taip. Visi improvizuodavo pagal kokius nors klasikinius to laikotarpio eilėraščius (standartus), taip atsirasdavo nauji standartai ir etc. Jei Tams-tai būtų įdomu, aš net galėčiau įrodyti, kad visur ir visada taip būdavo daroma, išskyrus V. Europą, nuo tada, kai ji prarado dvas.

Ir ką?

RG

P. S. O Diureris?

* * *

Taip. Be abejo. Nelaikogeniškas subjektyvistinis plaikas, bet sutik, kad vis dėlto pačiame paveiksle, o ne kažkur. Paties paveikslo spalvizmai ir linijizmai, o ne kas nors. Suprecizuok, ką tu apie.

Grįžtant prie N. N. yra absoliučiai antibudistinis sutvėrimas, nors aš ir rašiau pavyzdį iš budų kasdienybės. Kodėl? Todėl, kad pagal budų kasdienybę tarp Aš ir *Mėno kūrinys* neturi būti jokio tarpininko, jokio N. Dzeno estetinė teorija to reikalauja atviru tekstu: haiku (17 skiemenų) turi būti rašoma be jokio tarpininko.

Gera! Bet kas išeina?

Išeina, tarkime, minėtasis Basio:

Furu ike ya!

Kawazu tobikomu,

Mizu no oto.

The old pond, ah!

A frog jumps in:

The water's sound!

Na ir kas? – klausiu aš. Komentatoriai man atsako: tai satori, *enlightment*, tai tokia varlė, kuri jau ne varlė, tai jau Visata tarapapa etc. Basio, sako jie, tuo metu matė tvenkinyje ir varlės šuolyje Viską, sako jie, ir t. t. Gera! – sakau aš, – bet... Kiekvienam ką nors kuriančiam žmogui pažįstamas kažkoks *enlightment* (tegu ir ne satori), kai ūmai visui viskas pasidaro aišku. Ypač tas ryškus kai kuriuose sapnuose. Bet. B. Raselas aprašo gerą atvejį: vaikas per miegus patyrė *enlightmentą*, didžiausių pastangų dėka prasibudino ir užrašė tą Visatos Paslaptį. Ryta džiugiai nubudo ir rado lapely parašytą Didžiąją Paslaptį: „Visur smirda nafta.“ Ir ką? Vadinas, aš per didžiausius prašviesėjimus be jokio N. randu Paslaptį ir parašau: „Visur kvepia nafta.“ Ir kas iš to skaitančiam? Tai, suprantama, grubi utriuotė, bet juk aš ginu N. nuo budistų. Juk su Basio yra iš esmės tas pats. Suprantama, visi mes gėrėjomės dzenistiniais peizažais etc., bet jeigu visą mėną paverstum vien dzenistiniais peizažais... Ir ką tu? Čia toks l. svarbus momentas, nes N. arba ne N.

Dėl džiaz. Džiugu. Nieko neaiškinsiu, ką žadėjau. Aš ruošiausi įrodinėti, o dabar nebereikia. Bet.

Tai ką tu, ko gero, ne. Nes: džiazė irgi lieka tik paskutinė improvizacija. Įrašytame „Streptomicine“ yra tema ir improvizacija (l. grubiai skirstant). Tačiau ši tema iš esmės yra „Analgin“ improvizacija. O „Streptomicino“ improvizacija kitoje įrašų sesijoje bus „Ergotamino“ tema. Suprantama, viskas l. grubiai. Bet. Sutinku: tarpuose tarp sesijų jie savo klube 283 kartus groja visais variantais visą namų vaistinėlę. Eskizai? Ir ką tu į?

Dėl paskutinio *last but not least*. Hm. Sunkiai pagaunu, teks Tamsai precizuoti. Lenkai sako: nad-realizmas. Mano suvokimo schema (Tamstos probl.): visi žinome, kad vienas yra NAD-realizmas. Siurrealistai sako: o mes tepame nad-realizmą, tai jau beveik automatiškai bus NAD-realizmas. Tai, žinoma, *bred*, nes vot ims ir nebus. Ir nebūna. Tu, kaip ir visi mes, nori NAD-realizmo. Aišku. Bet kam tau reikalingas žodis „siuras“? Precizuok.

* * *

1980.II.22

Ne! Ne išmaldos prašyti! Ne ant panelio!¹⁴ Ne! Buda sugalvojo haiku, o mes sugalvojom N! Hip hip! Apie džiazą. Visi tavo su klausiukais sakiniai – taip. Sutinku, kad tapyba tai ne džezas. Viskas truputuką kitaip. Turiu smulkių patikslinimų Tamstos sakymams, tačiau tai ne *essencas*. Apytiksliai sutarėm.

Svarbiausia:

Po truputį nuo BRaselo naftos link Kažko:

Supranti, čia itin įmantrus verbalas, net man (koks kuklumas!) sun-

¹⁴ Atsakas į tą pačią dieną adresato rašyto laiško frazę: „Jeigu tie R[ytai] dar ir N[aratorių] būtų sugalvoję, kas beliktų Europai? Išmaldos prašyti? Į panelę?“

koka. Supranti, S. D. [Salvadoras Dali], žinoma, kažkiek, bet jis, deja, formalistas ir dar pajacas. Miro – vėl kitas operas. Supranti, tarkim, tu kažką sapnuoji – kaip kad aš senais gerais laikais arklį tirštam rūke, aukštoj žolėj su mūsų bendr. paž. žaliomis akimis: liūdnomis liūdnomis ir dar visokiomis, tačiau neabejotinai jos akimis – ir tas sapnas jau yra Kažkas. Jokio Freudoo!! Tai supranti, jeigu tu sugebi tokį daiktą susapnuoti nesapnuodamas, o paskui jį padaryti, o dar tiksliau – padaryti kažką, kad Kiti, į tą žiūrėdami, susapnuotų Kažką... Ką? Gal todėl tu nesąmoningai kimbi prie siuro ir S. D. – juk jie vis kartojo „sapnai, sapnai“?

Kad jau taip, tęsiu:

Menas yra mokslo sapnas. Visiškai rimtai. Tikslaus pažinimo sapnas. Jau nė pats nebežinau (dievaži!), ar pats sugalvojau, ar išskaičiau. Regis, vis dėlto pats.

Na tai kas?

Ogi tas, kad dieną, blaivybėje nesapnuodami, visi gyvena tame pat pasaulyje. O sapnuodamas kiekvienas atsiduria skirtingame. Šitą tai jau tikrai išskaičiau. Kieno? Heraklito. Iš Efezo.

Kas toliau?

Ogi tas, kad tu (aš, mes visi) privalai padaryti Kažką, kad kiekvienas, žiūrėdamas į jį, sapnuotų tą savąjį, vienintelį, unikalų sapną. Tu privalai vienu Kažkuo iššaukti milijoną skirtingų sapnų. Tai va. Tai mano credo. Tai meno idealas, suprantama, nepasiekiamas.

Nenoriu daugiau rašyti. Noriu, kad parašytum, ką tu apie?

RGav

P. S. O visus realistus reiktų nubausti taip: padaryti, kad jie sapnuotų tik gyvenimą. Visiškai moksliskai: jeigu žmogui nuolat nutraukia sapnus (sėdi sau greta, kai jis miega, ir budina), žmogus išeina iš proto.

* * *

Nr. – skaičius pamestas, bet po šimto (skaičiumi: 100) metų

Todėl, kad yra toksai problemos. Arba šiaip klausimas, ar dar kas nors. Žodžiu, rašau todėl, kad man norisi. Ir visai ne todėl, kad mes nesimatome, nekalbam etc. Pasikalbėt ir taip galima apie viską, o čia geriau parašyt.

O kas? Ne visai žinau. (Šūdas, ne popierius, visas suglamžytas, bet jis iš karto toks buvo, jau puke. Aš nekaltas.)

Jeigu rašyčiau esėjus, sakyčiau, kad noriu parašyt esėjų. Bet aš esėjų nerašau. Tai gal šiaip noriu padiskutuot (cha cha, koks žodis!) ar kitaip pasirašinėt. Ir kad tu atsakytum, ir kad viskas paaiškėtų. Ta prasme, kad dar labiau susipainiotų.

Formuluoju problemą: mąstymas visokiausiuose menuose. Kitaip tariant, galvojimas, bet mąstymas gražiau, o gal ir tiksliau skamba. (Rašau mašinėlė, nes turiu mašinėlę. Ir ką – uždrausi?)

Bandau postuluoti: visada prieš kurdamas (cha cha, koks žodis!) mąstai. Anaip tol nebūtinai logiškai, conceptualiai ir t. t. Bet vis vien mąstai. Kuo remiu postulata? Garsia citata, kurią jau citavo du garsūs dailininkai ir kažkodėl J. Cortazar. Kak-to: vieno talentingo (cha cha, koks žodis!) berniuko, visokiasių premijų tarptautinio gavėjo, paklausė: o kaip tu paišai. Jis atsakė: aš pirmiausia galvoju, o paskui apvedu linija, ką sugalvojau. Man labai gražu. Manau, jog tai tas atvejis, kai *ustami mladenca glagolit*. (Pastarasis žodis verčiamas „veiksmazodžiauja“. Išeitų, kad rusai kalbą laikė pirmiausia veiksmų apibūdinimu? Sakyčiau, tema struktūriniam lingvistui.)

Jeigu postulas priimtas, tai

¹⁵ Leo Ray vardas ir pavardė iki išvykimo į Izraelį.

PRIMO: Kokie yra tie mąstymo būdai? Tiesiog paprasčiausiai juos vardijant. Tarkim:

loginis

konceptualinis

simbolinis

metaforiškas

kalbinis (dailėj koks nors linijinis ir spalvinis)

kompozicinis

ritualinis

politinis (?)

Kažkaip iškart daugiau ir nesugalvoju. Tu sugalvok dar. Tikiuosi, supranti, ko aš noriu: išsiaiškinti, kokiais būdais mąstai, iki imdamasis paties darbo.

SECUNDO: Kada baigiasi mąstymas ir prasideda darbas, t. y. visokeriopa technika, sugebėjimai, mokėjimai? Ir kodėl viena baigiasi ir kita prasideda? Ką reiškia neišnešiotas kūrinys? Ką reiškia užkankintas kūrinys? Kokie mąstymai lieka ir dirbant, o kokie yra aprioriškai ikidarbiniai, o paskui išsyk miršta? Ir taip toliau, kas savaime veda prie

TERTIO: Koks yra santykis (bendrų bendriausias) tarp mąstymo ir technologijos menuose?

Nenoriu vogt minties, ką dabar surašysiu, pastebėjo P. Valery, bet pats suprasi, kad ir visi kiti (tarp jų ir mudu) šitą irgi sugalvojo.

Tasai P. Valery seka tokią istoriją: jis ėjo sau vieną dieną per miestą ir ūmai sugalvojo nuostabią muziką. Ir viskas ten buvo: melodija, ritmai, bosai, kontrapunktai ir vaabšče. Ir tada Valerys beveik apsiverkė, nes buvo pakankamai protingas, kad suprastų, jog tos muzikos niekada nebus, kadangi jis (Valerys) visiškai nemoka muzikos rašyti, rodos, dargi neturi klausos.

Jau, aišku, supratai, ką noriu pasakyti: be technologijos sugalvojimas irgi yra KVA (čia toks naujadaras, kuris reiškia KVA).

Kaip tu pats žinai, aš pats nelabai suprantu, ko aš iš visos šitos pabulos su mąstymu noriu ir kodėl ji man taip parūpo. *Genesis* toks: mintyse

panorau įrodyt, kad lietuvių literatūrai kraupiai stinga padoraus mąstymo lygio (koncept., log., simb., ritual. etc.). Tą kaip ir įrodžiau, bet paskui niekaip nebesusigaudžiau, ar tai stiprus argumentas teiginiui – ergo, lietuvių literatūra meniškai silpna. Panimajęs – mėnas ir staiga mąstymas. Kaip čia taip? – klausia egzaltuotos poetinės merginos. Mėnas tai absoliučiai nemąstymas, tai baltų debesėlių tarapapa ir panašiai.

Viskas.

Nekantariai laukiu atsakymo.

Su gilia, peraugančia į ovacijas pagarba.

Be jokių piktų kėslų.

Ramia širdim.

Atvira ranka.

RICHARD

***Rašyta Vilniuje, Viešpaties 1981-uose metuose
(visai nenoriu įžeisti tavo religinių jausmų)***

* * *

1981.XI.30

Nr. Nr. Nr.

Levui Raibšteinui

Gerai. Pradedam klasifikacija. Nors ji ir fikcija, bet vis dėlto klasi. Taigi:

1. loginis 2. konceptualinis 3. simbolinis 4. metaforinis 5. kalbinis 6. kompozicinis 7. ritualinis 8. asociatyviai disociatyvus¹⁶ (apie šitą tu man dar paaiškinsi, aš žinau, kas yra asociacija, žinau, kas yra disociacija (chemija!), bet nežinau, kas yra soc. disoc. mąst.).

¹⁶ Perrašyta pagal adresato 1981 09 21 laiške pakoreguotą klasifikaciją.

Ir tik 8? Aš norėčiau daugiau.

Beje, dėl koncept ir log. Log yra log, aš taip manau. Log – tai yra kai jeigu arba irgi A jeigu arba irgi B tai arba taip arba ne arba C. Žodžiu, mano manymu, log – tai maždaug, kai tu galvoji: šita teksto vieta turi būti *clear* suprantama, tekstas būva *clear* suprantamas, kai jis rašomas trumpais sakiniais (iki 8 žodžių).

ERGO: šitą vietą aš rašau trumpais sakiniais.

Čia labai triuizminis pavyzdys, bet vis dėlto. Mat čia labai gerai pasipasakoja koncept mąstymas. Koncept mąstymas – tai tas, ką galvoji, kad sugalvotum, jog kaip tik šita teksto vieta turi būti *clear* suprantama. Čia jau viena logika neišsiversi, čia reikia mokėti manipuliuoti visokiais postulatais ir aksiomatais, žodžiu, konceptuoti. Žinoma, visa tai labai santykinis skirstymas ir t. t., galima skirstyti kitaip ir t. t., ir taip toliau, bet vis dėlto.

(Labai sunki galva, už lango šlapiai drimba, t. y. šlapdriba.)

Dėl visų dialektikų aš sutinku, bet grįžtam prie debesėlių, tik aukštesniu konceptualiniu (cha cha, konceptualiniu, o ne loginiu!) lygiu. Vadinasi, taip: kai kurie išvardintieji kagorai yra ryškiai mąstyminiai ir tik mąstyminiai. Kai kurie yra mišrūs: pvz., mąstau simboliškai – vadinasi, dėlioju simbolius visai logiškai, bet pati simbolio gamyba tarpais gali būt visai nelogiška, o visokia sąsąmoninė, užsąmoninė etc. Panašiai su metaforinėmis ir kompozicinėmis kategorijomis. O kai kurios gali būt ir išvis kažkokios nemąstyminės, kad ir ritualinės. Ir panašiai. Žodžiu, vienur yra intelektualinis koeficientas, aštrus protas ir drąši ranka, o kitur aukštesniojo koncept lygio debesėliai.

Ir ko aš noriu?

Turbūt štai ko. Noriu susigaudyti, kur baigiasi mąstyminiai dalykai, o kur prasideda debesėliniai. Arba gražiau: kiek tu mąstai, o kiek kažkas tavimi mąsto arba tave mąsto. Žinomas dalykas: beveik visada gali paaiškinti, kodėl tu čia taip padarei (iš serijos – na, čia kadangi anava ten buvo raudona spalva, o va čia storas brūkšnys, tai, žinoma, štai ten reikėjo trijų geltonų bangelių), bet *primo* – tai juk ne paaiškinimas (išskyrus,

suprantama, tuos atvejus, kai gali iš tikrųjų aiškiai paaiškinti), o *secundo* – net aiškių aiškiausiai paaiškinęs nieko nepaaiškinsi, kodėl skaitytojui (žiūrovui) tas visaip patinka ir sukelia visokius dalykus. Juk tu, pavyzdžiui, darei tą patį taip pat kaip visada, o vieną kartą viskas atrodo vienaip, o kitą kitaip.

Tu nesijaudink, aš irgi nelabai suprantu, ką aš čia aiškinu.

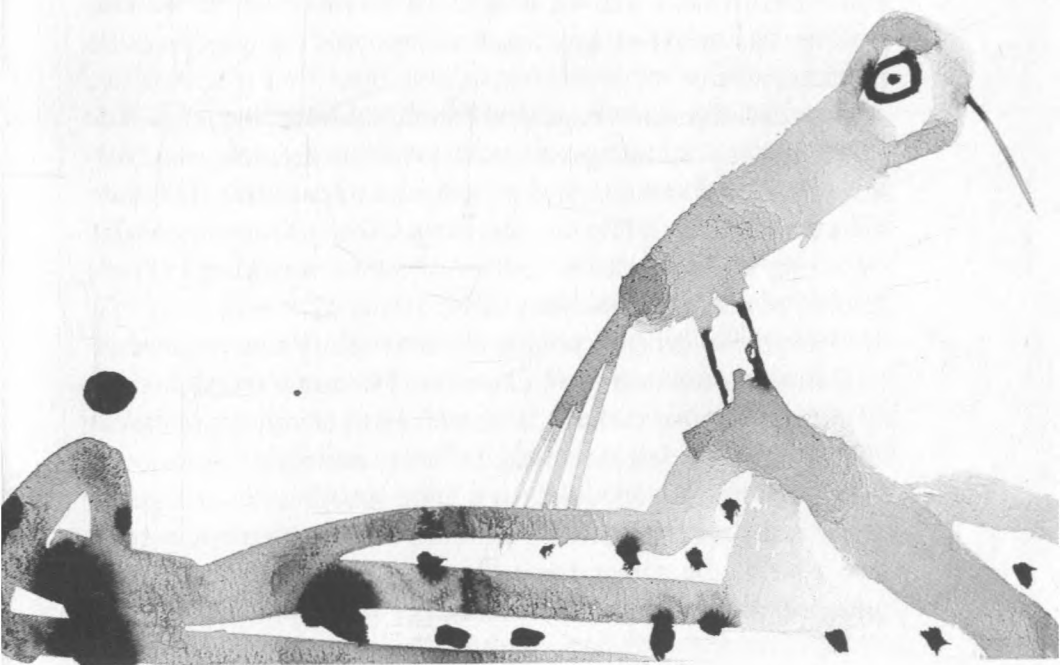
Gera, tegu bus asociacija. Indiškoje dhvani estetikoje yra neįmanoma griežtos taisyklės – tiesiog matematika. Labai ramiai aiškinama, kaip jomis naudotis ir kodėl, sakysim, raudona spalva reiškia pavojų, nelaimę bei privalo skaitytojui sukelti baimę (čia viskas apie literatūrą!). Paskui, kai viskas yra absoliučiai aiškiai iki galo išaiškinama ir sudėliojama į lentynėles, daromas toks postliudijus: tai yra labai geros ir pačios taisyklingiausios pasaulyje taisyklės; kiekvienas nekvailas pilietis, gerai jas perpratęs ir išmokęs jomis naudotis, gali rašyti visai padorius, profesionalius kūrinius – beveik be priekaištų. Bet jeigu nori *mėno*, tai reikia kažko, ko jokiose taisyklėse nėra, be ko tačiau nėra *mėno*. Vot.

Ir dar vienas užvedantis link problemos (klausimo?) suformulavimo dalykas. Ar išvis galima kalbėti apie *mėną* racionali terminologija (bent bandyti kalbėti)? Ar *mėnas* yra mokslo sapnas, ir basta? Dievas su mumis bendrauja apreiškimais, ir eikit visi šikt. Apreiškimai ne kategorijuojami ir neracionalizuojami. Ar NAD-realizmo NAD- visuomet yra absoliučiai metafizinis, ar kažkiek apčiuopiamas – ir kaip?

Šiais kukliais klausimėliais ir baigiu.

RIČARDĖLIS

Ričardo Gavelio eseistika

Diletantų epocha ir asmenybės suverenitetas

I

Gyvename diletantų epochoje. Mūsų metą ženkлина beribis diletantų viešpatavimas. Tai yra mūsų tragedija, tai yra didžioji mūsų nelemtis. Tarp mūsų beliko menka saujelė tikrų profesionalų – žmonių, kurie išmano savo darbą, sugeba gerai jį atlikti ir nuoširdžiai trokšta jį dirbti. Visi likusieji tėra diletantai – mūsų gyvenimišką veiklą niokoja visiška mėgėjų bėda bei tragikomiškas neišmanymas.

Mus dešimtmečiais tvarkė diletantai, valdymo diletantai. Valdymo menas – sudėtingas dalykas, jo būtina mokytis metų metus, reikia labai stengtis, kad perprastum jo paslaptis. Tai sudėtinga profesija. Deramai joje reikštis gali vien tikri profesionalai. Deja, mus valdė daugiausia diletantai, neišmanantys nei valdomų žmonių poreikių, nei valdymo meno dėsnių.

O juk nuo valdančiųjų priklauso mūsų visuomeninis gyvenimas.

Dešimtmečius mus gydė diletantai. Diletantai tvarkė (ar veikiau gadino) mūsų sveikatą, o neretai sprendė mūsų gyvybės ar mirties klausimą. Jeigu jūs niekad rimčiau nesirgote – jums begal pasisekė. Bet jeigu, neduokdie, vis dėlto susirgtumėt – iškart patirtumėt, ką reiškia pakliūti į diletantų rankas. Iškart praregėtumėt ir su siaubu pamatytumėt, kaip sunku, beveik neįmanoma prisigauti prie tų keleto jums reikalingos srities profesionalų, kurie tikrai išmano savo darbą ir mėgsta jį dirbti.

O juk nuo medikų priklauso mūsų fizinis gyvenimas.

Dešimtmečius knygas mums rašė daugiausia diletantai. Mūsų skaitomi romanai sklidini klaidingos mėgėjų ir rašytojo profesijos neišmanymo. Ieškodami juose atsakymų į esminius būties klausimus, terasdavom nerišlų vėblenimą. Ieškodami tikro mūsų gyvenimo vaizdo, terasdavom primityvią mūsų aistrų, nelaimių ir skausmų imitaciją. Ieškodami gildančio grožio, terasdavom arba vėlykinius margučius, arba sienų apmušalų ornamentus.

O juk nuo rašytojų bei apskritai menininkų priklauso mūsų dvasinis gyvenimas.

Tik nekaltinkim čia nieko kito, tik pačius save.

Mus smaigia mūsų pačių diletantizmas, jis jau pusiau mus pražudė ir graso suvis nugalabyti. Mums verkiant stinga profesionalų visose veiklos srityse. Jie nenukris iš dangaus, neatkeliaus iš už jūrų marių, mums patiems būtina tokiems tapti.

Kiekvienam iš mūsų reikia pagaliau pasidaryti tikru savo srities specialistu – kitos išeities paprasčiausiai nėra.

Liūdnam pafantazuokime: nuo kito pirmadienio Lietuva tebuklingai įgyja visišką suverenitetą – ekonominį, politinį, kultūrinį. Praleiskime euforijos savaites, praleiskime fantastinių planų kūrimo mėnesius. Anksčiau ar vėliau teks imtis rimtų darbų. Tačiau kas galės visus tuos milžiniškus darbus nuveikti – gal tie keli šimtai ar tūkstančiai tikrų profesionalų, kuriuos vis dėlto turime? Nebūkime naivūs. Diletantai, visą gyvenimą dirbę šleivai kreivai, atmestiniai ir kaip pakliuvo, negali virsti profesionalais nei per keletą mėnesių, nei per keletą metų. Diletantai ir liks diletantai, tad vietoj absurdiškos autoritarinės fantasmagorijos atsидursime ne mažiau absurdiškoje, nors ir grynai lietuviškoje, perdėm tautiškoje fantasmagorijoje. Juolab kad neretas iš mūsų naujoviškų lyderių politikuoja irgi diletantiškai.

Diletantizmo problema – tai esminė mūsų problema, turbūt viena iš dviejų ar trijų, svarbiausių mūsų nelinksmame gyvenime.

Rasi užsikrėtęm ta klaikia diletantizmo liga iš svetur, tačiau labai jau noriai jai pasidavėm, o dar pridūrėm jai ir grynai lietuviškų simptomų. Kol neišsigydysim (bent jau neapsigydysim) šios ligos, apie visus hipotetinius ateities džiaugsmus juokinga ir svajoti. Juo labiau kalbėti. Diletantas negali sutverti jokio tikro dalyko, jis gali sukurti tik imitaciją, erzacą, protezą. Tik tokias klaikybes tegali gimdyti, kad ir kaip šventai stengtųsi. Norint tapti profesionalu, gerų norų, entuziazmo ir skubotų pastangų nepakanka. Tam reikia aiškiai žinoti tikslą, begal ilgai ir kruopščiai mokytis, nuobodžiai ir varginančiai ugdyti reikiamus įgūdžius.

Norint tapti profesionalu, reikia tam ruoštis nuo ankstyvos jaunystės, o gal ir nuo paauglystės. Minios nūdienių diletantų, dabar ūmai susizgribusių, jau nepajėgs pasikeisti, – jie beviltiškai pavėlavo.

Lai pasistengia nepavėluoti nors jaunieji. Jie dar gali šį tą nuveikti, šį tą savyje pamainyti. Jiems bus sunku, tikrai sunku, tačiau stengtis jie privalo. Antraip geriau iš anksto pamaži pratintis prie alkoholio ar lengvų, nežudančių narkotikų.

Sunkumai pasiryžusį siekti profesionalumo užgrius iš karto: klaikus informacijos stygius, pasaulinių kontaktų stoka, galiausiai tikrų vedlių trūkumas. Prieš tokius nelemtus sunkumus, dievaž, maga iškart pasiduoti. Tačiau juk buvo ir nepasidavusiųjų. Buvo net kur kas blogesniais nei šiandien laikais. Juos vienijo klaikiai absurdiškas, o kartu tragikomiškas dalykas: visi jie daugiausia buvo (negalėjo nebūti) savamoksliai entuziastai, visi jie prarado galybės laiko, kol įvaldė profesijos dalykus, kurių civilizuotam pasauly išmokoma per savaitę. Tačiau vis dėlto nugalejo (turbūt pirmiausia save).

Rašydamas apie masinį diletantizmą nė kiek nenuogąstauju, kad tikrieji profesionalai įsižeis, pamany, kad, taikydamas į visus urmu, kliudau ir juos. Profesionalas puikiai žino, kad jis yra profesionalas. Jis turi savigarbos jausmą ir nutuokia, kokios jo galimy-

bių ribos. Tikras profesionalas niekad nesileis į tokią veiklos sritį, kurioje bemat virstų diletantu. O ir ko jam ten lįsti – jis turi savo sritį, kurioje jaučiasi kaip žuvis vandeny. Jis negadins savo gero vardo mėgėjiškais bandymais pabūti visa kuo pasaulyje, nes žino, kad dvidešimto amžiaus pabaigoje net vienoje veiklos srityje būti tikru mokovu yra be galo sunku.

Tikrieji profesionalai – nebūtinai stebuklingi chirurgai, genialūs rašytojai ar išmintingi politikai. Yra staliai profesionalai ir staliai diletantai. O tikras stalius – nė kiek ne menkesnė figūra nei tikras dailininkas. Duonos augintojas gali būti profesionalas, o gali būti ir diletantas neišmanėlis. Visus žmones visuomeniniu požiūriu galima suskirstyti į šias dvi grupes. Viena jų milžiniška, o kita, deja, visiškai mažytė.

Čia ir slypi mūsų visų prapultis.

Būtų dar pusė bėdos, jei diletantai būtų nuolankūs ir savikritiškai žmonės. Tačiau jie begal karingi, kur kas karingesni už tikruosius profesionalus. Profesionalas neturi kada kariauti, jis dirba savo darbą. O diletantas niršiai kaunasi už būvį. Jis anaip tol nevaikšto pasikoręs ant krūtinės lentelę: „Mea culpa, esu diletantas.“ Šiais laikais kiekviena jo diena yra tikras mūšis. Negebėdamas doriai dirbti tikrojo darbo, visomis jėgomis stengiasi nuslėpti, kad tėra diletantas. Be to, jam reikia ne tik apginti save, bet ir diskredituoti profesionalą, jei toks pasitaiko jo aplinkoje.

Deja, pasitaiko vis rečiau.

Egzistuoja (ar vegetuoja) vis daugiau mokslo, technikos, kultūros kolektyvų, kuriuose bėra vieni diletantai. Tai jau visiška pražūtis. Ten, kur yra nors vienas tikras profesionalas, jis skatina pasitempti visą aplinkinių būrį. Kur nėra nė vieno, įsigali amžinas ir nepamainomas diletantizmo marazmas.

Profesionalai pamaži tampa rūšimi, pasmerkta išnykti.

Jeigu tuoj pat nepradėsime saugoti ir puoselėti tikrų profesionalų, mūsų tikrai laukia pražūtis. Tai išties esminė mūsų problema.

Jeigu neturėsime tikrų mokovų, mūsų neišgelbės jokie atgimimai, jokios pertvarkos, jokie suverenitetai, net ir pats svarbiausias pasaulyje suverenitetas – asmeninė nepriklausomybė.

Išmokime augintis tikrus profesionalus. Tokiam tapti nėra paprasta. Tam reikia nemaža laiko. Daugelyje veiklos sričių neįmanoma tokiam pasidaryti, nesulaukus trisdešimties, o kartais ir daugiau metų. Išimtis čia tėra nebent poetai ir sportininkai. Kuo kita užsiimtum, profesionalumas ateina labai greit.

Pirmiausia profesionalas turi begal tvirtai žinoti, kuo jis užsiima, ko siekia, koks yra jo tikslas. Tai pirmoji pakopa, šitai jis privalo įsisąmoninti labai tvirtai. Blaškydamasis gali tapti išradėju (jei tau labai pasiseks), bet dažniausiai tapsi Barbe devyndarbe, taigi tik diletantu.

Antroji profesionalumo pakopa, jau radus tikslą, – kruopščiai ir dažniausiai labai nuobodžiai pasirinkti, kokios priemonės reikalingos tam tikslui pasiekti.

O paskui belieka smulkmena: įvaldyti šias priemones, kitaip tariant, dirbti, dirbti ir dirbti – ligi pamišimo, iki išgriūvant.

Šiuo keliu eidamas, vieną dieną pamatai, kad jau esi tikras profesionalas. Toje srityje, kurią pasirinkai. Gal unikalus siuvėjas, gal baleto artistas, gal kompiuterių specialistas. Profesionalų įvairovė labai didelė. Yra profesijų, kuriose tėra vienui vienas profesionalas unikumas – ir daugiau nieko. Mokovų esti įvairiuose visuomenės sluoksniuose, jie skirtingai dirba ir skirtingai gyvena, tačiau juos vienija svarbiausia – jie yra tikri profesionalai, savo reikalo žinovai.

Tad kodėl mes ligi šiol nesugebam gausiai augintis profesionalų, kodėl tikrais profesionalais tampa tik patys atkakliausi, fanatikai, atsisakę visų gyvenimo džiaugsmų?

Atsakymas iš esmės paprastas: bendra sistema anaip tol nepritaikyta tokiems žmonėms auginti, ji ne padeda jiems, o veikiau žlugdo. Ir tikrai nematyti, kad čia kas nors artimiausiu metu iš esmės pakistų.

Vis dėlto galima sukurti nors minimalias sąlygas patiems atkakliausiems. Tam reikalingas jau minėtas svarbiausias pasaulyje suverenitetas – asmenybės suverenitetas. Kol nebus gerbiamas laisvas žmogus, kol pažiūrų savitumas bus laikomas vien išsišokimu kaip dabar, kol tariamos vienybės vardan tie išsišokėliai ir akibrokštų mėgėjai bus slopinami ir dvasiškai tramdomi – tikrųjų profesionalų negausės. Profesionalai dažniausiai būna aukštingi ir sunkiai suvaldomi, nes jie tvirtai žino, ką norėtų padaryti, ir tiki tuo, ką daro. Visad ramūs ir noriai pritampantys prie jiems naudingiausios bendrijos tebūna tik diletantai.

II

Ilgus dešimtmečius mūsų neatsiklausus buvo kultivuojamas žmogaus skruzdės modelis. Žmogus skruzdė turėjo nešti savo šapelį į bendrą skruzdėlyną ir dėl nieko nesukti galvos. Kokį šapelį kur vilkti, jam būdavo nurodoma. Žmogus skruzdė turėjo šokią tokią laisvę pasirinkti, koku keliu ir koku būdu tą šapelį tempti – kad tik nutemptų kuo greičiau. Kai kurios ypač nusipelnusios skruzdės galėjo pačios nieko nebedirbti, tik prižiūrėti dešimtį kitų eilinių vilkikų. Viešpatavo tvarka ir ramybė.

Visa bėda, kad žmonės skruzdės negali pastatyti Šventyklos (skolinuosi įvaizdį iš Tengizo Abuladzės „Atgailos“), jos tegali pastatyti skruzdėlyną.

Jau kurį laiką esam nusprendę, kad statyti skruzdėlyną yra per menka, tačiau žmogaus skruzdės įpročiai mumyse taip ir išliko. Velkame visai kitokius šapelius ir visai kitur, tačiau ištrukti iš užburto rato ligi šiol negebame.

O gal ir nebandome.

Vis dar tebenorime eiti vienu būriu, kurį, kaip žinoma, labai nesunku paversti rikiuote. Susižavėjome didingais užmojais,

sprendžiame vien globalias problemas, tačiau pamiršome vieną esmingiausių dalykų.

Pamiršome, kad kiekviename į tolimą ir sunkų žygį išsiruošusiam būryje privalo būti itin laisvų žmonių, nepriklausomų asmenybių. Kol kas nesuvokėme, kad žmonės skruzdės toli nenu eis, vien suks ratą apie vieną ar kitą seną, apleistą skruzdėlyną. Nė vienoje iš gausybės deklaracijų kaip pirmojo punkto neįrašėme, kad visų svarbiausia yra žmogaus laisvė, asmenybės suverenitetas. Dar blogiau – tariamos vienybės vardan tą svarbiausiąjį suverenitetą gerokai prislopiname.

Visoje nūdienių pasakymų ir straipsnių įvairovėje ryškėja viena negera tendencija. Nenorime įsileisti nepriklausomų asmenybių, reiškiančių savitas koncepcijas. Konceptualūs laisvamaniai yra nepageidautini. Garsiai reiškiamės tik apsiriboję kokios pripažintos organizacijos koncepcijomis. Čia rungtyniaujame išsijuošę: kuris pasisakys aštriau ir baisiau – bet iš esmės taip pat ir apie tą patį. Žavimės forma, o ne turiniu. Taip norom nenorom tolstame nuo europietiškos epistemos, kurioje labiausiai vertinama skirtingų, originalių koncepcijų gausa. Mums nė keletas koncepcijų nereikia – tarytum ta, kuri buvo paskelbta pati pirmoji, neišvengiamai yra teisingiausia iš visų įmanomų. Nugali žmogaus skruzdės įprotis vilkti šapelį, ilgai nesukant sau galvos.

Šitaip tegalėsime vietoj autoritarinio skruzdėlyno pastatyti kitą – grynai lietuvišką, perdėm tautinį skruzdėlyną.

Taip bus, kol nesunaikinsime žmogaus skruzdės, žmogaus minios nario įvaizdžio. Kol nepaskelbsime visiško asmenybės suverenumo, laisvo žmogaus prioriteto. Ir ne teoriškai, ne abstrakčiai, o pačiu konkrečiausiu būdu. Deklaracijos čia nieko nepakeis, Turime išmokyti gerbti asmenybės suverenitetą patys, kiekvienas atskirai. Tatai privalo jaugti mums į kūną ir kraują: pirmiausia laisvo žmogaus asmenybės suverenumas, o jau paskui visa kita.

Šito kol kas neišmokome ir, regis, nenorime mokytis. Kiekvie-

ną nepriklausomą laisvamanį bemat pertaria savanorių tildytojų būrys, kitam po to visai nebesinori išsišokti. Čia ir slypi didžioji blogybė. Žmogus puoselėja koncepciją, tačiau nebedrįsta jos išsakyti. Šitaip žūsta mintys ir idėjos – nė negimusios.

Sveika visuomenė negali egzistuoti be asmenybės suvereniteto, o tam pirmiausia reikia tolerancijos. Šito svarbaus dalyko mes niekaip nenorime suvokti.

Mes nemylime nepriklausomų asmenybių. Dar blogiau – pati nepriklausomos asmenybės, conceptualaus laisvamanio sąvoka mums nėra patraukli. Mūsų lietuviškoje epistemoje tokiame vienišame užsispyrėliui veik nėra vietos. Mums tokio nereikia. Kyšančios virš bendro būrio galvos pradedamos kapoti net ne mokykloje – jau vaikų darželyje. Asmenybė gniuždoma nuo vaikystės, paskui tokiame apmuštam žmogui darosi vis sunkiau atsitiesti. Ir tai ne kokie pikti negeros valdžios kėsiai. Šitai darome mes patys. Mes kol kas nepajėgiame pakęsti smarkiau išsiskiriančių žmonių, nes jie nuo mūsų skiriasi. Mes negerbiam keistuolių, maniakų ir fanatikų. Temokam žygiuoti bendru būriu, o kiekvieną kviečiantį dirstelėti ir į kitą, nuošalesnį takelį kuo skubiau apmėtom grumstais. Tokiam elgesiui pagrįsti netgi turime gatavą filosofiją: jeigu kiekvienas ves sava kryptim – pakriksim ir suvis niekur nebenueisim. Toks pavojus gal ir gresia, bet dėl visai kitos priežasties – tuščių ambicijų: arba visi eisit, kur aš rodau, arba išvis su jumis neisiu! Paikų ambicijų paisyti nevalia, tačiau išklaudyti visas – net ir netikėtas – nuomones būtina. Numanomų krypčių ne tiek jau daug, ir kol kas dar yra laiko ištirti visus galimus maršrutus.

Tačiau net ne tai svarbiausia. Blogiausia, kad tolerancijos stoka verčia žmones nutylėti, taip ir nepasakius savosios minties. Žmogus ima nebejusti savo asmenybės svarbos, savo unikalumo, pamaži išvis atpranta formuluoti keistas, neįprastas mintis. Abejotinos darnos vardan aukojame tas neišsakytas mintis, tarytum jos būtų mums nereikalingos.

Visos mintys yra reikalingos. Jeigu nebūtų klaidingų minčių, neatsirinktume nė tų teisingųjų – jau vien todėl, kad pasirinkimui būtina kuo didesnė įvairovė. Be to, neretai grakšti ir išmintinga klaida esti savotiškai vertesnė už banalią teisybę.

Visos mintys yra reikalingos, jų turi būti kuo daugiau. O mes vis dar neatpratome remtis ydinga samprata: kas ne su mumis, tas prieš mus. Kodėl? Kaip galima manyti, kad tėra tik juoda ir balta? Kaip galima teigti, kad, atsakant į sudėtingiausius tautos būties klausimus, tėra variantai „už“ ir „prieš“? Juk yra galybė visokių „turbūt“, „rasi“ ir „galbūt“ – su visokiausiais atspalviais ir niuansais.

Jeigu įsigalėtų asmenybės suverenitetas ir tolerancija, gal pagaliau išmoktume vertinti žmogaus mintis už jų originalumą, o ne už darnų pritarimą jau įteisintoms, populiarioms koncepcijoms. Gal pagaliau liautumės kiekvieną pasakymą kimšti į kokią nors lentynėlę: šitiems jis pritaria ar aniems, tokiems ar dar kitokiems. Gal pagaliau suvoktume, kad laisvo žmogaus pagrindinė teisė – išreikšti savo originalią, nepriklausomą nuomonę. Ne grupuotės, frakcijos, koalicijos, o būtent savo. Gal šitaip pamaži atsirastų daugiau žmonių, gebančių turėti tą savo nuomonę, ją formuluoti ir apginti.

Tokių žmonių mums verkiant reikia. Asmenybės suverenitetas yra magiškai susijęs su tikruoju profesionalumu. Tikrais profesionalais tampa tik tie, kurie nuo ankstyvos jaunystės įpranta turėti originalią nuomonę, nebijo ją reikšti ir gina ligi paskutinio – kiek leidžia faktai ir logika.

Taip, taip – tikras profesionalas jokia būdu nėra žmogus, pragmatiškai tesidomįs vien savo siaura sritimi. Jis domisi viskuo, kuo dera domėtis rimtam žmogui, tačiau neskuba svaidyti patarimų ir pamokymų visais gyvenimo klausimais. O jeigu vis dėlto moko ar patarinėja, daro šitai irgi profesionaliai.

Beje, – o tai labai svarbu, – tokie žmonės nė kiek nesigėdija

ir prisipažinti suklydę. To, regis, kol kas niekaip nesugeba mūsų naujoviški lyderiai.

Būtina, kad visuomenėje ir tautoje įsigalėtų pagarba asmenybės suverenumui, nepriklausomiems žmonėms, gebantiems kurti savitas koncepcijas. Tik tokioje aplinkoje galima auginti tikrus mokovus. Tiesa, tie, kuriuos turime šiandien, sugebėjo apginti savo originalumą. Tačiau kokius vargo kelius jiems reikėjo nueiti! Nedarykime tokių pat kliūčių tiems, kurie eina tikrojo profesionalizmo keliu šiandien.

Asmenybės suverenitetą turime ne tik gerbti. Turime jį visur įrašyti kaip pirmąjį punktą, nes jis yra visa ko pagrindas. Žmogus niekad neišaugs laisvas, jei kasdien nematys, kad kiekviena asmeninė nuomonė yra toleruojama, kad sakyti originalias, nepritampančias prie daugumos mintis yra garbinga, o ne pavojinga.

Norėtusi kuo greičiau sulaukti laikų, kai apie žmogų bus su pagarba sakoma: „Jis turi savo koncepciją.“ Norėtusi, kad kuo greičiau išnyktų šiandieninis įprotis su irzuliu ir nepasitenkinimu sakyti: „Jis išsišoko, nepritarė mūsų bendrai šventai nuomonei.“

Tuomet jau galėtume viltis, kad visuomenėje ir tautoje galiausiai pradės vyrauti tikri mokovai. Tuomet galėtume pranašauti diletantų epochos saulėlydį.

Literatūra ir menas, 1989 balandžio 22

Brandaus diletantizmo epocha

„Gyvename diletantų epochoje“, – taip lygiai prieš ketverius metus šių eilučių autorius pradėjo esė, išspausdintą „Literatūroje ir mene“. Toje esė stengiausi įrodyti, kad kelią į nepriklausomybę pradedame kamuojami gilaus diletantizmo kone visose veiklos srityse. Per tuos ketverius metus pasikeitė, regis, viskas. Pakito ir lietuviško diletantizmo lygis. Šiandien gyvename jau brandaus diletantizmo epochoje. Šios epochos esmingesni bruožai:

a) diletantų vyravimas kone visose gyvenimo srityse, beveik visiškas profesionalumo kriterijaus atsisakymas;

b) anksčiau turėjusiųjų profesionalumo statusą nuvertinimas; diletanto ir realaus profesionalo visiškas sulyginimas;

c) profesionalų nuvertinimas – ir dvasinis, ir materialus; to padarinys – neišvengiamas profesionalų degradavimas;

d) profesionalų padėties visuomenėje smukimas ir to padarinys – atsaini nepagarba intelektui bei profesionaliam išsilavinimui;

e) bendras tokio požiūrio taikymo rezultatas: visuomenės intelektualinė stagnacija ar net išsigimimas.

Žinoma, šių požymių negalima absoliutinti – šiokios tokios profesionalumo salelės dar egzistuoja. Tačiau vyraujančios tendencijos, deja, kaip tik tokios.

Pirminių diletantizmo ištakų labiausiai dera ieškoti sovietmečio blogybėse. Tačiau vien jos negali paaiškinti, kodėl po šio laikotarpio diletantizmas ne pasitraukė, o tik dar labiau įsigalėjo. Čia yra ir grynai lietuviškų, ir bendrų visai pokomunistinei Vidurio bei Rytų Europai priežasčių.

Lietuviškų diletantizmo šaknų reikia ieškoti mažų mažiausiai tarpukario laikų valstybėje. Susikūrusi po Pirmojo pasaulinio karo, ji tiesiog negalėjo turėti savų profesionalų veik jokioje srityje. Tiesa, nedidelis tokių žmonių skaičius liko iš Rusijos imperijos. Tačiau ir tie nebuvo integruoti į europietišką Vakarų kultūrą. Pirmieji vakarietiški profesionalai radosi labai sunkiai ir labai pamažu. Po studijų ir stažuočių Europoje atsirado jaunų gabių žmonių būrys. Gana greitai atsigavo lietuviška universitetinė tradicija. Deja, profesionalai taip ir nespėjo sudaryti veiksmingos jėgos valstybėje – mus ištiko aneksija ir dvasinė (taip pat ir profesinė) okupacija. Dar baisiau – tautos intelektas buvo suskaldytas. Galbūt pažangiausioji, stipriausioji jo dalis atsidūrė užsieniuose. Mes vėl pakliuvome į svetimos bendrosios kultūros globą. Nėgana to, patekome į sistemą, kurioje profesionalumo kriterijai buvo klaidiniai sudaryti. Per pastaruosius penkiasdešimt metų žmonės darė, ką sugebėjo, atsirado ir tikrų profesionalų – bent jau neideologizuotose veiklos srityse. Tiesa, sovietinėje sistemoje tokių sričių mažai ir tebuvo. Nušlavus senąją sistemą, atsirado netikėtų bėdų. Šįsyk ne grynai lietuviškų – jos bendros visoms pokomunistinėms šalims.

Bendras visai pokomunistinei Europai diletantų įsigalėjimo priežastis sukėlė ūmus pereinamasis laikotarpis. Jo metu pradėta abejoti visomis buvusios epochos taisyklėmis, visais jos kriterijais. Taip pat ir senaisiais profesionalumo kriterijais. Tos abejonės labai suprantamos ir neretai pagrįstos. Nemažai sovietinių „profesijų“ tebuvo komunistinės šmėklos be realaus turinio. Daugelis profesionalumo kriterijų buvo keičiami ideologiniais. Tačiau šiandien, panorus viso to atsikratyti, nejučia buvo atsikratyta ir profesionalumo kriterijų apskritai. Diletantams atsivėrė visi keliai ir visos durys.

Šiandienos antikomunizmo puristai sąmoningai ar nesąmoningai nori atsisakyti apskritai visų buvusių kriterijų. Neretai paradoksaliu būdu: tarkime, kokio nors biofizikos daktaro

kompetencija nepasikliaujama, nes jis kitados pabuvo partorgu. Kiekvienas sovietinės kvalifikacijos profesionalas vertinamas įtariai. Tačiau savų europinės kvalifikacijos profesionalų beveik nėra.

Tokioje, šachmatų terminu tariant, pato situacijoje visuomenei derėjo itin atsargiai elgtis su profesionalais. Deja, visuotinės sumaišties situacijoje dažniausiai pasukama lengviausiu keliu. Visi buvusieji kriterijai griežtai atmetami. Šitaip nugali kvazianti-komunizmo „profesionalai“ – kitaip tariant, visiškai diletantai. Čia ir slypi pražūtis. Atsisakius senųjų profesionalų idėjiniais sumetimais (buvo komunistai, tikriausiai bendravo su KGB ir t. t.), jų vietas užima „tautiniai“ demagogai. Kitas, nė kiek ne linksmesnis variantas – avantiūristai iš užsienio, greitai sumetę, kad vertinama ne reali kvalifikacija, o gebėjimas „teisingai“ šnekėti. Jų pokomunistinėse šalyse irgi apstu: „politologų“, kuriems gimtosiose šalyse neleistų dėstyti nė paprastoje mokykloje, ar „menedžerių“, kuriems namie nepatikėtų nė batų taisyklos. Tokių žmonių vedamos, naujosios nepriklausomos valstybės tampa netgi nebe trečiojo, o jau ketvirtojo pasaulio šalimis.

Visiškoje sumaištyje diletantai neapsakomai lengvai nugali. Jų veikimo taktika ir strategija, kitur bemat žlunganti, chaoso ir nevilties šalyse stebuklingai pasiteisina.

Diletantizmas yra patrauklus. Vadovaujantys diletantai esti dviejų pagrindinių tipų. Pirmojo tipo atstovai – lipšnūs apsu-kruoliai. Jie simpatišškai atrodo ir yra fotogeniški. Toks vyras – išvaizdus, elegantiškas, keliantis pasitikėjimą. Tokia moteris – gana daili, neretai turinti ir moteriškų kerų. Šio tipo diletantai gerai suvokia, kad jie diletantai. Jie dažniausiai turi aktoriaus talentą ir sklandžiai šneka. Moka užkalbėti visiems dantis, nors nieko konkrečiai nepasako. Daugybė sovietinių įstaigų direktorių buvo kaip tik tokie. Kur pajėgė, estafetę iš jų tiesiogiai perėmė tautiniai direktoriai.

Žmonėms šio tipo diletantai visai patinka. Jie maloniai atrodo. Kalba svariai ir jausmingai. Jų išvaizda kelia pasitikėjimą.

Antrojo tipo diletantus pavadinčiau stenėtojai. Šie smarkiai skiriasi nuo pirmųjų: niekaip nesugeba suregzti rišlausoakinio. Neturi jokių aktorijos gabumų. Jie anaipol nemano, kad yra diletantai. Todėl šneka su beribiu įsitikinimu! Kartais net su fanatizmu. Beveik neįmanoma logiškai suprasti, ką jie kalba, tačiau žėrinčios akys ir fanatiškas įsitikinimas tarytum rodo, kad sako tikrą teisybę.

Šio tipo diletantai žmonėms irgi patinka – dėl kiek gilesnių psichologinių priežasčių. Mat tokie diletantai maloniai gydo menkavertiškumo kompleksą. Žmogus ima manyti: jeigu jau toks (tokia) gali eiti aukštas pareigas, tai aš – juo labiau. Žmogus pradeda tikėti, kad „virėja gali valdyti valstybę“, taigi jis pats – juo labiau. Visiškos vidutinybės atsiradimas aukštosiose sferose sustiprina paprastų žmonių pasitikėjimą savo jėgomis.

Diletantas atrodo savas ir suprantamas. Deja, anaipol ne visi profesionalai yra gabūs populiarizuotojai. Anaipol ne kiekvienas jų linkęs išversti savo profesines mintis į suprantamą ir nenuobodžią kalbą. Kas kita – grynakraujis diletantas. Jis dažniausiai yra didis populistas, paprasčiau tariant – apsimetėlis ir begėdiškas melagis. Diletantas nesidrovėdamas pažada per metus pataisyti absoliučiai žlugusią ekonomiką (finansų sistemą, mokslą, kultūrą), profesionalas net kankinamas šito žadėti neišdrįstų. Profesionalas kartoja nuobodžius ir sunkiai suprantamus argumentus. Diletantas tyru, intelekto nesudrumstu žvilgsniu prisiekia, tarkime, vienu metu ir sumažinti mokesčius, ir padidinti socialines išmokas. Profesionalas neretai atrodo kaip pavargęs, irzlus atsilalbinėtojas. Diletantas – kaip žavus fokusininkas, visagalis stebukladarys.

Diletantas yra malonus darbe. Su profesionalu sunku dirbti ir valdžiai, ir jo paties valdiniams. Iš valdinių jis reikalauja konkrečių

rezultatų, greitai nustato kiekvieno realias galimybes ir nė vienam neleidžia simuliuoti.

Kas kita – diletantas. Jis „gyvena ir leidžia gyventi kitiems“. Pro pirštus žiūri į moterų lakstymą po miestą darbo metu ar vyrų girtavimą. Jam būtina užsitikrinti daugumos paramą kokių kritišku momentu.

Profesionalas niekad neįtinka viršininkui diletantui. Tokio viršininko manymu, tai įžūlus, tolydžio purkštaujantis žmogus, kuris reikalauja laikytis nesuprantamų principų. Negana to, kartais atsisako vykdyti, kaip pats yra įsitikinęs, kvailus nurodymus. Valdinys diletantas visad mielas, lipšnus ir nepasipūtęs. Jis žino, kad užima ne savo vietą, tad suvokia, kad už šitai reikia mokėti: pataikavimu, nuolankumu, retsykais – ir dovanėlėmis. Tarp viršininko diletanto ir valdinio diletanto užsimezga metafizinis ryšys, šiek tiek primenantis tėvo ir sūnaus ryšį. Jei viršesnysis diletantas bara ar baudžia žemesnįjį, daro šitai tėviškai, vien gero linkėdamas. Tokie patriarchališki santykiai visų rangų diletantus nuteikia tingiai ir maloniai.

Diletantas yra klusnus. Profesionalas paklūsta vien profesinei logikai. Diletantas paklūsta savo šiandieniniam viršininkui. Paklūsta visa širdimi, nes tai jo buvimo ne savo vietoje laidas. Todėl diletantų bendrijose labai lengva kaitalioti vadovus – valdiniai bemat lygiai taip pat paklus naujajam. Tai labai paranku visų atmainų valdžiai. Profesionalų bendrijoje pakeisti labiau išmanantį viršininką į kvailesnį be didelių mūsų neįmanoma, o šitai sukelia valdžiai keblumą.

Diletantizmas yra imanentiškas. Kiekvieno viduje slypi mažytis aršus diletantas, pasiryžęs tuoj pat paskelbti griežtus nurodymus visais esminiais ekonomikos ir politikos klausimais. Pagal santykius su šiuo vidiniu diletantu žmonės galima skirstyti į tris grupes. Pirmajai, ne itin gausiai, priklausytų žmonės, sugebantys mąstyti. Jie nesunkiai sutramdo nerimstantį vidinį diletantą ir stengiasi skelbti tik tokias idėjas, kurias gali daugmaž logiškai

pagrįsti. Antroji, pati gausiausia, grupė paleidžia vidinį diletantą siautėti pokalbiuose, tačiau viską, ką jis pasako, labai greit užmiršta ir toliau dirba savo darbą. Trečioji grupė yra labai pavojinga. Tokie žmonės išleidžia isterišką, pasipūtusį vidinį diletantą tarsi džinę iš butelio. Tokiu atveju vidinis diletantas neretai nugali patį žmogų, pradeda vyrauti, net jei tas žmogus turi ir proto, ir savo profesiją. Diletantas tiesiog nenumaldomai trokšta tvarkyti ne savo reikalus. Tačiau normalioje visuomenėje diletantai yra bemat atsiojami. Lietuvoje, susiklosčius mistiškoms aplinkybėms, diletantas gali užimti veik bet kokią postą.

Diletantizmas yra akumuliatyvus. Diletantai iš prigimties yra masė, minios žmonės. Jie linkę burtis į grupes, steigti savotiškas slaptas ložes. Profesionalai savo ruožtu yra individualistai. Su kitais profesionalais jie labiau linkę ginčytis ieškodami tiesos negu vienyti korporaciniais sumetimais. Formalūs profesionalų susivienijimai dažniausiai ir lieka formalūs, o mažos bendraminčių grupelės neįgyja realios jėgos.

Diletantizmas kaupiasi labai savotiškai. Bendras diletantų minios diletantizmas visad yra didesnis už ją sudarančių žmonių diletantizmą aritmetinę sumą. Kiekvienas paskiras diletantas gali būti visai normalus žmogus, tačiau diletantų minia veik neišvengiamai tampa neandertaliečių gauja.

Šitaip diletantizmas akumuliuojasi, išstumia profesionalumą kaip gegužiukas kiaušinius iš svetimo lizdo. Daug kam šitai atrodo nepaaiškinama, kone magiška. Deja, viskas čia gana paprasta. Bet koks profesionalumas yra ribotas, o diletantizmas yra beribis. Todėl profesionalumas gali nugalėti diletantizmą tik tada, kai šis yra išsibarstęs ir išsisklaidęs. Deja, diletantizmas gerai akumuliuojasi. O susivienijęs bemat įgauna beribės aibės galią ir gali užgožti viską.

Pasiaiškinus, kodėl diletantizmas nesunkiai nugali, beliktų pagnagrinėti tik porą brandaus diletantizmo epochos bruožų. Tikėkimės, kad jie dar nėra galutinai įsitvirtinę.

Vienas jų – išsikerojus diletantizmui, buvę profesionalai neišvengiamai degraduoja arba išnyksta. Sveikiausias išnykimo būdas – emigracija į palankesnę intelektui visuomenę. Šiuo atveju žmogus kaip asmuo ir profesionalas išlieka, jį praranda tik Lietuva. Be to, dar lieka minimali galimybė, kad šalis jį kada nors susigrąžins. Tai optimistinis variantas. Pasilikęs diletantizmo nelaisvėje profesionalas yra priverstas degraduoti. Degradavimo mechanizmo atmainos – pernelyg liūdnas dalykas, kad apie jas smulkiai šnekėtume. Tačiau tos liūdnos galimybės gana aiškos. Darbas ne pagal profesiją. Darbas pagal profesiją, tačiau visai neatitinkantis žmogaus kvalifikacijos lygio. Su tuo susijęs ir asmens degradavimas. Anaip tol nebūtina nusigerti. Yra kur kas rafinuotesnių ir baisesnių asmens degradavimo formų: tarkime, pavargus kovojant, nykiai paklusti diletantams.

Liūdnos yra ir ateities prognozės. Diletantų karaliavimas bendrojoje kultūroje ir profesionalų nuvertinimas jaunam žmogui neišvengiamai sudaro įspūdį, kad į jokios profesijos gelmes visai neverta gilintis. Kad joks profesionalumas neduoda nei pinigų, nei padėties visuomenėje. Kad viską lemia vien universalus diletantizmas ir begėdiškas apsukrumas. Tokioje aplinkoje labai lengvai įsigali panieka mokymui ir net apskritai intelektui.

Tokių nuostatų padarinius po keliolikos ar keliasdešimties metų galima nesunkiai numatyti. Lietuva gali virsti unikaliu diletantų rezervatu. Labai nenorėčiau, kad šitaip ir būtų. Deja, pasaulio patirtis rodo, kad šitaip visiškai gali atsitikti. Taip jau yra nutikę ne vienoje iš kolonijinės priklausomybės išsivadavusioje Afrikos šalyje.

Labiau optimistines prognozes skelbti sunkoka. P r o f e s i o n a l ų v e r t ė s p a k i l i m a s p r i k l a u s o n e n u o v a l d ž i o s, o n u o ž m o n i ų. Jo neįvesi dekretais ar įsakymais. Laukti gilios pagarbos profesionalams artimiausiu metu kažį ar logiška.

Tačiau pasaulio patirtis leidžia suformuoti vieną gana įdomią

hipotezę. Ji teigia, kad diletantizmas, kaip kiekviena radioaktyvi medžiaga, turi tam tikrą kritinę masę. Kai ši masė viršijama, prasideda visiškai nevaldomas lavininis procesas – grandininė reakcija. Tuomet įvyksta sprogimas.

Jeigu ši hipotezė teisinga, kaip tik tokio sprogo mums ir lieka laukti. Kas po jo liks – priklauso vien nuo mūsų pačių.

Kultūros barai, 1992, Nr. 10/12

Antiekonomika kaip tautinio iracionalumo išraiška

*Paskaita, parengta 1993 metų
„Santaros-Šviesos“ suvažiavimui
Lietuvoje, bet neperskaityta dėl
autoriaus ligos*

Dar prieš porą metų Lietuvos intelektualai labiausia rūpinosi demokratinėmis laisvėmis. Buvo manoma – ir, matyt, visai pagrįstai – kad svarbiausia yra užtikrinti šalyje žodžio, įsitikinimų, sąžinės laisvę. Juo labiau kad tikrai buvo norinčių įteisinti totalią vienmintystę. Pirmoji valdžios banga labai troško užgniaužti kritikus, pritildyti įžulesnius ir atviresnius dienraščius, įvesti vieną ideologinę sistemą: po komunistinės – griežtai antikomunistinę, vien neigiančią, be ryškesnių kuriančių pradų. Baisiausia, kad tokius valdžios užmojus palaikė ir dalis Lietuvos inteligentų, ligi kaulų smegenų persunktų autoritarinio mąstymo. Buvo steigiamos visuomeninės organizacijos, turbūt neįsivaizduojamos normalioje valstybėje. Deklaruodamos demokratines vertybes, čia pat kaip narystės laidavimą reikalavo pasirašyti ištikimybės priesaiką net ne valstybei, o konkreitiems valdžioje esantiems asmenims. Šitaip dalis Lietuvos inteligentų suvokė (ir tebesuvokia) žmogaus įsitikinimų laisvę. Jų galva, buvo privalu remti konkrečias personas, kad ir ką šios darytų. Ačiū Dievui, tokios pažiūros neprigijo. Pavyko atremti antidemokratiškas valdžios užmačias, nors tam intelektualai turėjo sugaišti gerokai laiko, atiduoti šiek tiek jėgų. Su nemenka Europos šalių pagalba demokratiinių laisvių padėtis

Lietuvoje visai pakenčiama. Mes galime ir mąstyti, ir kalbėti, ką norime. Tačiau labai greit pasirodė, kad demokratinių laisvių užtikrinimas yra nors ir akivaizdžiai būtinas, bet anaip tol nepakankamas dalykas. Jis dar nieko savaime neužtikrino. Žmonės gavo teisę kalbėti, tačiau negavo pakankamai galimybių veikti.

Galybė beprasmių apribojimų ir suvaržymų ekonomikos, privačios nuosavybės sferose nugramzdino Lietuvą į būseną, artimą prapulčiai. Iš visų trijų atsikūrusių Baltijos valstybių Lietuvos padėtis iš pradžių buvo geriausia. Čia buvo prielankiausia pertvarkoms tautinė sudėtis, lengviausiai galėjo būti sprendžiamas Rusijos kariuomenės išvedimo klausimas, tiesiog nepalyginti geresnės yra energetikos galimybės – tereikia paminėti Mažeikių naftos perdirbimo įmonę ir Ignalinos elektrinę. O ir kertinės pramonės gamyklos Lietuvoje yra naudingesnės. Ir čia pakanka poros pavyzdžių: Akmenės „Cemento“ ir Jonavos „Azoto“. Su tokiu energetiniu ir pramoniniu potencialu Lietuva privalėjo iškart smarkiai pralengti ir Latviją, ir Estiją. Tačiau beviltiškai nuo jų atsiliko.

Dėl šito buvo daug bartos visos besikeitusios valdžios, visos vyriausybės, aukščiausieji valdžios žmonės ir jų patarėjai. Bet šiandien norėčiau palikti juos ramybėje. Bandysiu sutikti su prielaida, kad šalis turi tokią valdžią, kokios nusipelno, kad valdžios žmonės daugmaž išreiškė šalies gyventojų norus ir nuostatas. Galiausiai juk po 1990 metų kovo Lietuvoje niekas valdžios neuzurpavo. Visos valdžios išrinktos demokratiniuose rinkimuose, visos vyriausybės paskirtos teisėtai. Tad jų ekonominė žūtis privalo turėti šaknis visoje šalyje, pačiame žmonių mentalitete.

Taigi pirmiausia norėčiau pateikti bendriausią ekonomikos apibrėžimą ir aptarti jį Lietuvos realijų požiūriu.

Ekonomika – tai mokymas, kuris remiasi prielaida, kad žmonės turi tikslus ir stengiasi daugmaž racionaliai tuos tikslus pasiekti.

Jeigu pripažįstame tokį ekonominės veiklos apibūdinimą, tu-

rime panagrinėti lietuvišką veiklą dviem požiūriais: tikslo radimo požiūriu ir racionalių priemonių tam tikslui pasiekti požiūriu.

Pirmasis akivaizdus faktas: Lietuvoje per trejus nepriklausomybės metus taip ir nebuvo suformuluoti šalies tikslai. Nė vienas vadas, nė viena įtakinga partija ar grupuotė nepaskelbė aiškių ir konkrečių ekonominių tikslų. Kruopščiai peržiūrėjęs visą ekonominių deklaracijų raidą, teradau vienintelį įtakingą politiką, kitados skelbusį konkretų ekonominį tikslą. Tai K. Antanavičius, o jo tuometinė siekiamybė – per penketą metų realizuoti Lietuvoje Švedijos socializmo modelį. Nepaisant šio siekio absurdiškumo, tai bent jau buvo aiškus ir konkretus tikslas. Antanavičiaus niekas nepaklausė – ir gerai padarė. Pirmiausia beveik visuose ekonominiuose tyrimuose pabrėžiama, kad švedišką socializmas pirmų pirmiausia yra švedišką, o tik paskui socializmas. Kad tokios sistemos tiesiog neįmanoma realizuoti ne „švediško“ mentaliteto šalyje. Antra ir svarbiausia – tasai socializmas per pastaruosius

Aleksandras Krasnovas, Romualdas Kašauskas, Kornelijus Platelis, Ričardas Gavelis, Romualdas Lankauskas, Regina Rudaitytė, Galina Baužytė „Santaros-Šviesos“ suvažiavime. Torontas (Kanada), 1989 rugsėjo 25.

metus esmingai bankrutavo, o šio bankroto būtinybė buvo jau senokai daugmaž akivaizdi. Žodžiu, švedišką ekonominį tikslą nebuvo rimtas, veikiau populistinis. Tačiau tai vis dėlto buvo konkretus tikslas.

Pirmoji, sąjūdinė, valdžia ekonominio tikslo išvis nepajėgė suformuluoti. O neturint tikslo, klaidžiojant prietemoje, juo labiau neįmanoma rasti tam klaidžiojimui racionalių priemonių. Jei nežinai, ko sieki, neaišku ir kaip tai pasiekti.

Tuometinės valdžios veiksmus tegalima apibūdinti kaip ekonominę magiją, burtų ir užkeikimų taikymą. Buvo nepaprastai dažnai kartojamas burtazodis „laisvoji rinka“, kartu vis didinant valstybės kontrolę. Buvo kartojamas burtazodis „privatizacija“, nors ligi šios dienos Lietuvos ekonominiai objektai neturi privataus savininko. Magiškojo mąstymo viršūnė buvo nuolatinis teigimas, kad Lietuva turi ypatingą misiją Europoje, net visame pasaulyje. Priėmus tokį magišką mąstymą, matyt, turėjo būti aišku, kad Lietuvoje viskas turi stebuklingai susitvarkyti savaime. Susidarius kritinei situacijai, būdavo siūloma melstis. Valstybinis mąstymas buvo absoliučiai iracionalus. O dauguma Lietuvos žmonių tokį mąstymą bent porą ilgų metų ne tik pakentė, bet ir palaikė. Per tuos porą metų išryškėjo tos iracionalios veiklos padariniai. Jau minėtas atsilikimas nuo kaimynų, pradėjusių nuo sunkesnės padėties. Visiškas žemės ūkio sistemos sugriovimas. Kertinių reformų sąvokų, tokių kaip „laisvoji rinka“ ar „privatizavimas“, visiška diskreditacija. Tik tuomet buvo išrinkta kitokia valdžia, kuri savo ruožtu nepajėgia suformuluoti tikslų. Prie minėtų ekonominių blogybių šioji nuosekliai priduria dar vieną – vis augantį įsiskolinimą užsieniui. Gaunamos paskolos, neturint aiškių tikslų, naudojamos vėlgi iracionaliai.

Dabar jau kalbama apie galimus pirmalaikius rinkimus. Kuriamos naujos partijos, manančios ateityje bent jau patekti į valdžią, o gal ją ir suvis paimti. Deja, čia vėlgi vyrauja magija ir iracio-

nalumas. Tos partijos formuluoja tikslus miglotai ir nesupranta-
mai: „nuosaikumas“, „centrizmas“, „vidurio kelias“. Jos neturi nė
pėdsako ekonominės programos. Jose išvis nėra bent kiek labiau
kvalifikuotų ekonomistų. Tad jei ateityje laimėtų dar kitokios,
trečiosios jėgos, vis vien turėtume tą patį: betiksles programas ir
racionalių priemonių stoką.

Ši trumpa ekonominių dalykų apžvalga verčia daryti tokią išvadą.
Dėl Lietuvos ekonominės katastrofos negalima kaltinti vien valdžios
žmonių. Matyt, tos nelaimės šaknys glūdi pačiame daugelio žmonių
mąstymo būde. Stengdamasis neperžengti diskusijos temos „Mitai ir
realybė“, pabandysiu išvardyti lietuviškus mitus, kurie nepasitvirtino
ir todėl tapo ekonominės prapulties gelmine priežastimi.

„Sveiko proto“ mitas. Šis mitas skelbia, kad lietuvis yra skli-
dinas sveiko proto, viską ramiai ir išsamiai apmąsto. Imdamasis
veiklos, niekad neperskuba, septynis kartus matuoja, o tik paskui
kerpa. Pastarųjų metų realybė veik neginčijamai parodė, kad dau-
gelio lietuvių mąstymas yra veikiau jau magiškas. Toks lietuvis
linkęs tikėti savo išskirtinumu ir ypatingomis savybėmis. Kraš-
tutinė tokio požiūrio išraiška – savotiškas mesianizmas, priski-
riant sau netgi viso pasaulio gelbėtojo vaidmenį. Taip mąstantis
žmogus nepajėgia numatyti sau konkrečių tikslų, juo labiau ra-
cionaliai jų siekti. Jo tikslai magiški, migloti ir neapibrėžti, tačiau
kartu magiškai didingi. Todėl ir priemonės tiems tikslams siekti
pasirenkamos iracionalios: užkeikimai, ritualai bei piktųjų dvasių
išvarymas. Ekonominis mąstymas čia tiesiog neegzistuoja, taigi
laimėjimai antiekonominiai.

Realios veiklos toksai žmogus imasi spontaniškai, emociona-
liai ir neapskaičiuodamas galimų padarinių. Skaudžiausias tokios
veiklos pavyzdys – žemės grąžinimas. Jo buvo imtasi iš grynai
metafizinių, iracionalių paskatų, nieko neskaičiavus, neatlikus
jokių konkrečių įvertinimų. Vėliau, kai konkreti realybė parodė
tokių planų nepagrįstumą, grąžinimo mechanizmas buvo pradė-

tas isteriškai kaitalioji, galutinai ir nepataisomai viską sujaukiant. Visas tokios veiklos padarinių tragizmas paaiškės tik ateityje.

Lietuvio darbštuolio mitas. Šis mitas skelbia, kad lietuvis pasižymi neregėtu darbštumu. Viską padaro savo rankomis ir yra didžiai nepriklausomas. Nesistengia būti niekieno išlaikytinis, už viską, ką turi, sumoka savu sūriu prakaitu. Pastarųjų metų įvykių eiga rodo visiškai priešingus dalykus: sovietinėje sistemoje žmonių, taip pat ir tautų, gerovė priklausė ne nuo sugebėjimo dirbti, o nuo kitokių dalykų. Tokiomis sąlygomis Lietuva sugebėjo laikytis geriau už savo kaimynus. Anuomet gerovė priklausė nuo gebėjimo teisėtai ir neteisėtai būdais išprašyti iš Maskvos visokius limitus, fondus ir kitokius socialistinius pranašumus. Šiems dalykams reikėjo prisitaikymo, apsukrumo ir landumo. Gebėjimo apmauti kaimyną ir iškrapštyti iš pono tam kaimynui skirtą dalį. Mokėjimo papirkti Rusijos valdininkus, tinkamai įteikti deramo dydžio kyšius. Kaip tik tokioje situacijoje lietuviai jautėsi geriausiai.

Išsilaisvinus iš prievartinės globos, šalies žmonėms prireikė visiškai kitokių gabumų ir gebėjimų. Pirmiausia prireikė mokėjimo profesionaliai dirbti. Taip pat mokėjimo prekiauti, taip pat mokėjimo tartis – nebe kyšių, o politikos ir diplomatijos būdais. Čia ir pasirodė, kad tokių gabumų lietuviai smarkiai stokoja. Tą veik neginčijamai rodo greitas ir gana beviltiškas atsilikimas net nuo artimiausių kaimynų. Ūmai pasirodė, kad bene tipiškiausias lietuvis – tai tinginys, prisitaikėlis ir išlaikytinis. Ypač nemalonu, kad tokiai kategorijai priskirtina dauguma lietuvių inteligentų. Šiuo sunkiu šaliai metu beveik negirdėti pamokymų ar kvietimų profesionaliai dirbti. Mokyti laisvos, normalios prekybos pagrindų. Mokyti praktinės diplomatijos ir derybų meno. Žodžiu, mokyti savarankiško ir laisvo gyvenimo. Intelligentiškoji publicistika ir eseistika – tai, deja, dažniausiai verkšlenimas dėl sunkios pačių inteligentų padėties. Joje nieko nemokoma, o tik prašoma valstybės paramos sau patiems, randant vis naujų argumentų savo svarbai pabrėžti. Grei-

tai, pagaudami šią intonaciją, ir visi kiti Lietuvos sluoksniai pradeda reikalauti paramos ir pagalbos. Mąstoma absoliučiai iracionaliai. Visi iš visų reikalauja pagalbos ir neatlyginamos paramos. Toks mąstymas negali padėti jokios sveikos ekonomikos pagrindų.

Krikščioniškų vertybių mitas. Šis mitas skelbia, kad lietuviai kiaurai persiėmę krikščioniškomis vertybėmis ir krikščioniška morale. Jie negeidžia svetimo gero ir yra labai, netgi ypatingai dori. Ta neregėta labai giliai, bene genuose slypinti dora kaipsyk ir leis lietuviams pasiekti, ko niekas kitas nepasieks. Pastarųjų metų realybė aiškiai rodo, kad per okupacijos dešimtmečius daugelis lietuvių tapo veikiau jau genetiniais socialistais. Kitaip tariant – svetimo gero plėšikais, linkusiais, kiek tai įmanoma, gyventi iš svetimos kišenės. Socialistinė sistema pirmiausia atėmė nuosavybę. O paskui sunaikino ir pačią nuosavybės sąvoką. Iš pradžių pasidarė moraliai leistina vogti iš valstybės (tai yra iš visų), o paskui jau ir iš konkrečių žmonių. Natūralu pasidarė nekęsti kiekvieno, kuris turi daugiau už tave patį. Dar labiau natūralu, netgi būtina pasidarė nekęsti kiekvieno, kuris galvoja kitaip negu dauguma ar viso labo tu pats. Visiškas tolerancijos žlugimas tarpusavio santykiuose – atskira, plati moralinė tema. Šiandien tekalbu apie ekonominius dalykus ir mitologiją. Šia prasme Lietuvoje septintasis Dekalogo įsakymas „Nevok“ yra absoliučiai paniekintas. Socialistinis visko priklausymas visiems arba niekam jaugo lietuviams į kraują. Negana to, regimai jiems patiko. Net pati nuosavybės sąvoka kol kas neišsiskynija vidutinio Lietuvos gyventojų sąmonėje. Pirmiausia tikros privačios nuosavybės samprata taip ir nepateko į Konstituciją. Konstitucijoje nuosavybė yra esmingai apskabyta, apipinta išlygomis ir totaliai valstybės kontroliuojama. Todėl kiekviena derama proga socialistinio mąstymo lietuviai stengiasi ką nors pasivogti iš turtingesnio ar tiesiog nesipriešinančio žmogaus. Ar šiaip bet ką, kas blogai guli.

Žemės ūkio „reformos“ metu visa ko vogimas ir net atviras plėšimas priminė visuotinę barbarų antplūdį. Ne ką prastesnis plė-

šimas vyksta ir privatizuojant pramonės objektus. Šitaip žmonės patys sunaikina pagrindus, ant kurių gal dar būtų galima ką nors suręsti. Šiuo metu, daug šnekant apie lito įvedimą, įžvelgiama puiki proga apiplėšti sugebėjusius praturtėti. Čia darniai veikia užkietėjusio socialisto mąstysena: aš neturėsiu, bet tegu ir kitas neturi! Šia tema Lietuvos inteligentai taip pat pasisako gausiai ir išraiškiai: jie visomis keturiomis už nusavinimą, atėmimą, sunaikinimą. Krikščioniška morale čia nė nekvepia – tai grynai marksistinė, gal net bolševikinė mąstysena. Naujasis „plėšk, kas prisiplėšta“.

Vien šių trijų, anaip tol ne vienintelių, mitų gretinimas su realybe rodo esminį ir pražūtingą Lietuvos gyventojų sąmonės susidvejinimą. Realiai nemaža dalis žmonių yra magiškai iracionalaus mąstymo. Jie nepataisomi socialistiškai išlaikytiniai ir svetimo gero plėšėjai. Nepaisant to, jie vis vien suvokia save pagal mitologinius dėsnius: kaip sveiko proto darbštuolius, išpažįstančius krikščioniškos moralės dėsnius. Ne tik išorės pasaulio, ne tik realybės, bet ir savęs paties vertinimas yra bauginamai neadekvatus bei iracionalus. Esant tokiai visiško neadekvatumo, moralinio ir loginio susidvejinimo būklei jokia ekonominė pažanga ir neįmanoma. Čia nepadės jokia valdžia, jokia partija, jokia programa.

Tokio mąstymo žmonės negali nei nusibrėžti aiškių tikslų, nei juo labiau sumanyti racionalių priemonių konkrečioms tikslams pasiekti. Kitaip tariant, jie išvis negali mąstyti ekonomiškai. Kol Lietuvą tvarkys tokio mąstymo žmonės ar jų balsavimu išrinkti valdininkai, jokia pažanga nebus įmanoma. Jokių sociologinių tyrimų, bandančių nustatyti, kokia dalis Lietuvos žmonių bent jau potencialiai galėtų mąstyti racionaliai ir ekonomiškai, nėra atlikta. Visiškai neaišku, kokia dalis Lietuvos žmonių galėtų balsuoti už konkretaus ekonominio mąstymo partiją ar bloką. Tad nieko konkretaus šiandien neįmanoma pasakyti ir apie Lietuvos ekonominę ateitį.

Antidemiurgas, arba Kas yra Vilniaus pokeris

Daugiau nei trisdešimt metų praėjo po Natalie Sarrot „Įtarumo eros“ pasirodymo, bet ir šiandien toji era nesibaigė. Tebespėjama, koks turėtų būti nūdienis romanas – tas keistas, daug syk laidotas ir vėl keltas iš mirusiųjų tvarinys. Tolydžio blyksteli ir vėl gėsta teorijos, pranašaujančios romano ar apskritai literatūros pražūtį. Drastiško progreso apologetai užkimę skelbia, kad mūsų ateičiai romanas nereikalingas. Flegmatiškai mąstytojai visai teisėtai atkerta, kad tol, kol žmogų domins jo paties mąstymas, nedings ir menas, kurio medžiaga yra kalba, – kitaip tariant, literatūra. Taigi nedings ir romanas.

Jis niekur ir nedingsta. Romanas gajus kaip katė ir kaip katė turi devynias gyvybes.

Tačiau koks jis bus ar turėtų būti?

Po garsiosios Natalie Sarrot esė spėjo užgimti ir mirti „naujasis romanas“ ir „naujasis naujasis romanas“, dar gausybė romano atmainų atmainėlių. Romanas mutavo tarsi drozofila; taip įvardytoje knygoje šiandien gali rasti visko – klasikinių personažų, antipersonažų ir nepersonažų, skrupulingo natūralistinio detalizavimo ir visiškų kliesių, platoniskai gryno stiliaus, sąžmoninės painiavos ir neįskaitomo kelių kalbų mišinio.

Esminis klausimas lieka vis toks pat: kuo turėtų virsti tasai drozofiliškai mutuojantis romanas, ar yra kokių pozityvių kriterijų jam apibūdinti, ar yra kokia reali siekiamybė? Kiekvienas atsako į šiuos klausimus savaip, vyrauja žavi anarchija. Net griežtų

manierų Nobelio premijų komitetas tapo itin tolerantiškas: skiria savo premiją čia už kuo realistiškiausius Solženicyno opusus, čia už kuo poetiškiausius Marquezo regėjimus.

Kiekvienas rašytojas nejučia trokšta pabūti demiurgu, sukurti jei ne savą pasaulį, tai bent pasaulio modelį. Tačiau senoviškas demiurgas, visažinis romano pasakotojas mirė. Skaitytojas irgi turi savą pasaulio modelį ir ne itin linkęs pasikliauti neprašytais pamokslininkais. Demiurgas mirė – su tuo sutinka daugmaž visi. Demiurgas mirė, tegyvuoja...

Kas turėtų gyvuoti?

Bene devyniasdešimt procentų romanų teberašoma senovišku, universaliu devyniolikto amžiaus stiliumi, tačiau šitai jau derėtų vadinti archaika. Vargšai pasakotojai, teberezgantys nuoseklų siužetą, tiksliai žinantys personažų garderobo detales, galintys bemat nurodyti, kurie personažų dantys kaip užplombuoti, neišvengiamai grimzta į prapultį. Tokias istorijas kur kas įdomiau pasakoja televizijos serialai. O konceptualūs vyrai atkakliai išradinėja dviratį, tai yra kuria naujus romano modelius. Tasai išradinėjamas dviratis privalo skraidyti oru ir plaukioti po vandeniu, atlikti kosminio laivo ir greitaigio kompiuterio funkcijas, tačiau tebevadinamas dviračiu – kitaip tariant, romanu.

Tokie rašiniai seniausiais numarino demiurgą, visažinį pasakotoją, galintį apie visus porinti trečiuoju asmeniu ir paslaugiai aiškinti menkiausius personažų dvasios vingius. Naujieji romanistai apskritai ištirpdo, išbarsto personažų asmenybę arba gvildena galybę įmanomų personažų likimo variantų. „Save suvokiantys“ tekstai atsisako pasakoti konkrečią istoriją, tedrįsta nagrinėti tos istorijos kūrimo procesą. Visagalis „aš“ supina realybę, fantazijas ir sapnus, įžūliai atsisakydamas paaiškinti, kas yra tasai „aš“. Romanas išvis nebesugauja, kas yra jis pats, ir, regis, nelabai suka dėl to galvą, stengiasi pabūti visa kuo.

Pražudę visažinį pasakotoją, užgniaužę savy visagalio demiurgo užmojus, rašytojai griebėsi gelbstinčiojo „aš“. Neliko absoliučių tiesų, neliko vieno požiūrio, kiekvienas iš keleto rašytojo siūlomų „aš“ matė pasaulį savaip, tuos pačius įvykius dėlėjo vis kitoniškai, regėjo vis kitokius jų ryšius, priežastis bei pasekmes. Vietoj neapeliacinio „taip yra“, kuriuo niekas nebenorėjo tikėti, įsigalėjo „aš taip manau“ – tokio teiginio nuginčyti neįmanoma. Gyvename pasaulyje, kur kiekvienas mano vis kitaip, tad galiausiai imta rašyti ir tokią literatūrą. Rašytojas, sušukęs „taip yra“, rizikuoja būti nušvilptas. „Taip yra“ reiškia „taip mano pasaulis“, bet niekuo nebetikintis skaitytojas iškart atkerta: o kas tu toks, kad kalbi pasaulio (ar Dievo) vardu? Lieka sakyti „aš taip manau“. Aš manau taip, o tu manyk kitaip. Aš leidžiu tau manyti kitaip. Netgi noriu, kad manytum kitaip, kad pasuktum galvą, kad pamąstytum. Rodės, braška patys įtarumo eros pamatai. Jie išties braškėjo, bet atsilaikė. Visoje „aš“ apoteozėje kažko stigo. Vidinių monologų įvairovė vis dėlto nedrįso peržengti labai aiškos ribos.

Demiurgas iš paskutiniųjų kovėsi už valdžią, priveikdamas net didžiuosius. Faulkneris triuškinančios jėgos romane „Triukšmas ir įniršis“, rodės, nepaliko akmens ant akmens iš demiurgo rūmų. Tie patys įvykiai personažų „aš“ gelmėje susipynė ir sušvito svaigia įvairove. Kiekvienas vidinis monologas, rodės, artino atsakymą į esminį klausimą, rengė mus naujoviškam pažinimui. Buvo prieita prie pat ribos, Faulkneris stabtelėjo prie slaptųjų vartų, regis, pasiryžęs žengti ligi galo.

Tačiau demiurgas dar sykį nugalėjo. Lemiamą mirksnį Faulkneris pristigo ryžto ir pasuko į šalį nuo slaptųjų vartų. Paskutinėje, ketvirtojoje, „Triukšmo ir įniršio“ dalyje, kreivai šypsodamasis, vėl įsigalėjo demiurgas. Faulkneris prirašė demiurgo padiktuotą ketvirtąją dalį, atidavė duoklę keistam įsitikinimui, jog kažkas žino, kaip viskas yra „iš tikrųjų“. „Taip yra“ arba „taip mano pasaulis“. Deja (ar ačiū Dievui), joks rašytojas nežino, kaip mano pasaulis. Jis nežino, ką jis pats mano apie tą pasaulio manymą.

Net Faulkneriui kažko pristigo. Jusdami šitai, plunksnos kankiniai toliau kantriai ir beviltiškai išradinėjo dviratį. Maxas Friskas ir jo bendraminčiai ėmė narplioti visus įmanomus ir neįmanomus personažų likimo variantus. Jie dėstė nuobodoką pasiansą: tarkime, kad buvo šitaip. O gal anaip. O galbūt dar kitaip. Tarkime, Gantenbeinas, o gal visiškai ne. Tarkime...

Tačiau variantų gausybė negelbėjo. Demiurgas ir čia sėdėjo savo soste, viską tvarkė ir reguliavo. Tiesa, iš jo buvo atimta teisė skelbti vieną neklystamą nuosprendį, tačiau palikta galimybė svaidyti lošimo kauliukus. Arba taip, arba anaip, arba dar kitaip. Arba – arba. Rodės, lyg ir rasta laisvė, peržengta klatingoji riba. Deja, laisvė tebuvo tariama. Pasirinkus vieną variantą (arba – arba!), lig tol snūduriavęs demiurgas vėl įgydavo visas savo teises. Vietoj vieno didelio pasaulio gavo daug mažyčių pasauliukų, tačiau juose ir toliau karaliavo.

O prie slaptųjų vartų grūdosi ištisos minios rimtų vyrų, vedamų Robbe'o-Grillet ir Butoro, ligi užkimimo kartojančių: „Ne taip! Ne, ne taip! Ir vėl ne taip!“ Jie įnirtingai draskė demiurgo kūną, kovėsi su juo kuo įmantriausiais būdais, tolydžio triumfališkai iškeldami rankas ir sušukdami: „Demiurgas mirė!“ Tačiau kiekvienas toks triumfas pasirodydavo buvęs apgaulingas. Apraizgytas gramatiniais ir semantiniais pančiais, rodos, jau visai uždusintas, demiurgas vėl išsinarpliodavo, pašaipokai žvelgdamas į triukšmingą minią, mitinguojančią prie slaptųjų vartų.

Rodės, niekas neperžengs slaptingosios ribos. Demiurgas, ujamas ir kamuojamas, apspjaudytas ir suniokotas, vis vien karaliavo. Su juo niekas nesiskaitė, visi iš jo šaipėsi, o jis karaliavo. Jo valdymą skelbė negaliojančiu, įrodinėjo, kad jis anoks monarchas, o jis toliau karaliavo.

Ir tik vienas žmogus tylutėliai įžengė pro slaptinguosius vartus, ramiai apsidairė ir paskelbė visiems, kas už jų yra. Deja, jis nepanoro eiti toliau. Jis net nepanoro daugiau rašyti. Jis išvis nepanoro

ilgiau gyventi. Parašė trumputį raportą, ką radęs už slaptingųjų vartų, ir atsisveikino su mumis amžiams. Tasai žmogus vadinosi Riunoskė Akutagava.

Jis žengė nuošaly nuo kitų, neplyšojo literatūrinėje biržoje, skelbdamas savo akcijų kursą. Jis tiesiog parašė trumputį raportą ir pasitraukė. Turbūt elgėsi neteisingai. Šiais reksmingais laikais, norint būti išgirstam, reikia klykti garsiau už kitus.

Akutagava pribaižė demiurgą vienu taikliu smūgiu – apsakymu „Tankmėje“. Jis perprato vieną labai paprastą dalyką: jei negali sakyti „taip yra“, jei literatūroje tegali egzistuoti „aš taip manau“, vienintelis natūralus kelias – leisti pasisakyti visiems įvykių dalyviams, parodyti kiekvieno „aš taip manau“.

Dėmesio: parodyti kiekvieno „aš taip manau“ ir suvis nebe-kviesti į sceną demiurgo, nes jo nėra ir negali būti. Tai iš esmės paprasta: tereikia suvokti, kad pasaulyje įvykiai nevyksta ARBA taip, ARBA anaip, ARBA dar kitaip. Pasaulyje viskas vyksta IR taip, IR anaip, IR dar kitaip – visaip vienu metu. Ir negali būti jokio demiurgo, kuris tartų paskutinį neginčijamą žodį, padėtų paskutinį lemiamą tašką. „Tankmėje“ parašytas nuosekliai ir tobulai. To apsakymo tankmėje nutikusius įvykius keletas personažų atpasakoja vis kitoniškai. Jie neinterpretuoja tų pačių faktų – kiekvienas pasakoja apie visiškai skirtingus įvykius, bendras tik rezultatas. Bet svarbiausia – Akutagava nė nesirengia rašyti „objektyviosios“ dalies, įsileisti į apsakymą visažinio demiurgo. Jo nėra ir negali būti. Niekas nežino ir negali žinoti, kaip buvo „iš tikrųjų“.

Taigi demiurgas vis dėlto mirė?

Nuoroda, kaip jį pribaižti, buvo begal aiški. Akutagava, gal nė pats to nenorėdamas, garsiai paklausė: kas jums sakė, kad, ieškant naujojo romano, reikia išradinėti dviratį? Romanas turi būti ne dviratis, ne lėktuvas, ne kompiuteris. Turi būti kintamas kaip pats pasaulis. Dykumoje jis turi virsti driežu, po vandeniu – žuvim, o padebesiuose – paukščiu. Deja, pats Akutagava romanų nerašė, o

jo nuorodos niekas nepaklausė. Neklausyti jos vertė labai paprasti argumentai, maždaug tokie:

„Menas vienaip ar kitaip atspindi pasaulį, o pasaulyje galioja aristoteliška logika. Jame negali būti ir taip, ir anaip, ir dar kitaip vienu metu. Garbė ir šlovė Akutagavai, kad pakylėjo visišką alogizmą ligi meninių aukštumų. Tačiau tai unikalūs atvejais. Tatai negali būti metodas. Negalima grįsti literatūros loginiu nonsensu. Pasaulio įvykiai yra stabilūs. Jeigu jie įvyko – kisti nebegali. Galime vien interpretuoti faktus, o patys faktai yra neginčijami.“

Palūkėkit, palūkėkit, tik neskubėkit!

Trumpam pamirškite literatūros teorijas, romano koncepcijas bei kitokią išminktą išmintį. Pagalvokite patys: ar galime sakyti, kad gyvenime ką nors „žinome“? Ką mūsų pasaulyje reiškia pasakymas: aš šitai žinau? Tarkim, jūs viską „žinote“ apie savo draugą. Iš kur visos tos žinios? Matėt jo konkrečius poelgius pats, tad šitai tiksliai žinote? Bet juk tai netiesa. Žinote tik tai, ką iš tų poelgių suvokėte. Dar tiksliau – žinote tik tai, ką iš to suvokimo prisiminate. Jūs žinote ne to savo draugo poelgius, o tik savo suvokimų prisiminimus. Ir net šis miglotas žinojimas teaprepia tuos įvykius, kuriuose dalyvavote pats.

O tokių mažuma.

Daugumos įvykių dalyvis nebuvote. Apie juos pasakojo kiti. Pats jūsų draugas, pažįstami ir nepažįstami žmonės. Taip jau yra: pasaulį daugiausia suvokiame iš kitų žmonių pasakojimų maišaties. Nesunku tikėti faktais, jei visi pasakoja tą patį. O jei kiekvienas pasakoja vis kitaip? Prieštarauja vienas kitam? Kuo turite tikėti? Savo draugu, nes jis jūsų draugas? Bet ar jis tikrai sako tiesą? Kuris iš prieštaraujančių vienas kitam pasakotojų teisis? Norom nenorom pradedate svarstyti ir vertinti. Pasitikite arba nepasitikite pasakotoju.

Tačiau nė vienu negalite pasikliauti absoliučiai. Jei nesate de-

miurgas, negalite nei be išlygų atmesti, nei absoliučiai patvirtinti nė vienos versijos. Jos egzistuoja vienu kartu, viena greta: IR ta, IR ana, IR dar kitokia.

Tik taip ir gali būti, nes žmogaus pasaulio logika nėra aristoteliška.

Jame nėra nei gryo „taip“, nei gryo „ne“. Gyvename kaip tik tokiaame pasaulyje, bet, vos paėmę romaną, kažkodėl ieškome demiurgo, skelbiančio „buvo tikrai taip“.

Dėl Dievo meilės – pamirškite demiurgą. Jo nėra, jis mirė.

Jokie faktai nėra neginčijami.

Tarkim, jūsų draugas mirė vėžiu. Kas tai patvirtina? Du onkologai ir vienas patologas anatoms. Tačiau jie nėra dievai, jie galėjo suklysti. Visiškai įmanoma, kad jūsų draugą nunuodijo jo istorikė žmona. Seniai šitai įtarėte, galite rasti nemažai patvirtinimų. Dar viską pergالvojate, randate vis naujų ir naujų argumentų. Tad kaip vis dėlto buvo? Kokie yra tie „neginčijami“ faktai? Jie nėra neginčijami, jie daugialypiai. Užsispyręs logikas vis vien tvirtins, kad buvo ARBA taip, ARBA kitaip. Tačiau šitai gali tiksliai žinoti tiktai Viešpats Dievas – žinoma, jeigu jis egzistuoja. O jūs (aš, tu, ana žaliaakė, tie triukšmingi vaikinai už lango) negalite tikėti jokių ARBA – ARBA. Pasaulyje tėra IR – IR. Jūsų draugas IR mirė vėžiu, IR buvo nunuodytas. Negalite, neturite teisės atmesti nė vienos galimybės. Tegalite tikėti viena daugiau, kita mažiau. Bet abi jos egzistuoja lygia greta, vienu metu. Pasirinkę kurią vieną, tapsite mirksnį visažiniu demiurgu, o iš tiesų tik apgausite save.

Nevalia žudyti skirtingų variantų! Tokiaame pasaulyje gyvename, tokius dera rašyti ir romanus.

Demiurgas mirė. Nė vienas romano pasakotojas nėra visažinis. Kiekvienas pasakoja tą pačią istoriją skirtingai, prieštarina, visiškai nesuderinama. Ne, jie negina ir nedailina savęs, sąmoningai nemeluoja. Toks romanas tebutų tarsi teismo procesas, kuriame visi liudytojai išsisukinėja, o teisėjas privalo vis dėlto rasti teisybę.

Galbūt kiekvienas romanas yra realybės teismas, tačiau šiame teisme liudytojai nemeluoja. Tiesiog kiekvienas turi savo teisybę. O tų prieštarų, nesuderinamų teisybių visuma ir yra romanas.

Tai nėra teorinė ar teoriškai sumanyta išvada. Ją padiktavo realių realiausias gyvenimas. Galbūt kituose miestuose, kitose šalyse pasaulį galima pavaizduoti paprasčiau ir darniau.

Tačiau Vilniaus romaną galima parašyti tik taip.

Kad šitai suvoktum, reikia būt gimus Vilniuje. Reikia bent trisdešimt metų pagyventi Visatos Subinėje.

Visatos Subinėje viešpatauja nyki mongoloidiška mistika, čia negalioja ne tik aristoteliška, bet nė daugiareikšmė reichenbachiška logika. Čia niekas nėra tikslu, niekas nėra realu. Čia kinta viskas – žmonių biografijos, tautų istorijos, netgi kasdieniai įvykiai. Tai, kas nutinka Vilniuje, niekad nenutinka aiškiai ir vienprasmiskai. Vilniuje lūžta pontoninis tiltas per Nerį, į ledinį vandenį sukrinta dešimtys ar šimtai žmonių, jie nebegrižta namo, jų nebelieka, tačiau, po savaitės pervertę klinikų mirtingumo ataskaitas, nerasite jose nė vieno skenduolio. Niekas nenuskendo, tik nelauktai pagausėjo mirusiųjų plaučių uždegimu. Praeis dar metai kiti, ir viskas liks galutinai neaišku: buvo skenduoliai ar nebuvo, lūžo tiltas ar nelūžo. Liks neaišku, ar išvis kada nors buvo tasai pontoninis tiltas.

Vilniuje gali būti sudeginta dešimt tūkstančių saugumo bylų, ir liks neaišku, ar išvis buvo trijulės tribunolo nuosprendžiai, ar tie dešimtys tūkstančių žmonių išties buvo vežami į Sibirą, ar tie žmonės išvis egzistavo. Jų lyg nė nebuvo. Tačiau jie juk buvo. Tai buvo ar nebuvo? Nebuvo, žinoma, nebuvo, teigia kuo oficialiausias įstaigos, grėsmingai mojuodamos herbinais antspaudais. Buvo, visais šventaisiais prisiekiam, kad buvo, šnabžda tūkstančiai bevardžių šešėlių, kvepiančių drėgna žeme.

Kokią išvadą galite padaryti? Vieną vienintelę: IR buvo, IR nebuvo – viskas lygia greta, vienu metu.

Apie Vilnių neįmanoma parašyti pasitelkus visažinį demiurgą, nes apie Vilnių niekas visko ligi galo nežino. Vilniaus romanas tegali būti painus ir nevienaprasmis pokeris. Prie pokerio stalo tegali spėlioti, rizikuoti ir apgaudinėti kitus žaidėjus. Bet neįmanoma žinoti, kokios yra kitų kortos.

Jei žinosi kitų kortas, neliks paties pokerio – kai visos kortos žinomos, tegali dėstyti pasiansą. O joks pasiansas neatspindės realybės.

Matyt, toks pasaulis egzistuoja ne tik Vilniuje. Tą pat užčiuopė ir Marquezas savojoje realybėje. „Šimte metų vienatvės“ yra toks epizodas: vieną klaidingą naktį Makonde sušaudė kelis šimtus žmonių, o jau kitą rytą niekas to neatmena. Niekas apie tai nekalba, niekas nenori to pripažinti. Pranyko net lavonai, tie šimtai žmonių dingo be žymės, gali suabejoti, ar jie išvis kada nors buvo. Tai buvo jie ar nebuvo? Sušaudė juos ar nesusaudė? Sušaudė, bet nesusaudė. IR sušaudė, IR nesusaudė.

Marquezo pramanytame Makonde irgi žaidžiamas Vilniaus pokeris.

Vilniaus pokeris žaidžiamas daug kur. Galima net manyti, kad mūsų beprotiškame pasaulyje Vilniaus pokeris – labiausiai paplitęs, galbūt net vienintelis tikras žaidimas.

Romanas turi stengtis aprašyti Vilniaus pokerį. Nėra nė vieno įvykio, kuris būtų tikras visu šimtu procentų. Toks turi būti ir romanas. Jis negali aprėpti visos realybės, tačiau gali bent pabrėžti esminę jos savybę – prieštaringą daugialypumą. Romanas neturi sakyti „buvo taip“, neturi sakyti „buvo taip arba anaip, arba dar kitaip“. Romanas turi sakyti trumpai ir aiškiai, taip, kaip yra žmogaus gyvenime: „Buvo ir taip, ir anaip, ir dar kitaip – visai vienu metu, lygia greta.“

Lietuvių literatūra tarp moralinio šauksmo ir privatizacijos

Paskaita 1991 m.

„Santaros-Šviesos“ suvažiavime

Šią temą man pasiūlė konferencijos rengėjai. Pirmąsyk ją perskaitęs gerokai nustebau. Neregiau lietuvių literatūroje ypatingo moralinio šauksmo, juo labiau privatizacijos. Tad išsigandau, kad teks kalbėti apie literatūros padėtį tarp dviejų neegzistuojančių dalykų. Ačiū Dievui, pasirodė, kad temos pavadinimas yra labiau formalus, kad turiu teisę kalbėti daugmaž ką noriu – svarbu tik kalbėti apie literatūros šiandieną.

Taip ir padarysiu.

Nėra literatūros be rašytojo. Todėl stengsiuosi neatskirti tų dviejų dalykų: kalbėdamas apie literatūrą, turėsiu galvoje rašytoją, o, kalbėdamas apie rašytoją, visąlaik žinosiu, jog sykiu šneku apie literatūrą.

Ilgokai galvojau, kaip pašnekėjus įdomiau, kad niekam nebūtų nuobodu. Galiausiai pasirinkau savotiško televizijos serialo formą. Tad mano pranešimo paantraštė galėtų būti tokia: „Keturių serijos iš lietuvių rašytojų gyvenimo“.

Norint kiek geriau suvokti mūsų šiandieninę padėtį, neišvenigiamai teks atsigręžti atgal. Taigi

PIRMOJI SERIJA: cenzūrinis realizmas ir cenzūriškasis rašytojas.

Ši serija apimtų laikotarpį maždaug nuo 1980 iki 1988 metų – ligi cenzūros panaikinimo.

Dar visai neseniai lietuvių rašytojai atlikdavo gausybę nebūdingų grynai rašytojui funkcijų. Visuomenės akyse rašytojas buvo tarsi daugybės profesijų žmogus. Ir savo knygoje, ir susitikimuose su žmonėmis rašytojai kalbėdavo apie pačius įvairiausius dalykus, nes kaip tik to iš jų ir buvo laukiama. Jie užsiimdavo sociologija giliau už tuometinius sociologus. Politologų išvis nebuvo, tad jų funkciją irgi perėmė rašytojai. Be to, rašytojai buvo dvasininkai ir nuodėmklausiai, pedagogai ir psichologai. Kartais toji visažinystė buvo netgi kiek komiška. Daugybėje literatūros vakarų apie literatūrą suvis nebūdavo kalbama. Tačiau būdavo itin daug šnekama visomis kitomis temomis. Rašytojų knygos – ir poezija, ir proza – neretai būdavo perkamos ne dėl meninių vertybių, o vien tikintis jose rasti aštrių socialinių ar politinių pasisakymų. Rašytojas visuomenės akyse buvo kur kas svarbesnis žmogus nei šiaip rašytojas.

Kad buvo kaip tik taip, žinojome ir anksčiau, bet lyginant su šiandiena tas ypač ryškiai matyti.

Toji situacija nebuvo atsitiktinė, o kaip tik labai logiška. Lietuvoje veikė cenzūrinio realizmo sistema. Šis terminas nėra visų priimtas, tad prie jo kiek apsistosiu. Anų laikų literatūrinis metodas dažniausiai vadinamas socialistiniu realizmu. Tačiau jame nėra nė lašo socializmo ir nė menkiausio krislelio realizmo. Užtat yra labai aiški ir labai reali visagalės cenzūros sistema. Todėl ir siūlau vadinti tą literatūros metodą cenzūriniu realizmu. Kas nori, gali vadinti kitaip, bet aš pripažįstu tik šį vardą. Cenzūrinio realizmo sistema veikė labai dėsningai. Drausdama rašyti visą teisybę apie žmogų ir pasaulį, kartu rašytojams leisdavo šiek tiek daugiau negu kitiems. Egzistavo lyg ir slaptas susitarimas tarp valdžios ir literatūros. Rašytojams buvo įteigta maždaug tokia mintis: jums negalima rašyti visko, ką norėtumėt, tačiau šį tą jums vis dėlto leisime – jei ne parašyti knygoje, tai bent pasakyti kokiam literatūros va-

kare ar išdėstyti laikraščio straipsnyje. Ši slapta niekieno nepasirašyta sutartis veikė labai aiškiai. Vieni rašytojai pakluso jai sąmoningai. Kiti naiviai įsivaizdavo, kad jai nepaklūsta. Tačiau tokie įsivaizdavimai bemat žlugdavo, jei tik kuris rašytojas pažeisdavo kokią cenzūrinio realizmo tabu. Iškart paaiškėdavo, kad gali šnekėti anaipatol ne viską, ką norėtų. Prasidėdavo persekiojimai, bausmės, kartais net ištūmimai iš literatūros.

Tačiau jei veikdavai atsargiai, kartais pavykdavo šį tą pasakyti. Iš esmės cenzūrinio realizmo pasaulyje rašytojai žaidė įdomius žaidimus su cenzoriais, bandydami nuo jų pasislėpti, įmantriai užmaskuoti savo mintis. O skaitytojai stengėsi rasti potekstėje, tarp eilučių, tokių minčių, kokių norėjo rasti. Rašytojai buvo smarkiai valdžios spaudžiami, bet jei neperžengė tam tikrų slaptų ribų, dėkojant už tai jiems vis dėlto buvo leidžiama pasakyti daugiau negu kam kitam.

Tokie buvo esminiai cenzūrinio realizmo epochos literatūros bruožai. Tačiau buvo ir dar pora, kuriuos norėčiau paminėti.

Vienas nemalonesnių, nors ir objektyviai susiklosčiusių bruožų buvo lietuvių literatūros uždarumas. Turiu galvoje nusistatymą šnekėti ne pasauliui, o tik sau patiems. Iš dalies tokia nuostata radosi dėl agrarinio mentaliteto, nelemto lietuviško uždarumo – to, ką įvairūs kalbėtojai šioje konferencijoje vadino mažos tautos sindromu, baudžiauninko psichologija ir panašiai. O iš dalies reikalus gadino liūdnokos objektyvios sąlygos. Lietuvių rašytojų knygoms buvo be galo sunku ištrūkti į platesnį pasaulį. Iš esmės vienintelis

Ričardas Gavelis Čikagoje (JAV).
Apie 1988.

platesnis kelias ėjo per buvusias soclagerio šalis. O šių šalių vertėjai versdavo lietuvius kaip Sovietų Sąjungos rašytojus, dažniausiai ne iš originalo, o iš maskvietišκών rusiškų vertimų. Savo ruožtu Maskvoje į rusų kalbą buvo verčiami anaip tol ne geriausi lietuvių rašytojai, o tik tie, kurių rašiniai atitikdavo rusiškos, kiek griežtesnės cenzūros reikalavimus. Ištrūkti į pasaulį buvo veik neįmanoma. Tad ir atsirado nuostata, kad reikia užsisklęsti ir rašyti vien sau patiems. Lietuvių literatūrai labai menkai turėjo įtakos europiniai literatūros procesai. Ji nesistengė sugerti pasaulio literatūros ir permąstyti ją savitai, kaip tą anksčiau padarė Lotynų Amerikos rašytojai. Tiesiog buvo sėdima kalėjimo kameroje, ant grindų buvo gerai matyti grolių šešėlis, ant to šešėlio buvo kuriami kryžiažodžiai bei galvosūkliai, o skaitytojai su malonumu juos spręsdavo.

Šitai nulėmė ir dar vieną blogybę. Kai tau draudžiama aprašyti tikrą pasaulį tikrais žodžiais, nejučia pradedi ieškoti netikrų, fiktyvių žodžių. Šitai pirmiausia nužudoma kalba. Ne ta prasme, kad pasidaro gramatiškai netaisyklinga ar stokoja vaizdingų žodžių. Vaizdingų žodžių ir gražios kalbos lietuvių literatūroje kaip tik nestigo. Tačiau tie žodžiai aprašinėjo labai mažą ir ne pačią svarbiausią žmogaus pasaulio dalį. Atsirado gausybė labai gražaus šnekėjimo apie visiškai smulkmenas, nutylint esmingus dalykus. Kalba pasidarė netikra ir apgaulinga. Ji ėmė slėpti tikrąjį pasaulį iškeldama viršūn fikciją. O tai labai pavojingas dalykas. Mūsų kalba pati daro įtaką pasauliui. Jeigu kalba tampa apgaulinga, ji pradeda gadinti ir griauti patį pasaulį. Cenzūros prievarta uždėti akiniai terodė gal kokią dešimtį nuošimčių viso pasaulio, kiti devyniasdešimt nuošimčių buvo piktybiškai nuslėpti.

Negana to, kad pasaulį gadino ir griovė pati sistema, rašytojai irgi šiek tiek prisidėjo prie tos destruktijos. Jie sukūrė apgaulingą, fiktyvią kalbą, kuri slėpė esminius pasaulio bruožus, pabrėždama nesvarbius ir visai neesmingus. Tokį tad galima nutapyti cenzūrinio realizmo literatūros peizažą.

Reziumuojų:

Cenzūrinis realizmas, padedamas ir pačių rašytojų, sugriovė kalbą, tiksliai atspindinčią pasaulį, pakeitė ją apgaulinga pseudo-kalba. Lietuvių literatūra užsisklendė, desperatiškai pasidavė, taip ir nepajėgusi nors nosį kyštelėti į platesnį pasaulį.

Tačiau toji mirusi epocha padarė rašytojams ir vieną keistoką paslaugą. Anuomet visuomenės požiūris į rašytoją buvo netgi geresnis, nei tie rašytojai nusipelnė. Jie buvo laikomi kone visai žiniais, jais buvo pasitikima ir pasikliaujama. Doriausi rašytojai stengėsi tai panaudoti geram ir sugebėjo įvairiais būdais išsakyti nemažai politologinių, sociologinių ar istorinių minčių, kurių niekas kitas garsiai pareikšti neįstengė.

Maždaug tokioje situacijoje ir prasidėjo

ANTROJI SERIJA: politiniai pakitimai ir laisvėjimo pradžia: ar rašytojas turi rašyti?

Ši serija praužė gana greit: ji apima laiko tarpą nuo 1988 iki 1990 metų. Antroji serija kiek linksmesnė, joje yra ir balagano, ir farso elementų. Juokingiausia, kad čia maža tegali pašnekėti apie pačią literatūrą. Laisvėjimo epochoje profesionali literatūra veik nebuvu rašoma. Negana to – buvo viešai klausiama: ar rašytojas apskritai beturi rašyti? Tačiau apie tai kiek vėliau. Pirmiausia vis dėlto apie literatūrą.

Buvo lyg ir galima viltis, kad Lietuvą užplūs vadinamoji stalčių literatūra: kūriniai, rašyti ne pagal cenzūrinio realizmo taisykles ir dėl suprantamų priežasčių lig tol slėpti. Deja, taip neatsitiko. Žinoma, kiekvienas rado savo stalčiuje porą apsakymų ar dešimtį eilėraščių. Išėjo ir keletas anksčiau cenzūros sustabdytų romanų. Tačiau visa ši kūryba iš esmės niekuo nesiskyrė nuo laisvai skelbtų tų pačių autorių kūrinių. Ji ir tebuvo draudžiama dėl sunkiai paaiškinamų priežasčių – tarkim, dėl asmeninio kokio aukšto cenzoriaus kaprizo. Šie anksčiau neskelbti kūriniai iš esmės pritapo

prie visos cenzūrinio realizmo sistemos, pažeidė ją nebent koku nors neesminiu aspektu.

O kūrinių, esmingai negalėjusių pasirodyti ankstesniais laikais, teišėjo vos pora. Ne, Lietuvos rašytojai nelaikė stalčiuose slaptos kūrybos, radikaliai besiskiriančios nuo tos, kuri buvo cenzūros aprobuota. Čia juos visom prasmėm pralenkė tremtiniai bei lagerių kaliniai, kurių prisiminimų iš stalčių buvo ištraukta begalės.

Šis faktas, savaime suprantama, privertė rašytojus gintis. Buvo gana daug įrodinėjama, kad tik šitaip jie ir turėję elgtis, tačiau realesnių argumentų tebuvo pateikta du.

Pirmasis: jei rašytojai būtų rašę kas cenzūros uždrausta, būtų patekę į lagerius, o nuo to lietuvių kultūrai būtų buvę tik blogiau. Šis teiginys, regis, suvis nekorektiškas. Niekas iš rašytojų ir nereikalavo lakstyti su parašytais kūriniais gatvėmis, skelbti savo drąsą į dešinę ir į kairę ir dėl to pražūti. Tiesiog reikėjo tuos kūrinius parašyti. O kad jie nebuvo parašyti, terodo, kad rašytojai nė kiek netikėjo, kad sistema gali keistis. Taip pat rodo neblogą jų moralinių prisitaikymą prie cenzūrinio realizmo sistemos.

Antrasis argumentas kiek rimtesnis, jį sunkiau ir nuneigti. Jo esmė tokia: lietuvių rašytojai nieko neslapstė stalčiuose todėl, kad sugebėjo nepaprastai gudriai ir išmintingai viską pasakyti net cenzūros priežiūroje. Tuo iš esmės teigiama, kad net pro cenzūros uždėtus akinius, kurie terodė dešimtį nuošimčių pasaulio, jie sugebėjo pamatyti visą visatą ir net daugiau, tad tiesiog nesinorėjo nė dirstelėti į likusius devyniasdešimtį nuošimčių. Nesinorėjo, ir tiek. Nebuvo jokio reikalo. Šis argumentas įteisina tą apgaulingą kalbą, apie kurią jau šnekėjau, ir melagingą meninį pasaulį kaip vienintelius įmanomus. O labai paprasta loginė išvada išeina tokia: jeigu cenzūrinio realizmo sąlygomis galėjai pasakyti ir parašyti visui viską, vadinasi, reikia ir palikti cenzūrinio realizmo sistemą. Laisvos rinkos sąlygomis ne visad gali pasakyti absoliučiai viską.

Taigi literatūros bumo Lietuvoje neatsitiko. Tačiau šauniai nužė politikos bumas.

Manau, Lietuvos rašytojai neatliko savo tiesioginės pareigos – neparašė į stalčius tų knygų, kurias galėjo ir privalėjo parašyti. Bet žmonių požiūris į juos atgimimo pradžioje liko daug kuo toks pat kaip ir anksčiau. Į juos ir toliau buvo žiūrima kaip į kone visažinius, pirmiausia jiems buvo užduodami klausimai, pirmiausia jais buvo pasikliaujama. Nemaža rašytojų dalis iš esmės virto politikais.

Iškart pasakysiu, kad geri rašytojai jau senokai tos duonos atsivalgė ir grįžo į savo profesiją.

Tačiau kol kas rodau jums antrąją seriją. Taigi Lietuvoje pasklido teorija, teigianti, kad pereinamuoju laikotarpiu menininkai turi atsisakyti savo menų. Nors kodėl kaip tik menininkai, pirmiausia rašytojai, niekas nesiėmė paaiškinti. Niekas nesiūlė chirurgams palikti ligonius prapjautais pilvais ir visiems kaip vienam atsiduoti politikai. Niekas nesiūlė inžinieriams išjungti visas mašinas ir visiems kaip vienam imtis politikos. Niekam nešovė į galvą paskelbti, kad batsiuviai nebeturi siūti batų, o vien politikuoti. Rašytojams tatau buvo ne tik siūloma – iš jų buvo veik reikalaujama mesti rašius ir tapti politikais. Manau, čia veikė senasis stereotipas: menininkai, o pirmiausia rašytojai, viską išmano. Vadinas, jie labiausiai tinkami politikuoti. Šis absurdiškas, iš senų laikų atėjęs įsitikinimas sutvėrė nemažai juokingų dalykų. Po Lietuvą kaip šmėkla klaidžiojo įsitikinimas, kad menininkai išties nebeturi kurti. Rašytojo prisipažinimas, kad užsispyręs rašo knygą, buvo laikomas beveik nepadoriu.

Manau, jog taip pasireiškė socializmo gana smarkiai įspraustas žmonėms į galvas neprofesionalumo sindromas. Rašytojai, kaip bandžiau parodyti, ne itin šauniai įvykdė savo profesinę pareigą. Tuomet jie šoko narsiai daryti, kas jų profesijai nepriklauso, o visi buvo tuo be galo patenkinti. Be to, manyčiau, kad rašytojus pavojinga pernelyg aukštai ir giliai įsileisti į politiką. Vienintelis sėk-

mingai prezidentavęs rašytojas buvo, rodos, Kolumbijoje. Užtat diktatorių ar šiaip sužlugdžiusių savo šalį buvo ne vienas. Bandyčiau šitai argumentuoti tokiu samprotavimu. Rašytojai pernelyg pripranta elgtis su knygų personažais kaip tinkami, o personažai jų klauso. Kokį personažą parašei, toks ir yra. Tad rašytojai pamazu įtiki, kad šitaip galima elgtis ir su realiu pasauliu, realiais žmonėmis. Tokie rašytojai tiesiog bando parašyti savo politiką kaip romaną. Todėl, kai žmonės jų neklauso kaip bevaliai personažai, labai greit tampa diktatoriais.

Ačiū Dievui, Lietuvai rašytojų diktatorystė kol kas negresia. Dauguma rašytojų, smarkiai užsiangažavusių politikoje, gana greit tokia veikla nusivylė. Jie vėl tapo rašytojais. Vieni tyliai ir nepastebimai, kiti su garsiomis deklaracijomis. Buvo ir tikrai komiškų elementų, perdėtų ambicijų žlugimo ir piktų politinių rietenų. Bet pagaliau grįžo *status quo*.

Šitaip ir prasideda

TREČIOJI SERIJA: laisvės kančios ir socialistinis mentalitetas.

Ši serija rodo mūsų šiandienos gyvenimą.

Dalis rašytojų vis dėlto paliko savo profesiją, tapo politikais bei ideologais. Pirmieji tikisi tapti garsiais valstybės veikėjais. Antrieji geriausiu atveju – vietinio masto suslovais. Ypač mane stulbina pastarieji. Tai dažniausiai žmonės, smarkokai nukentėję nuo ankstesniųjų ideologų, rodos, tikrai turintys suvokti, jog ideologinis diktatas nėra geras dalykas. Keista, tačiau dabar jie ideologiškai siautėja netgi smarkiau negu anksčiau komunistai. Anie buvo viso labo šuneliai, o naujieji ideologai – stačiai buldogai. Bet jų nedaug, jų pasitraukimas literatūrai padaryti įtakos negalės. Aktyviai rašanti rašytojų dauguma vėl grįžo prie savo rašomųjų stalų ir, manau, giliai susimąstė. Jiems iškart kilo galybė naujų problemų. Tas problemas suskirstysiu į tris grupes: filosofinės, psichologinės ir socialinės.

Pagrindinė filosofinė naujos būties problema – laisvės problema. Jau bandžiau apie ją kalbėti praėjusių metų gale vykusia-me rašytojų suvažiavime. Paaiškėjo, kad dauguma rašytojų ne itin trokšta laisvės. Tai nesunku paaiškinti. Pernelyg jau smarkus lūžis įvyko jų gyvenime, todėl jiems baisoka. Prisiminkime, kad cenzūrinio realizmo epochoje rašytojai iš esmės buvo valstybės tarnautojai. Jie tiekė valstybei savo rašinius, o valstybė mokėjo jiems algas. Algos dydis priklausė nuo nuopelnų tai valstybei. Ne nuo kūrybinių vertės. Ne nuo išpirktų knygų skaičiaus. Viskas veikė pagal griežtą schemą. Tai buvo nemaloni, tačiau aiški schema. Rašytojų smegenys įprato prie tos schemos. Jos nebenori laisvės plačiąja metafizine prasme. Tai susiję su socialistiniu mentalitetu. Taip iš esmės filosofinė problema virsta psichologine ir socialine. Apie tai vėliau.

Pirmiausia – apie moralinio šauksmo, moralinės pareigos ir to socialistinio mentaliteto priešpriešą. Moralinė rašytojo pareiga – gerai rašyti. Išties gerai rašyti galima tik būnant išties laisvam. Bet, jei esi laisvas, iš niekur negali laukti garantuotos apsaugos. Kartu su laisve eina ir nesaugumo jausmas, tam tikra baimė. Laisvojo šaulio gyvenimas priklauso tik nuo jo laimikio. Grįžęs namo tuščiomis rankomis, neras gerosios valstybės pasiūlytos vakarienės. Laisvai šaudant tatau neįmanoma.

Tai šit – drįsčiau teigti, kad lietuvių rašytojus baugina laisvė. Giliai įsiėdęs socialistinis mentalitetas šnabžda, kad geriau jau be laisvės, bet saugiai ir užtikrintai. Čia vėlgi nuo filosofijų nusileiskim ant žemės. Be laisvės dabar reikėtų: su nauja cenzūra, naujos valstybės globojamam, kad tik saugiai ir užtikrintai.

Tokį požiūrį, tokią situaciją norėčiau pabrėžti pirmiausia. Tokio požiūrio poveikis pačiai literatūrai akivaizdus. Tatai reikėtų rašymą naujos ideologijos nustatytuose rėmuose. Reikėtų sukūrimą naujoviškos apgaulingos kalbos, deformuojančios pasaulį, rodančios ne jį, o tik fikciją. Reikėtų naujovišką, grynai tautinį

lietuvių literatūros uždaramą. Tatai reikštų grįžimą prie visų cenzūrinio realizmo blogybių, tegu ir kitokiu pavidalu. Literatūra vėl žaistų žaidimus, neatspindėdama pasaulio totaliai, su visa įvairove. Būtų sukurta – beje, jau skubiai kuriama – nauja apgaulinga kalba. Lietuvių literatūra vėl liktų už europinės literatūros ribų, niekam neįdomi ir niekam nereikalinga. Ne itin džiugios perspektyvos. Ir visos jos kyla iš laisvės bijojimo.

Nežinau, ar literatūra turi vidinių jėgų išties išsilaisvinti. O jei turi, nežinau, kiek teks laukti to išsilaisvinimo. Tačiau tikrai norėtusi jo sulaukti. Gal tam turėtų įtakos nors vieno kito lietuvių rašytojo pripažinimas pasaulyje. Tik ne formalus, politinis ir vienadienis, o tikras – už literatūrinius nuopelnus. Gal reikia palūškėti, kol paaugs tie, kurie pradėjo rašyti vakar, pradeda šiandien. Gal jiems pasiseks – žinoma, jeigu jie bus nauji žmonės: be laisvės bijojimo, be socialistinio mentaliteto, be lietuviško užsisklendimo, gebantys kurti tikrą, visą pasaulį atspindinčią kalbą.

Bet grįžkime prie šiandienos rašytojo, kuris vėl sėdi prie darbo stalo ir kuria šiandienos literatūrą. Be tojo laisvės bijojimo, jį užplūdo ištisos marios nelauktų problemų. Jis pamatė, kad žmonių požiūris į jį smarkiai pakito. Anksčiau jis buvo laikomas visažiniu mokytoju. Vėliau – politiniu lyderiu, vedančiu tautą. Dabar į jį žiūrima kaip į labai įtartinę tipą. Žmonės nebelabai žino, ko iš tokio laukti, kaip jį vertinti. Tas funkcijas, kurios grynai rašytojui nebūdingos, iš jo šauniai perėmė kiti. Politologija užsiima politologai, o socialiniais dalykais – sociologai. Gali laisvai veikti ir pedagogai, ir dvasininkai. Anksčiau apžiojusi labai daug, šiandien literatūra turi apsivalyti ir tapti išties literatūra. O tai anaip tol nėra lengva. Rašytojas prarado savo išskirtinumą, o rasti sau naują vietą nebus lengva. Nebegali rašyti romano, kurio vienintelis privalumas – slaptos špygos socialistinei valdžiai. Dabar socialistinę valdžią kritikuoja kas netingi. Naują valdžią taip pat. Nebegali joti tautinės idėjos žirgu. Tautinių idėjų aplinkui tiek, kad

jos jau pradeda įgristi, nes virsta nauja totaline ideologija. Nebegali melodinga, daugžodiška kalba rašyti apie gyvenimo ir jausmų smulkmenas. Anksčiau tokia literatūra daugeliui skaitytojų buvo vienintelė priebėga. O dabar užsiėmimų visiems atsirado tiek, kad literatūra apskritai atsidūrė visiškuose gyvenimo pakraščiuose.

Tai nelinksmas mūsų šiandienos rūpestis: žmonės skaito vis mažiau knygų. Palikime ramybėje detektyvus, fantastikas, hororus ir kitokius, kaip sakoma, troleibusų skaitinius. Juose nėra nieko bloga, jie turi egzistuoti. Tačiau kalbame apie literatūrą. Taigi – žmonės skaito vis mažiau. Literatūros statusas visiškai pakito. Anksčiau vien joje buvo galima rasti krislėlį tiesos. Anksčiau vien ji teikdavo nusiramino ir paguodos. Dabar pražuvo tasai „vien“, tas literatūros išskirtinumas. Rašytojui reikia pradėti lyg ir tuščioje vietoje. Reikia sukurti naują literatūrą, o paskui ieškoti jai vietos, įtikinti žmones, kad ją tikrai verta skaityti. O galbūt reikia pirma rasti naujoviškai literatūrai vietą žmonių sąmonėje, o paskui jau kurti tokią, kad tiktų į tą vietą.

O kurti, rašyti psichologiškai ir fiziškai vis sunkiau. Mūsų pasaulis pasidarė jau pernelyg įvairus. Kasdien nutinka tai, kas gali lemti mūsų gyvenimą dešimtmečiams. Kasdien nuo baimės ir siaubo grįžtam prie palengvėjimo, o paskui vėl prie baimės ir siaubo. Aš pats kasdien perskaitau daugiau laikraščių negu anksčiau per metus. Prie TV anksčiau priešdaviau tik per krepšinio varžybas, o dabar prasėdim ištisas valandas. Toks dabar mūsų gyvenimas, bet jis sukelia galvoje tokią sumaištį, kad gali meilės eilėraštyje staiga įrašyti politinį šūkį. Rašyti sunku grynai psichologiškai, negali susikaupti, atitrūkti nuo pasaulio, kuris kasdien verčiasi kūlio. Aš pats patiriu tuos sunkumus, bet dar sugebu atkakliai šį tą skrebenti. Daug rašytojų suvis nebegali dirbti. O čia reikia kurti visiškai naują literatūrą. Tiesa, turiu su viltimi pasakyti, kad pirmieji galimos naujos literatūros daigai vis dėlto pasirodė. Kol kas čia pirmauja poetai. Bent pora iš jų neseniai perskaitė ar paskelbė

eilėraščių, kurie negalėjo būti parašyti anksčiau, paprasčiausiai nebuvo jokio poreikio tokius parašyti. Tai kažkas iš esmės nauja. Tai nebe ankstesni užslaptinti, sklidini poteksčių paaimanavimai. Tai nebe persilaužimo laikotarpio tautiniai atsivėrimai. Sunku pasakyti, kas tai, tačiau tai kažkas iš esmės nauja.

Sakyčiau, šiandien tai tampa vienu svarbiausių vertinimo kriterijų – kad tai būtų nauja. Nauja laisvė, naujas mąstymas, nauja literatūros vieta.

Kol kas naujos tik rašytojų gyvenimo sąlygos. Beje, kaip ir visų kitų žmonių. Tačiau rašytojus visi ekonominiai įvykiai palietė itin savotiškai.

Čia reikia kiek paaiškinti mūsų naujos valdžios ekonominę politiką. Ji tikrai keista. Visą jos ekonominę programą galima išreikšti vienu sakiniu: mes čia tuoj itin išmintingai *suplanuosim*, kaip įvesti *neplaninio* ūkio sistemą. Nereikia turėti ekonomikos doktorato, kad suprastum, jog tai loginė nesąmonė. Negalima suplanuoti to, kas pagal apibrėžimą nesuplanuojama. Vienas von Hayekas parašė dvidešimt du tomus, įrodydamas, kad tai neįmanoma, o jo mokiniai ir sekėjai – dar kokius du šimtus dvidešimt. Tačiau mūsų valdžia viską planuoja. Ne tik rašytojai, ne tik skaitytojai, bet ir valdžios vyrai bei moterys turi ryškų socialistinį mentalitetą. Kad ir ko imtųsi, kad ir ką skelbtųsi darysiai – vos imasi darbo, neišvengiamai padaro ką nors socialistiška. Sakyčiau, kuria net ne socializmą, o hipersocializmą. Jie planuoja, skirsto, o pirmiausia, suprantama, atima. Tokia ekonominė politika neaplenkia ir literatūros.

Rašytojų padėtis šia prasme katastrofiška. Valdžios požiūris į juos paradoksalus, labai dvilypis. Viena vertus, valdžia atėmė daug ankstesnių privilegijų. Antra vertus, literatūrai neleidžiama pereiti ir prie rinkos. Hipersocialistinė valstybė žlugdo visas rinkos užuomazgas: konfiskaciniais mokesčiais, totalia biurokratų kontrole, centralizuotu skirstymu. Lietuvos verslininkai bėga ne tik į

Vidurio Europą ar Estiją, bet ir į Rusiją. Leidybinė rinka taip pat žlugdoma. Valdžia šventai laikosi Orwello priesakų. Tad visi mūsų leidėjai yra lygūs, bet kai kurie vis dėlto lygesni. Jie gauna popierių kur kas pigiau, mažiau moka už poligrafijos paslaugas. Tad gali pardavinėti knygas pigiau ir turėti pelno. Tai valstybinės leidyklos. O kad mažiau lygūs, privatūs leidėjai nedrįstų uždirbti net prašydamai už savo knygas brangiau, valstybė užkrovė jiems absurdišką akcizą. Dvidešimt procentų. Rašytojas šiandien negali leisti knygos pas mažiau lygų, privatų leidėją, nes negautų jokio honoraro. Visai nesvarbu, koks būtų knygos tiražas, kaip ją pirktų. Tuos dvidešimt procentų, kuriuos galėtų gauti autorius, iš anksto pasigrobė valstybė. Vėl įsigali monopolinė valstybinių leidyklų valia. Kad būtum ištis laisvas, turi ne tik laisvai rašyti, bet ir laisvai parduoti, ką parašei. Dabar rašytojas priverstas nešti savo rašinius vėl tik pas tuos lygesniusius, valstybinius leidėjus. O jie kaip norės, taip tave ir leis, kiek norės, tiek ir mokės. Niekur nuo jų nepabėgsi. Rašytojas vėl yra verčiamas ne laisvuju šauliu, o valstybės tarnautoju su fiksuota alga. Beje, kur kas mažesne negu anksčiau. Nesuprantu, kam tai reikalinga, ar ilgai Lietuvoje vystysis hipersocializmas. Galiu tik pasakyti, jog tai niekam nenaudinga – pirmiausia rašytojams.

Tokios tokelės Lietuvoje šiandieną.

Reziumuoju: rašytojas Lietuvoje pateko į sunkią padėtį. Reikia kurti naują literatūrą. Metafiziškai baugu pačios ateinančios laisvės. Psichologiškai sunku kurti, rašytojas nebepajėgia identifikuotis, nebesuvokia savo vietos naujam pasauliui. Hipersocialistinė valdžia, atėmusi tai, ką rašytojui duodavo ankstesnioji, nesuteikia ir ekonominės laisvės pasiimti tiek, kiek pats pajėgs. Tiesiog vėl pati skirsto, tik duoda mažėliau.

Kokia dabar lietuvių literatūra? Sustingusi, sutrikusi, bugščiai besidairanti, kuo jai reikėtų tapti. Koks dabar lietuvių rašytojas? Pavargęs, užgožtas buities rūpesčių, besiverčiantis atsitiktiniais darbeliais. Tačiau yra dar ir

KETVIRTOJI SERIJA: kas bus rytoj?

Ši serija dar tik pradėta filmuoti. Dar sykį per pastarąsias ke-
lias savaites mūsų pasaulis vertėsi kūlio. Ūmai Lietuvą užgriuvo
diplomatinio pripažinimo banga. Ūmai Kremlius, jau, rodėsi, su-
tikęs pasiduoti Lietuvos laisvės byloje, vėl ėmė spyriotis. Bet vėlgi
ūmai pripažino mūsų valstybę, juridiškai visapusiškiau ir giliau,
nei prieš mirksnį tikėjomės. Man jau esant Amerikoje, nelauktai
per garsiausius pasaulio laikraščius nuskambėjo labai nemaloni
ir neaiški žydšaudžių reabilitavimo istorija. Vis dar negali nusi-
raminti, nežinai, ko laukti rytoj.

Ką tokiame pasaulyje turi veikti literatūra?

Manau, pirmiausia ji turi būti tiesiog literatūra. Tikro rašytojo
intencija niekad nekinta. Ji viena: parašyti pačią geriausią knygą,
kokią jis šiandien sugeba. Pasaulis gali smarkiai keistis, tačiau ši
intencija nekintama. Daugelis šios dienos sunkumų, tikiu, bus
įveikta. Kai kurie gal išliks ilgesnį laiką. Bet svarbu, kad išliktų
pats lietuvių rašytojas. Tuomet bus ir lietuvių literatūra.

Akiračiai, 1991, Nr. 10

Literatūros savižudybė

Lietuvių rašytojo rytai nūdien esti sunkūs. Už langų gali pliekti skaisčiausia saulė ir tvyroti neregėta oro skaidruma. Kaimynai gali džiugiai jam mojuoti ir šypsotis. Lietuvių rašytojo tatau negelbsti, nes vos nubudusį jį pradeda kankinti iš sapnų atšliaužęs kartėlis.

Kartais pamanai, jog tasai kartėlis – galbūt vienintelis tikras dalykas įžūliai apgaulingoje kasdienybėje.

Kartėlis nė neatšliaužia iš sapnų – deja, rašytojas nūdien beveik nesapnuoja. Tų vaizdų ir siužetų, kurie įkyriai lanko nakčia, tikrai nedera vadinti sapnais. Nėra juose tikro siaubo nei tikro geismo, nebėra kosminės grėsmės nei tvilkančios neapykantos. Nakties vaizdai ir siužetai įkyriai banalūs, tai vis tos pat nykios kasdienės istorijos, kurios spėjo mirtinai pabosti jau dieną. Tai nėra sapnai. Tai į vaizdus išsiliejęs apsnūdusių neuronų gaminamas didysis kartėlis. Jis užgimsta dar naktį, persmelkia nakties vaizdus, kurie privalėtų tapti sapnais, subjauroja juos ir išniekina. Preparuoja tų vaizdų gelmę, išspjauna metaforą, palieka tik banalų kiautą. Palieka vien didįjį kartėlį. Metafizinį kartėlį ir savižudybės ilgesį.

Dažną rytą tasai kartėlis virsta dar ir širdies pykinimu, nes lietuvių rašytojas šiandien geria galbūt klaikiau ar bent juodžiau negu anais šiurpulingais laikais. Gal todėl, kad anie laikai buvo bent jau šiurpulingi, o šitie viso labo nykoki, net be tikrųjų sapnų. Vien su metafiziniu kartėliu ir savižudybės ilgesiu.

Lietuvių rašytojai, o ypač poetai, reiškia tą savižudybės ilgesį garsiai ir atvirai. Eilėraščiuose užrašo nešifruotu tekstu, rituališkai

kartoja interviu bei viešuose pokalbiuose, o nykioje kaukolinėje užstalėje apšneka savižudybę tarsi jau įvykusį dalyką. Suputusiom lūpom vapa apie kapą ir savo būsimą atminimą. Trokšta susituokti su mirtimi ir paikai tikisi iš tos santuokos paveldėti bent mažytę pomirtinę legendą. Labai paikai tikisi, nes santuoka su mirtimi visuomet yra morganatinė. Tokioje santuokoje menkesnioji pusė neturi jokių paveldėjimo teisių.

Savižudybė vėl tampa madinga literatūrinių pokalbių tema. Prieš keliasdešimt metų prancūzų rašytojas aiškino, kad klausimas apie savižudybę yra esminis filosofijos klausimas. Būtinai paklausk, ar gyvenimas vertas, kad jį gyventum – tik taip nustatysi savo santykį su pasauliu bei savo vietą tame pasaulyje. Taip manė tasai prancūzų egzistencialistas. Labai jau giliamintiškai manė.

Su filosofinės savižudybės problema susidoroti galima. Sunėliau atsisipirti realiam savižudybės ilgesiui, išvengti literatūrinio charakterio, nes tokį reikalauja atlikti literatūrinio samurajaus garbė, šventos literatūrinio bušido taisyklės. Jei literatūros karys nebeatlieka savo šventos pareigos – jam belieka charakteris.

Bėda ir net tragedija čia yra ta, kad niekas dorai nepasakytų, kokios šiandien yra ar turėtų būti literatūrinio bušido taisyklės.

Kokios jos buvo prieš dešimtį metų, daugelis jau primiršo. Tačiau anuomet jos buvo aiškos ir visiems suprantamos. Buvo tikrai aišku, kas garbinga ir dora, o kas niekinga ir nedora. Buvo daugmaž aišku, kokių kelių dera eiti, tik itin neaišku, kur tasai kelias nuves. O paskui visui viskas susipainiojo.

Tikrai nedaugelis kartėlio kamuojamų rašytojų pastebėjo, kad artėja magiškas jubiliejus. Pirmosios knygos be cenzūros ženklelio metrikoje pasirodė prieš septynerius metus.

Deja, tai buvo septyneri labai liesų literatūros karvių metai. Gavę ir formalią, ir realią laisvę, rašytojai ne itin susivokė, ką su ja veikti. Paleista iš narvo kūryba teatrado vieną realią laisvę – laisvę neturėti skaitytojų.

Per tuos septynerius liesujų karvių metus knygų tiražai sumažėjo dešimtį ar daugiau kartų. Šiandien netgi aršiausi amerikiečių detektyvai nebeįkerta nė pusės to tiražo, kurį prieš dešimtmetį įkirsdavo nevykęs nelabai žinomo lietuvių autoriaus romanas. Kažkas papuvę lietuvių karalystėj, nė nesuprasi kas – ar piniginių turinys, ar požiūris į spausdintą žodį. Katastrofiškai kritę netgi dienraščių tiražai. Ką jau kalbėti apie knygas.

Kai rašytojo knygų niekas nebenori skaityti, rašytojas nuo paties ryto pajunta metafizinį kartėlį. Jo neįtikins jokie racionalūs aiškinimai, kad jis pats dėl to lyg ir nekaltas. Rašytojas visada jaučiasi pats dėl visko kaltas.

Rašytojas kaltas net ir dėl to, kad pasaulis yra toks, koks jis yra. Ne tik šiandien ir ne tik Lietuvoje. Tikras rašytojas yra didžiai kaltas dėl to, kad vakar dėjosi kaip tik tai, kas dėjosi vakar, o rytoj viskas pasisuks taip, kaip, regis, ir tepasisuks rytoj. Todėl nuo pat ryto junta metafizinį kartėlį ir savižudybės ilgesį. Jeigu iš vakaro dar ir prisiputo – jaučia šleikštulį ir šiurpų širdies pykinimą. Šiaip ar taip, rankos virpa ir neranda nei vietos, nei darbo, o liežuvis neišvengiamai paisto apie savižudybę.

Rodosi, kad pati literatūra rengiasi atlikti charakirį, labai neestetiską estetinę savižudybę. Kyla nesmagi nuojauta, jog pati lietuvių literatūra savaip išsprendė pagrindinį filosofijos klausimą: nutarė, kad jai nebeverta egzistuoti.

O mums visiems – ir rašantiems, ir kur kas retesniems tebeskaitantiems – verta atsakyti į kitokį klausimą: ar mus tikrai baugina literatūros savižudybė?

Ar lietuvių literatūra tikrai bus samurajiškai išdidi ir nusižudys vien dėl to, kad ją taip mažai kas begerbia? Ar kaip tik žūtbutinai kabinsis į gyvenimą, paaukojusi garbę, ieškodama visai kitokių vertybių?

Į tokius klausimus neatsakys nė didžiausias gudragalvis, nes į tokius klausimus atsako vien laikas. Didingiau tariant – atsako pati

literatūros istorija. Taip jau dievų lemta, kad kartėlį žiaumojantys, liūdnei pagiriojantys rašytojai yra ne itin didingos literatūros istorijos dalis. Kaip tik todėl ir gali turėti vilties. Mat jokia istorija nėra linkusi į savižudybę. Dar niekieno istorija nėra pati nusižudžiusi. Nepadarys šito ir lietuvių literatūros istorija, kad ir kaip būtų apmaudu išdidaus charakterio gerbėjams. Net jeigu metafiziškai išsižudytų visi šiandien rašantieji – privalėtų atsirasti kiti.

Kol bus lietuvių kalba, bus ir literatūra. Kol žmonės domės pačiu žmogaus mąstymo procesu – bus ir tos literatūros skaitytojų. Šiandien kalba beviltiškai žlunga, o ją gelbėti bando dar labiau beviltiška kalbos policija komiškojo teroro priemonėmis. Mąstymo procesas veik nieko nebedomina, nes mąstymas nūdienėje Lietuvoje nėra nei populiarus, nei paklausus. Tad literatūrą išties traukia žudyti. Tačiau tai dar nėra pasaulio pabaiga. Tai tik itin liesų literatūros karvių epochos pabaiga. Biblija tikina, jog po septynerių liesų karvių metų privalo ateiti riebių karvių metai.

Jokiu būdu neteigsime, kad jie tuoj pat prasidės. „Septyneri metai“ veikiausiai tėra metafora – juk Biblija irgi yra literatūros kūrinys.

Metai, 1996, Nr. 8/9

Tamsioji šviesuomenė, arba Elito gimdymo kančios

1. Neprotingoji minia ir vargas dėl proto

Naujausioje lietuviškoje kultūros raštijoje vis karščiau ir skausmingiau nagrinėjamas elito klausimas. Kalami vis nauji terminai: *bendrasis patikimas elitas* ir *specialusis elitas, intelektualai* ir *šviesuomenė*. Tam tikra žmonių dalis, išsiskirianti didesniu intelekto koeficientu bei geresniu bendruoju išsilavinimu, trokšta iš pradžių save bent jau įvardyti. Tam vardui mieliausiai renkasi žodį *elitas*. Socialinių mokslų žargone tas žodis žymi tam tikrą visuomenės viršūnę, išsiskiriančią žmonių grupę.

Intelektualinio elito įsivardijimas yra objektyvi nūdienos kultūrinio gyvenimo reikmė. Po šalies nepriklausomybės atkūrimo beveik visą žmonių dėmesį vienvaldiškai patraukė politinė visuomenės viršūnė. Iš pat pradžių politinio elito atstovais buvo tikima tarsi šventaisiais, o šie šventieji savo ruožtu dosniai dalijo neįvykdomus pažadus.

Šiuo metu, kai po pradinės euforijos atėjo neišvengiamo nusivylimo politiniu elitu etapas, savo vietos po saule ieško kiti elitai. Sunkiai ir varganai formuojasi vadinamasis bendrasis elitas, taip pat intelektualų luomas. Ši tema kultūros raštijoje užima tikrai daug vietos, čia pasakyta nemažai logiškų ir teisingų minčių, šiek tiek primiršta liko tik minia, viršum kurios intelektualų elitas rengiasi iškilti. Veik niekas nebando apibūdinti nūdienių intelektualų santykio su neklusnia ir amoralia minia. Nelemta minia, be kurios

joks intelektualas negali išsiversti, kad ir kaip nenorėtų šito pripažinti. Visiškai minios nepaisantis intelektualas neišvengiamai izoliuojasi ir atsideda monologiniam kalbėjimui, kuris geriausių atveju tedomina dar keletą intelektualų.

Minia, arba žmonių masė, nėra nei beprasmė, nei betikslė, nei chaotiška. Toji minia turi ne tik viršūnes ir gelmes. Ji turi savą neprotingą psichiką ir savą judesio mechaniką. Jeigu tikėsime Nobelio laureatu E. Canetti¹, kaip tik minia nulemia etnosų bei visuomenių raidą ir likimą.

Jau ganėtinai artikuliuota diskusija apie intelektinės kultūros situaciją bei elito sąrangą niekaip neužkliudo intelekto ir minios santykių. Tasai užmaršumas gal ir nėra piktybiškas. Gal veikiau lietuvių intelektualai tiesiog nesugeba arba nedrįsta mąstyti ekonomiška. Gal net šlykštisi garsiai kelti paprastą ir labai realų klausimą: kas jiems moka. Atsakymas į šį klausimą liūdno kas, tačiau labai aiškus: bet kokioms visuomenės viršūnėms moka arba valdžia, arba minia. Deja, alternatyva iš tikrųjų primityvi. Net ir pati doriausia šviesuomenė arba priversta skaitytis su minia, arba turi tarnauti kitokiam – politiniam elitui.

Tam tikra šviesuomenės (arba bendrojo elito) dalis slapčia arba visiškai atvirai tarnauja valdžiai. Kartais – kitokiai vyraujančiai visuomenėje galiai. Kad ir kokia šlykšti jėga įsigalėtų šalyje, visad atsirastų paslaugų filosofų, istorikų ar ekonomistų, kurie bemat įrodys, jog kaip tik tokia valdžia yra būtina ir pati geriausia. Tačiau tokių mokslo profesionalų jokių būdu negalime vadinti intelektualais.

Čia tenka bent mažumėlę pasitarti dėl terminų. Tuos termi-

¹ Canetti, Elias. *Masse und Macht*. – Hamburg: Classen Verlag, 1960. Šis Nobelio premijos laureato *opus magnum* – tai išsami minios studija. Tiesa, jau pavadinimas sako, jog knygoje rašoma pirmiausia apie minią ir valdžią. Bet ir minią *per se* Canetti išnagrinėjo su neregėta precizika ir pedantiškumu. Esama gero vertimo į anglų kalbą: Canetti, Elias. *Crowds and Power*. – New York: Seabury Press, 1978.

nus mūsų intelektualūs kalbėtojai dar tik kuria, todėl pasitaiko ir painiavos. Antra vertus, naujausiuose rimtesniuose rašiniuose ir net žodinėse diskusijose dėl terminų jau veik nebesiginčijama.²

Mes laikysimės įsikibę „intelektualo“ termino, suprasdami jį taip, kaip šis žodis gana sutartinai suprantamas XX amžiaus antrojoje pusėje. Tiktai pagal šio rašinio temą labiau pabrėšime vieną intelektualo savybę. Intelektualas – tai tarpininkas, mediatorius tarp įvairių mokslo sričių profesionalų ir minios. Tam tikras specifškos mokslo kalbos vertėjas į „žmonių kalbą“. Tokia samprata pripažįstama ir Europoje, ir JAV.³

Tad nesunku suprasti, kad toksai tarpininkas – žmogus, vadinamas intelektualu, negali tiesiogiai priklausyti nuo valstybinės ar kitokios galios struktūrų. Taip pat negali priklausyti pačioms galios struktūroms. Joms priklausantis ar nuo jų visiškai priklausantis žmogus gali būti patikimo bendrojo elito narys, tačiau tokio niekaip neįmanoma vadinti intelektualu. Toks žmogus nebevertėjauja mokslo profesionalų pokalbyje su minia. Jis tebėra mediatorius, tačiau visiškai kitokio pobūdžio – aiškina miniai nebe mokslines idėjas, o tik politinio elito apgaules.

² *Kultūros barai*. – 1996, Nr. 8/9, p. 2–10. Šioje plačioje diskusijoje nebesiginčijama dėl terminų „šviesuomenė“, „elitas“ ar „intelektualas“. Taigi bendrasis žodynas jau daugmaž sudarytas. Apie intelektualus ir jų elitą dar žr. L. Donskio rašinį: *Metmenys*. – 1996, Nr. 70, p. 80–114. L. Donskis čia apibūdina svarbesnius intelektualo skiriamuosius bruožus. Bet ir vėl pamirštama minia, iš kurios intelektualas ir nori išsiskirti.

³ Čia būtų galima pateikti naujausių nuorodų seriją, tačiau sąmoningai norėtume grįžti prie pirmųjų pokario formuluočių: Hayek, Friedrich A. *The Intellectuals and Socialism // The University of Chicago Law Review*. – 1949, t. 16, Nr. 3, pavasaris. Šį pirminį šaltinį būtų sunkoka rasti, tačiau F. Hayeko esė yra perspausdinta daugybėje rinkinių, daugyk išleista atskira brošiūra. F. Hayeko polemisinis patosas bei išvados atitinka tuometinę JAV intelektinę situaciją, tad didelės pagarbos intelektualams F. Hayekas nejaučia. Tačiau moderni intelektualo samprata, intelektualo skirtumai nuo mokslo profesionalo, tų skirtingų socialinių personažų užduotys čia apibūdintos išsamiai.

Kad intelektualo visuomeninė paskirtis visiškai kitokia, dėl to nūdienėje Lietuvoje lyg ir nesiginčijama. Tačiau tokiu atveju lieka vienintelis intelektualaus kalbėjimo apmokėtojas – kanetiškoji minia. Minia kaip keistas individų, nugalėjusių svetimo kūno prisilietimo baime ir įsiliejusių į bendrą psichinį ritmą, darinys. Kituose kontekstuose tokia minia dar vadinama publika ar elektoratu. Bet kuris šių terminų nekeičia esmės: intelektualusis kalbėjimas turi visuomeninę prasmę tik tada, kai realiai daro įtaką minios elgsenai. Antraip toksai kalbėjimas virsta tuščiu ritualu be jokios praktinės vertės. O kaip tik praktinė intelektualiojo diskurso vertė ir yra tasai dalykas, už kurį minia gali sumokėti. Jei ne pinigais ar kitomis išmainomomis (*changeable*) vertybėmis, tai nemainomomis (*unchangeable*) vertybėmis: įsiklausymu, imlumu ar bent pagarba. Net neteikdama intelektualui materialaus pelno, minia gali suteikti jam psichinį pelną.⁴

Savo ruožtu intelektualas privalo tą minią apšviesti, pamokyti (bet ne pamokslauti), o jeigu ji laisva valia paklustų – net vesti ją į bendrą tikslą. Štai dėl to bendro tikslo ir kyla didieji sunkumai. Galima liūdnoti teigti, kad bendrasis tikslas, arba lietuviškas projektas, šitoje šalyje veikiausiai neegzistuoja. Sumaištis karaliauja, išstūmusi Dzeusą, – taip ar maždaug taip rašė dar Aristofanas. Tačiau Dzeusas, kaip ir kitokie dievai, iškart verčia kalbėti apie bendrą žmogaus prigimtį ir moralės kilmę. O šioje pirmojoje rašinio dalyje bandysime apsiriboti protu ir intelektu. Paklausime, kokie šiandien esame, sąmoningai vengdami moralės kriterijų – jeigu jų apskritai įmanoma išvengti.

⁴ Užsiminę apie psichinį pelną niekaip neapsieisime be laisvosios rinkos šviesulių: Rothbard, Murray N. *Man, Economy, and State*. – Princeton: D. van Nostrand Company, 1962, p. 183, 187, 190. Šiame tūkstančio puslapių veikale psichinis pelnas įrašytas į labai darnią bendrąją žmogaus veiklos teoriją. Apie žmogaus veiklos teoriją pirmiausia žr.: von Mises, Ludwig. *Human Action* – bet kurį iš daugybės leidimų.

Visų sunkiausia ir kebliausia yra tyrinėti, kokie esame paslaptingieji „mes“, tvirtai išpažįstant individualizmo religiją. Gerai žinant, kad realią prasmę turi tik individas su savo polinkiais, pomėgiais ir mąstymu. Turi prasmę, kol sava valia įsilieja į minią arba žmonių masę. Štai tuomet ir atsiranda keistasis „mes“: mes, nepriklausomos šalies statusą atgavusios Lietuvos gyventojai; mes, posttotalitarinės visuomenės žmonės; mes, antrojo tūkstantmečio pabaigos žmonija.

Michelis Foucault viename interviu net teigė, kad klausimas, kokie šiandien esame, yra pagrindinis filosofijos klausimas.⁵ Todėl šiuolaikinė filosofija esanti perdėm politiška ir perdėm istoriška. Bent jau nūdienei Lietuvai, atsidūrusiai pačiame politinės istorijos kūryje, toks apibūdinimas yra tikrai aktualus. „Mes“, kaip posttotalitarinės visuomenės minia, esame daugysk realesni negu „mes“, kaip pagoniškos baltų kultūros palikuonys. Neiškiriančiant nė intelektualinio elito.

Posttotalitarinė minia visą laiką ieško ekspertų ir vadovų, kurie galėtų išvesti ją iš visuotinės pelkės. Tai visų pokomunistinių šalių minios bruožas. Tačiau čia esama ir lietuviškos specifikos. Lietuviška posttotalitarinė minia tikrai trokšta vadovo, svajoja apie jį, tačiau nei tokio vadovo, nei ekspertų neieško! Negana to – net jeigu tokie ekspertai apsieiškia, lietuviška minia jų nesiklauso. Nepagarba protui galėtų būti įvardijama kaip skiriamasis lietuviškos posttotalitarinės minios bruožas.

Šių eilučių autorius prieš keletą metų „Metmenyse“ neatšargiai pareiškė viltį, kad laisvieji Lietuvos intelektualai bent jau pradės bendrosios kultūros sinchronizavimo su pasauliu etapą.

⁵ Lietuvių intelektualams būtų pravartu pasimokyti iš prancūzų mąstytojų intelektualinio įžulimo. Šie su žaviu lengvumu išradinėja kaskart vis naujus pagrindinius filosofijos klausimus. Ketvirčiu amžiaus anksčiau už Foucault atradimą Albert'as Camus pagrindiniu filosofijos klausimu buvo paskelbęs savižudybės klausimą.

Tokia viltis tiesiog katastrofiškai nepasiteisino. Laisvasis lietuvių intelektualas gali su kuo tinkamas synchronizuoti tik patsai save. Paveikti ir esmingai padaryti įtaką savo šalies miniai jam nelemta. Deja, nūdienėje situacijoje protas visiškai neturi paklausos.

Be abejo, čia ir glūdi vienas laisvosios rinkos paradoksų. Šiuo atveju – laisvų idėjų rinkos paradoksas. Pagal visus rinkos dėsnius, minia geriausiai priima ir dosniausiai atlygina tokias idėjas, kurios įtinka daugumai. Ne tik nūdienės Lietuvos, bet ir visos pasaulio istorijos pamokos rodo, kad vertingiausios idėjos beveik visada turėjo įveikti smarkų daugumos pasipriešinimą. Šitai ir siūlytume vadinti idėjų rinkos paradoksu. Protingos idėjos, o ir pats protas iš minios nesulaukia paklausos. O miniai patinkančios, taigi ir paklausios idėjos dažniausiai yra nevertingos. Šis paradoksas daro intelektualo padėtį esmingai dvilypę. Tenka arba įpiršinėti miniai vertingas idėjas apgaule, arba apsimesti, jog minia išvis neegzistuoja ir įtakos tau nedaro („aš laikraščių neskaitau“ kaip didybiško išskirtinumo pareiškimas⁶).

Tačiau minia labai realiai egzistuoja ir daugeliu atžvilgių nulemia šalies raidą. Minia gali tūnoti nūdienėje pelkės būsenoje, bet gali ir judėti kuria nors kryptimi. Dažniausiai tai yra kryptis tikro ar tariamo tikslo link. To tikslo suradimas arba pasirinkimas privalėtų esmingai priklausyti būtent nuo intelektualų luomo. Minia, judėdama savojo tikslo link, kartu dar ir keičia savo formą. Siekdama tikslo iš anksto pasirenka tam tikrą minios idealą, kuriuo tikslingai siekia pavirsti. Tas idealas gali būti istoriškai egzistavusi, dabar esanti ar tik menama, teoriškai numatoma žmonių ben-

⁶ Laki frazė apie laikraščių neskaitymą išskriejo į pasaulį vienoje konferencijoje. Toje konferencijoje akademinė šviesuomenė energingai piktinosi kasdienės spaudos turiniu. Labai ryškus socialinio pavydo pavyzdys: akademinis elitas niūriai suvokė, kad minios akyse neturi jokio autoriteto. Užuoat bandęs apšviesti apytamšę minią, pagiežingai užsipuolė žurnalistus, kuriuos minia kur kas labiau vertina.

drija. Tikslingai judanti minia kaip tik ir stengiasi pavirsti tokia idealia minia. Nurodyti ar įteigti miniai tą idealą lyg ir privaletų intelektualinis elitas. Šia prasme intelektualus dar galėtume vadinti minios judintojais ar minios užkerėtojais.

Pastarasis žodis lyg ir stumia mus iracionalių erdvių link. Visai nereikia jų bijoti. Čia, kaip ir mokslo metodologijos srityje, galioja garsioji Paulio Feyerabendo taisyklė „anything goes“ – tinka visi metodai.⁷ Ligi šiol apie intelektualą kalbėjome kaip apie racionalių mokslo idėjų transliuotoją. Tačiau esant mediatoriumi tarp idėjų pasaulio ir minios iš tiesų „anything goes“: intelektualas gali remtis mistiniais ar ezoteriniais mokymais – kad ir kabala ar sufizmu, jei tik tai padės perkūnyti minią, nukreipti ją pageidautino tikslo link. Kalbėdami apie lietuvišką intelektualinį elitą, tą pageidautiną tikslą tik patogumo dėlei čia pavadiname lietuvišku projektu.⁸

Taigi jau galima logiškai surikiuoti poveikio miniai raidą. Jau aptarėme, kad pirmasis etapas – išsiaiškinimas, kokie „mes“ šiandien esame. Antrasis etapas – tikslo suradimas ir jo įteigimas miniai. Tik tada galimas projektas – nuoseklus aptarimas, ko galime pasiekti, būdami tokie, kokie šandien esame, ir siekdami tikslo, kurį pasirinkome. Tik tada galima pasirinkti minios idealą, kuriuo minia stengiasi tapti.

Formuluodami siekiamybę kaip tik šitaip, turime aiškiai pa-

⁷ Feyerabend, Paul. *Against Method. Outline of an Anarchistic Theory of Knowledge*. – London, 1975. Mėgstantiems paskaityti apie Europos ir JAV intelektualinio elito veiklą dar siūlytume pribloškiančią autobiografiją: Feyerabend, Paul. *Killing Time*. – Chicago and London: The University of Chicago Press, 1995.

⁸ Rašant žodžius „lietuviškas projektas“, reikia iškart aiškiai atsiriboti nuo bet kokių mesianistinių ar nacionalistinių paikysčių. Taip sakydami tenorime pabrėžti, kad šnekame ne apie kokį abstraktų projektą teorėje erdvėje, o apie projektą, kuriamą čia ir dabar. Tačiau savo intelektiniu turiniu ir logika jis kažin ar labai jau skirtingas nuo „čekiško projekto“ ar „estiško projekto“.

sakyti, kad lietuviškas projektas šiuo požiūriu kol kas yra neįmanomas. Jis negali atsirasti net kaip vien teorinis darinys dėl keleto priežasčių. Pirmoji priežastis jau aiškiai įvardyta: tai visiška minios nepagarba protui. Kitaip tariant, minia nepripažįsta intelektualinio elito kaip tikrai patikimo elito, kurį apsimokėtų samdytis metafizinio vedliu. Minia atsisako mokėti už intelektualinio elito pastangas ir paslaugas. Minios piniginių galimybių reiškęjai – naujaturčių finansinis elitas – dar gali mecenuoti kultūros renginį ar net meno projektą. Tačiau tasai elitas niekad nėra palaikęs intelektualinio elito veiklos. Šviesuomenė priversta maitintis valstybinių dotacijų nuotrupomis arba užsienio fondų labdara. Valstybinių išmokų vaikymasis tėra graudus elgetavimas, o užsienio fondai visad siekia savų tikslų. Tie tikslai esti labai įvairūs. Tačiau jie visada daugysk siauresni už tai, ką čia pavadiname lietuvišku projektu.

Šio niekaip negimstančio projekto bėdos yra tikrai fundamentalios. Minia atsisako pripažinti intelektualinį elitą kaip patikimą elitą, todėl tokio projekto jam neužsako. Minia nesuvokia savo neišmanymo masto, taigi nė nenujaučia grėsmingo pavojaus, kurį kelia ateities projekto nebuvimas. Tatai gresia istorinės ateities nebuvimu. Išlaikytinio sindromas, „man turi duoti“ kultūra, sumaišyta su nepagarba protui ir nepasitikėjimu bet kokia teorija – tai labai édrus chemikalas, galintis sugraužti ir paversti rūdimis bet kokį ateities projektą.

Yra ir kita priežastis, esmingai pakertanti tokio projekto radimosi galimybes. Tai pavojinga šviesuomenės nekompetencija, kartais dar vadintina diletantizmu, nors tiedu žodžiai šiame kontekste nėra adekvatūs. Šviesuomenės tamsybiškumas bei diletantizmas jau yra neseniai aptarti šio žurnalo puslapiuose.⁹ Tačiau

⁹ Dar sykį pakartosime: *Kultūros barai*. – 1996, Nr. 8/9, p. 2–10. Verti dėmesio šios diskusijos įžangoje nurodomi šaltiniai.

viena nekompetencijos atmaina su diletantizmu neturi nieko bendra. Jei kokios nors mokslo srities profesionalas, akademinio elito narys atsisako suvokti minios poreikius bei mentalitetą – turime vadinti šitai nekompetencija. Savo profesinės srities išmanymas, net aukštas intelektas negelbsti, jei žmogus neturi nuovokos apie tai, kas rūpi miniai, apie ką minia šneka ir dėl ko jaudinasi („aš laikraščių neskaitau“!). Toks žmogus yra nekompetentingas minią mokyti, su ja šnekėtis, taigi ir rengti lietuvišką projektą, nors diletantu jo tikrai nepavadinsi.

Taigi pretenduojančio tapti intelektualu žmogaus nekompetencija esti daugialypė. Pirmiausioji, kažkodėl dažnai pamirštama nekompetencijos priežastis – per menkas intelektas. Tyrinėjant intelektualinio elito problemas, neretai taip įsijaučiama, kad pamirštama intelektualo *raison d'être* – pakankamai aukštas intelekto koeficientas. Todėl į intelektualus atkakliai braunasi sąžiningi apsiskaitėliai, kurių galvoje yra aibės informacijos, tačiau nėra mechanizmo, gebančio tą informaciją protingai surūšiuoti ir panaudoti. Tai pirmoji, sakytume, bazinė nekompetencijos atmaina.

Antroji nekompetencijos priežastis – diletantizmas grynuoju pavidalu, gana išsamiai aptartas jau anksčiau (dar sykį siūlome dirstelėti į devintąją nuorodą).

Trečioji, ganėtinai savita nekompetencijos priežastis – jau minėtoji nekompetencija dėl socialinio pasipūtimo. Dėl to, kad minia arba žmonių masė laikoma lyg ir žemesne paderme, pamirštant, kad toji minia yra ne tik lygiavertis, bet net svarbiausias bet kokių projektų vykdytojas. Kaip jau sutarėme, intelektualas yra savanoris mediatorius tarp mokslo bei bendrųjų idėjų pasaulio ir minios. Taigi intelektualas tampa bene svarbiausia informacijos metabolizmo visuomenėje grandimi. Jeigu intelektualai nevykdo savųjų mediatoriaus funkcijų, informacijos apykaita visuomenėje esmingai sutrinka. Informacijos metabolizmo sutrikimai indivi-

dui gresia šizofrenija.¹⁰ Mat tokiu atveju sutrinka informacijos apykaita tarp individo vidaus ir išorės pasaulio. Vaizdžiai šnekant, vidinis pasaulis susipainioja su išoriniu, o informacijos srautai tarp vidaus ir išorės gali visai nutrūkti, kaip tai nutinka katatonikams arba autistams. Tačiau panašios bėdos gali ištikti ir visuomenes. Jeigu sutrinka abipusiai informacijos srautai tarp minios ir jos pasirinktų elitų – visuomenei gresia šizofrenija.

Dažniausias informacijos metabolizmo sutrikimas – signalų iš minios į idėjų pasaulį slopinimas. Lietuvos intelektualai dar vargais negalais įstengia transliuoti miniai idėjų pasaulio naujienas. Tačiau visai nesirūpina grįžtamuju ryšiu. Lietuviškas idėjų pasaulis vargiai bėra informuojamas apie lietuviškos minios kunkuliavimo temperatūrą ar to kunkuliavimo ypatumus. Akademiniis mokslo elitas netenka grįžtamojo informacinio ryšio ir pradeda šnekėti į tuštumą. Jeigu, užuot kantriai vertėjavę, tokia pat minios poreikių niekinimo liga suserga intelektualai – visuomenės šizofrenija garantuota.

Informacijos apykaitos tarp viršūnių ir masės pertrūkis yra ir pavojingas, ir labai nenaudingas. Viršūnės eikvoja aibes intelektualinės energijos tam, ką minia suvokia kaip beprasmį svaičiojimą. Šizofreniškoje visuomenėje intelektualinio elito vietą minios sąmonėje užima kitoks elitas, kad ir tiesioginiai informacijos teikėjai. Mat šie yra geriausiai apie viską informuoti, be to, sako ir rašo tiesą – šis produktas posttotalitarinėje visuomenėje vis dar laikomas delikatesu. Informacijos ir tiesos sakymo aiškumas lengvai nugali miglotus ir neaiškius intelektualų murmėjimus. Tačiau socialiniu požiūriu tokia padėtis yra labai pavojinga: totalus informacijos per-

¹⁰ Kępinski, Antoni. *Schizofrenia*. – Warszawa: PZWL, 1974. Šis lenkų psichiatras sukonstravo tikrai originalią informacinio metabolizmo teoriją, ja grindė visų psichikos ligų kilmę – nuo neurozių ar melancholijos ligi ūmios psichozės. Labai grakštus ir įtikinamas argumentavimo būdas. Perkėlus tokią logiką į socialinės psichologijos sritį, veikiausiai pavyktų sukonstruoti labai įspūdingą visuomeninės sąmonės ligų teoriją.

teklius ir visiškas proto stygius. Nepermąstyta, nekonceptualizuota informacija, kaip žinoma, neturi kuriamosios galios. Informacijos lavina varo iš proto, tačiau nėra nei laiko, nei sugebėjimų visa tai sutvarkyti ir paversti idėjomis bei koncepcijomis. Tai jau intelektualų luomo duona, o šiuo luomu, kaip jau nustatėme, minia kuo mažiausiai pasitiki. Tad minios sąmonė šizofreniškai subyra į daugybę pavienių gabalėlių be jokios bendros šerdies.

Dėl tokios šizofrenijos visuomenės mastu kalta anaip tol ne minia, o pirmiausia intelektualai – kaip tik jie ligi galo nevykdo mediatoriaus priedermių. Todėl niekaip neužgimsta ir minėtasis lietuviškas projektas.

Reziumuojant nieko pernelyg subtilaus pridurti nepavyks. Kaip ir žadėjo rašinio pavadinimas, bandėme apibūdinti intelektualų vargą dėl proto bandant paveikti neprotingą minią. Parodėme, kad bene svarbiausios intelektualų funkcijos visuomenėje – būti mediatoriais tarp idėjų pasaulio ir minios, taip pat minios judintojais ar net užkerėtojais, ir tada kreipti tą minią sutarto tikslo link. Padarėme prielaidą, kad tokiems mediatoriams nevykdamt visų savo priedermių visuomenėje sutrinka informacijos metabolizmas, visuomenė tampa šizofreniška.

Būtina dar bent trumpai aptarti, kokią tikslą renkasi lietuviška minia, kur ji nori nueiti ir į ką tapti panaši, kuo pavirsti. Šių klausimų aptarimas neišvengiamai atves mus į moralės sferas.

2. Amoralinė minia ir vargas dėl dorybių

Pirmoji šio rašinio dalis aiškiai parodė, kad autorių labiausiai domina žmogaus veikla. Taigi iš intelektualų problemų buvo išskirta *vita activa*, elito santykis su minia, įtakos miniai galimybės. Nustatėme, kad svarbu rasti ir nurodyti miniai tikslą, tad sykiu ir judėjimo kryptį bei minios ar žmonių bendrijos idealą,

kuriuo konkreiti nūdienė minia norėtų pavirsti. Ši galimo ir pa-geidautino pokyčio schema buvo grynai patogumo dėlei pava-dinta lietuvišku projektu ir čia pat suabejota dėl tokio projekto galimumo.

Antrojoje rašinio dalyje pareikšime dar daugiau abejonių dėl istorinės ateities projektavimo galimybių. Šįsyk tos abejonės bus moralinio turinio. Tikriau sakant, tai abejonės, ar apskritai galima pavilioti minią kuria nors kryptim, jeigu toje minioje negalioja bendrieji moralės dėsniai. Neseniai KB puslapiuose viešėjęs ame-rikietis Richardas Rorty vadina šitai moraliniu tapatumu:

Atsakymai į klausimą „koks“ yra bandymai sukurti ar per-kurti moralinį tapatumą.¹¹

Moralinis tapatumas arba tiesiog daugumos pripažįstama vientisa moralės sistema – tai dar vienas didysis lietuvių intelek-tualų vargas. Nūdienis posttotalitarinės šalies intelektualas ateina į erdvę, iš kurios visiškai išvalyta bendrosios moralės samprata. Taip pat bendrosios kultūros samprata. Posttotalitarinės šalies intelektualas yra priverstas veikti chaotiškoje erdvėje, be jokios intelektualinės tradicijos ir taisyklių.

Gyvename visuomenės lūžio laikotarpiu, todėl ir intelekтуа-lų padėtis yra specifiška. Norėdami istoriškai įsitvirtinti būtent kaip intelektualai, jie yra priversti iš naujo sukurti ir moralinį, ir kultūrinį minios tapatumą. Sukurti teoriją ar taisyklių rinkinį in-tektualui nebūtų sunku – tokia kūryba yra jo duona, o kartu ir pomėgis. Varganoji lietuviškojo intelektualo našta šiandien visai kitokia: reikia įtikinti minią, kad vienokios ar kitokios moralinės taisyklės yra būtinos, o netikšas varu priversti jų laikytis. Prie-

¹¹ *Kultūros barai*. – 1996, Nr. 5, p. 7. Pats Richardas Rorty – ryškus nūdienio intelektualo pavyzdys. Nors nuolatos veliasi į filosofines diskusijas ir JAV, ir net tarptautiniu mastu – iš esmės yra anoks filosofas, o tik grynas intelektualas. Labai gerai sugeba bendrauti su minia. JAV vienu metu buvo tiesiog televizijos žvaigždė, be jo neišsiversdavo joks protingesnis *talk-show*.

vartos aktai nėra intelektualų veiklos dalis. O šit bent minimalaus minios moralinio tapatumo siekimas tikrai yra neišvengiama lietuvio intelektualo našta.

Visuomeninio lūžio laikotarpiu neretai nutrūksta moralinė ir kultūrinė tradicija. Kaip žinoma, trumpalaikiai įsitikinimai nėra susiję su praeitim ir tėra nūdienio racionalaus sprendimo padarinys. Kad tie įsitikinimai taptų tradicija, reikia, kad jie išsilaikytų bent keliose žmonių kartose esmingai nekisdami. Tik tuomet įsitikinimai tampa tradicija, o dauguma žmonių ją priima, jau nereikalaudami jokio racionalaus pagrindimo. Tokia tradicijos logika galioja ir naujausiais laikais, rinkos situacijoje.¹² Deja, tradicijos atžvilgiu šiandien atsidūrėme veik tuščioje erdvėje. Tam tikru požiūriu tai yra bendras posttotalitarinių visuomenių bruožas. Tuščios erdvės tvyro taip pat ir moralės normų bei teisingumo sąvokų platuose. Sekdami J. Rawlsu, galėtume sakyti, kad esame patekę kone į pirminės visuomenės sutarties sudarymo situaciją.¹³ Minėtoje nesveikoje tuštumoje amoraliai minia privalo geruotu sutarti, koks gyvenimo būdas bus laikomas teisingu ir moraliu. Tokia yra išeities pozicija. Rawlsas savojoje išeities pozicijos teorijoje gelbėjosi gana miglota „nežinojimo šydo“ (*veil of ignorance*) sąvoka. Tuo lyg ir teigė, kad į pirminės sutarties sudarymo vietą ir laiką žmonės ateina be jokios istorinės praeities naštos, taigi be savo interesų suvokimo, be moralės ar teisingumo normų įvardijimo. Dėl tokios pernelyg jau nerealaus išeities pozicijos Rawlsą la-

¹² Acton, H. B. *The Morals of Markets and Related Essays*. – Indianapolis: Liberty Fund, 1993, p. 160. Visa bėda čia ta, kad tradicijos neįmanoma nei sukurti, nei primesti. Ji atsiranda pati – deja, laukti tenka labai jau ilgai. (Prašom netyčia nesusipainioti šios knygos autoriaus su garsiuoju lordu Actonu. H. B. Actonas 1945–1974 metais buvo filosofijos profesorius Oksforde, Edinburge ir Čikagoje, o karo metais – net Didžiosios Britanijos ministras.)

¹³ Rawls, J. A. *Theory of Justice*. – Oxford: Oxford University Press, 1972, p. 21.

biausiai ir kritikavo įdomiausi oponentai¹⁴. Nesunku suprasti, jog nūdienės Lietuvos minios tikrai nedengia vientisas nežinojimo šydas – kai kurios visuomenės grupės net pernelyg gerai suvokia savo interesus. Egzistuoja ir labai griežtai suformuluota institucinė moralė, formaliai skelbiama Katalikų bažnyčios. Kitaip tariant, lietuviška minia yra tiesiog amorali, o ne iki-morali, kaip kad labiausiai derėtų pirminės visuomenės sutarties situacijai. Tačiau tokią, kad ir neišreikštą, sutartį sudaryti būtina, bet pirmiausia ją reikia suformuluoti, o šitai turėtų padaryti intelektualai.

Štai čia ir paaiškėja, kad išties padėtis tokiai sutarčiai sudaryti, ko gero, yra beviltiška. Toks socialinis sutarimas dėl moralės normų bei teisingumo sąvokų turėtų būti esminė bendrojo lietuviško projekto dalis, taigi ore pakimba ir patsai ateities projektas.

Didžioji bėda čia ta, kad būtiną pirminei sutarčiai tam tikro nežinojimo šydą gana smarkiai sudrasko kai kurie paveldėti iš naujausios istorijos totalitarinės visuomenės bruožai. Jų paminėsime tik keletą, tačiau pačių ryškiausių. Šie bruožai reiškiasi ir moralės, ir teisingumo, ir kultūros sąvokų srityse.

Lietuviškos minios žmogus, kaip ir totalitariniais laikais, tebėra įsitikinęs, jog individui visuomeniniame gyvenime meluoti yra būtina ir natūralu. Socialinė individo šizofrenija, be kita ko, reiškiasi dar ir tuo, kad meluoti, tarkime, sociologinių apklausų agentams žmogui atrodo natūralu, o sakyti jiems teisybę – beveik nepadoru.

Dar blogiau, kad visuomenės realioje moralėje pateisinama ir vagystės iš bet kokių viešųjų fondų neišvengiamybė. Tatai vertina-

¹⁴ Nozick, R. *Anarchy, State, and Utopia*. – Oxford and New York: Basil Blackwell, 1974, p. 204. Ši knyga kartu su Rawlso opusu (žr. 3 nuorodą) yra skelbiamos didžiuoju visuomenės sutarties teorijos atgimimu moderniuoju pavidalu. Per pastaruosius du dešimtmečius šių knygų citavimo indeksai buvo tiesiog nepadoriai aukšti, ypač Rawlso teisingumo teorijos – labai jau daug kas stengėsi ją pakritikuoti ir patobulinti. Galiausiai ją patobulino pats Rawlsas: Rawls, J. *Political Liberalism*. – New York: Columbia University Press, 1995.

ma kaip norma, savaime suprantamas dalykas. Kaip ir korupcinė piramidė bet kokioje valstybės reguliuojamoje struktūroje. Tokia iš totalitarinės sistemos atėjusi „ekonominė“ sistema taip pat laikoma natūralia ir visai moralia: eilinis moka feldfebeliui, šis – leitenantui, šitaip pasiekiant ir pačius generolus. Karinius laipsnius čia minime labai sąmoningai: tokia korupcinė hierarchija atsirado iš Rusijos imperijos bei Prūsijos rangų sistemos, kurioje kiekvieną biurokratinės sistemos laiptelį griežtai atitiko karinis laipsnis.

Ši tradicija tūno baudžiaviniuose lietuviškos minios genuose. Iš Bismarcko laikų Prūsijos atėjo ir socialinių pašalpų valstybės samprata bei „man turi duoti“ kultūra – didžioji nūdienės bendrosios kultūros tragedija. Griežtą tokios kultūros filosofiją bei uždaros valstybės teoriją vokiškai pedantiškai išdėstė dar Fichte¹⁵. Visa lietuviškos minios sąmonė, visa bendroji kultūra yra persunktos kaip tik tokios tradicijos. Nūdienis intelektualas susiduria su vyraujančiu uždaros prūsijos valstybės mentalitetu, neretai nė nesuvokdamas, kokį mąstymo būdą privalo įveikti, kad klimpstanti pelkėje minia bent kur nors pajudėtų.

Kitas baisus slibinas, kurį intelektualai turi nukauti – jau minėtoji „man turi duoti“ kultūra. Daugelio žmonių įsitikinimas, kad bendruomenė privalo kiekvienam tinginiui užtikrinti pakenčiamą gyvenimą, net jeigu tasai tinginys nieko neveikia ir nesirengia veikti. Ši kultūrinė tradicija kol kas atrodo visai neįveikiama, nes minia sąmoningai sutinka gyventi skurdžiai, kad tik būtų nubaustas kiekvienas, drįsęs atmesti tą kultūrinę tradiciją. „Man turi duoti“ kultūros atsparumas yra pagrįstas kaip tik tokia šios kultūros savigny.

Taigi tokia šiandien yra Lietuvos intelektualų padėtis. Išėjies pozicija naujam moraliniam bei kultūriniam minios susitarimui yra smarkiai sudarkyta anaipol nenutrūkusių totalitarinio men-

¹⁵ Turime galvoje: Fichte, J. G. *Geschlossen Handelsstaat*. – Berlin, 1800. VU bibliotekoje esama vertimų į rusų kalbą.

taliteto tradicijų. Net vadinamosios „pirminės vertybės“ į tokią išėities poziciją įsikomponuotų be galo sunkiai. Atrodytų, kad gyvybė ar sveikata tikrai yra neginčijamos pirminės vertybės, kurių įtraukimas į pirminę sutartį savaime suprantamas. Tačiau šiandien jokių neginčijamų pirminių vertybių visai nebeliko. Tegalime pridurti, kad jokie „savaime suprantami“ dalykai pasaulyje apskritai neegzistuoja. Tarkime, nūdienėje Lietuvoje nei sveikata, nei gyvybė nebegali būti pirminės vertybės – ką jau kalbėti apie tradicinės religinės moralės dėsnius.

Tad belieka patikėti tais filosofais, kurie teigia, kad pirminių vertybių aibė gali būti ir tuščia aibė. Kitaip tariant, kad visa „žmogaus prigimtis“ tėra vien istorinių bei kultūrinių aplinkybių samplaika.¹⁶ Tik pasikliaudami tokiu požiūriu, dar galime viltis, jog amoraliai miniai ilgainiui vis dėlto galima įteigti tam tikrą moralės sistemą. Į lietuvišką projektą neišvengiamai turi įeiti lietuviška moralinė sutartis bei teisingumo samprata.

Bandant įteigti miniai šių dalykų neišvengiamybę, intelektualo iškart tyko du labai aiškūs pavojai arba klystkeliai. Sąlygiškai juos galima pavadinti dviem kultūros tipais: valstybės absoliutinimo, „statizmo“ kultūra ir intelektualinio moralizavimo kultūra.¹⁷

Valstybės absoliutinimo, arba statizmo, kultūra tiesiogiai siejasi su lietuviškos minios mėgstama „man turi duoti“ kultūra. Statizmas – tai dvigubo moralės standarto sklindinas mokymas, teigiantis, kad politinė valdžia bei politinis elitas yra drėbti iš visai kitokio molio ir gyvuoja visiškai kitokioje erdvėje nei paprasti mirtingieji.

¹⁶ Gray, J. *Liberalisms*. – London and New York: Routledge, 1989, p. 35.

¹⁷ Friedman, J. *The New Consensus // Critical Review*. – 1990, t. 4,

Nr. 4, ruduo, p. 683. Ši išsami dviejų dalių studija nagrinėja postliberalinio ar net postlibertarinio visuomenės sutarimo galimybes ir yra taikoma demokratinėms socialinės rūpybos valstybėms, pirmiausia JAV. Daugiausia remiasi šių šalių realijomis ir specifika, tad nėra tiesiogiai pritaikoma Lietuvai. Tačiau kai kurie teiginiai apie statizmo ar moralizmo kultūras yra ganėtinai universalūs.

Kad ir kaip graudu būtų šitai pripažinti, tam tikra dalis Lietuvos intelektualų tiesiogiai ar bent to neišreikšdami pritaria tokiam dvigubo standarto mokymui. Statizmo ideologija iškart paskelbia, kad tik politinė valdžia gali bent kiek pataisyti tai, ką neišvengiamai sugadina ir sudarko pilietinė visuomenė. Taigi statizmo kultūra reikalauja kuo daugiau politinės valdžios ir kuo mažiau pilietinės visuomenės. Vertinant grynai moraliniu aspektu, statizmo kultūra teigia, jog dar Hegelio apibūdinta universalioji biurokratų klasė privalo būti doroviškai aukštesnė už amoralią minią. Kad tobulai išmoksinti ir išauklėti politinės valdžios nariai gali vesti nieko nesuvokiančią minią net ir tokia kryptim, kuria pati minia niekada nepasuktų. Savaime suprantama, turima galvoje, kad politinio elito nurodyta kryptis yra visuomet geresnė ir teisingesnė negu pačios minios pasirinkta. Taip pat savaime suprantama, kad viliodamas nesusivokiančią minią politinis elitas turi papirkinėti lengviausiai paperkamą minios dalį, taigi nuosekliai skatinti ir palaikyti „man turi duoti“ kultūrą. Šioje sistemoje, kurią vadintume pavojingu klystkeliu, intelektualui telieka siekti, kad politinį elitą iš tikrųjų sudarytų vien antžmogiško moralumo bei intelekto personos, o per klaidą į tą elitą pakliuvę nedorėliai ar kvailiai būtų bemat iš jo išmesti. Šio klystkelių blogumas ne tik tas, kad išsigelbėjimo ieškoma politinio elito tyrume. Klaidingas yra pats manymas, kad bendruomenei teisiškai ir moraliai sutvarkyti pakanka elitų geranoriškumo. Kad tereikia pagal niekam nežinomus atrankos kriterijus į socialinius elitus atrinkti kaip tik „tuos“ žmones – ir ateities projektas bemat ir savaime atsiras, ir iškart bus įgyvendintas.

Dar kitu – intelektualinio moralizavimo – klystkeliu nuveda ir tariamasis geranoriškumas. Intelektualinio moralizavimo kultūra nesiremia akla meile politinio elito idėjai ir to elito moralinio išvalymo tikslu. Moralizavimo kultūra yra grindžiama visai logišku ateities projekto tikslu. Toliau mąstoma maždaug taip: norint pakreipti amoralią minią derama kryptim, pirmiausia bū-

tina pakelti jos moralę, tą minią tiesiogiai apšviesti. Taigi intelektualas privalęs būti pirmiausia dorovinės sistemos skleidėjas ir diegėjas. Šio geranoriško klystkelio klaidos taip pat daugmaž aki-vaizdžios. Pirmiausia moralinę sistemą intelektualai čia priima iš anksto, visai nesudarę sutarties su minia, o paskui stengiasi apšviesti tą minią iš aukšto. Realiam gyvenime toksai švietimas beveik visada virsta bergždžiu intelektualinės energijos švaistymu. O blogiausia, kad pasukus šiuo klystkelio iškart pamirštama, jog galutinis tikslas yra bendrasis ateities projektas. Labai greit pats intelektualinis moralizavimas tampa vieninteliu ir galutiniu tikslu, o veikiau – beprasmiu savitikslu dalyku. Todėl toks moralizavimas turėtų būti paliekamas dvasininkams ar kitiems moralės ortodoksams, kurių sąmonėje dogma be išlygų nugali realybės diktuojamas taisyklės.

Lietuviška realybė šiandien siūlo bene vienintelį – laipsniško sutartinės moralės diegimo kelią¹⁸. To diegimo arba tiesiog racionalaus moralės naudingumo įrodymo ir turėtų imtis intelektualai. Palikdami pomirtinio atpildo neišvengiamybę bei Mozės įstatymus kitiems, intelektualai galėtų kuo skubiau ir kuo aiškiau išdėstyti miniai bent keletą dalykų. Tokia šiandien būtų intelektualų pareiga, nors kažin ar lietuviška minia apskritai linkusi klausyti kieno nors pamokymų. Nūdienė minia moraliai yra pernelyg neišranki, daugeliui minios narių terūpi gauti pinigų šiandienos pragyvenimui. Bet kokia įsisąmoninta moralės sistema galima tik tada, kai bendruomenė suvokia dar ir rytdienos egzistavimą.

¹⁸ Hazlitt, H. *The Foundations of Morality*. – Princeton: D. van Nostrand Company, 1964, p. 44. Sąmoningai primename šią jau senokai nebemadingą knygą – pirmiausia dėl jos kokybės ir dėstymo nuoseklumo, tačiau ne vien dėl to. Dar viena priežastis – H. Hazlittas niekad nebuvo etinių tyrinėjimų profesionalas, o irgi viso labo tik intelektualas. Tad jo knygoje nėra grakštaus teorizavimo, bet labai realiai sprendžiamas klausimas: kaip verstis visuomenei, kuriai galutinai paaiškėja, kad jokio amžinojo moralės dėsno žmonių galvose tikrai nėra.

Šiuos dalykus pirmiausia būtina formalizuoti ir įvardyti, be to-
kio įvardijimo jokia sutartinė moralės sistema neįmanoma. Čia
labai svarbu atskirti, ką žmogaus veikla duoda pačiu artimiausiu
metu (*in the short run*), o ką – tolimesnėje ateityje (*in the long
run*). Atskirti, kokie yra artimieji, tiesioginiai tavo veiksmų pada-
riniai ir kuo jie skiriasi nuo tolimųjų, galutinių tavo veiksmų pa-
darinių. Artimieji ir galutiniai tos pačios veiklos padariniai gali la-
bai smarkiai skirtis. Lietuviškos palydovių firmos kliento pirminis
pojūtis yra orgazmas – aukščiausio lygio malonumas. Galutiniai
tokio kliento veiklos padariniai – sifilis arba AIDS. Konvencinės
religinės moralės požiūriu, naudotis palydovių paslaugomis yra
amoralu, nes tai yra šlykščiai amoralu. Sutartinės moralės požiū-
riu, naudotis palydovių paslaugomis neverta, nepaisant net itin
malonių artimųjų padarinių. Neverta todėl, kad tolimieji, galuti-
niai tokių veiksmų padariniai yra itin nemalonūs.

Lietuviška minia kol kas visai nesuvokia, kad, be artimųjų pa-
darinių, dar egzistuoja ir galutiniai bet kokios žmogaus veiklos
padariniai. Kol miniai nebus išaiškintas ir įteigtas šis socialinis
faktas, apie jokią ateities projektą neįmanoma nė svajoti. Negali
būti ateities projekto visuomenėje, kuri apskritai nėra įsisąmoni-
nusi tolimesnės ateities realumo ir būtinybės ta tolimąją ateitim
iš anksto pasirūpinti. Lietuviška minia ir liks amoralė, kol suvoks,
jog neišvengiamai būtina elgtis taip, kad galų gale sulauktum di-
džiausio malonumo ir laimės tolimesnėje ateityje. Kad naudinga
atsisakyti trumpalaikio malonumo šiandien ilgalaikio malonumo
po metų dėlei. Savaiame suprantama, tokio utilitaraus kriterijaus
neįmanoma panaudoti kiekvienam izoliuotam poelgiui. Papras-
čiausiai neįmanoma numatyti konkretaus veiksmo tolimųjų, ga-
lutinių padarinių. Tačiau įmanoma numatyti tam tikros taisyklių
sistemos, tam tikrų principų tolimesnius padarinius. Kaip
tik tokius principus čia ir vadiname sutartine moralės sistema.
Siaurasis, minimalus tokios sistemos uždavinys – bent jau išveng-

ti tiesioginių kivirčų ir susidūrimo tarp individų. Svarbesnysis, to-
talus tokios sistemos uždavinys – pasiekti didžiausią įmanomą
laimę visiems, derinant individų veiksmus tiek, kiek juos apskritai
įmanoma suderinti.

Juk savaime suprantama, kad jei kiekvienas individas ieško sau
laimės kitų individų nenaudai, bet koks individualios laimės pa-
didėjimas visiems kitiems atneša vien nelaimę. Galiausiai tokioje
sistemoje nusistovėtų visiškai paradoksali padėtis: nelaimės kiek-
vienam individui atneštų bet kieno laimės padidėjimas, įskaitant
net jo paties laimės padidėjimą. Taigi taisyklės, pagal kurias lai-
mės galima ieškoti kitų sąskaita, yra save žudančios taisyklės. Tai
labai svarbi išvada, nes šitai reiškia, kad joks žmogus negali būti
laikomas išimtim. Kitaip tariant, sutartinės moralės taisyklės turi
būti universalios ir vienodai taikomos visiems be išimčių.

Nesunku suprasti, kad „man turi duoti“ kultūra iš esmės prie-
štarauja tokios visuotinės sutartinės moralės egzistavimui. „Man
turi duoti“ kultūra yra esmingai pagrįsta individualios laimės
siekimu kitų sąskaita, toks siekimas ir yra tokios kultūros esmė
ir turinys. Kaip jau minėjome anksčiau, valdžios absoliutinimo,
statizmo kultūra tokį minios amoralumą tik dar labiau paskatina.
Šiuo požiūriu politiniam elitui labiau tinka kaip tik amoralinė minia.
Mat politiniam elitui absoliučiai nerūpi joks ateities projektas, jo-
kie tolimieji veiklos padariniai. Politiniam elitui terūpi konkreti
šiandiena ir konkreti politinės valdžios teikiama nauda. Tolimes-
niaisiais padariniais bei ateities projektu derėtų rūpintis vis dėlto
intelektualams.

Taigi šių eilučių autorius primena intelektualams labai jau sun-
kų, varganą ir neparankų uždavinį: įteigti amoraliai miniai sutar-
tinį, daugumai priimtina moralinį kodą. Tai tikrai sunkus ir nepa-
rankus darbas. Architektui neretai būna ne taip jau sunku sukurti
patį namo projektą, sunkiausioji darbo dalis – išsireikalausti, kad
namas būtų pastatytas tiksliai pagal projektą. Panašaus dalyko čia

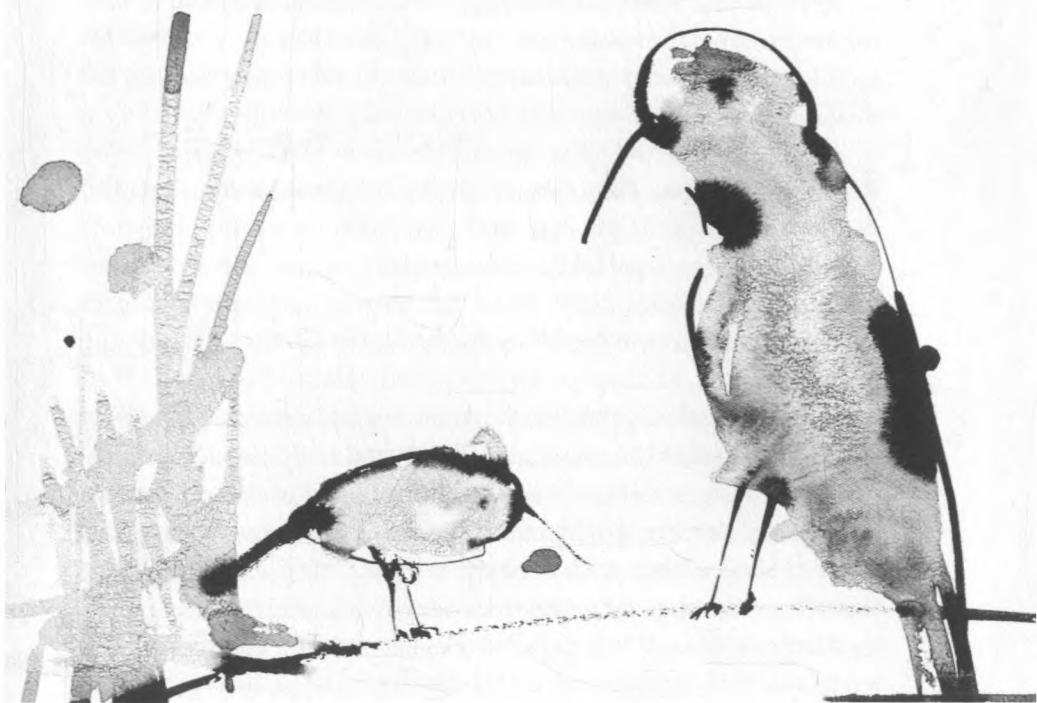
reikalaujame iš intelektualų: ne vien teoriškai apšnekėti dorovines taisykles, bet ir praktiškai siekti realios moralinės sistemos atgaivinimo.

Tokiai sistemai atgaivinti reikia siaubingų pastangų. Pirmiausia reikia įteigti miniai, kad tolimesnieji žmogaus veiklos padariniai svarbesni už artimiausius ir todėl trumpalaikius. Paskui įrodyti, kad moralės taisyklės yra būtinos, be to, turi būti visuotinės, be jokių išimčių, nes tik tokia sistema gali užtikrinti žmonėms pasitenkinimo ir laimės didėjimą. O galiausiai reikia nuvairuoti minios mintis link suvokimo, kad bendrą laimę tegali atnešti visuomeninis bendradarbiavimas. Minia privalo daug syk patirti šitą praktiškai, kol pagaliau tuo patikės. Tikriausiai sakant, kol leis intelektualų šituo įtikinama. Vargšai intelektualai turi daug daug tarškėti rašomųjų mašinėlių bei kompiuterių klaviatūromis, kol nors pačią mažumėlę pakreips minią tokia linkme.

Kaip tik todėl ir abejojame, kad lietuviškas projektas šiandien apskritai įmanomas. Susimąstymo apie tolimuosius savo veiklos padarinius stokoja ne tik minia, bet ir patys intelektualai. Konvencinės moralės normos šiandien yra išjuoktos ir paprasčiausiai neveikia: laimingiau gyvena kaip tik tas, kursai vagia arba melagingai priesaikauja. Dorovingieji iš savo dorovės tepatiria vien vargus. Kol triukšmingieji Lietuvos intelektualai nepasieks, kad būtų kaip tik atvirkščiai, – nebus verti elito vardo.

Kultūros barai, 1996, Nr. 10–11

Pokalbiai

Penki rimti poeto Sigito Gedos klausimai rašytojui Ričardui Gaveliui

Sigitas Geda. *Taigi, Ričardėli, per pusę gyvenimo parašei, sukūrei, išleidai ir paleidai daugelį knygų... Apsakymų, pjesių, romanų. Apie kitką vėliau. Iš karto norėčiau paklausti, kurias iš jų... atsimeni, t. y. kurios tau mielos, brangios, o galbūt kai kurių net nenori girdėt?*

Ar būna taip, kad kada nors kieno nors smarkiai suniekintas, kaip sakoma, širdgėlos ar nusiminimo valandą „perrinkinėji“ savo mintyse tekstus, tikrindamas: yra ten eilučių, situacijų, minčių, personažų, kurie dar gyvi?..

Ričardas Gavelis. Tikra tiesa, Sigitai, parašiau ir išleidau daugiau nei dešimtį knygų. Jeigu anie tarybiniai laikai man būtų buvę nors kiek prielankesni – gal būčiau išleidęs dar daugiau. Tačiau anie laikai buvo tokie, kokie buvo, todėl per pirmuosius penkiolika profesionalios veiklos metų tebuvo išspausdintos dvi mano apsakymų knygelės.

Tačiau tai galiausiai išėjo tik į gera. Jeigu būčiau galėjęs skelbti savo kūrybą anais itin smagiais laikais – gal netyčia būčiau prirašęs kokio niekalo, dėl kurio šiandien tektų gailėtis. Arba silpnumo akimirksnį padaręs kokių subinlaižiškų reveransų anuometinei konjunktūrai. Dabar man bent dėl to ramu. Nė vienos knygos išsižadėti nesirengiu, nė vieno savo parašo atšaukinėti nereikia.

Mieliausi liko „Vilniaus pokeris“, „Paskutinioji Žemės žmonijų karta“ ir keletas apsakymų. Tatai šiukštu nereiškia, kad kitos mano

knygos man pačiam nemielos. Tiesiog prie kitų mažiau kankinausi, todėl ne taip dažnai jas prisimenu.

Niekintas, pravardžiuotas ir net viešai ekskomunikuotas buvau ne kartą, taigi kaip tasai kariamas šuo apsipratau. Matai, čia nelygu kas niekina ar pravardžiuoja. Mane išvien dorojo tokie žmonės, dėl kurių nemeilės jčiau savotišką pasididžiavimą. Kur kas blogiau būčiau jautęsis, jeigu tokie būtų mane liaupsinę. Tuomet tikrai būčiau nutaręs, jog kažką gyvenime dariau esmingai ne taip... O dabar... Viską darsyk taip pat padaryčiau. Turiu galvoje kūrybos reikalus. Nors ir šiaip jau gyvenime nieko neišdaviau, nepardaviau ir per niekieno galvas nevaikščiojau.

Širdgėlos valandomis labiau kamuojusi dėl metafizinių problemų. O tokiam kosminiame kontekste net sava kūryba neatrodo labai reikšminga. Tikros širdperšos akimirksniais jaučiuosi atsakingas už visą pasaulį, tuomet man ir Lietuva – per menkas objektas. Juolab kažkokio Ričardo Gavelio romanai. Bet kai kosminis liūdesys praeina ir vis dėlto pagalvoju apie tuos romanus – beveik nusiraminu. Visai neprasti romanai. Net keista, jog kai kuriuos įstengiau parašyti – beveik nesitikti.

S. G. *Gal čia ir ne vieta, bet prisipažinsiu, kad nuo jaunumės skaičiau žurnalą „Mokslas ir gyvenimas“. Daugelis žmonių jį anuomet prenumerodavo. Gal todėl, kad vis dėlto nebuvo toks politizuotas... Dabar atsivertęs V. Vanago pakartotinai išleista, kur ne kur papildytą „Lietuvių rašytojų sąvadą“, 500-ame puslapyje radau, kad ten dirbai, prieš tai – Fizikos institute. 1976-aisiais išėjo tavo pirmoji knyga „Neprasidėjusi šventė“. Maždaug tuo metu debiutavo S. T. Kondrotas, I. Gansiniauskaitė... Keli ar keliolika talentingų žmonių. Dabar toks netikėtas posūkis: ar man vaidenasi, ar tikrai esi užsiminęs, jog teko skaityti ir vieno kolegos jūsiškės prozos „apibūdinimą“ – tam tikroms instancijoms... Kaip pats pragyvenai tuos laikus? Atsimenu, sykį su dviem ar trimis sėbrais ten, kur dabar stypos gražuolė „Sodra“, kvietėme tave išgert... Kratei galvą. Tai buvo apie 1976-uosius...*

R. G. Pro tuos laikus kažkaip praspūdau. Kai buvau jau visai priėjęs ribą, pribrendęs savižudybei, lageriui ar spec. beprotnamiui – sistema ėmė ir griuvo. Kaip tik tuo metu lėtai ir nuobodžiai tvarkiau galutinį „Vilniaus pokerio“ variantą. Ir ūmai pajutau, kad nutiks neįmanomas dalykas – aš tą knygą galėsiu laisvai išleisti. Ji išvys pasaulį. Žmonės ją skaitys. Taip galiausiai ir nutiko. Iš to džiaugsmo iškart pamiršau visus cenzūros ir nelaimių metus. Net ir tai, kad per penkiolika rašytojavimo metų teišleidau vos porą apsakymų knygelijų. Paskui atsigriebiau, leisdamas knygas kone kasmet.

Tiesa, tavo minimais 1976-aisiais visa tai atrodė absoliučiai neįmanoma. Tais metais išėjo mano pirmoji knygelė. Jeigu vyresniųjų kolegų kviečiamas nėjau išgerti – vadinas, paprasčiausiai neturėjau nė kapeikos, o sąmoningai gerti už svetimus man visuomet atrodė žema.

Tuomet Fizikos institute jau nebedirbau, o „Moksle ir gyvenime“ dar netarnavau. Buvau grynų gryniausias laisvas menininkas. Kaip tik todėl ir neturėjau nė kapeikos kišenėje. Su tom kapeikom visą laiką buvo striukoka, nors kaulėta bado ranka niekad rimtai neprismaugė. Visuomet kaip nors išsisukdavau. Dirbau „Moksle ir gyvenime“, tarnavau „Pergalėje“, rašiau kino scenarijus, pagal kuriuos vis pasišaudavo statyti filmą kuris nors lietuvių režisierius. Tuos scenarijus patvirtindavo Lietuvos kino studijos taryba, man sumokėdavo honorarą. Paskui scenarijų skubiai versdavo į rusų kalbą, veždavo į Maskvą – šitai anuomet buvo būtina... O Maskvoje tuos mano scenarijus kategoriškai atmesdavo. Bet pinigų už atliktą darbą aš jau būdavau pasiėmęs. Taip ir išsisukdavau nuo kaulėtos bado rankos. Bet ne daugiau. Net kai už du „Vilniaus pokerio“ leidimus gavau fantastiškus anais laikais pinigus – juos bemat surijo Vagnoriaus Pirmojo laikų hiperinfliacija. Su materialiais turtais man šiame gyvenime nenusisekė. Gal atsigriebsiu kitame gyvenime.

Mano prozos apibūdinimo instancijoms tikrai būta. Tos ins-

tancijos vadinosi KGB, o apibūdinimą rašė toks kolega, vienos iš daugelio nepriklausomos Lietuvos premijų laureatas. Beje, apibūdinimas buvo gan kandus, sakytumei, tiesiog skirtas man pačiam paskaityti. Saugumietis, kuris tuo metu kuravo Rašytojų sąjungą, nei to kandumo, nei rašinio stiliaus tikrai neįvertino. Juk pameni tą tipelį, jį pažinojo visi plunksnos broliai. Jis tolydžio girtaudavo rašytnamio knaipėje, prisigėrusį jį su buteliu uždarydavo viename Litfondo kambarių, ten jis visu balsu plėšdavo dainas, kol visai nulūždavo ir užmigdavo.

Baisiausia buvo tai, kad toks tipelis galėjo sugadinti tau visą gyvenimą. Suorganizuoti tau vietą lageryje ar spec. beprotnamyje. Su kokio paslaugiai rašančio jam ataskaitas kolegos pagalba. Bet kažkaip nuo viso to išsisukau. Ir pats apie kitus ataskaitų nerašiau. Dėl to nesijaučiu esąs didvyris. Bet visai maloniai jaučiuosi nesu-sitepęs. Tų laikų prisiminimai manęs nepersekioja. Tik retsykiais perširstu, kai koks buvęs saugumiečių pastumdėlis, nūnai įtaikęs į aukštą kėdę, bando su manimi draugauti, juolab mane mokyti. Tokį galiu ir užmušti. Tiesiog fiziškai nepakenčiu menkystų. Bent kiek paguodžia tai, kad jie kitame gyvenime atgims utėlėmis bei kaimo išviečių kirminiukais.

S. G. Turiu tokių silpnybių, kurios mane gelbsti, t. y. skaitau daug prozos. Gal ir dėl to, kad pats jos nemoku rašyti. Tavo kūrybą atsimenu nuo „Isibrovėlių“ ir „Jauno žmogaus memuarų“. Kai išleidai „Vilniaus pokerį“ (1989), aš gulėjau Antakalnio ligoninėje. Turėjau progos pervertinti daugelį savo gyvenimo nuostatų. Ir ne tik gyvenimo. Perskaitęs A. Zalatoriaus recenziją, ėmiau „belstis“, kad žmona išprašytų iš tavęs romaną. Tada ir gavau dovanų. Iki šiolei, regis, nesu padėkojęs... Nieko sau! Dvylikti metai. Ir dar: regis, Prancūzijoje prisipažinau, kad tada buvau „pagautas didelio įspūdžio“, norėjau rašyti straipsnį, ir tu man replikavai (ar čia tinkamas žodis?), jog be reikalo neparašiau.

Visą prozą aš skaitau kažin kaip savavališkai, man svarbu pabėg-

ti į svetimų žodžių ir konstrukcijų pasaulį. Taip esu „prarijęs“ ir S. T. Kondrotą, ir J. Ivanauskaitę, ir J. Kunčiną – nekalbu apie vyresnius. Iškart prisipažinsiu: manęs niekad nebuvo užgulus „didelis nusivylimas“ (terminas iš A. Nykos-Niliūno dienoraščių – 1990 rugsėjo 16).

Nepriklausau prie žmonių, kuriuos šokiruoja „skatologinis žodynas“. Pirmiausia dėl to reikėtų užsipulti markizą de Sade'ą... Man atrodo, kad kai ką žmonės ignoruoja ištisą dešimtmetį, netgi daugiau. Kryptis, kironiška. Dar keisčiau man skamba priekaištai, esą „Gavelis aprašinėja ne gyvus žmones, bet vienaplanes tam tikros spaudos fotografijas“ (ten pat). Ką apie tai manai?

R. G. Tikrai be reikalo anuomet neparašei apie „Vilniaus pokerį“. Tai knygai reikėjo išorinės paramos. Anaipol ne man – aš jaučiausi tvirtas, galingas ir visiškai ramus. Tačiau knygai pagalba būtų praverčiusi, būtų sudaręs atsvarą netramdomam pliūpsniui pasipiktinimo ir pagiežos, kurie tą romaną viešai užplūdo. Kuo tik nebuvau išvadintas. Kaip tik nebuvau prakeiktas. Tiesiog linksminausi, skaitydamas visas tas recenzijas ir skaičiuodamas, kiek tūkstančių „Vilniaus pokerio“ egzempliorių žmonės išperka per dieną.

Literatūros kritikų bei lietuvių plunksnos brolių reakcija buvo visiškai kitokia nei skaitytojų. Anuomet sausio mėnesį rašytnamyje rinkdavosi kūrybinės sekcijos ir aptarinėdavo metų rezultatus. Pagrindinis to aptarimo tikslas būdavo siūlyti kandidatus respublikinei premijai. Kai išėjo „Vilniaus pokeris“, literatūros metai buvo visiškai tušti. Gyvieji klasikai skubiai atsiėmė iš leidyklų sovietinio stiliaus rankraščius ir nykiai pritilo. Ūmai paaiškėjo, kad į slaptus stalčius jokių nespausdintų šedevrų niekas nėra prirašęs. Trumpiau tariant, „Vilniaus pokeris“ buvo apskritai vienintelis kandidatas į visas įmanomas metų premijas. Metiniame prozos sekcijos posėdyje iš aštuonių kalbėjusiųjų septyni su įkarščiu įrodinėjo tą patį: nieku gyvu negalima pristatyti „Vilniaus pokerio“ absoliučiai jokiai premijai. Jau tuomet supratau, kad šitoje šalyje oficialiai įvertintas niekada ne-

būsiu. O paskui pasipylė pamazgų srautai spaudoje. Taigi tavo emocingas straipsnis anuomet knygai būtų buvęs tikrai pravartus. Normalus skaitytojas bent jau būtų patyręs, kad recenzijas apie „Vilniaus pokerį“ rašo ne tik davatkos ir idiotai. Nelabai dažnai skaitau senosios išeivijos kūrybą, bet A. Nykos-Niliūno dienoraščius perverčiau. Skačiau ir neskanų atsiliepimą apie savo kūrybą. Tas žmogus išvis nepriėmė postmodernaus pasaulio suvokimo. Kiek jaunesnius lietuvių poetus sudorojo taip, kad net nemalonu skaityti. Anglų kalba rašiusių postmodernistų irgi negailėjo. Na, nesuvokė žmogus tokio meno. Aš irgi nepriimu kai kurių meno atmainų. Tiesa, nepuolu to savo pasipiktinimo ar pasibjaurėjimo viešai skelbti. Bet jeigu kas tiesiai paklaustų – atvirai pasakyčiau, ką iš tikrųjų galvoju. Tačiau manau, kad meno pasaulyje visiems turėtų pakakti vietos. Juk mudu su tavim kažkaip išsitenkam net visiškai mažyčiame lietuvių literatūros pasaulėlyje, kad ir kokie skirtingi esame. Šaunus pavyzdys besipešantiems ir vienas kitą burnojantiems menininkams.

S. G. *Priklausai prie tų lietuvių menininkų, kurie labiau vertinami svetur. Prisimenu gabalą iš studijos, kurią mums lankantis Austrijoje apie tave viename susitikime skaitė Cornelius Hellis (Lietuvoje irgi gerai žinomas literatūrologas, rodos, labai krikščioniškų pažiūrų žmogus). Šveicarijoje, Berno universitete, buvau maloniai šokiruotas, kai panašios pakraipos profesorius Janas Peteris Locheris pasakė, kad vedęs „Gavelio prozos seminarą“...*

Kaip atsitinka, kad esi lyg ir pražiopsotas savam krašte? Žinai, aš nenoriu stereotipinio atsakymo. Girdi, mentalitetas, plūgas, meilė ir šautuvas...

R. G. Turėjau drąsos ir nelaimės parodyti žmonėms jų gyvenimą tokį, koks jis iš tiesų buvo. Parodyti Lietuvą tokią niekingą ir beprasmišką, kokia ji iš tiesų buvo. Drastiškai išsityčiojau iš lietuviško neveiklumo, bejėgiškumo ir provincialios didybės manijos.

Labai sąmoningai ir net piktokai demaskavau keletą populiarių ir absoliučiai melagingų lietuviškų mitų.

Visad grioviau mitą apie didingą Lietuvos praeitį. Jokios didingos Lietuvos istorijos nebuvo. Lietuviai buvo smarkiai atsilikusi ir ganėtinai karinga pagonių tauta, gal pusantro šimto metų gebėjusi siaubti kaimyninius kraštus ir luoti iš jų duoklę. Paskui tebuvo vien degradavimas ir ilga beviltiškos vergijos epocha: lietuviai vergavo Lenkijai, paskui Rusijai, o dar vėliau – Sovietų imperijai. Štai ir visa didybė.

Su pasimėgavimu grioviau mitą apie darbštų ir išmintingą lietuvių žmogų, kasdien kuriantį amžinas dvasios vertybes. Apsižvalgyk aplinkui! Lietuvoje vyrauja tinginiai, juodi pavyduoliai, girtuokliai, vagys, provokatoriai bei paranoikai. Šias itin gausias kategorijas atmetus, ne kažis kas telieka. O tie, kurie toms nelemtomis kategorijoms nepriklauso ir yra dar jauni – sprunka iš tos Lietuvos, vos tik radę progą. Ir labai teisingai daro. Čia telkšo nenusausinama pelkė. Palyginti su ta pelke, Joyce'o neapkęsta tėvynė Airija – tiesiog šviesos ir pažangos kraštas. Beje, realioji Airija pastaruoju metu kaip tik tokia ir pasidarė. Nematau jokių šansų, kad tokia kada nors taptų Lietuva.

Šitaip atvirai kalbantis žmogus oficialiai negali būti labai vertinamas. Aš tą gerai suvokiu ir su tuo susitaikiau. Tokia jau mano karma. Tavo minimi užsieniečiai tiesiog skaito knygą, mato ir vertina jos idėjas ar estetinius atradimus. Lietuviai tiesą apie save priima kaip asmeninį įžeidimą, apanka iš pykčio ir nieko objektyviai vertinti nebenori. Štai ir visa paslaptis.

S. G. Kartais man šauna galvon, kad visas Gavelis pasimato tam, kuris užmeta akį ir į taviškę publicistiką. Straipsniai, svarstymai spaudoje arba „gyvas“ Gavelis šalia politologų, įvairių partijų atstovų, kalbančių galvų... Man tai, atvirai prisipažinsiu, atskleidžia ir tavo „Paskutniosios Žemės žmonių kartos“ (1995), „Prarastų godų kvarteto“ (1997), „Septynių savizudybės būdų“ (1999) atsiradimo priežastis, t. y. makab-

riškos vaizduotės, monstrų pasaulį... Kaip tie du žmonės, Gaveliai, sugyvena viename? Ar nejunti, kad laikraščiai „geria tavo kraują“?

R. G. Laikraščiai, žurnalai ar televizijos mano kraujo negeria. Jie tik išnaudoja mano intelektą ir žudo mano laiką. O dėl daugybės skirtingų „Gavelių“ mano viduje... Labai ilgame apsakyme „Galbūt“ esu išdėstęs vidinių gyventojų teoriją. Pagal tą teoriją, kiekvieno žmogaus viduje sugyvena daug labai skirtingų personažų. Kartais į išorę išsiveržia vienas, kartais kitas. Kartais reiškiasi kokie du ar trys vidiniai gyventojai susyk. Kartais jie pešasi, o kartais gražiai sutaria.

Žodžiu, daugialypis žmogaus prieštaravimas man atrodo savaimė suprantamas. Menininkams jis ypač būdingas. J. Keatsas viename laiške labai teisingai rašė, kad poetas yra chameleonas, visą laiką maino spalvas ir nė pats negalėtų pasakyti, koks jis yra iš tikrųjų.

Tikra tiesa. Aš irgi nesuimčiau pasakyti, koks esu iš tikrųjų. Nė nebendau rimtai į save gilintis. Mano – kaip ir kiekvieno žmogaus – gelmėse glūdi tokių dalykų, kurių geriau nė nežinoti. Aš ir pasistengsiu jų nežinoti ar bent po juos nesikapstyti. Na, nebent nuspręščiau parašyti dar kokį vieną genialų romaną.

Metai, 2000, Nr. 10

Esame europiečiai – tokie ir būkime

*Ričardą Gavelį kalbina
Vytautas Rubavičius*

Vytautas Rubavičius. *Mane jau seniai stebina knygų skaitymo aktas: žvilgsnis kaip pelė kremta juodas sėkleles, ir nejučia randiesi sudėtingas tu – skaitantysis, kurio beveik neįmanoma sutapatinti su gyvenimiškuoju „aš“. Tas skaitantysis yra jautrus, subtilus, intelektualus, reaguojantis į menkiausius prasmės ir jausmų niuansus, jį apstulbina koks dzeno koanas ar nutvilko Rouault paveikslas. Ir supranti, jog viso to be knygos nebūtų: kasdienybės automatizmas, beveik ritualiniai pokalbiai ir reakcijos yra luobas, po kuriuo tuštuma. Knygoje tu staiga atsispindi kaip sudėtingas kultūros darinys – subjektas, kurio prikelti gyvenimui dažnai nebegali net artimi žmonės. Skaityti knygą ir rašyti knygą. Skaitant knygas tapti rašytoju, rašant knygas tapti skaitytoju. Dažnai man viduje sunku susieti pažįstamų parašytas knygas su jais pačiais, realiais Lietuvos gyventojais. O skaitant autoriai tampa savi ir pereina į kitą, asmeniškai daug tikresnę ir reikšmingesnę istoriją.*

Ričardas Gavelis. Knygų skaitymas ir knygų rašymas. Visada ta pati problema: tau reikia aprašyti, tarkime, rožę, gerai žinant, kad prieš tave tą rožę aprašinėjo jau tūkstančiai žmonių. Vienas kelias – apsimesti, kad niekas nėra tos rožės aprašęs, kad tu pirmasis ir vienintelis to ėmeisi. Kitas kelias – imtis to aprašymo, gerai suvokiant, kad esi keliatūkstantasis, gerai išstudijuoti kitų kūrinius,

bet stengtis vis dėlto parašyti apie tą rožę savitai, kaip dar niekas nėra parašęs. Aš, be abejo, visadėjau antruoju keliu.

Sakai, kad tau sunku susieti pažįstamų parašytas knygas su jais pačiais. Tai turbūt natūralus psichologinis efektas – ypač jeigu tos knygos geros. Visi mes manome, kad šedevrus gali kurti tik ypatingi žmonės. Nelabai įsivaizduojam, koks turi būti tasai ypatingumas, tačiau didieji menininkai mums atrodo kone antžmogiai. O koks jau čia pažįstamo vilniečio ypatingumas: jis, kaip ir tu pats, stirkso eilėse, kaip ir tu pats, grūdasi sausakimšuose troleibusuose. Argi toks žmogus gali ką didinga parašyti! Teisę kurti šedevrus suteikiame tik seniai mirusiems arba kokiems tolimiems, paslaptingiems užsieniečiams, kurių nesutinkame gatvėje, negalime pačiupinėti, kurių būtis apauga legendomis ir mistifikacijomis. Taip jau yra, nuo tokių dalykų labiausiai kenčia mažų šalių rašytojai. Juos visi pažįsta, kone kasdien mato gatvėse – niekaip neįsitaitys paslaptingumo ir išskirtinumo aureolės. Tačiau nereikia pamiršti, kad tikrąjį gyvenimą rašytojas gyvena savo viduje, o to vidaus tiesiogiai nepamatysi, jis pasireiškia tik kūryboje. Tik į kūrybą ir reikia kreipti dėmesį, visa kita tėra išorinė puta, be-reikšmė empirika.

V. R. *Gal skaitymo būseną yra realus dvasinės laisvės matas? Knygoje gali išgyventi įvairiausius gyvenimus, gali pabūti ir psichoanalitiku, ir pacientu, ir diktatorium, ir demokratu. Skaitymas išlaisvina, bet juk išlaisvinti turėtų ir rašymas. Vis dėlto mūsų gyventa visuotinio melo aplinkoje, kai meluoti nebėra net savisauga: melo lyg ir nėra, o yra tik nuolatinis sutikimas su iš aukščiau paskelbtomis tiesomis. Savigarba – tik prie taurelės. Ne tik rašymas, bet ir tam tikrų knygų skaitymas – politinė pražanga. Visada teisūs skiriantys tą pražangą. Knygose atiduodama duoklė teisingiausiam pasaulyje metodui. Ta duoklė primityvi iki koktumo, tačiau neišvengiama: jei tavo kūryba kiek modernesnė (su-prantama, paveikta Vakarų), tai knygoje būtini keli kanonus atitinkan-*

tys apsakymai, o jei tu grynas realistas, tai turi teisingai „išspręsti“ keletą temų – jaunuolis tampa darbininkų klasės atstovu, ūkininkas neišvengiamai nuskursta ir suartėja su komunistinio pagrindžio dalyviais, jaunas septintojo dešimtmečio inteligentas įveikia beprasmį bohemos žavesį ir t. t. Poetams labiau tikdavo pašlovinti valstybinę simboliką, tam tikras datas. Vieniems tos duoklės atiduoti tekdavo daugiau, kitiems mažiau, ne vienas taip ir liko įtartinas visam gyvenimui. Suprantama, buvo tokių, kuriems duoklės atidavimas ir buvo tikroji kūryba. Pačios geriausios knygos metų metus buvo trinamos visokiausių institucinių volų volelių. Buvo žmonių, kurie labai gerai žinojo, kaip nereikia mąstyti, rašyti ir jausti. Jie žinojo, koks turi būti tarybinis lietuvių rašytojas, koks ženklas jam turi būti kaktoje išdegintas, kad visi visada galėtų jį atskirti nuo ano pasaulio kūrėjų. Juk ir paties knygas jau leidyklos prieangyje pasitikdavo budrios žinovų akys. Valstybė, matyt, gerai suvokia kūrybą esant laisvės, sąmoningos, intelektualios, dorovingos laisvės stichiją. O tai didžiulė grėsmė autoritarizmui ir totalitarizmui.

R. G. Visi mes ilgus dešimtmečius kūrėme cenzūrinio realizmo gniaužtuose. Cenzūrinis realizmas – klaikus dalykas. Jis draudė lyg ir ne tiek jau daug – keliolika labai aiškių dalykų, tiksliai apibrėžtų temų. Visa bėda, kad dalykai, kurie leidžia kurti išties vertingą literatūrą, visi kaip vienas buvo už tų cenzūrinio realizmo rėmų. Apsakymus šiaip taip dar buvo galima rašyti. Apsakymas sukuria tik pasaulio gabalėlį, buvo galima parašyti gerą apsakymą, apeinant visus cenzūrinio realizmo spąstus. Tačiau visaverčio stambesnio kūrinio taip neparašysi – jis privalo atspindėti visą žmogaus pasaulį, sukurti naują meninę realybę be jokių suvaržymų, be jokių tabu.

Aš šitą bėdą įveikiau, mano galva, vieninteliu įmanomu būdu. Rašiau, ką norėjau, o spausdinau, ką leido. Nuo 1978 metų nieko nebeleido. (1982 metų knyga „Įsibrovėliai“ – iš ankstesnės produkcijos.) Viskas, ką parašiau po 1978 metų, nebuvo spausdi-

nama. Nė viena eilutė. Viskas gulė į skrynią. Tik maždaug prieš metus toji draudimų siena buvo pralaužta. „Vaga“ išleido mano apsakymų ciklą „Nubaustieji“, dabar mane kaip estafetės lazdele perėmė „Pergalė“¹ – išspausdino tokį marazmišką groteską, dabar publikuoja romaną². Tačiau tai anaip tol ne viskas, ką esu parašęs. Rašiau daug ir kantriai. Ir viską kroviau į skrynią. Toks gyvenimas nėra itin malonus. Tačiau kito kelio, man regis, nebuvo. Įsprausti save į cenzūrinio realizmo rėmus reiškė pražūtį. Galėjai gausiai leisti knygas, gauti honorarus ir premijas, tačiau būtum neatlikęs savo misijos. Suprantu, jog tai patetiškai skamba, bet manau, kad menininkas privalo atlikti savo misiją šiame pasaulyje. Antraip reikia keisti profesiją. Visi tie siaubai ir nesąmonės, apie kuriuos čia šnekėjai, tėra literatūros ir apskritai meno prapultis. O visuomenė ir tauta, praradusi tikrąjį meną, mirtinai suserga. Dabar daug šnekame apie mūsų dvasios ligas – jas pagimdė kaip tik tie siaubai ir nesąmonės.

Man net dabar, kai kūriniai po truputį ėmė lįsti iš tos skrynios, šiek tiek nejauku. Tarkim, koks tikrai protingas žmogus ūmai pareiškia: matai, kokį jis padarė posūkį! Nors apsiverk iš pykčio. Negi pulsį kiekvienam aiškinti, kad tu niekur nesisukiojai, kad jau dešimtį ar daugiau metų eini tiesiu keliu, tik to ėjimo rezultatų niekas nematė. Bet juk tai ne mano kaltė! Bet labiausiai mane stulbina, kad net toks protingas žmogus nė nepamano, kad galėjai visą laiką rašyti į skrynią, kad nepuolei visur visko spausdinti, atsiduodamas cenzūros kirviui. Visi įpratome, kad rašytojas privalo surašyti tiek, kiek leidžia cenzūrinis realizmas, ir tuo apsiriboti. Štai kas yra ištis baisu – toks mūsų požiūris. Mes net literatūrinės savilaidos nesuorganizavome, tuo gėdingai atsilikdami nuo daugumos aplinkinių tautų.

¹ Dabar „Metai“.

² Čia minimi „Jauno žmogaus memuarai“.

V. R. *Būti laisvam nėra lengva. Laisvė įpareigoja. Jaunam ypač sunku užsiimti savarankišką poziciją. Juk realiai jaučiama nespausdinimo ar net pasmerkimo grėsmė. Ne taip jau paprasta turėti savo nuomonę ir laikytis jos. Santykiai su institucijomis, savo tiesų, savo kūrybos nešimas į viešumą reikalingi esminio apsisprendimo gyventi pagal savo principus.*

R. G. Apie kūrybos laisvę nieko nauja nepasakysiu, tik pakartosiu, kad tai grynai vidinis imperatyvas. Arba ji yra, arba jos nėra – tačiau tik tavyje, tavo viduje. Išorinė laisvė čia nėra svarbiausia. Vienas žmogus rašo lageryje, ant cemento maišų skiaučių, ir rašo laisvai. Kitas net demokratiškiausioje šalyje vien dairosi ir šniukštinėja, kas dabar madingiausia, ką noriau perka, už ką geriau moka, – taigi niekad nerašys laisvai. Tačiau išorinė laisvė lemia tavo galimybes reikštis viešai. Kuo baigėsi mano santykiai su institucijomis, ką tik pasakiau. Tačiau kaip tik tasai nespausdinimas ir suteikė man visišką laisvę. Matydamas, kad net „nekalčiausių“ dalykų išleisti nepavyksta, pagaliau galėjau susikauti su vidiniu cenzorium. Kova buvo ilga ir kartais rodėsi visai beviltiška – kaip kova su tarakonais seno namo virtuvėje ar vonioje. Juk vidinis cenzorius – tai viso tavo auklėjimo, viso mokymo, visuotinės mūsų baimės ir visuotinio melo kvintesencija tavo viduje. Jo neįveiksi vienu užsimojimu. Jį reikia marinti ilgus metus. Savąjį vidinį cenzorių vis dėlto nugalėjau, kartais jis dar iškiša nosį, bet gana lengvai jį numal dau. Turiu krūvelę laisvai parašytų rankraščių, dabar žiūrėsiu, kas iš to bus. Sakytčiau, savo gyvenimu tikrinu rusų rašytojų iškeltą dilemą. Bulgakovas visam pasauliui paskelbė, kad rankraščiai nedega. Solženicynas dar garsiau pareiškė, jog dar ir kaip dega, priminę garsiąją Lubiankos krosnį, kuri buvo skirta vien rankraščiams deginti. Tai ir žiūrėsim – sudegs mano rankraščiai ar nesudegs.

V. R. *Prisiminkime tad Bibliją bei Jamesą Joyce'ą. Biblijoje – visas esamas ir būsimas kultūros pasaulis, o „Finnegans Wake“ – visos galimos parašyti knygos, visa galima literatūra. Dvi begalybės, sueinančios žmoguje...*

R. G. Apie Bibliją geriausia kukliai patylėti. Sakralinis tekstas yra sakralinis tekstas. Kartais atrodo, kad pačiame tekste nieko ypatinga ir nėra, tačiau jį perveria ir apipina gausybė komentarų, interpretacijų, meno kūrinių – juk Biblija remiasi ištisos civilizacijos kultūrinė epistema. Žodžiu, sakralinis tekstas...

O apie Joyce'ą galėčiau šnekėti ištisas valandas. Tik mane labiau traukia ne „Finnegans Wake“ globalus sapnas, o grynai tautiškas, perdėm airiškas „Ulisas“. Juk kaip tik Joyce'as pasakė, kad privalo nukalti neegzistuojančią airišką dvasią. Manau, kad visi mūsų menininkai privalo nukalti gal ir egzistuojančią, bet dar nesuformuotą, neištobulintą lietuvišką dvasią. Joyce'as mums nurodo ir kelią – pasitelkti visą pasaulinės kultūros lobyną, įsiterpti į europietišką (ar vakarietišką) epistemą. Tai labai rimtas klausimas. Manau, kad lietuviško savitumo turime ieškoti ir jį išreikšti europiniame kontekste. Kito kelio nėra. Esame europiečiai – tad tokie ir būkime.

V. R. *Kai geriau pagalvoji, daug to, kas brangu, kas tapo sava, atėjo iš toli, atėjo kaip nuogirdos, kaip kažkokių nežinomų visumų fragmentai. Vėliau sąmoningai ieškota vadinamųjų informacijos kanalų, kurie padėtų įveikti įkyriai kalamas vienintele teisingas išvadas. Mokykloje – nei tautinės, nei pasaulinės kultūros, nei dvasinės veiklos poreikio. Tik subrendus radosi rūpestis: tautos kultūra. S. Šalkauskio, A. Maceinos ir kitų mąstytojų proto šviesa persmelkė jau susikūrusios vidinės kultūros chimerą. Tautinė kultūra kaip laisvos sąveikos su kitomis kultūromis pamatas...*

R. G. Jau sakiau, kad privalome įsiterpti į europinę epistemą, kito kelio nematau. Kartais suprantame tautos savitumą klaidingai. Ne sykį esu girdėjęs ir skaitęs, kad visa, kas lietuvių kultūroje vertinga, yra sukurta agrarinio mentaliteto pagrindu. Tai neteisybė, taip nėra. Argi nuostabios J. Grušo novelės sukurtos agrarinio mentaliteto pagrindu? Argi geriausio, mano galva, mūsų poeto V. Bložės „Polifonijos“ – agrarinio mentaliteto tvarinys? Argi A. Škėma – agrarinio mentaliteto atstovas? Šios pavardės laiku nenuskambėjo pasaulyje tik dėl mūsų pačių aplaidumo. Šitie žmonės galėjo ir privalėjo užimti deramą vietą Europos kultūroje. O agrariniu mentalitetu mes nieko nesudominsim ir nenustebinsim, atrodysim kaip kokie egzotiški zulusai, geriausiu atveju – nuo visų atsiriboję islandai. O prasibrauti į pasaulį su savo tautos vardu mums būtina. Tik taip pateisinsime savo egzistavimą. Tik taip įrodysim, kad turim savą lietuvišką idėją.

Mums smarkiai pakenkė ir tai, kad neturėjom savilaidos, necenzūruojamos literatūros. Čia negali kaltinti vienų rašytojų. Kitur (kad ir Rusijoje) rašytojas žinojo, kad, paleidus per rankas porą rankraščio egzempliorių, netrukus po kokią Maskvą jų kursuos jau tūkstančiai. O ką turėjo daryti rašytojas Lietuvoje? Pats parašyti, pats savo rizika (ir savo lėšomis) pasidauginti, pats išplatinti, o dar tikriausiai maldauti, kad kas paskaitytų. Savilaidos nebuvo, nes tauta nejuto tokio poreikio – štai kas baisu.

V. R. *Dar visai neseniai R. Gavelis ir S. T. Kondrotas daugelio sąmonėje buvo neišskiriami. Sąmoningai ar nesąmoningai judviejų kūriniai buvo lyginami, buvo svarstoma, kuris „modernesnis“, perspektyvesnis, galįs labiau „pašiurpinti“ skaitytoją. Literatūros proceso požiūriu tarp jūsų kūrėsi vaisinga tam procesui ir kritiniam jo apmąstymui įtampa. Jūsų kūryba lyg žymėjo esminį pokario literatūros pokytį: intelektualumas, pasaulinė kultūra, laisvas mąstymas ir fantazavimas. Taip pat ir savotiškas antiideologiškumas: knyga pirmiausia turi*

būti meno kūrinys, vadinasi, laisvos dvasios išraiška, o rašytojas – menininkas, pasaulio brolijos narys. Nežinau, ar jūs patys jautėtės varžovais, tačiau dauguma skaitytojų buvo įsitikinusi varžymusi, „stebėjo“ tas varžybas. Gaila, S. T. Kondrotas emigravo, dabar tavęs lyg ir nebėra su kuo taip natūraliai sieti, o tau – su kuo lenktyniauti...

R. G. Dėl rungtyniavimo pasakysiu taip: literatūra tikrai nėra žirgų lenktynės. Tačiau savotiško mudviejų varžymosi būta. Beje, niekaip negalėjom suprasti, kodėl mudu visą laiką poruoja. Niekaip nesusivaikėm, kaip galima gretinti tokius skirtingus žmones, tokius skirtingus rašytojus. O poravo mudu įnirtingai: susitikimas su skaitytojais – būtinai kviečia abudu kartu; naujų knygų svarstymas Rašytojų sąjungoje – mūsų knygas būtinai aptarinėja kartu. Matyt, mūsų bendrumas buvo tas, kad abu pasukom į šalį nuo visuotinio, labiausiai išminto kelio, nuėjom savais takeliais. Tačiau nuo to išminto kelio pasukom į visiškai skirtingas puses.

Žirgų lenktynių mėgėjai, žinoma, matė, kad ilgainiui Saulius mane smarkiai aplenkė – ir išleistų knygų kiekiu, ir jų svarumu. Kaip sakiau, mano kūryba buvo absoliučiai nespausdinama. O jo romanus leido greit, noriai ir be pataisymų. Na, o paskui dar sykį pasirodė, kokie esam skirtingi žmonės. Jis, likimo lyg ir savotiškai pamalonintas, pirmai progai pasitaikius išdundėjo į užjūrius, nors, kaip pasirodė, be išspausdintų romanų, nieko nebuvo parašęs, neturėjo jokio „slapto fondo“. Aš buvau lyg ir skriaudžiamas, bet likau konceptualiai vargti čia.

Gaila, kad Saulius išvažiavo. Išties nebeliko su kuo pasibarti, pasiginčyti, surengti kokią generalinę diskusiją. Iš aštuntojo dešimtmečio „avangardistų“ prozininkas likau kaip ir vienintelis. Tikrai gaila, kad Saulius išvažiavo ir faktiškai nutraukė ryšius su Lietuva ir lietuviais, pasiskelbė kažį koku betaučiu pasaulio piliečiu. Šito aš nesuprantu. Nesuprantu, kaip medis galėtų išsižadėti gimtosios dirvos ir pareikšti, kad jam geriau augti hidroponiškai, sumerkus

šaknis į dirbtinį, tegu ir labai gerai vitaminizuotą, tirpalą. Aš šituos dalykus suvokiu visai kitaip. Tatai nereiškia, kad esu akiai įsimylėjęs Lietuvą ir lietuvius. Man daug kas čia nepatinka, kai ko netgi nenkenčiu, bet juk tėvų ir tėvynės nesirenkame. Labai gerai suvokiu, kad tokį, koks esu, mane sukūrė Lietuva, niekas kitas.

V. R. *Problemiškas šiuo metu yra požiūris į literatūros kūrinį kaip meno objektą. Juk iki šiol vadinamieji meno kūriniai tarnavo įvairiausiems tikslams: pažintiniams, auklėjimo ir ypač ideologijos. Tų tikslų įgyvendinimo požiūriu meniškumas net trukdė: jis lyg tyčia „maskavo“ aiškius tikslus, o kartais net galėjo pridengti kokią ideologinę dviprasmybę. Rašytojai taip pat turėjo nemeninių tikslų: jie norėjo pavaizduoti vieną ar kitą metą, pabandyt užsiminti apie savo požiūrį kad ir į vadinamosios pokario „klasių kovos“ koncepciją ir t. t. Didelis laimėjimas būdavo, kai pavykdavo paskelbti kokią iki tol neleistiną detalę, pavyzdžiui, jog su miškiniais kovėsi ir reguliarioji kariuomenė. Kita vertus, prozininkui buvo beveik neįmanoma nepatekti, rutuliojant visuomeniškai reikšmingesnę temą, į prie jos „privirintos“ ideologinės koncepcijos gniaužtus. Pokaris – klasių kova, nacionalistų siautėjimas, prieškaris – valstietijos ar darbininkijos sąmonėjimas neišvengiamo džiaugsmingo didžiojo susijungimo perspektyvoje, kova su reakingaisiais bažnytininkais, atitraukiančiais paprastus darbo žmones nuo klasių kovos. Juk iki šiol knygoje neįsivaizduojama, pavyzdžiui, sąmoninga mažažemio kova su komunistiniais agitatoriais ar streikų organizatoriais, kunigo pasiaukojama kultūrinė veikla... Rašytojas gali atsistoti tik pažymėtose pozicijose. Kaip šaudykloje. Užtat visada pataikys. Tačiau negalima sakyti, jog prozininkai nejautė tos beviltiškos situacijos. Jie bandydavo išvengti ideologinių stereotipinių temų ir patvirtintų receptų. Kita vertus, susiformavo ir specifinis tarybinis knygų skaitymo būdas: ieškoma neleistinių spausdinti tiesų, nežinomų faktų, demaskuojančių aukštesnes instancijas epizodų ir t. t. Todėl ir meniškumą linkstama suvokti kaip tam tikrą rašytojo triuką: mokėjimą taip parašyti apie „neleistinus“ dalykus, kad knygos neuždraustų cenzūra.*

R. G. Brandaus socializmo epocha pagimdė rašytojo tarnautojo tipą. Rašytojai menininkai buvo nutremti į pogrindį, į Mordoviją, geriausiu atveju – į Kaliforniją. Geriausiu atveju – nes daugumą ištiko kitokia tremtis: tremtis į bergždžių svajų ir padienio literatūrinio lažo pasaulį. O žodžio menininko vietą visuomenėje užėmė rašytojas tarnautojas, mokąs daugybę dalykų, išskyrus vieną vienintelį – gerai rašyti. Rašytojas polemizavo, kovojo, grūmojo, taikė, gynė, o tikrąją literatūrą užsiėmė tik priešokiais. Siaubingiausia, kad mūsų tauta įtikėjo, jog tik taip ir turi būti.

Bent kiek išbridę iš dvasinio sąstingio, į naująją mąstymą vis vien velkamės senąją rašytojo sampratą. Tiesiog reikalaujame iš rašytojo liautis kūrus ir stačia galva pasinerti į visuomeninių įvykių verpetą. Ima rodytis, kad visiškai teisus yra latvių rašytojas, paskelbęs, kad gydytojai negydys ligonių, o rašytojai nerasys knygų, kol bus pasiekti konkretūs politiniai tikslai. Tatai pašėliškai efektingai skamba, tačiau tėra euforinis klaidės. Gydytojai bet kokiomis aplinkybėmis turi gydyti ligonius. Rašytojai bet kokiomis aplinkybėmis pirmiausia privalo rašyti, slaugyti žmonių sielas. Kategoriškai teigiui: vienintelė rašytojo pareiga ir priedermė – gerai rašyti.

Šiandien Lietuva gyvena tikrai revoliucinį metą, tad šią visuotinę taisyklę dera perrašyti šitaip: revoliucinė rašytojo pareiga ir priedermė – ypač gerai rašyti. Politikuoti, mitinguoti gali daug kas. Parašyti gerą romaną gali tik geras rašytojas. Ir toks romanas duos daugiau naudos – taip pat ir visuomeninės – negu šimtas kalbų. Manau, kad nūdienis perdėtas rašytojų visuomeninis aktyvumas tėra bandymas nekūrybiniais metodais išpirkti kūrybines kaltes. Bet kūrybinių kalčių neįmanoma išpirkti nekūrybiniais metodais. O kiekviena diena be kūrybos – tai nauja kūrybinė kaltė. Ar daug Anglijos rašytojų žūtbūt veržiasi į parlamentą? Ar daug JAV rašytojų posėdžiauja Kongrese? Tai ne šiaip pašaipūs klausimai, tai vėlgi episteminis dalykas. Europinėje (ar vakarietiškoje) epistemoje manoma, kad rašytojas turi rašyti. Rašytojas, kaip kovotojas, veikejas,

politikas, egzistuoja tik rusiškoje epistemoje. Mums pats laikas pasirinkti, prie kokio mąstymo rengiamės šlietis. Esame europiečiai – tad tokie ir būkime. Istorija rodo, kad, rašytojui panorus būti kuo nors daugiau negu tiesiog rašytoju, iš to nieko gero neišeina. Didžiojo fašisto D'Anunzio pavyzdys gal mažai kam žinomas. Bet buvo, tarkim, ir Gorkis, kuris visą gyvenimą troško būti kuo nors daugiau negu tiesiog rašytoju. Kuo šitai baigėsi, visi žinome: totalitarinės valdžios apologija, totalitarinės meninės sistemos paskelbimu ir net giesmėmis priverstiniam vergoviškam darbui Belomorkanale.

V. R. *Juk meninio menkavertiškumo būklę rodo ir tas faktas, kad neseniai pradėti spausdinti tremtinių atsiminimai beveik nukonkuravo didžiąją literatūrą. Literatūra pasitraukia į šoną. Pagalvokime, kiek knygų, kurios buvo laikomos geromis ar vidutinėmis, atsidurs toli toli nuo skaitytojo, kiek jų taps dvasinės nelaisvės dokumentais. Literatūros pamatai sukrėsti. Tačiau kokios literatūros? Matyt, tos, kuri neturėjo savo pamatų. O kas išliks? Kokia perspektyva?*

R. G. Perspektiva liūdnoka. Išliks visų laiko audrų patikrinti kūriniai. Meno kūriniai – juk tokie buvo rašomi ir juodžiausiais metais. Turi galimybių išlikti tai, ką žmonės rašo dabar, nors bus labai sunku nugalėti skaitytojų nepasitikėjimą. Dabar išties maža kas beskaito grožinę literatūrą, žmonės nusivylė rašytojų galimybėmis. Pats spausdinu „Pergalėje“ romaną ir smarkiai nuogąstauju, ar daug kas jį perskaitys. Tačiau tą nepasitikėjimo sieną pralaužti būtina. Rašytojų suvis nebelaiko rašytojais. Priminsiu anekdotišką atvejį. Ekologinių klubų susitikime su A. Brazausku (tuomet dar ne Pirmuoju) kažkas nuoširdžiai pasiūlė „pritvirtinti po rašytoją“ prie kiekvienos aplinką teršiančios gamyklos – ir tegu kruopščiai kontroliuoja! Pribloškianti logika – visai kaip M. Žvaneckio monologe apie namiškių požiūrį į rašytojo darbą: išskalbtum ką nors, vis vien sėdi ir nieko neveiki.

V. R. *Man didžiausias stebuklas yra tai, kad apie pasaulį galima kažką pasakyti. Kitas nesuvokiamas dalykas: tavo sakymai ar rašymai žmonių yra suprantami. O juk nei knygoje, nei kalbėjime jokių prasmių nėra: dažai ir akustiniai virpesiai. Tavo rašomos knygos (beje, kokios?) prasmė jau yra ir visą laiką buvo skaitytojo sąmonėje, tik reikia tą prasmę prikelti, reikia sudaryti sąlygas tai prasmei įvykti. Didysis lietuvių kalbos žodynas išsiskiria tarp tavo knygų, jis, matyt, ne tik pasitikslinimams ar sinonimų paieškoms?*

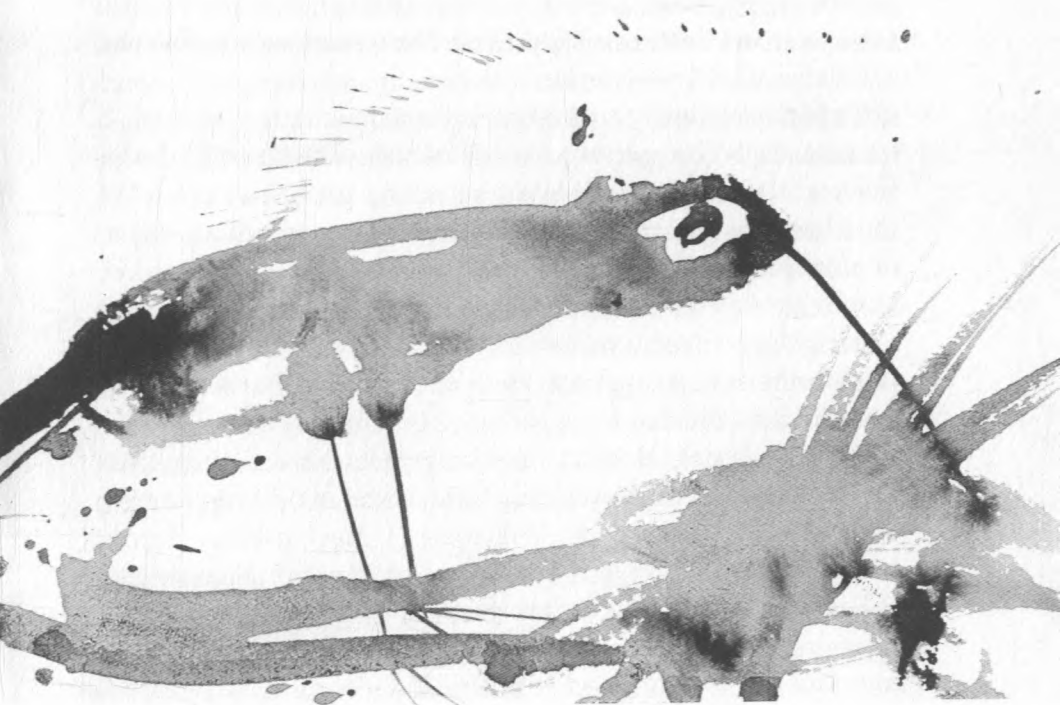
R. G. Rašomas romanas vadinasi „Vilniaus džiazas“, daugiau nieko apie jį negaliu pasakyti – šiuo požiūriu turiu prietarų: romanas vos pradėtas.

O didysis žodynas – išties ne vien pasitikslinimams ar sinonimų paieškoms. Juk aš pats turėjau susikurti savo kalbą. Gimiau ir augau Vilniaus senamiestyje. Nuo penkerių metų kalbėjau lietuviškai, lenkiškai ir rusiškai. Neturiu savo tarmės. Nebaigiau filologinių mokslų. Turėjau susikurti pagrindinį profesijos įrankį – kalbą – pats. Juoba kad intelektualios literatūrinės kalbos kaip ir nebuvo (vis tas agrarinis mentalitetas). Aš rijau gražius lietuviškus žodžius ir gražius sakinius kaip slibinas. Gimdžiausi savo kalbą pats – per ašaras ir prakaitą.

Nežinau, kokias dar prasmes man pavyks prikelti skaitytojo sąmonėje jau parašytomis ar nė nepradėtomis knygomis. Žinau viena – esu rašytojas. O vienintelė rašytojo pareiga ir priedermė – gerai rašyti.

Literatūra ir menas, 1989 kovo 4

Kūrybos analizė

Ričardo Gavelio proza ir dekolonizacija: kūno atradimas

ALMANTAS SAMALAVIČIUS

Postkomunizmo laikotarpis, kurį kartu su kitais Baltijos ir Rytų Europos kraštais jau keliolika metų išgyvena Lietuva, šio regiono rašytojams, intelektualams ir akademiniams tyrinėtojams metė ne vieną rimtą iššūkį, provokuodamas atsiliiepti į skaudžiausias ir aktualiausias transformaciją patiriančios visuomenės problemas, akindamas suvokti ir įvertinti totalitarizmo ir kolonizacijos patirtį. Tad šios esė tikslas – pažvelgti į lietuvių literatūrą, tyrinėjusią ir tyrinėjančią kolonizacijos padarinius kolektyvinei ir individualiai sąmonei iš postkolonijinės teorijos pozicijų, pasitelkiant jos siūlomų interpretacijos metodų galimybes, o kartu pasiaiškinti, kokias implikacijas kritikai teikė ir tebetiekia Ričardo Gavelio prozos kūryba, kurioje išsakoma tiek kolonizuoto, tiek socialinio lūžio situaciją išgyvenančio postkolonijinio žmogaus patirtis, rašytojo interpretuojama pasitelkiant kūniškus, erotinius bei seksualinės prievartos vaizdinius.

Apie tai, kodėl kolonizacijos sąvoka pastaruoju metu taikoma ne tik „tradicinėms“ buvusioms Vakarų kolonijoms, argumentų esama į valias. Pavyzdžiui, Williamas H. New aiškina: „Terminas „kolonijinis“ pirmiausia taikomas politinės priklausomybės aplinkybėms, nesvarbu, ar jos pasyviai priimamos, ar aktyviai priimamos. Į jas įeina ir literatūrinė bei materialinė priklausomų visuomenių produkcija ir požiūriai, kurie tas aplinkybes pa-

tvirtina.“¹ Išsamiau apie tai, kodėl Baltijos šalių literatūrai derėtų taikyti postkolonijinių studijų kategorijas ir požiūrius, svarių argumentų pateikta Violetos Kelertienės sudarytoje knygoje².

Kūno deformacija kaip kolonizacijos metafora apsakyme „Berankis“

Devintajam dešimtmečiui persiritus į antrąją pusę publikuotas Ričardo Gavelio apsakymų rinkinys „Nubaustieji“ didesnio kritikos dėmesio nesulaukė, nors jo autorius jau buvo neblogai žinomas, subrendęs rašytojas, provokuojantis lietuvių literatūrą aštriomis temomis ir kartu su į Vakarus emigravusiu bendraamžiu Sauliumi Tomu Kondrotu aktualizavęs lietuvių literatūroje Lotynų Amerikos maginio realizmo pasakojimo būdus. Kritikos nenoras pastebėti šią knygą buvo apsimestinis – tuometinio režimo sąlygomis Gavelis išdrįso pasakyti kur kas daugiau, nei buvo leidžiama, aki-vaizdžiai ir sąmoningai peržengdamas daugelį tabu. Tačiau bet koks skvarbesnis šio teksto implikacijų perskaitymas anuometiniame socialiniame kontekste buvo rizikingas – padoresni kritikai suvokė, kad atidengdami apsakymų įvaizdžius adekvatesnėmis interpretacijoms jie pasmerktų autorių ilgalaikiam cenzūros persekiojimui. Viename geriausių šio rinkinio apsakymų „Berankis“ (1987) rašytojas prisilietė prie patirties, apie kurią lietuvių literatūroje buvo kalbama miglotai, vengiant išsakyti tiesą apie pokario metais sovietinio režimo vykdytą lietuvių tautos naikinimo politiką, prisitaikant prie konjunktūros reikalavimų. Pateikdamas

¹ New, William H. *Colonial Literatures // New National and Post-colonial Literatures: an Introduction* / Bruce King (red.). – Oxford: Clarendon Press, 1998, p. 102.

² *Baltic Postcolonialism* / Violeta Kelertas (red.). – Amsterdam–New York: Rodopi, 2006.

kraupią savo tėvynainių, kalėjusių Sibiro lageryje, lemties istoriją, rašytojas nesiekė sukurti teksto, banaliai dokumentuojančio kolektyvinio kentėjimo patirtį, bet pateikė tokį pasakojimą, kuris, operuodamas drastiškai realistiškomis detalėmis, teikė tokias prasmes, kurias nuovokesnis skaitytojas galėjo nesunkiai dešifruoti. Brazilų pedagogas, socialinės kritikos atstovas Paulo Freire yra kadaise įžvalgiai nurodęs: „Kiekvienas užkariavimo aktas implikuoja užkariautoją ir užkariautąjį. Užkariautojas priima savo tikslus užkariautiesiems ir paverčia juos savo nuosavybe. Jis primeta savo kontūrus nugalėtiesiems, kurie internalizuoja šį pavidalą ir tampa dviprasmėmis būtybėmis, „savyje nešiojančiomis“ kitą. Nuo pat pradžių užkariavimo aktas, redukuojantis žmones iki daiktų statuso, yra nekrofiliskas.“³ Gavelio novelėje ši įžvalga atsiskleidė įtaigiai sukurtu meniniu įvaizdžiu, tapusiu viso kūrinio leitmotyvu. Pradėjęs savo novelę kinematografiniu pasąžu apie šalčio sukaustytą žemę, upę, kurioje lėtai slenka plaustas su neryškiu jame boluojančiu daiktu, tik pačioje pabaigoje autorius atskleidžia šio vaizdinio prasmę, įgyjančią naujų niuansų sulig kiekvienu kursyvu išryškintu novelės fragmentu. Formaliai konstruodamas savo naratyvą kaip dvi skirtingose laiko plotmėse (praeityje ir dabartyje) išdėstytas istorijas, kurias jungia buvusio sovietinio lagerio kalinio Vytauto Berankio patirties evoliucija, Gavelis suliteratūrina kolektyvinę kentėjimo patirtį ir galiausiai įprasmina ją deformuoto kūno metafora. Kursyvu pateiktame novelės tekste, nuolat susipinančiame su esamojo laiko naratyvu, pateikiama pokario tragediją interpretuojanti istorija: dvidešimt šeši Sibiro sniegynuose įkalinti lietuviai politiniai kaliniai (tarp jų ir keli svetimtaučiai), pasmerkti neišvengiamai mirčiai, imasi beviltiško žingsnio – bėga iš sovietinio lagerio. Įstrigę pusnynuo-

³ Freire, Paulo. *Pedagogy of the Oppressed* / Myra Bergman Ramos (vert.). – New York: The Seabury Press, 1970, p. 134.

se ties neperplaukiama plačia Sibiro upe, išsekę, sąmonę bepralandantys, kliebantys kaliniai susitelkia į vieną vienintelę mintį – kaip perduoti pagalbos žinią pasauliui, esančiam toli kitapus lagerio sienų. Bėglių susirinkime nuo šalčio ir alkio merdintys vyrai sutaria, kad ženklas, kurį jie nori duoti pasauliui, turi aiškiai ir nedviprasmiškai signalizuoti, jog kažkur upės aukštupyje, sniegynuose, pagalbos laukia žmonės. Ilgą laiką jiems nepavyksta sutarti, koks ženklas turėtų būti, kol pagaliau randama išeitis: „Niekas nesuvokė, kaip ir kada švystelėjo didžioji mintis. Niekas nenugirdo, kas pirmasis ištarė tuos žodžius garsiai. Vyrams ūmai pasirodė, kad kiekvienas jau seniai šitaip galvoja. Jie suklegėjo vienas per kitą, nebereikėjo nė balsuoti. Tik Valius beviltiškai bandė visus perkalbėti. Niekas jo neklausė, visi tik žvilgčiojo į Berankį. Jis privalėjo sutikti pats. Visi laukė jo prabylant, nors atsakas turbūt begalėjo būti vienas“ (p. 173)⁴.

Taigi savanorišką auką pasiūlo pats Vytautas Berankis, atiduodamas nukirsdinti savo plaštaką: pritvirtinta prie iš kelių lentelių sukalto plausto, ji pati turi tapti žinia išoriniam pasauliui kaip pagalbos šauksmo signalas. Autorius sąmoningai sukuria literatūrinę situaciją, kurioje įmanomas tik toks pasirinkimas: apsakymo veikėjai yra įstrigę sniege, vienintelis ryšys su įsivaizduojama, tačiau nežinia kur esančia žmonių bendruomene tėra upė, iš palaidų medgalių sukalta plaustas yra per menkas, kad atlaikytų žmogaus svorį, ir tegali ten nuplukdyti tik nedidelės apimties daiktą, o šis turi būti toks vizualiai informatyvus, kad gavusiems pranešimą nekiltų jokių abejonių dėl pagalbos būtinumo. Gavelio pasakojamos istorijos kontekste Berankio apsisprendimas įgyja metafizinio neišvengiamumo ypatumų: pati herojaus pavardė ir visa jo lūpomis pasakojama giminės istorija pateisina ir paaiškina savanorišką jo sutikimą paaukoti plaštaką. Viename iš apsakymo

⁴ Cit. iš: Gavelis, Ričardas. *Nubaustieji*: apsakymų ciklas. – V.: Vaga, 1987.

epizodų Vytautas Berankis, prisimindamas vaikystėje senelio jam išsakytą pranašystę, metafiziškai paaiškina neišvengiamą plaštakos prarastį. Prisiminimuose aidintis senelio balsas Vytautą perspėja, kad visi vyriškos lyties šeimos nariai yra jos netekę: seneliui ranką nutraukė skeveldra, tėvui ją nukirto bermontininkai. Plaštaka, kurią praranda Vytautas Berankis, jau iš prigimties nėra jo kūno dalis: būtent šitai jo sąmonei įtaigoja senelio pasakojimas. Tuo ir yra motyvuojamas novelės herojaus sprendimas paaukoti ją visų bėglių išsigelbėjimo labui. Tačiau, nors kūniška prarastis yra padiktuota neišvengiamos lemties, persekiojančios visas Berankių kartas, Vytautas nesugeba su ja galutinai susitaikyti. Praėjus daugeliui metų po sugrįžimo iš Sibiro (iš dvidešimt šešių vyrų, kurie gelbėjosi iš lagerio, tarp gyvųjų lieka dviese) novelės herojus jaučiasi apleistas, vienišas ir susvetimėjęs. Užaugę jo vaikai gyvena svetimą, jam nesuvokiamą gyvenimą, nors jam pavyko pasiekti reliatyvią gerovę (nuolatinis darbas, šiokią tokią reikšmę turinčios pareigos, pasižymėjimai darbe), jį patį nuolatos slegia tragiškos praeities prisiminimai, kuriais tegali pasidalyti su gyvu likusiu likimo broliu, kuriam mirus jis lieka vienintelė jungtis tarp šiandienos ir praeities, nusinešusios lageryje kalėjusių vyrų gyvybę. Suklastojęs Aukščiausiosios tarybos deputato pažymėjimą, Vytautas Berankis apsisprendžia grįžti atgal į Sibirą, kur liko jo plaštaka, herojaus suvokiama kaip prarasta „širdis“. Suklastotu pažymėjimu apgavęs lagerio viršininką, jis gauna leidimą apsilankyti teritorijoje, kurioje, kaip jam atrodo, tebeklaidžioja sniegynuose sušalusių žmonių vėlės. Galiausiai finaliniuose novelės epizoduose rengdamasis būsimai savižudybei herojus susapnuoja save, šįsyk be rankos, nors visą gyvenimą, jau grįžęs iš Sibiro luošas, jis sapnuodavo save kaip dvirančę būtybę. Šis sapno fragmentas pačiam Berankiui mįslingas: jis bando įspėti savo pastangų prasmę – ar grįžimas į vietą, kur įmanoma išverti tik vienąsyk, buvo jo pergalė prieš sužalotą praeitį ir sistemą? Atsakymo jis taip ir ne-

suranda ir gyvenimą baigia savižudybe: tik išnykdamas jis gali atgauti savo kūno ir dvasios integralumą ir tik mirtis tegali sutaikyti jį su laisvėje persekiojančia nelaisvės patirtimi. Nukirstos plaštakos motyvas, nuolat atkartojamas Gavelio novelėje (plausto, nešančio žemyn upe bėglių „pranešimą“ pasauliui, įvaizdžiu), teikia atitinkamas istorines ir politines asociacijas, išeinančias toli už paties pasakojimo ribų. Kūno dalies netektį, kuri persekioja visą Berankių giminę, galima interpretuoti kaip literatūrinį įvaizdžiu perkeliamą aliuziją į valstybingumo prarastį, kurią Lietuva patyrė devyniolikto amžiuje, kartu su Lenkija išnykdamą carinės rusų imperijos gniaužtuose, bei vėliau, dvidešimtajame, kolonizuota jau kito – sovietinio režimo. Tokiai dvigubai koduotai politinei aliuzijai kryptį suteikia senelio pasakojimas apie Berankių kartas persekiojančią lemtį. Plaštakos prarastis pačiam herojui sukelia ne tik realų, o vėliau ir įsivaizduojamą fizinį skausmą, bet ir dvasinę traumą: „Bigę jam maudė jau seniai, pradėjo mausti dar Vilniuje, vos užplūdo tasai nelemtas, beprotiškas noras. Slogus negerumas kamavo ir širdį, o tarpais viskas susipindavo: Vytautui Berankiui rodėsi, jog iškankinta širdis plaka ten, už jo kūno ribų, prarastosios plaštakos vietoje. Rodėsi, norisi atgauti ne tiek ranką, kiek prarastą širdį“ (p. 173). Taip nusakydamas savo herojaus santykį su jo negalia, kūnišką pojūtį Gavelis susieja su dvasišku; prarastoji kūno dalis tampa kolonijinės kančios ir Lietuvos istorinio likimo metafora. Panašiomis kategorijomis būčiau linkęs interpretuoti ir apsakymo atomazgą: po epizodo, pasakojančio, kaip valdžios atstovai aptinka Vytauto Berankio lavoną, pasakojimas perkeliamas į būtojo laiko dimensiją – Sibiro upe vandens tėkmė neša plaustą su akivaizdžiai pastebima žmogaus plaštaka, tačiau, kad ir kiek jis būtų nuplaukęs, aplink nesama jokių žmogaus gyvenimo pėdsakų. Nors apsakymo tekstas implikuoja, jog toji žinia anuomet kažkoku būdu žmones turėjo pasiekti (išsigelbsti ne tik Berankis, bet ir vienas jo likimo draugas), tačiau finalinis akordas nuskam-

ba labai minoriškai. Jį, kaip minėta, galima perskaityti kaip pesimistinę kolonizuotos tautos likimo metaforą, turint galvoje, kad tuo metu, kai buvo rašoma Gavelio novelė, lietuvių visuomenė skendėjo niūrioje „brandaus socializmo“ atmosferoje ir jokių iliuzijų dėl režimo permainų nebuvo įmanoma justi.

Neįgalumas, kūno sužalojimai, deformacijos laikomi būdingais postkolonijinės grožinės literatūros motyvais. Pavyzdžiui, Atto Quaysonas teigia: „Neįgaliųjų buvimas postkolonijinėje literatūroje žymi kai ką daugiau nei jų dalyvavimą tikrame postkolonijinės egzistencijos pasaulyje (...).“⁵

Vėlesnėje Ričardo Gavelio kūryboje atsiranda įvairių, esmingai transformuojančių ir praplečiančių ankstesnes metaforas. „Be-rankyje“ nukirstoji kūno dalis dar gana tiesmukai signifikuoja kolonijinį kentėjimą, o to paties autoriaus romane „Vilniaus pokeris“ aptinkama ambicingesnė literatūrinė projekcija: pats miestas, Lietuvos sostinė, interpretuojamas kaip milžiniškas, bejėgis, negalios palaužtas kolonizuotos, laisvę praradusios lietuvių tautos kūnas.

Miestas kaip dekomponuojamas kūnas „Vilniaus pokeryje“

Ričardo Gavelio romanas „Vilniaus pokeris“, išleistas Sovietų imperijos byrėjimo išvakarėse (1989), tapo nacionaliniu bestselleriu ir, kas galbūt labiausiai ironiška, lietuviškos „perestroikos“ laikotarpio kritikos užsipuolimų objektu. Daugelį recenzentų šokiravo romano vaizdinija ir pasakojimo būdas. Gausūs seksualiniai įvairdžiai ir seksualinės bei fizinės prievartos scenos,

⁵ Quayson, Atto. *Looking Awry: Tropes of Disability in Postcolonial Writing // Relocating Postcolonialism* / Theo Goldberg, Atto Quayson (red.). – Oxford: Blackwell, 2002, p. 228.

atvira panieka tautinių šventenybių simboliams, skeptiškas ir ironiškas požiūris į Lietuvos praeities mitus ir bene labiausiai – dekonstruktyvi lietuviško mentaliteto analizė lietuvių literatūros kritikams tapo sunkiai įveikiamu slenksčiu vertinant tuometiniame kultūriniame kontekste itin novatorišką, postmodernistinių bruožų turintį pasakojimą. Bene tiksliausiai tuometinio intelektualinio klimato sąlygomis šios knygos išskirtinumą nusakė poetas ir kritikas Vytautas Rubavičius, vienas iš nedaugelio sugebėjusių įžvalgiau perskaityti tekstą ir sulýginusių autoriaus poveikį lietuvių literatūros kontekstui su kitados Vakarų literatūroje atliktu Jameso Joyce'o vaidmeniu: „Kokie tad būtų J. Joyce'o vaidmens atspindžiai R. Gavelio, kaip autoriaus, veiksmė? – klausė kritikas. – Sąmoningas (įžūlus) savo kūrybinių principų iškėlimas, prozos tradicijoje plūduriuojančių dorovinių kriterijų neigimas, vyro ir moters kūno temos išplėtojimas, demonstratyvus nesiskaitymas su mitologine lietuivio savigarpa, parodant, jog *homo lithuanicus* neturi ne tik savigarbos, bet ir intelekto kompensuoti ją kokia esmingesne teorija (tiesa, knyga „padaryta“ taip, kad įžeista skaitytojo pilietinė sąmonė galės savo įniršį nesąmoningai užmaskuoti kitomis temomis – moteris, seksas, antistalinizmas, nedorovingumas... nors vis dėlto neįmanoma bus visiškai išguiti Visatos Subinės įvaizdžio).“⁶ Pastabos būta taiklios ir pasakytos pačiu laiku. Gavelio romane buvo gilinamasi į sovietinės totalitarinės sistemos esmę, tačiau autoriaus diskurso taikiny – ne vien abstrakti galios ir persekiojimo mašina, kuri savotiškai suintelektualinama ir sužmoginama vartojant įvardį *Jie*, kuriuo nusakomi universalaus blogio ir galios reiškėjai, susimokę prieš žmoniją nuo Platono iki Stalino laikų. Lietuvių kritikus šokiravo ne tiek sovietinio totalitarizmo analizė, juoba

⁶ Rubavičius, Vytautas. *Lūžis lietuvių prozoje? // Literatūra ir menas*. – 1990 vasario 3.

kad Lietuvoje tuo metu jau laisvai cirkuliavo ir Orwello, ir Solženicyno tekstai, kiek kolonizuoto lietuvių mentalinių patologijų tyrinėjimas. Keturiuose viena kitai prieštaraujančiose teksto versijose buvo aiškinamasi, kas atsitiko lietuvių visuomenei, kaip susiformavo ir kokius bruožus įgijo hibridinio naujažmogio – *homo lithuanicus* tipas. Visiškai nenuostabu, kad pasirodžius knygai įniršę kritikai metė autoriui pirštinę, jį patį apkaltindami froidistiniais polinkiais į seksualinę patologiją: kolonizuota, t. y. mitologizuota ir nereflektyvi, sąmonė niekaip nesugebėjo susitaikyti su savo pačios atvaizdu, kurį Gavelis ironiškai tyrinėjo „Vilniaus pokeryje“. Juoba patologinių procesų iškreiptas realaus, nebe fikcinio pokomunistinio *homo lithuanicus* mentalitetas reikalavo narciziškų savo paties atvaizdų ir prometėjiškai herojiškų impulsų, kurių šioje šokiruojančioje knygoje nebuvo.

Aptariamas romanas yra atvirai antinarciziškas ir antiherojiškas. Gavelio tekste neherojiškai parodoma ne tik blanki, pilka, baimės atmosferos kupina sovietmečio realybė (netgi pats romano protagonistas Vytautas Vargalys labiau panašus į deformuotos sąmonės paranoiką nei į intelektualinį maištininką, užsibrėžusį įminti blogio sistemos mįslę, nors būtent tokį jis save pateikia), bet ir mitologizuoti Lietuvos istorijos puslapiai, istoriniai reliktai bei didvyriški personažai, lietuviui tradiciškai žadinantys pasididžiavimo jausmą (pavyzdžiui, Gedimino pilis, Geležinis Vilkas ir pan.). Ypač daug dėmesio tekste skiriama Vilniaus miestui, kuris visų pagrindinių pasakotojų (jų visame romane keturi) sąmonėje yra įsivaizduojamas kaip didelis, pasiligojęs, nykstantis kūnas. Plg.: šunimi po mirties pavirtęs Gediminas Riauba, buvęs protagonisto Vytauto Vargalio intelektualinis „guru“ tyrinėjant *Jų* esmę šitaip reflektuoja „amžinąjį miestą“: „Klausau, kaip sunkiai švokšdamas kvėpuoja senis Vilnius. Miestai irgi serga, jų ligos panašios į žmonių ligas, juos kamuoja ir hipertonijs, ir vėžys. Miestai irgi miršta baisiose kančiose. Bet dar baisiau, kai miestai pūva gyvi. Kai žmo-

nės kapstosi dvokiuose dūlėsiuose, manydami, kad šitai ir yra gyvenimas“ (p. 378)⁷. Tekste apstu panašių Vilniaus įvaizdžių, kurie varijuojami kuriant slogią, patologišką ir destruktivią sovietmečio realybės atmosferą. Pasažuose apie miestą ypač akcentuojamas jo kaip globalaus kūno irimas, senatvės ir nykimo procesai. Vilnius romano veikėjų refleksijose „sustoja“, „stingsta“, „suakmenėja“, jį palieka „judėjimo galios“, jis yra „surakintas paralyžiaus“, jis „dvokia“ ar netgi įsivaizduojamas kaip „lavonas, kurio viduriuose galbūt tebejudą kirmėlės“. Daugiausia irstančių Vilniaus pavidalų išvelgia pagrindinis romano veikėjas Vytautas Vargalys, retsykiais jaučiantis (t. y. uodžiantis ir girdintis) miestą kaip „prėską ir begarsį“, nuo kurio „pagaugai nueina per nugarą“, kuriame viskas „yra ir aižėja“. Protagonistas įvardija miestą kaip „pavargusį“, išsekusį, tarsi kalbėtų apie gyvą ir sąmonę turintį organizmą, o niūresnėmis akimirkomis apibūdina jį kaip „dvasios Nekropolį, kuriame nėra likę jokios gyvybės“, arba kaip „seną iškrypėlį ekshibicionistą, nebandantį pridengti savo buko bejėgio falo“. Metafiziniame miesto kūne įvyksta keisčiausios buvusių jo gyventojų metamorfozės į „žemesnius“ gyvius. Buvę miesto gyventojai, pavyzdžiui, minėtasis Gediminas Riauba, virsta šunimis ir balandžiais. Vytauto Vargalio sąmonėje Vilniaus balandžiai taip pat tampa amžino blogio simboliais, „purvinomis mirusiųjų vėlėmis“ arba *Ju* pasiuntiniais. Antrosios romano dalies pasakotojas pateikia ir tokį totalitarinės urbanizacijos perkeistą Vilniaus vaizdinį: „Vilnius – tai vienodų cemento dėžučių miestas. Vienodų molio žmogucių miestas. Vienodų ašarų ir vienodos spermos miestas. Jei koks milžinas ūmai sumaišytų viską – namus, žmones, ašaras, spermą, sukeistų viską vietomis ir supainiotų – absoliučiai niekas nepakistų. Tas ir yra baisiausia – Vilnius seniai negeba keistis“ (p. 252).

⁷ Cit. iš romano pirmosios laidos: Gavelis, Ričardas. *Vilniaus pokeris*. – V.: Vaga, 1989.

Senieji didingieji istorinio miesto simboliai neturi nieko bendra su išsekusiu, ligų ir patologinių procesų iškreiptu šiuolaikinio, totalitarinio blogio jėgų sekinamo miesto kūnu. Oriai staugiantis Geležinis Vilkas, pasak mito, pasirodęs sapne būsimajam miesto įkūrėjui Lietuvos didžiajam kunigaikščiui Gediminui ir išpranašavęs jam amžiną šlovę, dekomponuojamame mieste Vargalio įsivaizduojamas kaip „per grindinį abejingai bindzenantis nususęs šuo“. Arba antrojoje romano dalyje prie kino studijos garažų slampinėjantis „ligotas, nušiuęs ir klaikiai išpurtes“, smarvę skleidžiantis šuo visų studijos vairuotojų vadinamas Geležiniu Vilku. Šitaip ironizuojant tradiciškai sutauringą Vilniaus simbolį, nuvainikuojama mitinė-istorinė jungtis su šlovinga praeitimi: kadangi degradoja kolonizuota tauta, išsižadanti savo vyriškumo, degradoja ir jos sąmonėje funkcionavę vyriškos galios simboliai.

Vilniaus kūnas, kurio vaizdiniais romane skiriama tiek daug vietos, nėra suvokiamas statiškai, nors reitsykiais romano personažų lūpomis miestas apibūdinamas kaip apimtas sąstingio būsenos. Jis tarsi gyvas, tačiau ligos iškamuotas organizmas keičiasi, mutuoja, deformuojasi čia pat akyse, kaskart prarasdamas vis daugiau būtos didybės, dvasingumo, tyrumo bruožų, kurie virsta savo antitezėmis. Net pagrindinis Vilniaus simbolis – Gedimino bokštas, daugeliui kolonizuotų lietuvių teikęs pasididžiavimo savo istorija pojūtį, Gavelio pasakojime tampa totalaus bejėgiškumo ir impotencijos ženklu. Tiek Vytautas Vargalys, tiek kiti romano personažai žiūrėdami į šį nacionalinio pasididžiavimo simbolį mato tik „trumpą, buką bejėgiškai styrančią falą“. Gavelis totalaus Vilniaus kūno deformacijas interpretuoja kaip vyriškumo prarastį: miestas degradoja keisdamas savo lytį, moteriškėdamas. Ši lyties transformacija tampa sykiu ir pačių miesto gyventojų, ir visos kolonizuotos Lietuvos bejėgiškumo, nevisavertiškumo įvaizdžiu. Visame romano tekste ne kartą atkartojamas pasažas apie bejėgišką būtojo Vilniaus „vyriškumo“ simbolį (Gedimino bokštą) tampa simboline nuoroda

į kolonizuotųjų impotenciją. Juoba kad ir patys miesto gyventojai tesugeba neveikliai kontempliuoti *Jų* buvimo prasmę arba apatiškai virsti kanukų (Gavelio terminas, žymintis totalitarinio blogio atstovus) grobiu. Dekomponuojamo, degraduojančio „tautos kūno“ įvaizdžiai asocijuojasi su pagrindinio „Vilniaus pokerio“ personažo Vytauto Vargalio traktuote. Šis, kadais patekęs į sistemos jam paspėstas pinkles ir patyręs *Jų* taikomas tortūras, nukenčia ir fiziškai, ir dvasiškai. Vienoje iš kankinimo scenų tardytojas sužaloja Vytautui Vargaliui lyties organą – šį faktą pats pasakotojas skaitytojui pateikia tik pasigyręs neprilygstama savo seksualine galia. Vargalys save interpretuoja narciziškai: jis nuolatos giriasi kone antgamtiška vyriška galia, kurią neva patiria ir adoruoja visos jo moterys. Tuo tarpu trečiojoje pasakojimo versijoje tuteišės Stefos lūpomis demistifikuojamas Vytauto Vargalio kaip seksualinio giganto automitas. Palyginęs dvi pasakojimo versijas skaitytojas gali pagrįstai suabejoti pirmosios versijos patikimumu: būtent tai, ką apie save teigia pats Vytautas Vargalys, ir yra jo paties sukurta mistifikacija, kuria maskuojama reali fizinė negalia ar bent jau galios trūkumas. Šitas sąmoningas pasakojimo versijų nesutapimas leidžia ir patį romano herojų traktuoti kaip menkavertiškumo kompleksų kamuojamą, patologizuotą ir susidvejinusią asmenybę, negalinčią rekonstruoti savo integralumo. Kolonijinio būvio sąlygomis bet koks integralumo siekinys iš principo neįmanomas: engiamas, Kito galiai pajungtas žmogus yra sužalotas, traumuotas. Panašiai kaip ir romano Vilnius, degraduojantis iki impotentiškos, belytės, hermafrodiškos būsenos, jo gyventojai yra pasmerkti neišvengiamai patologiškoms ir negrįžtamoms kūno ir dvasios transformacijoms. Vienas iš „Pokerio“ personažų gydytojas Kovarskis kanuoto (kastruoto, t. y. kolonizuoto) žmogaus deformacijas įvardija kaip „Vilniaus sindromą“ ir mediciniškai pateikia jo simptomus: „Dingsta meilės jausmas... Savigarba... Išdidumas... (...) Kinta kalba. Kartais man rodosi, kad išsyk galėčiau pažinti paliestąjį Vilniaus sindromo užsi-

merkės, vien iš kalbos. Dingsta vaizdingi žodžiai, spalvos ir nuotai-
ka. Lieka aibės sustingusių konstrukcijų, vis tokių pat, beprasmių
ir beveidžių... Galiausiai prasideda kūno deformacija. Išsiklaipo
sąnariai, auga keisti gumbai netikėčiausiose vietose, akys palieka
tuščios“ (p. 223–224). Šią medicininę ligos simptomatiką kon-
kretizuoja buvusios Vytauto Vargalio žmonos Irenos vaizdinys –
ji jo paties akimis pamatoma kaip šlykšti, mėsos gabalais ir plau-
kų kuokštais apaugusi, žmogaus bruožus praradusi belytė būtybė,
jaunystėje pritrenkusi Vytautą savo angelišku grožiu. Akivaizdi
moters ir miesto kūno deformacijos paralelė: Irena praranda bu-
vusį grožį vyriškėdama, Vilnius iš mitinio-istorinio miesto virsta
miestu vaiduokliu prarasdamas savąjį vyriškumą. Daugelis panašių
teksto implikacijų leidžia teigti, jog Gavelio romane ilgos koloni-
zacijos procesai traktuojami kaip lemtinga, negrįžtama žmogaus
kūno/dvasios bei totalaus vyriško miesto/tautos kūno deformaci-
ja, pasibaigianti visišku išsigimimu. Įdomu, jog ši implikacija kitais
įvaizdžiais patvirtinama trečiajame Gavelio romanų trilogijos tome
(„Paskutinioji Žemės žmonių karta“), kur autoriaus kritikos taikik-
lyje atsiduria postkolonijinė, pokomunistinė Lietuvos visuomenė.
Čia, finaliniuose romano epizoduose, degradavęs Vilnius yra visiškai
nušluojamas nuo žemės paviršiaus. Taip apokaliptiškai autorius
užbaigia savo niūrią, pesimistišką kolonizacijos procesų suardytos
visuomenės viziją, nepalikdamas jokios iliuzijos dėl to, kad koloni-
zuota tauta gali susigrąžinti savo prarastą metafizinį kūną. Tiesa,
gaveliškoji apokalipsė yra atvirai postmoderni: „Vilniaus pokeryje“
autorius pateikė keturias skirtingas pasakojamų įvykių versijas, pri-
versdamas skaitytoją abejoti absoliučios tiesos įmanomumu, tuo
tarpu „Paskutiniojoje Žemės žmonių kartoje“ jis ima ironizuoti pa-
ties pasakojimo galimybes, Vilniaus apokalipsę vaizduodamas ko-
mikso ir holivudiško filmo stilistika.

Kūno geismas kaip galia „Prarastų godų kvartete“

Ričardo Gavelio romanas „Prarastų godų kvartetas“ (1997) pasakoja apie lūžio visuomenės patirtį, vaizduodamas gerai žinomus realius pastarojo dešimtmečio įvykius ir situacijas, atvirai tyčiodamasis iš naujų pokomunistinių politinių ir ekonominių elitų bei jų laikysenos socialinių transformacijų akivaizdoje. Kaip ir kituose autoriaus romanuose, šiame tyrinėjamas totalios politinės galios fenomenas, jo formavimosi sąlygos ir aplinkybės. Savo stilistika ir naratyvinėmis konstrukcijomis „Prarastų godų kvartetas“ esmingai skiriasi nuo ankstesnės romanų trilogijos. Nors pats autorius prieš keletą metų buvo viešai spaudoje pareiškęs, kad „jokios metaforos iš šito (t. y. pokomunistinio – A. S.) gyvenimo išgauti neįmanoma, galima parašyti tik kriminalinį reportažą“, savo paties žodžiais, jis parašė „antigavelišką“ romaną, „kažką panašaus į pasaką“. Naujausiame savo romane rašytojas atsisako komplikotos tekstinės struktūros ir sudėtingų postmodernių pasakojimo rakursų, būdingų ankstesniems tekstams, tačiau lieka ištikimas ironiškoms ir satyriškoms intonacijoms, pasireiškusioms tiek jo prozoje, tiek politinėje publicistikoje. Skaitydamas šį romaną įsitikini, kad Gavelį domina dvi galios formos: politinė ir ekonominė, išskylančios subyrėjus senosioms totalitarinio režimo struktūroms, tačiau sėkmingai paveldinčios korumpuoto mąstymo ir veiklos įpročius. Pirmąją ikūnija buvusio muzikos instrumentų derintojo Gabrieliaus Tarailos, antrąją – neaiškiu, tačiau neabejotinai nešvarių būdu Rusijoje pralobusio verslininko Karlo Fergizo persona. Tarp jų įsiplieskia nuožmies grumtynės dėl teisės kontroliuoti socialinius procesus. Autorius neslepia ironiško požiūrio į pokomunistinių politikų luomą: minią niekinantis ir ją išnaudojantis (tiek tiesiogine, tiek perkeltine prasme) Gabrieliūs Taraila pats yra jos produktas. Menkavertiškumo

komplekso kamuojamas asmuo, niekados neturėjęs jokių politinių ambicijų, jokių lyderio sugebėjimų ir reiškėsis vien kaip kruopštus, kone fanatiškai savo pomėgiui atsidavęs muzikos instrumentų derintojas, pajunta milžinišką seksualinės energijos antplūdį beveik atsitiktinai atsidūręs žmonių minioje (politiniame protesto mitinge „šventoje“ Vilniaus vietoje – Katedros aikštėje) ir šis netikėtai patirtas pojūtis visiškai transformuoja jo asmenybę. Pirmąsyk patekęs į politinės euforijos apimtą minią, „užkalbėjimais“ vejančią iš Lietuvos rusų kareivius, Gabrielius Taraila „netiki nei minia, nei protu“, tvirtindamas sau, kad minios protas „tėra įmantriai užslėpta beprotybė“, tačiau veikiai įsitikina, kad susiliejimas su žmonių mase, buvimas joje pažadina jam iki tol nepatirtą seksualinį jaudulį:

„Gabrieliui teliko prisipažinti, ilgiau apsimetinėti nebuvo prasmės: jis virto anaip tol ne širdimi, o gyvu akytkūniu, vis labiau pritvinkstančiu kraujo, vis beprotiškiau trokštančiu įsiskverbti į drėgną, gličią minios vaginą.

Gabrielius virto kepurėtu falu, kosminės erekcijos apimtu dieviškuoju organu, o šis žūt būtinai privalėjo susijungti su minia. Susijungti tiesiogine, fizine prasme. Gabrielius atsidavė šamaniškam meilės aktui, atsidavė aikčiodamas ir gokčiodamas, bet palytėti minią jam nebuvo lemta. Gabrieliaus šventa sėkla išsiliejo, jam taip ir nepasiekus minios vaginos, jos nė neprisilietus. Šamanystės seansas nutrūko taip pat staiga, kaip ir prasidėjęs (...)“ (p. 23–24)⁸.

Šis pirmas nebrandžia ejakuliacija pasibaigiantis būsimo lyderio ir minios seksualinis aktas nulemia tolesnę Gabrieliaus Tarailos karjerą – pajutęs mitingo orgazmą, jis nustoja domėtis moterišku savo žmonos Eglės kūnu ir kryptingai siekia patenkinti savo totalų geidulį, ieškodamas kelių į minią. Aistra valdyti minią, prabudusi jo esybėje pirmojo masinio mitingo metu, pasakotojo siejama su

⁸ Cit. iš: Gavelis, Ričardas. *Prarastų godų kvartetas. Istorija apie meilę, mirtį ir virusus*. – V.: Tyto alba, 1997.

ankstesniuojų jo profesiniu polinkiu: derindamas instrumentus Gabrielius jausdavo juos užvaldąs, t. y. kontroliuojąs ne tik juos, bet ir jais išgaunamą muziką. Susidūręs su minia, jis trokšta ją užvaldyti, manipuliuoti ja lygiai taip pat, kaip anksčiau užvaldydavo savo derinamus instrumentus. Po pirmojo seksualinio seanso jis jaučia, jog „užvaldė tą ligi tol jam nepasidavusį miestą jėga, iškrušo tuos bejėgius minios žmones, pagaliau primetė jiems savo vyrišką galią, virto tikru valdovu bent mintyse“ (p. 26). Beje, net paauglystėje, kamuojamas jaunatviškų geidulių, Gabrielius Taraila išmoksta disciplinuoti savo kūną, seksualinę energiją transformuodamas į galią valdyti negyvus daiktus. Jis suvokia, jog „vieni žmonės paklusta daiktams, kiti tuos daiktus valdo. Tikrieji daiktų valdytojai – itin reta žmonių padermė“ (p. 60). Vėliau tą paauglystėje išsiugdytą sugebėjimą manipuliuoti daiktais jis pritaiko derindamas instrumentus ir galiausiai tuo pasinaudodamas užvaldo moteriškąjį/vaginalinį minios kūną. Įvyksta galutinė Gabrieliaus Tarailos asmenybės transformacija: minios žmogus tampa visagaliu politiku, gebančiu manipuliuoti euforijos apimtomis, fanatiškomis masėmis. Seksualiniai įvaizdžiai Gavelio romane skaitytojo gali būti interpretuojami kaip atpažįstami kodai, juolab kad ir ankstesniuose jo tekstuose naudojantis analogiška vaizdinija buvo perteikiamas požiūris į socialinės patologijos kamuojamą atomizuotą žmonių bendruomenę, dėl kolonizacijos poveikio netekusią tradicinių socialinių saitų. Noras valdyti, įteigti ir įrodyti savo tariamą seksualinę viršenybę, išnaudojant kitą, buvo vieninteliai kolonizuotam asmeniui likę savęs patvirtinimo būdai. Tyrinėdamas pokomunistinę būtybę (šiam romane jau neberasime jokio analitinio diskurso apie *homo lithuanicus*), autorius neslepia, kad laiko ją ne mažiau patologiška nei „kanuotus“ (kolonizuotus) Vilniaus sindromo persekiojamus gyventojus. Gabrielius Taraila geba pajusti seksualinį pasitenkinimą ir savo galios patvirtinimą tik „įsiverždamas į minios vaginą“. Tačiau jam tenka susidurti su neišvengiamomis permainomis:

ekstazė atslūgsta, nyksta, žmonių jau nebevienija viena vienintelė idėja, politika nustoja buvusi visatos centras. Šie pokyčiai verčia pajusti anksčiau išgyvento seksualinio jaudulio stoką: „Gabrieliūs jau porą metų, nuo pat stebuklų nakties, filosofiskai stebėjo, kaip grėsminga Katedros aikštės minia aižėja į niekingas atplaišas. Nė viena tokia atplaiša nebepulsavo gaivališku ritmu, visos jos buvo amorfiškos ir bedvasės. Nė viename tokiaame žmonių būryje neliko nė krislo beprotiško minios proto, grėslios galios nei virpulingo geidulio. Neliko didžiosios minios vaginos, kuri buvo trumpam išvariusi Gabrielių iš proto: ji buvo niekingai išdraskyta ir nė kiek nebeviliojo“; jis „nėgalėjo patirti kosminio orgazmo skverbdamasis į težią milžiniškos minios vaginą“ (p. 88). Kaip tik tuomet, kai minia ima transformuotis į dar labai nebrandžią, bet visgi visuomenę, Gabrieliūs Taraila nustoja ja domėtis, pasinerdamas į kabinetinius galios žaidimus, užkulisines intrigas, niekindamas visus tuos, kurie patenkinio iškreiptą jo seksualumą politinės euforijos akimirkomis. Pasakodamas, kaip keičiasi personažo santykis su minia, Gavelis fiksuoja socialinių procesų neišvengiamumą: pokomunistinė visuomenė yra lygiai taip pat pasmerkta neišvengiamai kaitai, kaip „Vilniaus pokerio“ pasaulis buvo pasmerkta destruktijai. Tiesa, toks optimizmas yra gana sąlygiškas, kadangi šiame romane, kaip ir ankstesnėje trilogijoje, negailima niūrių visuomenės būvio vizijų. Vaizduodamas silpstančią politinio lyderio Gabrieliaus Tarailos galią (tiesiogiai nebesantykiaudamas su mase, šis virsta smulkiu politiniu intrigantu), pasakotojas neteikia iliuzijų, jog atomizuota visuomenė susidoros su permainų metu iškilusiomis problemomis. Mažėjant Gabrieliaus Tarailos galioms auga jo oponento, finansų magnato Karlo Fergizo galia. Galiausiai pasakojimui rutuliojantis į pabaigą aiškėja, kad nė vienas iš jų nėra ir, ko gero, niekadės nebuvo padėties šeimininkas: Gabrieliūs Taraila nunuodijamas, Karlas Fergizas, apkaltintas finansinėmis machinacijomis, atsiduria kalėjime. Tačiau visuomenė lieka tokia pat akla, manipuluojama, valdoma

populiarios mitologijos kaip ir anksčiau. Romano atomazga leidžia spėti, kad Gavelio kūrybos pasaulėvaizdyje išlieka vienas niūriausių „Vilniaus pokerio“ motyvų: *Jų* galia yra amžina ir *Jie* yra tikrieji socialinių, politinių ir ekonominių procesų valdovai, manipuliuojantys ne tik masėmis, bet ir virš jų iškilusiais galingaisiais. Aptariamasis Gavelio romanas patvirtina, kad rašytojai netiki kolonizuotos, kastruotos, bejėgės visuomenės ateitimi ar bent skeptiškai vertina jos demokratėjimo galimybes. Nors tiek šis, tiek kiti rašytojo romanai kolonizuotą ir postkolonijinį žmogų ir jo visuomenę traktuoja negatyviai, kaip yra pažymėjęs Terry Eagletonas⁹, nors priespaudą patiriančiųjų grupių kolektyvinis identitetas yra pabrėžtinai negatyvus, tačiau jis yra linkęs generuoti „pozityvią konkrečią kultūrą“ (*positive particular culture*), o šitai, nepaisant visų išlygų, vis dėlto pastebima realiaame kintančios dekolonizuojamos visuomenės gyvenime.

Vietoj išvadų

Būdamas įžvalgus socialinis kritikas, jautriai diagnozuojantis postkolonijinės visuomenės negalias (tai rodo ne tik jo grožinės literatūros kūriniai, bet ir politinės apžvalgos, kadaise rašytos Lietuvos spaudai), Ričardas Gavelis puikiai suvokė, kokių galimybių rašytojui teikia lietuvių literatūrai neįprasti kūniški ir seksualiniai įvaizdžiai, juolab kad sovietinio režimo laikotarpiu žmogaus kūno geismų vaizdavimas lietuvių literatūroje buvo cenzūros įvestas tabu. Kita vertus, vertinant Gavelio bei kitų lietuvių rašytojų romanus, šie drastiški kūno ir eroso vaizdiniai daliai skaitytojų, išauklėtų sovietinio puritonizmo dvasia, yra estetiškai ir morališkai nepriimtini,

⁹ Eagleton, Terry. *Nationalism: Irony and Commitment // A Field Day Pamphlet*. – 1988, Nr. 13, p. 16.

jie suvokia šiuos vaizdinius tiesmukai ir pažodiškai. Net kritikai bei kolegos rašytojai savo rašiniuose tokią kūrybą neretai priskiria marginalinei lektūrai, besiribojančiai su pornografija, masine kultūra, nesistengdami tyrinėti jos implikacijų bei poveikio postkolonijinio skaitytojo sąmonei. Paradoksaliausia, kad panašiomis kategorijomis (kiek galiu spręsti iš savo stebėjimų) ją linkę vertinti šiandieniniai jaunieji humanitarai, kur kas atviresni įvairiems diskursams ir literatūrinėms patirtims, kurių dėl suprantamų aplinkybių negalėjo turėti Gavelio generacijos akademinė jaunuomenė. Šios privačios išvalgos perša mintį, kad autorių, aprašančių kolonijinę ir postkolonijinę visuomenę, romanų santykis su skaitytoju buvo ir tebėra komplikuotas. Leidžiu sau paspėlioti, kad svaresnis požiūris į tekstus, atvirai žongliruojančius erotiniais ir seksualiniais vaizdiniais, bus įmanomas tik tuomet, kai pokomunistinė visuomenė įveiks nemenką distanciją, skiriančią ją nuo sovietinio/kolonijinio būvio laikų.

Autoriaus parengtas sutrumpintas variantas pagal didesnę savo straipsnio *Lithuanian Prose and Decolonization: Rediscovery of the Body* publikaciją knygoje *Baltic Postcolonialism* (red. Violeta Kelertas; Amsterdam–New York: Rodopi, 2006)

Almantas Samalavičius – kultūrologas, literatūros kritikas, eseistas, vertėjas; humanitarinių mokslų daktaras (menotyra), Vilniaus Gedimino technikos universiteto docentas.

Atstumiančio lietuviškumo nauda: berankis lošia pokerį

DANAS LAPKUS

2005-ųjų rugsėjį pasaulio žinių kanalai pasakojo apie atokiame Jutos kalnų tarpeklyje laisvalaikio besikarsčiusį Aroną Ralstoną¹. Ant Arono užvirto didelis uolos luitas ir prispaudė jam ranką. Supratęs, kad laukti pagalbos beprasmiška, Aronas nusipjovė ranką lenktiniu peiliuku, užkopė tarpeklio skardžiu į viršų, sparčiai nuėjo apie dešimt kilometrų iki artimiausios gyvenvietės ir susirado pagalbą. Sugijęs ir užsimovęs protezą, Aronas toliau ieško kliūčių Jutos tarpekliuose ir siekia jas įveikti, – taip baigiamas standartinis reportažas.

Bandau įsivaizduoti save panašioje situacijoje ir prisimenu Ričardą Gavelį ir jo apsakymą „Berankis“². Apsakyme lagerio prižiūrėtojai palieka grupę kalinių medkirčių likimo valiai taigoje. Išvargę ir alkani, kaliniai nutaria siųsti SOS ženklą. Pagrindinis veikėjas Vytautas Berankis nusikerta plaštaką, prikalą ją prie plaustelio ir išplukdo pasroviui taigos upe. Ką?! Nors Vytautas – ne kraujuojantis Aronas, Gavelio fikcija sunervina: argi mes tokie idiotai?

1961 m. tūkstančiai plūdo į dvidešimtmečio Bobo Dylano koncertus, nes jis turėjo ką pasakyti. Dylanas to meto Vakarų visuome-

¹ www.msnbc.msn.com/id/5956900/

² Cit. iš: *Berankis* // Gavelis, Ričardas. *Nubaustieji*: apsakymų ciklas. – V.: Vaga, 1987.

nės konformizmą ir pasyvumą pavertė populiariosios kultūros aktualija. Šiandien žvelgiant į legendinio dainininko karjerą, atmintin įstrigusios gal keturios ar penkios dainos. Kelios eilutės rankraščio, nesudėtinga natų seka – bet tai pakeitė Ameriką.³ Dylanas įrodė klausytojams, kad protestuoti reikia prieš save. Dylanas nuo scenos kniaukė: jūs smirdite; klausytojai atsakė: Bobby, tu – genijus.

Gavelis kreipiasi į skaitytoją taip pat aktyviai kaip Dylanas. Gavelio raštai – lyg griežto klebono pamokslai, gėdijantys parapijiečius ir raginantys praregėti, atsipeikėti, veikti. Gavelis puola Dylano visuomenės konformizmą ir pasyvumą Lietuvoje, savo knygoje kurdamas hipotetines situacijas ir leisdamas herojams pralaimėti patiems prieš save. Imdamasis tokios protesto literatūros, Gavelis rizikavo gerove ir populiaramu. Juk teko laviruoti sovietinės cenzūros, lietuviško šovinizmo ir valdiško kultūros mecenavimo terpėje – Gavelis kirto tris šakas, ant kurių sėdėjo. Iš skaitytojo perspektyvos – ne šakas Gavelis kirto, bet surūdijusias devynių colių vinis kalė į cenzūros, šovinizmo ir sovietinės gerovės statulas. Devintąjį dešimtmetį dar pusėtinai solidžios statulos nuo Gavelio smūgių aižėjo į nupiepusias, beprasmes nevaisingų prisitaikėlių iškamšas.

Kodėl rašytojas rašo? Perskaitęs Gavelio knygas, jo kūrybinį tikslą matau buvus Lietuvos nepriklausomybę. Neabejoju, kad Gavelis sąmoningai ir logiškai nupiešė atstumiančio lietuviškumo paveikslą. Toks paveikslas – pirmas būtinas žingsnis sukykant prieš savo prisitaikėliškumą. Sukilimas prieš save – būtinas žingsnis prieš įremiant vamzdį okupantui į smilkinį; o vamzdis – žingsnis į nepriklausomybę.

„Berankis“ yra vienas geresnių atstumiančio lietuviškumo paveikslų, ačiū komunistų partijai. Nuoširdžiai tikėdami cenzūra, partijos šulai netyčia gerokai prisidėjo ne tik prie skaitytojų nekal-

³ Martino Scorsese dokumentinis filmas *Bob Dylan: No Direction Home*, 2005.

tybės apsaugos, bet ir prie literatūros išradingumo. Cenzūros institucija neskaitino autorių vadinti daiktų tikraisiais vardais. Skatino kurti tikrus daiktus iš netikrų dalių. Štai Gavelis įduoda Vytautui Berankiui mintį: „Pasaulis prarado darną.“ Rodos, teiginys būtų standartinio posakio „viskas eina blogyn“ variacija. Tačiau Gavelis apsakyme primygtinai iliustruoja pasaulio nekintamumą. Vaizduodamas tuos pačius objektus prieš ir po trisdešimt metų, Gavelis teigia, kad niekas niekur neina ir viskas tebėra kaip buvę: tokie pat milžiniški taigos medžiai, tokia pat neužšąlanti Sibiro upės srovė, tokie pat debesys, nepasikeitusi lagerio zona, net ir zonos viršinin-kas. Ačiū Glavlitui⁴, nekalta fraze Gavelis užšifruoja antisovietinį herojaus sąmonės lūžį. Trisdešimt metų nešęs transparentą „jei ne laisvė, tai bent gyvybė“, Berankis pripažįsta, jog nugyveno amžių nugaravusia sąmone ir apsiblaususiu žvilgsniu.

Pirmasis – sovietinis – herojaus sąmonės lūžis įvyko kaliniams medkirčių trobelėje svarstant išsigelbėjimą. Gavelio scenografijos ir aprašomos kalinių alkio ir šalčio nevilties kontrastas kelia įtarimą: grupė stiprių vyrų; namas; veikianti krosnis; kirviai, pjūklai, virvės; žuvinga upė; dingę prižiūrėtojai; laisvalaikis. Ko gi jie nerenčia tikrų plaustų ar ramiai sau nelaukia pavasario siurbčiodami žuvienę? Toliau, rašydamas apie šaltį, Gavelis prasitaria, ko: „Vyrų galvos speiguotom smegenim nesilaikė ant kaklų, vis sviro. Jų mintys užšalo, jas reikėjo atitirpdyti. Vyrų lenkė galvas arčiau ugnies, vos tverdami kaitrą, bet mintys nenorėjo rasti“ (p. 172). Vėl ačiū TSKP CK už investicijas į potekstes. Pastrai-pa kalba apie žemai kritusį Celsijaus stulpelį, bet reiškia tautos nesugebėjimą savarankiškai mąstyti ir veikti. Berankį šis nesugebėjimas taip apstulbino ir nuvylė, kad kitus trisdešimt metų jis egzistavo kaip sielą pardavęs gyvas lavonas.

⁴ Buvusi SSRS visų rūšių žiniasklaidos cenzūros institucija (*leidėjų pastaba*).

Apgailėtina savo būseną Berankis užsmaugia pakaruoklio kilpa. Jo savižudybė teatrališkai graži, bet politiškai ir visuomeniškai mažai reikšminga. Į galvą ateina Berankiui nenaudingas palyginimas su sprogmenimis apšivyniojusiomis arabų savižudėmis. Gavelis pasirūpina, kad visos Berankio akcijos teliktų nevaisingi reginiai. Šios akcijos fiziškai paveikia tik patį Berankį, jos neturi adresato ir negali sukelti visuomeninio atgarsio. Štai Berankis išplukdo savo nukirstą plaštaką negyvenamon Sibiro platybėn garmančia upe – adresatai šios upės krantais nelaksto, o jei ir lakstytų, tokio ženklo neatpažintų. Štai Berankis parašo Lietuvos istoriją ir politiką nagrinėjančių laišku – užuot pridaręs kopijų ir išsiuntęs laiškus dukroms, draugams, „Amerikos balsui“, Berankis budriai juos slepia, skaito tik pats, o prieš pasikardamas laiškus sudegina. Berankis sukurtas priklausyti tautos žiedui. Taip tvirtina Gavelis: jei tautos žiedas nemato prasmės žengti žingsnio išsilaisvinimo link, ko norėti iš paprastų piliečių. Berankio ir Gavelio problema ir pagrindinė kūrinio tezė – dar nėra kam adresuoti gerų minčių, žmonės nepribrendę veikti. Gavelis užbaigia apsakymą: „Plaustas yrėsi pirmyn lėtai, bet atkakliai. O žmonių vis nebuvo ir nebuvo“ (p. 182).

Sovietinė cenzūra akompanavo gana aistringam autoriaus ir skaitytojo tango. Gavelis veda, lenkia, suka; adresatė sprendžia, kiek pasiduoti, kada sustingti, o kada tėti antausį. Smagu, sveika, be to, pradžiuoginome literatūros mokslininkus Inge Crosman⁵, Jonathaną Cullerį⁶, Stanley Fishą⁷, Jacques'ą Derrida⁸ ir šimtus mažiau

⁵ *The Reader in the Text* / Suleiman, Susan R., Crosman, Inge (red.). – Princeton University Press, 1980.

⁶ Culler, Jonathan. *Framing the Sign: Criticism and its Institutions*. – Oxford: Basil Blackwell, 1988.

⁷ Fish, Stanley. *Interpreting the Variorum / Critical Inquiry* 2. – P. 465–485.

⁸ Derrida, Jacques. *Of Grammatology*. – Baltimore: Johns Hopkins University Press, 1976.

garsių, eksperimentu įrodydami jų tezę, kad adresatas kuria kūrinio prasmę. Sovietmečiu gaudyte gaudydavome ir sureikšmindavome bet kokias autoriaus „anti“ užuominas. Tai būdavo skaitymo tikslas, džiaugsmas ir net estetinio vertinimo kriterijus. „Berankis“ buvo puikus! Šiandien priverstęs vaiką skaityti „Berankį“ sulaukiu vidutiniško įvertinimo: du galvos linktelėjimai, vienas pečių truktelėjimas su puse: „Geriau negu ta Orwello nūda.“⁹ Vaiko neapgauti – Gavelis laimėjo, jo nepriklausomybės tikslą natūraliai pakeitė kitos, vaikų aktualijos. Tačiau Gavelio antikonformistinė apeliacija tebeaktuali. Visuomenė lieka atsakinga ir du šimtus metų po nepriklausomybės, ar ne, Dylanai?

Paklaustas, kaip rankos praradimas pakeitė jo gyvenimą, Aronas atsako, kad nieko nepadarysi, ir todėl nesigrauzia, kaip būtų buvę malonu tęsti gyvenimą su visomis galūnėmis. Aronas žiūri, ką nuveikus šiandien. Gavelio Vytautas Berankis trisdešimt metų po amputacijos nedaro nieko, tik gedi savęs. Net ir atgavęs nuovoką, Berankis ne sėda gaminti bombos, bet puola lagerio viršininką: „Atiduok mano ranką!“ Na taip, taip, apsakyme rankos netektis reiškia sielos netektį, bet Arono ir Berankio elgesio kontrastas iškalbingai paryškino sovietinės lietuvių ir Vakarų kultūros skirtumą. Pirmoji išpažino gyvenimą praeitimi, o antroji – veiklą šiandien. Atsimenu savo, sovieto, šoką, pirmąkart išgirdus Johno Lennono „Imagine“¹⁰. Įsivaizduok: rojaus nėra, pragaro nėra, valstybių nėra, religijos nėra, turtų nėra, nėra dėl ko kariauti ir mirti, – įsivaizduok gyvenimą šia diena. Dėl rojaus ir pragaro per daug nesijaudinau ateistinės aplinkos dėka, bet teisė į valstybę, religiją, istoriją, savus daiktus ir azartas už tai kariauti atrodė ypač svarbu. Bet jei Lennonas genijus, kas tada? Protingiau gyventi šia diena negu dūsauti vasario 16-ąją? Gavelio Berankio filosofija an-

⁹ Orwell, George. 1984 (1946) ir *Animal Farm* (1945).

¹⁰ John Lennon. *Imagine*. – Capitol Records, 1971.

tilenoniška: jis nieko neprivalėjo nuveikti šiandien, bet „privalėjo atrasti savo praeitį ir pažvelgti jai į akis. Žmogus, pamiršęs savo praeitį ar jos atsižadėjęs, tėra prisukama lėlė“ (p. 159).

Nepamiršti praeities yra viena, o gyventi praeitimi, aktualizuojant trisdešimt metų senumo įvykius labiau už šiandieną – kita. Gaila, bet tai Berankio situacija. Berankis kasdien leidžiasi į varginančius psichoanalizės seansus ieškoti visa ko šaknų jaunystės prisiminimuose. Šiandienos jis nemėgsta, jos pakeisti nebando, o praeitis nebegrįš, tad Berankis realizuoja save pasikardamas. Berankis jaučiasi aukščiau sovietinės šiandienos, mano, jog aplinkiniai neverti jo patirties ir proto. Vėl praktiškai įrodome literatūros teoriją, šįkart – postkolonializmo. Postkolonialistinis kūrinio analizės metodas koncentruojasi į naują pavergtų tautų tekstų perskaitymą, išryškinant kolonisto ir kolonizuoto veikėjo santykį bei kolonizuoto veikėjo savivokos neadekvatumą. Mūsų pagrindinė postkolonialistė Violeta Kelertas, greičiausiai galvodama apie Gavelį, sukūrė taisyklę: „Kolonizuotasis turi jaustis aukštesnis, netgi jei faktai kalba priešingai, ir ypač svarbu, jog šiam tariamam išskirtinumui parodyti pasirenkama sekso sritis, nes kolonizuotas vyras visomis prasmėmis yra kastruotas, išsunktas vyras.“¹¹ Žodžiu, kolonizuotasis veikėjas arba apgaudinėja save, arba nesugeba savęs vertinti objektyviai.

Perdėtas savo išskirtinumo suvokimas slepia veikėjo menkavertiškumo kompleksą. Kategoriškas, neva nuo veikėjo nepriklausomų ir, aišku, jam nepalankių aplinkybių kaltinimas bei noras atrodyti geresniam, nei esi, atskleidžia sąmonės kolonizaciją. Užtai postkolonialistai džiaugiasi susekę tekste charakterių fragmentaciją, ir Gavelis čia nenuviltų. „Vilniaus pokeris“ pateikia ke-

¹¹ Kelertas, Violeta. *Perceptions of the Self and the Other in Lithuanian Postcolonial Fiction // World Literature Today*. – 1998, t. 72, Nr. 2 (pavasaris), p. 254.

turis naratyvus apie kiekvieną veikėją. Pasakojimas šokčioja nuo romano herojaus Vytauto Vargalio potencijos prie impotencijos, Gaveliui eksponuojant postkolonialistų mėgstamus kolonizuotos sąmonės bruožus.

Vargalys, kaip ir Berankis, jaučiasi išskirtinis ir aukštesnis. Nėgana to, jis prisiima tautos gelbėtojo vaidmenį. Vargalio, ieškančio būdų lietuviams išgelbėti, nepalieka visuotinio sąmokslas prieš jį nuojauta. Jam „kartais atrodo, kad viskas pasaulyje vyksta man“ (p. 6)¹², visiems, net karveliams, vaidinant nematomo režisieriaus paskirtus vaidmenis. Sovietai ir paranojinių sąmokslas teorijų kultivuotojai buvo geri draugai. Sąmokslas teorijos pasaulyje egzistavo šimtmečius, bet sovietai toliausiai pažengė, pagrįsdami jų racionalumą. Todėl Gavelis įkvepia skaitytoją, ypač sovietinį, ne užjausti sergantį, bet sirgti už besipriešinantį. Po kelerių metų panašus kūrinys atsirado Amerikoje – prašome žiūrėti „The Truman Show“¹³.

Laisvei atgauti Jimui Carry pakanka filme demaskuoti aplinkinius statistus. Vargaliui sunkiau, jis turi nuo Vilniaus šaligatvio peržengti į virtualią erdvę. Sapnuodamas ar sirgdamas, Vargalys nors trumpam iš materialios aplinkos nusikelia į idėjų pasaulį. Jis išjungia *Ju* nuotolinio valdymo pultą ir užčiuopia esmės paribį. Laikas sustoja, karveliai sustingsta ore. Tai – absoliučios laisvės vizija, kai įmanoma viskas. Tą patį po dvidešimt metų padarė Adamas Sandleris filme „Click“.¹⁴

„Kas yra esminga? Kad visada, kiekvieną mirksnį, tyliai ir lėtai merdėju viename dideliame VISA“ (p. 8). Vargalio atradimas – Vilniaus gyventojai neturi pasirinkimo laisvės. Tesame

¹² Cit. iš: Gavelis, Ričardas. *Vilniaus pokeris*. – V.: Vaga, 1990.

¹³ *The Truman Show*, 1998. Režisierius Peteris Weiras, scenarijaus autorius Andrew Niccolas.

¹⁴ *Click*, 2006. Režisierius Frankas Coraci, scenarijaus autoriai Steve'as Korenas ir Markas O'Keefe.

sistemos marionetės, savo traukulių energija maitinančios šeiminką. Vargalį, kaip ir Berankį, apima neviltis matant, kiek daug žmonių pasidavę *Jiems*. Ši neviltis yra „Vilniaus pokerio“ leitmotyvas. „Vox Canina“ naratyvas nepagražindamas piešia smirdančiomis pūvančio Vilniaus gatvėmis slankiojančius būrius vergų-lavonų. „Svarbiausias yra lageris, plytintis žmogaus viduje. Baisiausia, kai žmogus visą gyvenimą iškali milžiniškame lageryje, nematydamas jokių spygliuotų vielų, neužuosdamas krematoriumo dūmų. Kai nė nesuvokia kalįs. Tai didžiausia lagerinės sistemos pergalė“ (p. 382). Panašią situaciją vėliau sėkmingai materializavo broliai Wachowski filme „The Matrix“¹⁵. Filme Keanu Reavesas atranda gavelišką visa valdančią kompiuterio programą ir bando išsiveržti iš jos matricos. Reaveso priešas yra matricos kūrėjas. Kūrėjas įsitikinęs, kad jo šablonas yra išganymas masėms, apsaugantis žmones robotus nuo savęs pačių, žodžiu – antisovietinis filmas. Vargalio priešas yra Vilniaus pokerio žaidimo taisyklių kūrėjas.

Suslovas ar Griškevičius¹⁶? Ieškodamas taisyklių kūrėjo, Vargalys jaučiasi lyg žvalgas prieš užnugaryje. „Blaivus protas, šalta logika ir atsargumas. Tai trys didieji banginiai, ant kurių laikosi mano pasaulis“ (p. 21). Tačiau Gavelis pabrėžia, kad Vargalys yra namie, jam artimoje ir pažįstamoje aplinkoje. Vilniaus pokeris yra savanoriškas ir neskausmingas žaidimas. Šio žaidimo taisyklės improvizuojamos kuria kiekvienas žaidėjas. Gavelis ringe prieš Vargalį pastato Vilniaus pokerio lošėją. Vilniaus pokerį lošia *Jų* paženklinti vilniečiai. „Vilniaus pokerio“ priešas yra tas pat kaip ir „Berankio“ – pats žmogus. Todėl Vargalio kasdienės pastan-

¹⁵ *The Matrix*, 1999. Režisieriai ir scenarijaus autoriai Larry ir Andy Wachowski.

¹⁶ Michailas Suslovas (1902–1982) – įtakingas SSRS politinis veikėjas, pokario metais – LKP CK vadovas. Petras Griškevičius (1924–1987) – 1974–1987 LKP CK vadovas (*leid. pastaba*).

gos skirtos sužlugdyti ar bent atitolinti *Jų* pasikėsinimą į jo sielą: „Šiame pasaulyje lengviausia prarasti save patį. Dažniausia nė nesuvoki, kad tavęs nebėra, kad liko vien kraujagyslių ir nervų prigūsta iškamša, kuri tikrai nėra tavasis „aš“. Nepajunti, kad tave jau prarijo *Jie*. Nieko nebejunti. Nė neprisimeni, kad kitados buvai“ (p. 21).

Jų tapatybę romane aptarė pats Gavelis ir vėliau daug analizuavo kritikai. Pastebėjau dar viena: romane kursyvu ir didžiąja tikrinio daiktavardžio raide žymimi ne tik *Jie*, bet ir *Jis* – tas pats vyro lyties organas, apie kurio savijautą, išvaizdą ir nuotykius Gavelis detalai prabilo pirmasis lietuvių literatūroje. Nemanau, kad ši sąsaja atsitiktinė. *Jis* yra organiška ir neatsiejama veikėjo dalis; *Jis* išreiškia veikėjo instinktus ir kūniškumą; *Jis* veikia autonomiškai nuo veikėjo intelekto. Gavelis pasiūlo elegantišką užmintos mįslės sprendimą – *Jis* tėra *Jų* vienaskaita. Nebekreipiant dėmesio į Freudą, tai reikštų, jog *Jie* yra kiekvieno mūsų dalis, *Jie* yra instinktyvieji mes. Mumyse tūno išlikimo ir prisitaikymo instinktas. Norėdamas nugalėti *Juos*, Vargalys turi kovoti su savimi.

Tokia intelekto ir instinktyvaus prisitaikymo priešprieša vylia romano skyriuje „Vox Canina“. Skyriaus pasakotoją siutina lepi lietuvių rezignacija, nieko nedarymas ir galimybių nepanaudojimas. Vilniečiai renkasi melą ir baimę išlikimo vardan. Nykiai atrodo romano bibliotekininkai, tuščiai plakantys liežuviais Maskvą, ar romus būrys lietuvių vyrų, poros vokiečių kareivių varomas į priverstinius darbus. Romano veikėjai jaučiasi slegiami neįveikiamų išorinių aplinkybių ir per stiprių priešų. Geriausia – prisitaikyti. Išimtis melo ir baimės kontekste yra Vargalys. Nukankintas ir leisgyvis Vargalys „neėda šūdo“. Jam svarbiau išlikti neėdusiam negu gyvam, todėl aplinkiniai mato žmogų Vargalio, tiek „Naručio“ valkatos, tiek partizanų naujoko ar kompiuterių programuotojo, akimis.

Romane Vargalio uždavinys yra nušauti Suslovą. Galėjo iše-

ti Johno la Carre vertas politinis detektyvas „Žalgirio“ ir CSKA sirgaliams. Bet Gavelis pats ima šautuvą į rankas. Lyg rungtynių teisėjas stebi, vertina ir renkasi auką: kairėje aikštelės pusėje – CSKA, sovietų sistemai, okupantams atstovaujantis Suslovas; dešinėje – malonių lietuvių komanda. Kas iš šių dviejų yra didesnė blogybė kelyje į nepriklausomybę? Suslovas veda idiotiškas buities ir socialinių mokslų pamokas, lietuviai savanoriškai „užsileidžia šūdą sau ant galvų“; Suslovas garbina komunistinę ideologiją, lietuviai – „šūdų altorių“. Gavelis padeda šautuvą ir paima skalpelį. Auka, nieko nenujausdama, čepsi „Pilėnų“ spektaklyje, bėginėja Vilniaus gatvėmis kavos ir džiaz. Nejauku, bet Gavelis siūlo galutinį sprendimą, lietuvišką *Endlösung der Judenfrage*. Tikslas – nutraukti beviltišką giminę, būdas – visuotinė lietuvių kastracija ir nulinis gimstamumas. Tokį sprendimą žodžiais ir darbais „Vilniaus pokeryje“ propaguoja Vargalys, jo senelis, motina ir tėvas. Iš visų pagrindinių veikėjų tik vienas Martynas turi vaiką, šlykštų komjaunimo aktyvistą.

„Berankyje“ Gavelis tarp eilučių apkaltino tautą prisitaikėliškumu ir kvailumu. „Vilniaus pokeryje“ autorius jau atviro teksto pirštu duria skaitytojui į kaktą. Skaitydamas juntų Gavelio desperaciją: artinasi mirtis, laiko taip nedaug, o tauta tebebijo ir tebe-tyli. Gavelio diskursas dažnai nepakantus ir piktas. Edwardas Saidas buvo geras kritikas. Saido nuomone, „pagrindinis intelektualo uždavinys yra universalizuoti vietinę krizę, vienos tautos ar rasės išgyvenimus paversti bendražmogiškais, susieti šią patirtį su kitų kančiomis“¹⁷. Jei būtų perskaitęs Gavelį, Saidas būtų jį paskelbęs geru kritiku, nes Gavelis ne tik sugėdino mus, bet ir kaip reikiant universalizavo mūsų tautinę krizę.

Tereiktų tik kiek daugiau Gavelio knygų vertimų, ir įtarčiau

¹⁷ Said, Edward. *Representation of the Intellectual: The 1993 Reith Lectures*. – New York: Pantheon Books, 1994.

Holivudo galinguosius kopijuojant Gavelio idėjas. Tai, jog daug pasaulinį populiarumą pelnusių kino filmų plėtoja gaveliškas temas, pasako bent jau du dalykus: Gavelis būtų įdomus ne tik lietuviams ir ne tik lietuviai susigauja, kas yra svarbu. O tai, jog žiūrime gaveliškus filmus Holivude, rodo, kad Gavelis pasiekė tikslą – atstumiančio lietuviškumo veidrodžiu paakino imti kortas į savo rankas ir lošti.

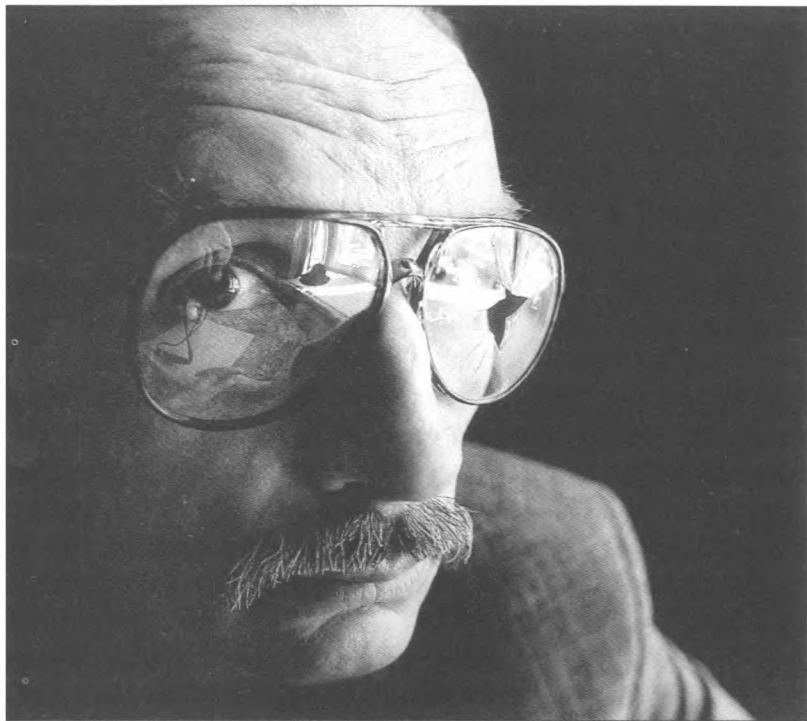
Danas Lapkus baigė dailėtyros studijas Vilniuje, įgijo literatūrologijos daktaro laipsnį Ilinojaus universitete Čikagoje (JAV). Šiuo metu studijuoja teisę Daytono universitete (JAV).

Pasinėrus į Ričardo Gavelio „Vilniaus pokerio“ košmarą

ELIZABETH NOVICKAS

Savo kompiuteryje kaip užsklandą panaudojau Algimanto Aleksandravičiaus sukurtą Ričardo Gavelio portretą. Mane jis magina. Kažkas blykčiojančiose Gavelio akyse (tiksliau, vienoje akyje, kadangi antrąją temdo atspindys akinių stikluose) prabyla į mane. Pabrėžiu žodį „prabyla“ ir mąstau, kad neįmanoma išreikšti komunikacijos sąvokos nepasitelkus kalbos. Juk kaip žmogaus akies blykčiojimas, perteiktas nuotrauka, man „kalba“, pats būdamas nebylus? Štai kodėl mane vėl erzina kalbos krečiami triukai – kvaiša! Tas pats žodis, reiškiantis nebylumą (angl. *dumb.* – *Vert.*), taip pat reiškia buvimą kvailam ar kvėštelėjusiam. Nevertam dėmesio.

Įdomu, kad būtent tai mane verčia pasukti ten, kur ir norėjau, t. y. ar tai, ką Gavelis sako savo romane „Vilniaus pokeris“, yra verta dėmesio. Žinoma, nei istorinės, nei geografinės ar socialinės jo parašymo aplinkybės, nei tematika neatitinka kasdieniinių Amerikos rūpesčių. Paprasčiausiai negaliu įsivaizduoti galybės imitacijų, išsirikiuojančių ant neparduotų knygų tiražo stalo mano vietiniame knygyne šalia amžinų leidinių, skirtų pagelbėti sau pačiam. Kokią svarbą gali turėti ir kokią susidomėjimą mums gali sukelti pasakojimas apie gyvenimą paskutiniame sovietinės imperijos dešimtmetyje, vykstantis vietoje, kuri šimtmečius buvo laikoma arba Europos pakraščiu, arba Rusijos provincija, – juk esame paskendę kasdieniuose rūpesčiuose (skalbimas, vaikų ve-

Rašytojas Ričardas Gavelis. 1997. Algimanto Aleksandravičiaus nuotrauka.

žiojimas į futbolo treniruotę, automobilių priežiūra).

Klausimas suponuoja keletą problemų. Tenka prisipažinti, kad turiu asmeninį interesą, kadangi tik aplinkybių gija skiria mane, amerikietę, galingiausios pasaulio tautos atstovę, nuo šio užkampio gyventojų, nuolat besilankstančių prieš galingesnes šios žemės jėgas. Tačiau ar kiekvieno žmogaus gyvenimas nėra unikalus, pagrįstas grynomis aplinkybėmis ar, kitais žodžiais tariant, atsitiktinumu?

Ir jei tai tik aktualumo klausimas, tuomet norėčiau paklausti, kokią aktualumą moderniajai Amerikos visuomenei turi Jane Austen, subtiliais niuansais aprašiusi aštuonioliktojo amžiaus anglų

manieras ir moralę, ir kas galėtų paaiškinti jos dabartinį populiarumą? Jei Darcy įžūlumas tėra nesusipratimas ir galiausiai viskas įgauna rožinį atspalvį, tuomet neabejotina, kad Vargalio reinkarnacija – ar veikiau transformacija į šlykštų balandį išsprogusiomis akimis – tikriausiai nepritaps prie optimistinio scenarijaus, kurį pasituringtys, galingi žmonės rašo sau patiems.¹

Bet yra ir gilesnių paralelių. Visi Austen *oeuvre* gali būti laikomi pasakojimais, tyrinėjančiais mūsų žmogiškumą, per kovą stengiantis subalansuoti dorybes ir aistras, savęs atsisakymą ir egoizmą, mūsų pojūčių realumą ir troškimų apgaulingumą. Elizabeth Bennett istorija yra istorija moters, siekiančios prestižo ir padėties, – Austen žodžiais tariant, „tinkamos poros“, Foucault požiūriu, „galios“, – pasinaudojančios jai prieinamais resursais. Austen rašo savo prozos aplinkai puikiai tinkančiu stiliumi – su subtiliu humoru ir tokia įstabiai rafinuota kalba, kad skaitydamas ją išverstą į kurią nors kitą kalbą nustembi, jog vertėjas sugebėjo perteikti bent dalelę jos savitumo.

Visi keturi „Vilniaus pokerio“ pasakotojai taip pat yra įsivėlę į šias žmogiškas kovas, nors situacija beviltiškesnė, ant kortų pastatyta daugiau, o rezultatai – gerokai niūresni. Gavelio, kaip ir Austen, stilius puikiai atitinka kuriamą aplinką, nors šiuo atveju rezultato neįmanoma apibūdinti kaip žavaus; atvirkščiai, jis yra niūrus, nešvankus, brutalus, kandžiai autoironiškas, mazochistinis, desperatiškas, mizoginiškas, apgailėtinas ir varantis baimę. Trumpiau tariant, bjaurus.

Samuelis Johnsonas „Klajūne“ nurodo, kad „net meistriškiausiajam rašytojui nelengva sudominti mus laime ar nelaime, kurių mes nesitikime patirti ir su kuriomis niekada nesame susidūrę“².

¹ Galbūt mūsų laikų kultūros esmę atskleidžia tai, kad paskiausios Austen romanų kino versijos pabrėžia komedinį jos veikalų aspektą.

² Nr. 60, 1750 spalio 13 d. – In: Johnson, Samuel. *Selected Essays from The Rambler, Adventurer, and Idler* / W. J. Bate (red.) – New Haven and London: Yale University Press, 1968.

Galbūt Gavelio meistriškumą įrodo tai, kad jis sugeba į savo košmarą įtraukti mane, amerikietę, tegul ir lietuvių kilmės. Mane taip pat apima siaubas skaitant pernelyg baisias scenas, kad įstengčiau jas apmąstyti, ir sutrinku, lieku pasibjaurėjusi nesugebėdama suprasti, kas iš tiesų dedasi. Kaip jam tai pavyksta?

Teigiama, kad buvusių Baltijos respublikų literatūrą galima interpretuoti kaip postkolonijinę. Veikiausiai daugumos kairiųjų Vakarų intelektualų simpatijos neleidžia visiškai pasmerkti marksistinio eksperimento, nepaisant apgailėtinių rezultatų. Taip pat natūralus baltų nenoras būti laikomiems „kolonija“ su jai būdinga tamsa, abejingumu, nevisavertiškumu sunkiai leidžia suvirškinti šią mintį, nepaisant akivaizdžių paralelių.³ Tačiau Gavelio kūryba teikia kai ką daugiau nei galimybę pažinti Kitą. Skaitydami romaną mes patenkame į Jungo šešėlio gelmę, į prieblandos pasaulį, kuriame Vilniaus slibinas tyko už kampo, į miestą, kurio gatvės ir namai per naktį pakinta, o gyventojai yra visiškai ne tokie, kokius matome. Veikiausiai tiesa, kad kultūriiniu požiūriu amerikiečiai mėgsta šviesiąją daiktų pusę, tačiau, kaip pažymi Jungas, tamsos vengimas yra universalus žmogaus bruožas, be to, nepatekę tamson niekados nesužinosime tikrosios mūsų savasties⁴. Šią mintį pakartoja ir pagrindinis romano veikėjas Vytautas Vargalys: „Išties didis tegali tapti, sujungęs savo dangų su savo pragaru“ (p. 39)⁵.

³ Žr. Kelertas, Violeta. *Perceptions of the Self and the Other in Lithuanian Postcolonial Fiction // World Literature Today*. – 1998, t. 72, Nr. 2 (pavasaris). Čia plačiau aptartas postkolonializmas Gavelio raštuose. Karlis Račevskis ir Karlis Jirgensas aptaria problemas, susijusias su postkolonializmo etikete knygoje *Baltic Postcolonialism* / V. Kelertas (red.). – Amsterdam–New York: Rodopi, 2006.

⁴ Jung, C. G. *The Stages of Life // Collected Works 8: The Structure and Dynamics of the Psyche* / H. Read, M. Fordham, G. Adler (red.). – Princeton, N. J.: Princeton University Press, 1930, p. 752.

⁵ Čia ir toliau cit. iš: Gavelis, Ričardas. *Vilniaus pokeris*. – V.: Vaga, 1989.

Tad mums tenka priimti iššūkį, laikinai įgyti naują nomadišką tapatybę, maginio realizmo „trečiąją akį“, kalbant Barbaros Cooper žodžiais⁶, ir, turint galvoje kelionės pradžios tašką, pasinerti į Gavelio košmarą.

* * *

Gavelio akyje, kurią matome, slypi kažkokia baimė, o gal veikiau budrumas. Stiklo atspindyje matome jo rankas, sudėtas ant stalo tarsi norint apsiginti. Tai žvilgsnis žmogaus, įpratęs keliauti šešėlyje.

Viename romano epizode, slapčiomis tyrinėdamas biblioteką, kurioje dirba, Vargalys ieško liudijimų, kad ir kiti yra susidūrę su jo atrastu *Ju* buvimu, galia, kuri paverčia žmones besmegeniais kanukais. Jis mano suradęs pakeleivį – argentiniečių rašytoją. Jis svars-to, kad šitai geba tik asmuo, gyvenantis toli nuo didelio kelio (t. y. Vakarų), kadangi bevardžiai *Jie*, kurie visados diktuoja intelektualines madas, daugiausia veikia miestuose, kur lengviau pasislėpti minioje. *Jie* nešvaisto pastangų nuošaliose vietovėse vaikydami nezinomus rašytojus, kurių veikalai niekada nepasieks viešumos.

Šitai taikytina ir pačiam Gaveliui. Tačiau egzilis ir jo vizijos aiškumas kaip idėja yra tokia pat sena, kaip ir žmonių visuomenė. Literatūra ir mitas kupini tokių istorijų nuo biblinio balso tyruose iki Odisėjo klajonių ir Edwardo Saido esė apie intelektualo egzilį, kurį jis supranta ne tiek kaip fizinę, kiek kaip metafizinę būseną.⁷ O ar negalima laikyti Jungo tezės – kad neįmanoma suprasti savęs neįsigilinus į tą šešėlį, vadinamą pasąmone, – kita tos pačios idėjos puse?

Visi „Vilniaus pokerio“ pasakotojai yra pašaliečiai, ir ne tik tuo požiūriu, kad jie yra pasaulio pakraštyje įsikūrusios sovietų imperijos gyventojai. Jie visi ieško tiesos ir prasmės, kiekvienas savaip,

⁶ Cooper, Barbara. *Magic Realism in West African Fiction*. – London and New York: Routledge, 1998, p. 14.

⁷ Said, Edward. *The Edward Said Reader*. – New York: Vintage Books, 2000, p. 373.

ir galiausiai supranta, kad pasaulyje jiems vietos nėra. Gavelis nestokoja kandžios ironijos, nukreiptos prieš absurdišką sovietų sistemą, tačiau ar šie žmonės pritaptų kur nors kitur? Vienas jų – paranojiškos didybės manijos apsėstas girtuoklis, kitas – sarkastiškas pedantas, trečias – džiaz muzikantas ir matematikas (bent jau ankstesnėje inkarnacijoje) ir linkusi aukotis moteris. Įsivaizduokime Vargalį kaip klestintį korporacijos vadovą. O pasakotoją Stefą – kaip jo sekretorę... Bent aš neišsivaizduoju.

Visi sutinkame panašių žmonių. Kuris iš mūsų, praeidamas pro girtą elgetą gatvėje, nepagalvojame, kad į tokią padėtį jis pakliuvo vien dėl perdėto jautrumo, o gal dėl gyvenimo absurdo? O ką pasakytumėte apie keistą trumpai kirptą vaikiną (be abejo, jis dirba buhalterijoje), kurį matote slampinėjantį koridoriais ar sėdinėjantį poilsio kambaryje su poniomis ir laidantį ironiškas pastabas?

Tokie pasakotojai pasilikę marginalai, kad ir kokioje aplinkoje atsidurtų. Ta aplinka primena apsileidimą ir nuosmukį, tačiau išlieka stebėtinai gyva. Štai kaip Vargalys apibūdina savo susitikimą su Martynu, antruoju iš keturių romano pasakotojų: „Jis pastojo man kelią, rodė, išniręs iš dulksvos koridoriaus sienos. Greta kėpsojo melzgana nušiurusi sofa, sukrypęs stalelis, ant jo dulkėjo pilna nuorūkų iš skardos išlankstyta peleninė. Ant linoleumo grindų pilkavo dulkių ir plaukų tumulai, pro apskretusį stiklą į vidų krito niūkūs kreivi spinduliai. Pasaulyje už lango viešpatavo išsvaidyti lentgaliai ir plytų krūvelės. Dėmesį traukė tik vienišas nusmurgęs šuo, siaubingas mišrūnas: didele kampuota galva, ilgu žiurkės kūnu, drūta, žeme besivelkančia uodega. Jis šniukštinėjo žemę, tą darė taip stropiai, taip atsidėjusiai, kad nejučia dingojosi: jis apsimeta. *Jautė*, kad į jį žiūriu, tad vaidino esąs čia niekuo dėtas, slampinėjęs be jokio tikslo. Kažką miglotai man priminė – ne kitą šunį, o daiktą ar įvykį, ar net žmogų“ (p. 30).

Tai be galo aktyvi veiksmo vieta: sofa kėpso, šiukšlių krūvos viešpatauja, peleninė su nuorūkomis dulka. Visą persmelkia *animus*

pojūtis. Pats Vilniaus miestas tampa būtybe, turinčia valią, sąmonę ir, kas blogiausia, intenciją. Šioje pastraipoje minėtas šuo, nors to kol kas nesupranta nei skaitytojas, nei pasakotojas, pavirs ketvirtuoju romano pasakotoju, Vargalio draugo Gedimino reinkarnacija.

Nematytų dalykų ir daiktų, ne tiek suprastų, kiek pajustų, suvokimas romane nėra vien vakarietiško mąstymo būdo, racionalumo, mokslo ar netgi linijinės laiko prigimties atsisakymas; tai veikiauėjimas toliau. Gavelis aiškiai pasisako prieš platoniską požiūrį į sielą, kaip į gryną intelektą, atskirą nuo emocijos ar intuicijos – viename epizode Vargalys netgi pavadina Platoną „atšiauriu kanukų komisaru“ (p. 80). Štai kaip Vargalys apibūdina momentą, kai pirmąsyk suvokė *Jų* egzistavimą: „Žiūrėjau į jį be galo ilgą akimirką, tokį akimirką, kuris išsprūsta iš realaus pasaulio laiko. O kitur, kitokiam laike, tęsiasi šimtmečių šimtmečius. Per tuos dieviško aiškumo šimtmečius mano protas pranoko pats save, trumpam virto *ne vien protu*. Net tobuliausia logika neatskleidžia tokių ryšių, kokie man atsivėrė“ (p. 28).

Išreikštas nepsitikėjimas vakarietišku racionalumu jokių būdu nėra izoliuotas reiškinys. Pripažinimą, kad technologija – klykiantis pabaisiškas vaikas, užpildantis mūsų gyvenimą mechaniškais pypsėjimais ir čirškėjimais, bet neišsprendžiantis mūsų problemų, atspindi madingi susižavėjimai kabalistika, bioenergetiniu gydymu, kvapų terapija, burtais ir pagonybe. Tačiau vėlgi amerikiečių visuomenėje šie dalykai vertinami gerokai pozityviau. Apsilankęs interneto svetainėje „Raganų balsas“, kuri skelbiasi turinti 56 000 aktyvių naršytojų, gali aptikti knygos „Bendravimo su velioniais pradžiamokslis“ recenziją: čia knyga pristatoma kaip „humoristinis, tačiau mąstymą skatinantis žvilgsnis į kitus pasaulius“⁸. Bet ne tai siūlo Gavelis.

* * *

⁸ *New Book Release of the Week...* (Online) // *The Witches Voice, Inc.* Web Site. URL: <http://www.witchvox.com> (2004 vasario 29).

Gavelio akinių lęšių atspindyje galime įžvelgti palangę ir ant jos pastatytą juodą objektą. Matoma ir fotografo alkūnė, dilbio ir plaštakos dalis; tarsi fotoaparato diržas būtų nukaręs ant balto popieriaus lapo. Gavelio rankos taip pat sudėtos ant to lapo. Tai galėtų būti valgiaraštis – galbūt jie sėdi kavinėje, nors tai gali būti ir koks nors kitas tekstas. Nuostabus portreto atspalvis, mat tekstų, kalbos, istorijos ir grožinės literatūros reikšmėms būdingi paradoksai, postmoderniojo proto itin pamiltos temos – „Vilniaus pokerio“ pasakojimo audinio dalis.

Pats savaime pasakojimo egzistavimas neįmanomas. Ar Vargalys diktuoja savo pasakojimą Neries upei? Martynas pradeda savo *martraštį* kompiuteryje, bet kai randa požymių, kad kažkas į jį įsilaužė įveikęs slaptą kodą, pradeda tai vadinti grynai metafiziniu objektu. Šitai atrodo vienintelis galimas paaiškinimas pasakojimo, kuris baigiasi ties sakinio viduriu, kai Martyną partrenkia sunkvežimis. Stefos pasakojimas yra pašamonės srautas. Galiausiai stebina mįslingumu pats šuns pasakojimo egzistavimas.

Kalba vis iš naujo kvestionuojama, pasitelkiama, neigiama, egzaminuojama, atmetama, su ja žaidžiama ir ji vėl kvestionuojama. Gavelis kuria savo žodžius, kaip jau minėtas *kanukas* ir Martyno *martraštis*. Vargalys įtaria, jog *Jie* manipuliuoja kalba, kad ši niekados neatitiktų realybės. Lietuvių kalba dėl savo senumo išlaikė tiesos elementus, kurie pradingo iš kitų kalbų. Biblioteka tampa labirintu, kuriame tyko minotauras. Štai kad ir epizodas, kuriame Vargalys surenka mėtomus laiškus iš gyvulinių vagonų, vežančių žmones į Sibiro lagerius. Jis sakosi jų nepristatęs, tačiau jie egzistuoja čia, šioje knygoje. Taip jie tampa testamentu istorijai, o Vargalys tampa dievu, nes sprendžia tų laiškų likimą. Tie laiškai išbarstyti tarsi sniegas, tačiau degina Vargaliui rankas; ant jų užrašyti žodžiai klykia, rėkia ir dejuoja; kaip ir kiti daiktai jie atgyja, tačiau turi dar ir balsą, kurį į gyvenimą grąžina du berniukai, juos atplėšdami ir garsiai skaitydami.

Kaip ir gyvenimas, romanas kupinas nesusikalbėjimo, iki galo neišsakomų minčių, reikšmingų pašnekesių, kurie lyg tyčia nutrūksta paskutinę akimirką: Vargalys bėga atgal į sodybą papasakoti Lolitai, ką sužinojo, ir randa ją žiauriai nužudytą; Martynas kalbasi su šunimi, paskui eina per gatvę paklausti Šapiros, jo manymu, viską paaiškinančio klausimo, tuomet jį partrenkia sunkvežimis; šuo skuba į kalėjimą veltui tikėdamasis pabendrauti su Vargaliu, kuris jau pavirtęs balandžiu.

Martyną apsidusi istorija, jo *martraštis* yra tik viena to apsidimo išraiška. Nenugalima jo baimė, kad Lietuva neturi istorijos, šmaikščiai išreikšta teiginyje Vargaliui: „Mes neturim praeities; mūsų niekad nebuvo. Mes tikrai ESAM, suprantat? Pametėm savo praeitį ir jau neberasim. Mes kaip morkos lysvė!“ (p. 31). Mintis tikriausiai nėra visai nepagrįsta, turint galvoje, kad istoriją rašo nugalėtojai.⁹ Vargalys – tartum tikras postmodernistas, kuriam istorija, kaip ir grožinė kūryba, yra žmogaus konstrukcija – suprantą, jog visos knygos yra melas.¹⁰ Paradoksas yra tai, kad pats Gavelis sukūrė grožinį kūrinį. Čia pateikiamas visas lietuvių kultūros kraitis: pagonybė, raganavimas, animizmas, Vilniaus basiliskas, slibinai, Geležinis Vilkas, didieji kunigaikščiai Gediminas ir Vytautas, lenkų išdavystė, Vilniaus talmudinė mokslo tradicija. Prisimenamos visos dvidešimtojo amžiaus baisybės: rusai, naciai, žydų žudynės, deportacijos, kalėjimų patirtis, visos sovietinės sistemos absurdiškumas. Tai tam tikra istorija, tačiau tokia, kurią rašo pralaimėjusieji.

* * *

⁹ Amerikos lietuvių Kęstučio Nako pjesė „Kai Lietuva valdė pasaulį“ pagrįsta suvokimu, kad Lietuvos istorija, apie kurią autorius girdėjo namie, neegzistuoja amerikietiškuose istorijos vadovėliuose. Joks lietuvių kilmės vaikas, augęs Amerikoje, negalėjo to nepastebėti.

¹⁰ Hutcheon, Lida. *A Poetics of Postmodernism: History, Theory, Fiction*. – New York: Routledge, 1988.

Na, argi galima apsieiti be pastabos apie labiausiai stulbinančią Gavelio veido detalę – jo nosį? Kelertienė rašė apie Vargalio vardą kaip apie sudurtinį žodį: viena jo dalis kilusi iš žodžio „varis“, kita – „galas“. Šią asociaciją ji delikačiai apibūdina kaip „variagalį, išreiškiantį vyriškąją Vargalių klaną liniją“¹¹. Kita jos išvelgta asociacija grindžiama žodžiu „vargšas“. Žvelgiant į Gavelio portretą man kyla pagunda išvelgti dar vieną galimą – veiksmazodžio „varvėti“ ir vulgaroko daiktavardžio „snarglys“ – junginį.

Tad prisiminus romano turinyje skiriamą dėmesį jutimams ir ką tik aptartai nosiai, tikriausiai nebus nuostabu, kad uoslė, pati mįslingiausia ir mažiausiai suprata iš visų juslių, romane atlieka tokį didelį vaidmenį. Vargalio užuodžiamas pūvančių lapų kvapas tampa pavojaus motyvu ir perspėjimu.¹² Martynas panaudoja kvapą kaip informaciją pastebėjęs, kad jis gali užuosti Vargalio ir Lolitos meilę per dešimtį žingsnių. Stefai kvapas tampa istorija: ją žavi lagerio kvapas, įsigėręs į visą Vargalio kūną. Be to, egzistuoja šuo, kuriam kvapas yra tapęs esmine jungtimi su pasauliu ir būdu suprasti savo buvusį gyvenimą.

Annic Le Guerier apybraižoje apie kvapo pojūtį Vakarų filosofijoje atskleidžiama, kad „minties mokyklos, kurios vertina protą ir logiką, linkusios žeminti uoslingumą“¹³ ir kad kvapu būdavo dažnai nepasikliaujama dėl jo netobulumo, trumpalaikiškumo ir veikiausiai dėl poveikio emocijoms. Tokie autoriai kaip Proustas ir Bachelard'as pavertė kvapus praeities sergėtojais, pripažindami

¹¹ Kelertas, ten pat, p. 256.

¹² Įdomu, kad kvapų haliucinacijos yra gerai žinoma epilepsijos priepuolių apraiška, o žmonės, kenčiantys nuo šios ligos, teigia, kad dažniausiai junta nemalonų kvapą – arba organinį, pavyzdžiui, puvėsių, arba cheminį, pavyzdžiui, benzino (<http://www.Macalester.edu/~psychi/whatchap/UBNRP/Smell/disorders.html>, žiūrėta 1/15/2003). Galbūt Vargalys epileptikas?

¹³ Le Guerier, Annick. *Scent: The Mysterious and Essential Power of Smell* / Translated by Richard Miller. – New York: Turtle Bay Books, 1992, p. 197.

unikalų jų gebėjimą pažadinti prisiminimus, o Gavelis žengia dar vieną žingsnį, leisdamas šuniui pastebėti, kad kvapas – vienintelis pojūtis, tiesiogiai parodantis praeitį (p. 376).

Tačiau pereikime prie minėto kūniško iškilumo ir čia jo atliekamo vaidmens.

Jei leistumėte, man kyla pagunda apibūdinti šio romano mizoginiją kaip skausmingai tikslų lietuviškos patriarchalinės kultūros ir vaidmenų, primetamų moterims, atvaizdą. Turime tris pagrindinius pirmavaizdžius: motiną žemę Stefą, garbinamą sekso dievaitę Lolitą ir raganą Giedraitienę. Deja, visi trys pirmavaizdžiai pernelyg gerai pažįstami netgi amerikiečiui, gyvenančiam tokiais laikais, kai feminizmas yra toks politiškai korektiškas, kad juo remiantis daroma karjera, o auganti nauja karta jo atžvilgiu yra absoliučiai ambivalentiška¹⁴. Bet kiekvienas iš šių pirmavaizdžių pokerio žaidime atlieka savą vaidmenį ir jeigu moterys romane, kaip ir vyrai, vienokiu ar kitokiu būdu parodytos su visomis savo ydomis, visiškai natūralu, kad jos tokios tebėra, būdamos antroji lytis bejėgėje ir degradavusioje visatoje.

Moters požiūriu, Stefos autoportretas labai tiksliai atspindi moters žeminimąsi siekiant pasitarnauti kitiems, – jau vien dėl šio polinkio prigimties ir išugdymo galima ginčytis be galo. Daugumai moterų troškimas pasitarnauti, nesvarbu, ar įgytas dėl kultūros specifikos, ar biologiškai lemtas, reiškia savęs neigimą, kuris, būdamas nesubalansuotas, neišvengiamai stumia į užslėptą pyktį ir įsiūtį. Stefos atveju nukreiptą prieš Lolitą.

Stefa gali būti pažeminta ir degradavusi, bet kaip motina žemė ji turi savitą galią kaip kontrastą, balsą, kuris išsklaido kitų puoselėtas klaidingas iliuzijas dėl savęs. Jos akimis, Vargalys impotentas,

¹⁴ Žr. Flanagan, Caitlin. *How Serfdom Saved the Women's Movement: Dispatches from the Nanny Wars // The Atlantic*. – 2004, kovas. Naujausi duomenys apie moderniojo feminizmo prieštars.

Lolita – klykianti kalė, apsėsta savo amžiaus slėpimo, Gediminas – privilegijuoto siuvėjo sūnus. Ji pašalina kitus personažus vieną po kito ir pakerta jų pažiūras. Ji sudaro įspūdį, kad, kaip kiekviena gera motina, yra sumani ir pastabi – visus vaikus permato kiau-rai. Silpniausiai iš savo „vaikų“ – Martynui – ji švelniausia, kaip būdinga motinoms. Taip pat ji sudaro įspūdį, tarsi būtų santaikoje su savimi, pavyzdžiui, pasirengimu savyje atpažinti pavydą, priešingai nei Martynas, kuris šitai beviltiškai stumia sau iš galvos. Tad galiausiai kodėl turėtume netikėti jos pateikta įvykių versija? Veikiausiai dėl tų vietų, kuriose laimi jos ego ir ji įsikūnija į Lolitos kaip dievaitės – kaip Vilniaus Kirkės ar Tedžio paveikslų objekto – padėtį.

Kaip personažas, Lolita yra blanki, puikiai atitinkanti savąjį stabo statusą. Ji – dievinamas objektas: kaip pora ilgų kojų, kaip paslaptis, kaip vyro geismų taikiny, kaip pragaištinga suvedžiotoja. Ir Martyno, ir Vargalio susižavėjimas ja yra kupinas jų pačių projekcijų ir baimių, tad ji niekad skaitytojui netampa niekuo daugiau nei metafora; ji atrodo tarsi pagaminta iš lentų ir gipso, kokie turėtų būti kone visi stabai. Kai Vargalys pareiškia, kad „praradusi ryšį su manimi, ji bemat pabirtų plėnių krūvele“ (p. 100), mes linkę juo tikėti. Jis pats savęs klausia, ar ji egzistuoja. Mūsų nė kiek nejaudina jos galas. Nesvarbu, ar ji yra, ar nėra Vilniaus Kirkė, kadangi ji vis tiek mitologiška. Stefai tenka atlikti tokį pat vaidmenį kaip Dorothy šuniui, kuris nutraukia užuolaidą ir atskleidžia tikrąją Ozo burtininko prigimtį: ji nuleidžia Lolitą ant žemės, atskleisdama jos pastangas išsaugoti savo išvaizdą, susirūpinimą amžiumi, bandymus suvedžioti Vargalį ir kančias dėl nesėkmių. Suprantama, jei nemanysime, kad čia suveikia Stefos pavydas. Tačiau to išvengti, žinoma, negalime. Kaip Gavelis sako šuns balsu, „tik čia mes galiausiai suvokiame, kad pasaulis yra toks, kokį įsivaizduojame“ (p. 381).

* * *

Kita akis portrete iš tiesų yra gąsdinanti. Vargiai įžiūrima tarp kitų objektų atspindžių įskilusiame akinių stikle, toji akis atrodo maniaikiška, pamišusi, išprotėjusi. Jei pirma akis budri, ji yra budri dėl to, ką antroji įžvelgia. Atspindys antrajame akinių stikle rodo dalį to, kas aiškiai matoma pirmajame, bet jame daiktai persisukę, iškreipti, deformuoti; lango rėmai, regis, sprogs. Juodas objektas tapęs amorfiška juodąja skyle, suryjančia visus aplink esančius daiktus; saulės blyksnis ant palangės tapęs prorėža Gavelio paakyje, atsiradę ir naujų elementų: pasirodo, mes matome kitapus lango besančią gatvę, prieš kurią sėdi Gavelis. O gal aš klystu ir viskas yra priešingai: šis atspindys yra tikrasis paveikslas, o anas – iškreiptas?

Pasaulis, kurį Gavelis pateikia savo romane, yra dar sudėtingesnis: vietoj dviejų galimų pasaulių turime keturis; visi jie yra tam tikra įvykių ir personažų sampyna, ir visi skirtingi. Nė vienas nėra labiau įtikinamas už kitą. Kiekvienas pasakotojas vienodai ydingas, kiekvienas – vienodai žmogiškas (įskaitant ir „Vox Canina“), kiekvieno jų pasaulis nuspalvintas ir deformuotas asmeninio suvokimo. Nėra jokios „tikros“ įvykių versijos; vietoj jos mums pateikiamas įrodymas, kad tiesa yra tik reliatyvus dalykas, kaip ir laikas romane (ir Vargalio, ir Stefos pasakojimai apima vieną dieną, bet vienam tenka 244 puslapiai, kitam – 42).

Violeta Davoliūtė yra pažymėjusi, kad „atsiranda tam tikras visuminis pasakotojas, tapatinamas su Vargaliu, tuo tarpu kiti personažai gali būti interpretuojami kaip jo paties sąmonės tęsiniai“¹⁵. Negaliu tvirtinti, kad visiškai su ja sutinku; kiekvienas pasakotojas turi išskirtinį savo balsą, netgi kalbos lygmenyje. Stefos pasakojimas kupinas neiginių, Vargalio – veikiamosios rūšies veiksmožodžių ir vulgarybių, Martyno pasakojimą apibūdina ak-

¹⁵ Davoliūtė, Violeta. *The City and the Cityscape in Two Lithuanian Novels: Jurgis Kunčinas' Tūla and Ričardas Gavelis' Vilniaus pokeris // Lituanus*. – 1998, t. 44, Nr. 3, p. 60.

ronimai ir antonomazija. Bet kuriuo atveju Martynas yra nyčiškos Vargalio didybės manijos priešybė. Tą patį vaidmenį jis puikiai atlieka juodindamas save, nė kiek ne mažiau nyčiškai. Nietzsche, užbėgdamas už akių Foucault, apibrėžia bausmės padarinius abiem jiems bendru būdu: „(...) bausmė sukieta ir sukausto; ji sukoncentruoja; ji paaštrina susvetimėjimo pojūtį; ji sustiprina pasipriešinimą. Jei retsykais atsitinka taip, kad ji palaužia valią ir sukelia niekingą išsekimą ir nusižeminimą, jos psichologiniai padariniai mums dar nemalonesni (...).“¹⁶

Jei tai visuminis balsas, tai jis yra žmonių, kuriuos sutraiškė istorijos girtos.

Pasakojimų sudėtingumu ir prieštaringumu knyga nepateikia jokių lengvų atsakymų, jokių greitų sprendimų, jokios geros pabaigos, jokios pozityvios *praxis*. Tai vienas iš postmodernizmo skiriamųjų ženklų ir jo aspektų, kuriuos ir kritikams, ir skaitytojams sunku suvirškinti. Rašydamas apie šio laikotarpio lietuvių literatūrą, Rimvydas Šilbajoris apibūdino ją kaip „egzorcizmo literatūrą, atveriančią, tyrinėjančią, išgyvenančią nenusakomą nesenos sovietinio režimo praeities siaubą, apvalančią žaizdas su iki baltumo įkaitintu atminties lygintuvu“¹⁷. Tuo tarpu Kelertienė teigė, kad lietuvių „skaitytojai (...) iki šiol atmeta įžvalgas kaip pernelyg akivaizdžias ir sukeliančias pernelyg daug skaudžių prisiminimų“¹⁸. Tačiau Varsava pažymėjo, kad „iš tiesų didelio rašytojo skiriamasis bruožas yra gebėjimas diagnozuoti mūsų epochai būdingą „belaikiškumą“, kuriuo ji iš tikrųjų susisiečia su istorija“¹⁹. Žinoma, negalima kal-

¹⁶ Nietzsche, Fredrick. *On the Genealogy of Morals* (1897) / Translated by W. A. Kaufmann. – New York: Vintage Books, 1967, p. 214.

¹⁷ Šilbajoris, Rimvydas. *World Literature in Review: Lithuanian // World Literature Today*, 1994, t. 68, Nr. 4 (ruduo), p. 860.

¹⁸ Kelertas, ten pat, p. 253.

¹⁹ Varsava, Jerry. *Contingent Meanings, Postmodern Fiction, Mimesis and the Reader*. – Tallahassee: The Florida State University Press, 1990, p. 18.

tinti Gavelio už tai, kad jis taip sėkmingai panardino mus į šį košmarą. Juo labiau negaliu kaltinti lietuvių skaitytojų, jeigu jiems tas paveikslas pernelyg aiškus ir pernelyg tiksliai detalizuotas, kad būtų malonaus skonio. Manęs pačios skaitant nepalieka kankinanti vulgaristo savijsauta.

Ironiškiausia, kad pats Gavelis tapo kūrėju, galia, laikančia savo rankose šio keisto pokerio žaidimo kortas. Bet ar taip nesieltgia kiekvienas geras grožinės literatūros ar istorijos veikalų autorius? Jis sukūrė veiksmo vietą tarsi modelį, padėjo jį mums tiesiai ant stalo, nudažė šiurkščiomis, brutaliomis spalvomis ir panardino į jį iki koktumo. Tačiau mes stovime šalia modelių kūrėjo, žvelgdami į apačioje atsivėrusį vaizdą ir žavėdamiesi dievišku savo bičiulio išradingumu. Kaip toli eina vieno veidrodžio atspindys kitame? Kas stovi virš modelio, kuriame gyvename, žavėdamiesi kažkieno rankų darbu? Galbūt *Jie*?

Versta iš: Novickas, Elizabeth.
Delving the Nightmare of Ričardas Gavelis'
Vilniaus pokeris (*Lituanus*, 2004, 50:3).
Iš anglų kalbos vertė Almantas Samalavičius

Elizabeth Novickas yra baigusi magistrantūros studijas Ilinojaus universiteto (JAV, Čikaga) Litanistikos katedroje.

Literatūra ir sociologija prie kasdienybės stalo

ALGIMANTAS VALANTIEJUS

*Taip, šitai derėtų vadinti keista
tylų kolekcija. Kiekviena tyla
būdavo vis kitokia. Tais rytais
gerai išmokau jas skirti. Viena
švelniai, bet tvirtai apnarpliudavo
mane. Lentynose, tarp knygų,
įsitaisydavo kita – tamsesnė ir
sunkesnė, rami it stovintis vanduo:
neišsakytų minčių tyla.¹*

Vilniaus miesto varnas

Tyla, dar viena bevardė tyla, kraunasi gūžtą liepos karščių išsekinuose Vilniaus kiemeliuose. Šįkart ji panaši į išglebusią vaškinę lėlę. Veikiau begalę lėlių, dirbtinai mirksinčių mažomis akytėmis. Šįryt – daug įtarių ir įtartinų vaškinių akių. Jos, vidinės miesto gyventojos, atidžiai stebi ir godžiai ryja akimis kiekvieną atsitiktinį tavo judesį.

Šios įsibrovėlės, tarsi pamišę vijokliai, iškart apraizgo regos, uoslės, lytėjimo pojūčius. Vienos jų atkakliai lenda pro medžių

¹ *Rytą, saulei patekant* // Gavelis, Ričardas. *Įsibrovėliai*: apsakymų ciklas. – V.: Vaga, 1982, p. 5.

lapų plyšius, kitos priglunda prie išsikišusių atbrailų ir ištrupėjusių plytų sienų, o trečios lipšniai glaudžiasi prie aprūkusio kamino angų. Galima numanyti, jog šios anonimiškos įsibrovėlės trikdo ir erzina miesto gyventojus.

O kaipgi kitaip! Gal jų paskirtis – uždengti žmones nežinios šydu? *Artimumas* ir *nežinia*. Vienas gyvenimas – šiltas, artimas, bičiuliškas, gerai pažįstamas ir suprantamas. Kitas – šaltas, tolimas, priešiškas, nepažįstamas ir nesuprantamas. Pirmojo gyvenimo tėvas – *viename* asmenyje. Antrojo – *daugelyje* asmenų, siurrealistiškai išnyrančių meilės, neapykantos, vilties, pasibjaurėjimo, klausimų, atsakymų pavidalais.

Antrasis tėvas – visateisis miesto gyventojas, vienas sudėtingiausių Ričardo Gavelio personažų, išgyvenamų sąmonės vizijų antrininkas (dievas ir tėvas, tėvas vaiduoklis, tėvas varnas, didysis Vilniaus tėvas, ūsuotas politinis tėvas, tikrasis tėvas). Mieste dar kažkur klajoja ir pirmasis tėvas („Norom nenorom prisimenu tėvą. Gal vienas slaptųjų mane tiriančių žvilgsnių yra giminės istorija?“²), kuris ir pasiūlo lemtingą *miesto* apibrėžimą: *nežinia – tai socialinė egzistencija be meilės*. Negana to: „Jo tėvas neken-tė miestų. Visą laiką tvirtino, kad žmogus turi asmeniškai pažinti visus aplinkinius. (...) Jeigu jų nors kiek daugiau, žmogaus akis iš-kart uždengia nežinios šydas. (...) Miestas – tai žmogaus dvasios prapultis.“³

Jei nori išlikti mieste, reikia įsigyti (nupirkti, išmainyti, nugvelbti) *požiūrį*, nes jį pasigaminti – ne kiekvienam pagal jėgas. Daug požiūrių, daug dorybių, dorovių. Atsivertęs pirmuosius R. G. autopoetinės knygos „Jauno žmogaus memuarai“ puslapius, supranti, kad turėti požiūrį – tolygu būti doram: „(...) požiūris

² Gavelis, Ričardas. *Vilniaus pokeris*. – V.: Vaga, 1989, p. 65.

³ Gavelis, Ričardas. *Paskutinioji Žemės žmonių karta*. – V.: Vaga, 1995, p. 12.

vienija dorus žmones“⁴. Tarkim, *požiūris* vienija dorus žmones, kurie pro pravirus langų plyšius gosliais žvilgsniais ryte ryja iš juodumos atšliaužiančius savo antrininkų norus ir troškimus. Kitas pavyzdys – *požiūris*, kuriuo prasideda įstabus siaubo romanas. Šis *požiūris* vienija dorus žmones, kurių gyvenimas gerokai atsijęs nuo kitų gyvenimo, todėl jis nelengvas, netgi sunkus.

– Sunkus yra mūsų gyvenimas, – atidūsėjęs vienomis lūpomis pratarė kiaušingalvis Izaokas Beilis.⁵

Netrukus akys užkliūva už angliško „Vilniaus džiaz“ intarpo: *debesys labai lėtai užgula saulę...* Labai lėtai pakeliu galvą: pro pravirą langą matyti sena kiemo liepa, kuri, užgulusi saulę, savo suaižėjusiomis rankomis jėga nustumia ją į kairįjį kiemo kamputį. Šioje akimirkos improvizacijoje ritmiškai skamba meilė, galia, neapykanta, gailėstis, užuojauta, pavydas, galbūt netgi saldus kerštas. Tokios kasdienės akimirkos – tai tylūs gyvenimo pasakojimai, bliuzai. Šis improvizacinis *požiūris* vienija sinkopijų, antiritmiškų akcentų mėgėjus: vardai, žmonės, medžiai, paukščiai, karštis vienas kitą užgauna, sukimba, susipina, disonuoja ir liguistose (ki taip komponuojamose) R. G. partitūrose.

Aplinkui ramu, tąsu ir karšta. Visur tyla: smėlio dėžėje, saulės nutviekstame kamine, laukinės gėlės žiede, vangiam žolės stiebe, apdulkėjusiame automobilio salone, pastėrusiame katės žvilgsnyje, šleivame ir nušiurusiame Kalvarijų gatvės rajone. Daugybė tylų svaigina. Visa tai, kas regima, pranyksta. O visa, kas girdima, rimsta. Nuščiuvęs miestas. Ankstyvą rytą jis iš tikrųjų panašus į juodą varną, kuris apgaulingai markstosi.

⁴ Gavelis, Ričardas. *Jauno žmogaus memuarai*. Keturiolikos laiškų romanas. – V.: Vaga, 1991, p. 5.

⁵ Gavelis, Ričardas. *Vilniaus džiazas*. – V.: Vaga, 1993, p. 6.

Varno kranksėjimas perspėja: kurį nors rytą gali atsibusti ir suprasti, kad sapnavai realią istoriją. Tai itin dažnas reiškiny Vilniuje, kur kiekviena diena prasideda skausmingai tikroviškais vaizdais, o tavo dorame (pagal požiūrį) viduje viešpatauja juoduma. „Šitas miestas yra varnas, jis kaukši snapu, norėdamas išleisti tavo smegenis.“⁶

Tiesa, visiems, kurie jį, varną, arba Vilnių, myli, jis dovana savo apgaulingas spalvas. Tačiau kaip profesionalus pokerio lošėjas jis viską gali panaudoti piktam. O todėl nevengia klastos – praloštas spalvas gudriai maino į atspalvius. Šie atspalviai nerealiai svaigina, sakykim, svinguojančiu bufetininkės ritmu: „Visas pasaulis plūduriuoja jūroje – blyuze, aluje ir Tomo mintyse.“⁷

Tomas – juslinio bliuzo, empirizmo karalius. Jo regos, kvapo, skonio joslės komponuoja vis naujus tikrovės derinius. Vienur įsismelkia negerai kvapai: rytinio troleibuso prakaito, suolų lako ir palubėje plazdančios visuotinės baimės pojūčiai. Kitur rytiniai miesto kvapai netrukus virsta beveik darniais garsais. Viskas vienu metu: kvapnu, spalvinga ir ritmiška!

Kvepiantys Vilniaus bažnyčių skliautai suaidi varpo dūžiais. Lengvai plevenantys pravertų kavinių ir duonos parduotuvių kvapai virsta ilga muzikine pauze, įprasto dienos ritmo nuojauta. Visur skverbiasi begarsė ir beribė Jimi Hendrixo dvasia – *esu už nepasiekiamų mylių*. Salsvai kvepiantys Vilnios žilvičiai provokuodami linguoja pagal pavasario ritmą. Atspalviams, kvapams, garsams, pustoniams, sinkopėms neabejingi net šunys, medžiai ir automobiliai.

Netgi šleikščiai lipšnūs vaškinių lėlių kūnai rangosi pagal Vilniaus bliuzo ritmą. Daug garsų. Dar negimusių garsų, keliančių nerimą paprastiems rajonams ir Antakalnio pušynams.

⁶ Ten pat.

⁷ Ten pat, p. 20.

Atsargių, prislopintų, įspėjančių, užgaulių, kartais net šleikščių, viltingų, tragiškų ir surrealistinių. Jie, rodos, be menkiausių pastangų skverbiasi į beveik aklinau užkimštas liguisto miesto arterijas. O ką jau kalbėti apie vingrias gatves, skersgatvius, vidinius kiemelius. *Vilniuj juk kaimynas kaimyno nepažįsta, nė vardo nežino.*

Šitaip į anoniminę miniatiūrinio didmiesčio erdvę skverbiasi liguista vertė – abejingumas. *Jis* gosliai artėja nutriušusio balandžio eisenai. Atgrasūs jo judesiai, prakaitu ir mėšlu permirkusios plunksnos, slapukiškas bičiuliškas žvilgsnis kelia nerimą kiekvienam atsitiktiniam asmeniui. Netikėtai užkluptas praeivis priverstas gerte sugerti bjaurumo estetiką, kurią skleidžia artimas padaras.

Šiurpūs garsai ir motyvai pamažu pripildo aprūkusių kaminų, geležinkelio ir troleibusų linijų, minčių ir jausmų raizgalynę. Negyvenamame name senieji miesto muzikantai groja tėvo vampyro temą. Visi be išimties vidiniai miesto gyventojai virsta gyvūnais – žvėrimis ir paukščiais. Mėlynas apipešiotas balandis, staiga įskridęs į privačią gyvenimo erdvę, sužadina saldaus keršto bliuzą.

Ramus išlieka tik senasis varnas.

Pamišusio miesto rašytojas

Pilkame, beprasmiame laike ūmai dūžta visa tylų kolekcija. Į langą stiklą – patį vidurvasarį! – barkšteli įžūlus varno sparnas. Varnas, kuriam *lemta* amžinai gyventi Vilniuje.

Todėl jo užkimęs kranksėjimas girdimas visur: Teodoro liūdnojo bliuzo akorduose, tylos angeluose, moterų eisenose, grakščių deivių gestuose, atsainiuose gatvės prostitučių ženkluose, tautiečių informatorių ataskaitose, žodžiu, „visame pašvinkusiame

Vilniaus ore ir net efemeriškose kitų žmonių mintyse⁸, giriose ir pievose, žvaigždėse ir saulėse, kurias šitaip trokšta apvaisinti Rimas Vizbara. Kranksėjimas kyla iš Karoliniškių įsčių, kurios „iš esmės ir sukūrė mane“⁹, kur nykių blokinių devynaukščių peizažas pragysta atvirkštine rusiškų ikonų perspektyva. Galima netgi šitaip sakyti: varnas kranksi ten, kur „visokie kelertai turi per daug laisvės“¹⁰.

Varnas kelintą kartą pašaipiai mirkteli man savo ruda akimi: apie laisvę rašyta filosofų, sociologų ir netgi politologų. Apie laisvę jau viskas bemaž pasakyta. Išmintingai, moraliai, teisingai! Ką gi apie tai dar gali pasakyti Gavelis, Kelertas arba Bakneris, kilę iš nykios blokinių devynaukščių aplinkos? Taigi kodėl *Ričardas Gavelis*? Kodėl ne *kitas* arba *kita*? Juk laisvė – tai išsilaisvinimas iš nelaisvės, iš pesimizmo, iš liūdesio, iš netikėjimo, iš purvo, iš skausmo, iš širdgėlos, iš nelaisvų įpročių... O šių vidinių Vilniaus gyventojų pasakojimai apie miestą gūdūs, klaidūs, neoptimistiški, patologiški, nelaisvi.

Sinkopiniai varno judesiai smarkiai sujaudina palei slėnį snūduriuojantį miestą. Juk tai – orumo, vertės pajutimo klausimai. Varnas, nežinia, ar pritardamas, ar pasmerkdamas, įkyriai tebekranksi: *šie pasakojimai nėra skirti tiems, kurie viską suvokia vienu vieninteliu (tarkim, vilnietišku) būdu.*

Keistas pamišusio miesto rašytojas. Jis nuolat stebina dorus (pagal požiūrį) miestiečius, tarsi iš šalies stebėdamas susidarančią ir nykstančią tikrovę, eklektiškai aprašydamas liūdną kasdienybės maskaradą: dangų ir pragarą; negerą blogų žmonių aurą; nykius nakties paukščius, šikšnosparnius; Eldorado šalį ir kitą šalį, kurio-

⁸ Gavelis, Ričardas. *Septyni savižudybės būdai*. – V.: Tyto alba, 1999, p. 130.

⁹ Gavelis, Ričardas. *Sun-Tzu gyvenimas šventame Vilniaus mieste*. – V.: Tyto alba, 2002, p. 9.

¹⁰ Gavelis, Ričardas. *Vilniaus džiazas*. – P. 13.

je pageidautina nešokinėti aukščiau bambos; jauną aktorių debilą, tiesmukai rodantį savo geismus apytuščiame naktiniame troleibuse; daugialypį (pagal patirtį) Lolos balsą; klusnias meilės verges; klusnias lietuvių rašytojų ataskaitas; lėtą ir apgalvotą rašytojo savizūdą; Ėją, kuri praeina pro tave vieną vienintelį kartą.

Nors R. G., rodos, nė karto nevartoja žodžio „sociologija“, tačiau jo aprašomi gyvenimo ritmai – pašnekesiai ir sąveikos – įtartinai sociologiški. Juk jis, šelmis, įgudęs taikyti kokybinių tyrimų metodą, supranta ir tai, kad kasdienė pažodinė žodžių ir minčių prasmės konstravimo praktika beprasmė:

- ...biškį nukaifavom, buvo Benas, taip į mane žiūrėjo...
- ...tris bokaliukus ir žirnių...
- ...trečio rango cenzorius...
- ...o Mečka pyst jam į snapą...
- ...užlaužiu, ji pradeda seksuot...
- ...žvengimo buvo, nors dvėsk...¹¹

Sociologija ir literatūra susitinka prie kasdienybės stalo. Tikrovė ir vaizduotė susikeičia vietomis. Po sociologiską kasdienybės eklektiką stipena literatūrinis (vaizduotės stiprinamas) nelaimės ženklas – budelis stribas susna iškrypėlis Stadniukas, su kuriuo tenka vaikščioti tais pačiais šaligatviais, galbūt šimtąsyk prasi-lenkti!

Lietuviško likimo ženklas gali būti ir labai rafinuotas: tarkim, valstybinių apdovanojimų kavalierius, nekaltųjų niokojimo potetas, pulkininkas Povilas Banys, didžiai išsilavinęs žmogus, tikras eruditas, mėgstas avangardinį džiazą, Joyce'ą ir Buñuelį. O kartais literatūrinis/sociologinis ženklas gali ištirpti kasdienybėje tarsi juodaveidis Kučinskas, vienas Vilniaus demonų – iš tų smulkiųjų,

¹¹ Ten pat, p. 23.

kurie darto žmogaus esybę po truputį, mažomis niekšybėmis¹². Pagaliau šis chameleono ženklas gali būti politiškai kilnus: „Tris bene juodžiausius skundus (...) parašė vienas aukščiausių dabartinės nepriklausomos Lietuvos veikėjų.“¹³

Štai kodėl R. G. siaubo pasakojimai nėra skirti tiems, kurie viską suvokia vienu vieninteliu būdu. Čia laikas nėra dalijamas į aiškią *blogio* ir *gerio* skalę. „*Manasis* laikas dažnai šitaip dings-ta. Sakytum įkrenti į gilią laiko duobę, iš jos matyti tik menkas žydro laiko lopinėlis, visą laiką tas pats.“¹⁴ Šitaip abu – laisvės ir nelaisvės – laikai sutampa. Realūs budeliai ir šešėliniai jų padė-jėjai tebevaikšto tame pačiame (laisvame ir nelaisvame) Vilniaus devynaukščių fone: „Tyriau Jų žvilgsnius (vieną ir tą patį žvilgsnį) atsidadėjęs, pergalėdamas baimę ir šleikštulį. (...) Įžūlus jaunuoliai, niauriai spoksantys į tave kavinėje. Blyškiaveidės spuoguotos mo-terys, šnipinėjančios tave pro neplautus langų stiklus...“¹⁵

O pačioje „Vilniaus džiaz“ pabaigoje ištariama frazė, kurią visiems laikams turėtų išoperuoti pažangos chirurgai: „Vargšė Lietuva! Kas benutiktų, lietuviška tarybiška psichopatija vienaip ar kitaip kamuos mano tėvynę ilgus dešimtmečius!“¹⁶ Varnas springte springsta iš juoko. *Taip gali būti tik Vilniuje... Visiems bendras pragaras jau yra žemėje – tai Visatos Subinė*. Šitaip ne-gražiai (laisvo žmogaus požiūriu) kranksi varnas.

Tikras pamišusio miesto rašytojas. Eklektika ne tik kelia įta-rimą, ji kartais varo iš proto. Sakysim, keliuose „Vilniaus poke-rio“ puslapiuose (50–53) aptiksime įvairiausių temų ir potemių, kurių tiršta koncentracija nežada lengvo skaitymo. Tai stalini-nis lageris, Gedžio mirtis, bendrieji dėsningumai, Albert’as Ca-

¹² Ten pat, p. 8.

¹³ Gavelis, Ričardas. *Septyni savižudybės būdai*. – P. 248.

¹⁴ Gavelis, Ričardas. *Vilniaus pokeris*. – P. 9.

¹⁵ Ten pat, p. 40–41.

¹⁶ Gavelis, Ričardas. *Vilniaus džiazas*. – P. 384.

mus, Gedimino laiškai, Romanas Polanski, Šėtonas Mansonas, Ernestas Sabbathas, Kafka, XVI amžiaus Vilniaus basiliskas ir studentiškos basilisko pergalejimo apeigos, baltapūkė Stefa, sunkios Lolos sakinių tirados... Šiuos motyvus bemat pertraukia kiti motyvai, kurių improvizacijų rasime, galima sakyti, visose R. G. knygoje.

Senas, patyręs varnas. Ir geidžia, ir geba pasakyti viską iš karto. Amžina intelektualinė vienatvė daro jį labai šnekų. Jame pačiame dažnai akimis vienas kitą varsto daugybė vidinių gyventojų...

Kitas įtartinas detales atskleidžia pokalbis su Tomu Kelertu, galbūt autobiografiškiausiu Ričardo bičiuliu. „Kompleksai ir mintys geriausiai skęsta aluje“, – teigia Tomas-Ričardas¹⁷. Alus (vėliau Vytautas Rubavičius patikslina – tekila) jungia ir skiria gyvenimo temas.

„Aš jaučiu pragarą būtent savyje“, – neslepia Tomas Kelertas. Štai kodėl bičiuliai apie jį šitaip kalba: „Gerai daro, kad nors maukia. Alus atneša ramybę ir susitaikymą, tai jau pirmasis žingsnis link teisybės.“¹⁸

Teisybė. *Kuri? Kieno? Kas ir kam* sakė, sako ar sakys teisybę? Veikiau reikia kalbėti apie *tiesą*, tiesa yra viena, – sėsdamasis visai greta sako bičiulis literatūros kritikas, užmegzdamas pašnekesį prie *alaus*. Darausi atsargus, kaip ir Tomas Kelertas (juk kritiko prielaida yra tiesa, o mano – tik alus). Apskritai literatūros kritikai yra taršytojai šakalai: „Turbūt į šiukšlyną išmestą žuviną Rimą Vizbarą vogčia draskė neregimi šakalai. Kitados jį šitaip taršydavo literatūros kritikai.“¹⁹

Vis dėlto priimu iššūkį paprieštaraudamas: *argi tiesa – tik viena?* Juk tuomet *jai* būtų labai liūdna, nyku ir baisu! „Tiesų

¹⁷ Ten pat, p. 13.

¹⁸ Ten pat, p. 16.

¹⁹ Ten pat, p. 280.

esti daugiau“, – labai laiku išgirstu mokytojo paramą. Taip *joms* iš principo geriau. Šitaip vis garsiau kranksi varnas, Kalvarijų gatvės filosofas, stypčiodamas ant savo laibų kojų it Vilniaus Zaratustra.

Nesu linkęs vengti slidžių klausimų. Todėl priimu ir antrąjį iššūkį. Kas maloniau: ar užkimęs sukumpusio varno kranksėjimas, ar išlavintas moralės balsas? Kuris iš jūdviejų daro žmogų bjaurėsnį ir blogesnį, gražesnį ir geresnį? Šis paprastas, tačiau, reikia pripažinti, dualistinis klausimas plaukte išplaukia iš lengvo mies-to apkaltų rūko, kurį skleidžia apgaulingi miesto namų fasadai.

Kalbant paprastai, atsakymas lyg ir aiškus. Ričardas Gavelis – vien tik dėl kranksėjimo – neturėtų būti labai mėgstamas rašytojas. Net teigiami jo paties knygų herojai, jeigu tokių apskritai yra, pasidygėdami jį įduoda. Labai niauru ir koktu. Laikinai, pasiduo-damas jo veikėjų įtaigai, visiškai prarandu pusiausvyrą: „Laisvė? Dieve mano, kaip aš kartais noriu, kad kas nors mane valdytų!“²⁰

Akimirką jaučiu, kaip manimi kilniai teka daugumos energija. Ši kūryba – tai bjaurumo estetika, šleikštulio poetika. Ar skaitėte, kaip negražiai vaizduojamas Vilnius? Čia nerasime (juk šis varnas vaizduojasi esąs visiems lygiai teisingas!) netgi naujų, tiesių gatvių, aukštų – aukštesnių už Talino – Vilniaus dangoraižių!

Nepatenkintųjų daugėja, kol daiktai ir žmonės darniai pratrūks-ta: tai – tik aksiologinis raizginys, etinis reliatyvizmas, tarp nesu-prantamų piktžodžių slepiantis kažkokį negerą sumanymą, juodą ketinimą, demonišką tikslą. *Tikslo nėra*. Tikslas reiškia: pakilti skrydžiui ir tēkstis į žemę toli toli nuo tikslo. Tikslas vienija žvėris ir paukščius²¹, – nedrąsiai mėgina teisintis rašytojas. Tačiau niekas jo nebeklauso. Postmodernistinis varnas dekonstruojamas.

Kodėl – iš principo – reikia rašyti ir skaityti tekstus apie „gyvo

²⁰ *Galbūt* // Gavelis, Ričardas. *Isibrovėliai*. – P. 133

²¹ Gavelis, Ričardas. *Jauno žmogaus memuarai*. – P. 5, 6

Vilniaus puvimą²²? Kad ir žinant, jog rašytojas neretai pasirenka tikrovišką *status quo*²³, jog čia gali būti kalbama apie paranojišką miesto gyventojų paveldą²⁴? Kad ir įsisąmoninant, jog „vis dėlto sveika yra gauti gerą smūgį, kuris neleidžia apaugti savo susikurtais stereotipais“²⁵? Kad ir suprantant, jog tai gali būti tik metodinis *kontrapunkto* principas, padedantis nušviesti tą patį reiškinį iš skirtingų regos taškų²⁶?

Apie mokytojus ir mokytinius

Taigi. Kodėl Ričardas Gavelis? Atsakymų, kaip ir klausimų, gali būti įvairių. Tačiau vienas atsakymas man artimesnis, kadangi neabejodamas randu jį savyje. Nežinau, ar tai blogai, ar gerai, tačiau šiam varnui nesu abejingas. Jis – mano mokytojas, o aš – jo mokytinis. Be to, nesu linkęs baugščiai slapstytis ir dėl tikėtinų kaltinimų, kad priklausau bjaurumo estetikos brolijai. Juk Vilnius – milžiniškas juodvarnis geležiniu snapu, nelinkęs į jokias brolybes.

Šiandieną galbūt vienintelis būdas išsakyti – tai laiškų rašymas: „Laiško niekas nepertrauks, neužginčys, nori nenori turės išklaudyti tavo mintį ligi galo“²⁷. Rašyti laiškus – tolygu pasirinkti Mokytoją, kuris apie tai net nenutuokia, tavęs nepažįsta, o galbūt net ir nenorėtų pažinti. „Taip geriausia ir tau, ir tavo galimiams

²² *Pokeris bažnyčioje* // Šidlauskas, Marijus. *Orfėjas mokėjo lietuviškai*. – V.: Homo liber, 2006, p. 71.

²³ Kalėda, Algis. *Romano struktūros metmenys. Literatūrinės komunikacijos lygmuo*. – V.: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 1996, p. 84.

²⁴ Kelertienė, Violeta. *Vilnius literatūrinėje vaizduotėje* // *Metai*. – 1995, Nr. 3.

²⁵ Tyros, šleikštulį keliančios meilės sunaikintas // Rubavičius, Vytautas. *Neįvardijamos laisvės ženklas*. – V.: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 1997, p. 302.

²⁶ Kalėda, ten pat, p. 195.

²⁷ Gavelis, Ričardas. *Jauno žmogaus memuarai*. – P. 5.

mokytiniam.“ Nors ši mintis klaiki, bet rodo artimą tolimų žmonių giminybę.

Vidutinio amžiaus vyras (geriau įsiziūrėjus, aiškiai matyti individuali jo laikysena, skvarbios liūdnykos akys, intelektualiai raukšlėta kaktas ir žilstelėję ūsai, kurie kyšo dažname jo tekstų puslapyje) dar kartą įdėmiai peržvelgia tave. Kas gi esi, tariamas mokytinis, skiriamųjų ženklų tvarkytojau? Ką gi naujo žadi išskirti jau seniai išskirtuose ženkluose? Šitaip užkimusiu balsu gergždžia socialinio bliuzo mokytojas.

Šis miestas, – sako jis, – yra pamišęs. Kaip tik todėl aš tebekomponuoju naujas bakneriados dalis. Šis pasibaisėtinas miestas, nuolat plėšydamas ir skausmingai siūdamas smulkius gyvenimo akimirkų randus, verčia ieškoti ir savo, ir kitų klaidų. O klysti – nesaugu. Nesaugi netgi vienintelė saugi vieta: „Neramina tik senas medinis namas nuo lietaus pajuodusiom sienom ir geltoni lapai, blaškomi geltono vėjo.“²⁸

Tiek jam, tiek man kelia nerimą ne tik senas medinis namas, bet ir kalbėjimas, kuris darosi nesaugus. Nesaugus darosi net skaitymas. Kad ir tokia sąmoksliska seka: Gavelis, Bakneris, prasmė, gražūs amerikietiški atvirukai, Platonas, Eldoradas, psichiatrinės priimamasis, neegzistuojanti darna, du išsigimę žilvičiai Vilnios pakrantėje... Dėliodami žodžius racionalia tvarka (pagal šališką atranką), prieiname beprasmybės ribą, už kurios – Vilniaus tuštuma, visai naujutėlė, bet jau bergždžia šalis.

Iš tuštumos žmogaus suvis nėra kur išvaryti. Čia nėra aišku, kas yra gerai, o kas blogai. Todėl galima „pamesti lifę“, t. y. prarasti norą gyventi, netekti visų vilčių. Nors laikai jau pasikeitė, tačiau būtent čia, nusususiam Vilniuje (primintina, kad Tomas Kelertas pamaži užgimsta iš šlykščių miesto įsčių), tebedėstomas TS-kapas – TSKP istorijos kursas. Toks pasaulis pilnut

²⁸ Gavelis, Ričardas. *Vilniaus pokeris*. – P. 5.

pilnas vampyrų, sutinusių paukščių, kanukų ir kitų nekintamų praeities šešėlių.

Bevardis nesaugumas ardo užakusias tylos formas versdamas kalbėti su juodaveidžiais Vilniaus demonais, tamsiais žmonių šešėliais, mokytojais savižudžiais, elgetaujančiais aistrų vergais, dvokiančiais kazimierais rugaičiais, išsigimusiais žilvičiais, suskretusiais balandžiais, tvarkingais paslapčių pardavėjais. Disonuojančiame miesto šurmulyje matyti ir Dievo pasaulis, ir šėtono pasaulis. Negana to, iki šlykštaus skausmo atsiveria gyvos žaizdos, klaidinčiai spiegia luošinančios dvasios, šurpina didžiulės baimės akys. Nors didžiausią nerimą, žinoma, kelia *pilkasis* pasaulis, kuriame begalė klaidinančių vaškinių akių.

Klaidina ir vardų maskaradas. Prikimšti troleibusai vangiai girgžda tomis pačiomis, o kartu lyg ir kitomis Komjaunimo, Kap-suko, Pylimo gatvėmis... Maskarado teatruose savo iškreiptus instinktų demonstruoja galybė senų ir jaunų Vilniaus aktorių, vidi-nių miesto gyventojų, slapčia kovojančių vienas su kitu.

Čia galima sutikti Kantą, Konfucijų, senamiesčio girtuoklį, Jimi Hendrixą, Bertrand'ą Russellą, Platoną, Schopenhauerį ir Kafką. Visi jie apsitaisę karnavalo rūbais. Galima pajusti *tuštumą* – bene vienintelį dalyką, kuriam, pasak reliatyvisto Baknerio, nereikia protezo. Galbūt iracionaliai judančių Vilniaus lėlių pasaulis tėra liūdnas balaganas, kuriame neįmanoma rasti prasmės (pasaulio, tautos, gyvenimo, žmogaus)?

O jeigu prasmę kuria arba ją naikina tik konkretūs žmonės, tai kas gi toji ne visai skaidri asmenybė Tomas Kelertas, turintis fizio-diplomą, filosofijos disertaciją ir laisvo kompiuterių menininko statusą²⁹? Kokios iracionalios ir gašlios jo mintys, nepraustabur-nio vartojami žodžiai, nestabili savižudžio psichika, dar keistesnis elgesys, tiesiog įžūlus kolektyvinių taisyklių nepaisymas!

²⁹ Gavelis, Ričardas. *Paskutinioji Žemės žmonių karta*. – P. 91.

Negana to, jo demonstruojamas dirbtinio intelekto perviršis, piktžodžiavimas ir arogancija (įsivaizduokite, Vilniaus varnas?!), neturi nieko bendra su tikruoju, visiškai neintelektualių Vilniaus miestu, nuo aušros iki sutemų kalbančiu bendrine *po prostu* kalba. Nors bendrinė Vilniaus kalba, – sarkastiškai sukranksėtų varnas, – turi daug ką bendra su socialistinio realizmo teorija ir praktika. O pastarosios vertė yra abejojama...

Vis dėlto kai kurie minėti *faktai* anaip tol nėra palankūs mano (pagal pasirinkimą) mokytojui. Jis ir pats pripažįsta, kad faktai – tik vienas požiūris iš daugelio kitų galimų požiūrių: „Žmogiškojo vidaus pažinimas – pavojingas menas, nes tame viduje tūno anaip tol ne grožybės, o painūs ir neretai baisoki dalykai.“³⁰ Vadinasi, – nedrąsiai papildau mokytoją, – jūsų „maištas“ prieš gipsinį socrealizmo paveldą (kritikų nuolat giriamas mokytojo politinis pranašumas) yra ir savęs, ir kitų klaidinimas. Maištas yra kolektyvinė sąvoka, o mano mokytojas – individualistas. Maištauja ideologiniai fasadai, o žmonės mėgina pažinti vidinius savo gyventojus, nors šis pažinimas gana painus ir baisus.

Faktus, – priduria varnas, – galima dėlioti įvairiai, ypač kai jų trūksta. *O aš vengiu suvokti viską vieninteliu įmanomu būdu.* Be to, nereikia užmiršti dar vieno pavojaus: žmonės, kad ir kokie būtų tvirti moralistai, neišvengiamai susiduria su Senekos sindromu. *Senekos būta labai visuomeniško moralisto.* Jis mokė žmones, kaip išvengti pagundos – bet kokia kaina kilti valdžios ir galybės laiptais, kaip sutramdyti savy norą valdyti kitus, o ištremtas siuntinėjo į Romą tiesiog gėdingai palaižūniškus tekstus, kad tik būtų sugrąžintas į aukštuomenę...³¹

Taigi kartais gerokai svarbiau – *kita* (individuali, subjektyvi,

³⁰ Gavelis, Ričardas. *Vilniaus džiazas*. – P. 372.

³¹ Žr. *Raportas apie šmėklas* // Gavelis, Ričardas. *Nubaustieji*: apsakymų ciklas. – V.: Vaga, 1987, p. 112, 113.

atsitiktinė) faktų pusė. Apie faktus R. G. kalba įvairiai: rimtai, ironiškai, sarkastiškai, satyriškai, alegoriškai, groteskiškai... Kaip tik todėl kyla pašėlusios mintis. Jei tik turėtum visus šiuos pažinimo raktus savo kišenėje, prirėkęs lengvai atrakintum vieną ar kitą miesto faktą. O paskui šiuos faktus sudėtum ir suskaičiuotum (specialiųjų terminų žodynelyje netgi nurodomas pavadinimas *Itoho*, t. y. bendrinis vardas žmogaus, mėgstančio viską skaičiuoti³²). O galiausiai – šią pilką, tįsą ir tvarkingą (pagal požiūrį) masę – atiduotum į rankas ūsuotam politikos tėvui.

Galbūt žmonių pasaulis visuomet pasirengęs tapti kiču? Tačiau tokią, anot mokytojo, šlykščių prielaidą paneigia vaikai: „Vaikų pasaulyje nėra tylinčios pilkos daugumos. Galima suimti tūkstantį, milijoną vaikų, bet kol *nors* vienas liks gyvas ir laisvas, pasaulyje bus vaikiškas teisybės matymas.“³³ Gal ir gerai, kad negalima atrakinti, surikiuoti ir suskaičiuoti visų realių gyvenimo įvykių.

Juk faktų interpretavimas daugiabriaunis. Sakysim, kaip (kurio raktu) reikia rakinti *viduje integruotą* asmenybę, tokią kaip saugumo bylų pardavėjas, gerai pažįstantis (pagal paklausą) visus Vilniaus žmones, o ypač menininkus? Rimtai, ironiškai ar sarkastiškai? Rakinti vienareikšmiškai ar daugiareikšmiškai? Filosofiskai, literatūriškai ar politologiškai?

Saugumo bylas iš kitados neprieinamų slaptųjų Rūmų vogė, kas nedingėjo (...). Rimui jo išpampusią bylą atvilko visiškai nepažįstamas žmogus ir iškart prisipažino jį be galo mylįs.

– Aš jus gerbiu, ponas Vizbara. Aš jus be galo vertinu kaip rašytoją. Taipogi kaip filosofą bei mąstytoją.³⁴

³² Gavelis, Ričardas. *Vilniaus džiazas*. – P. 372.

³³ Gavelis, Ričardas. *Vilniaus pokeris*. – P. 49.

³⁴ Gavelis, Ričardas. *Septyni savižudybės būdai*. – P. 245.

Kaip, sakykim, rakinti Tomą Kelertą, kurio viduje gyvena daug keistų, vienas į kitą nepanašių gyventojų? Be to, argi galima be atpildo žudyti *negerus* vidinius gyventojus, o į išorę kviesti *gerus* ir *gražius*? Visi jie *vienu metu* – vidiniai gyventojai. „Vidinis gyventojas, iškviestas į išorę – jau lavonas.“³⁵

Iškviesti į išorę vieną (mėgstamą ar nemėgstamą) vidinį gyventoją – tolygu atskirti jį nuo kitų, „nužudyti“. Iškviesti į išorę grožį ir gėrį – lygu estetizuoti ir moralizuoti, t. y. nužudyti kasdienybės metafiziką, kuri skleidžiasi kiekvienam vis kitais atspalviais. Štai kodėl tobuliausios – bent jau skaitytojui ar mokytiniui – akimirkos yra tos, kai literatūra ir sociologija užmezga gyvą pokalbį prie kasdienybės stalo:

Tėvas... Jau visai prieš mirtį dienų dienom zulino kažį ką iš dideliausio akmens. Paklaustas, ką čia daro, atsakydavo:

– Dievą! – ir sumišęs pridurdavo: – Mano senolis buvo dievdirbys.

Toks buvo vienintelis metafiziškas mano tėvo poelgis. Dievas taip ir liko nebaigtas, paskui tuo akmeniu motina slėgdavo raugintus kopūstus.³⁶

Senolis, staiga išgirdęs savo paties vidinį balsą, ne juokais su-trinka. Juk jis nepiktžodžiauja ir nekursto blogio metafizikos. Jis nepastebimai – sveikai, gyvenimiškai – vadovaujasi gėrio samprata (jis – dievdirbys), nors ir neįstengia visapusiškai jos įgyvendinti. Apskritai blogio nėra *už*. Nėra anapusinio, metafizinio blogio, į kurį kažkas verčia „lygiuotis“. „Kovą su tarakonais reikia pradėti nuo savęs! Reikia pažvelgti giliai į savo vidų.“³⁷

Žinoma, tai – individualizmo nuostata. O jai (kaip ir tylai) tra-

³⁵ *Galbūt // Gavelis, Ričardas. Įsibrovėliai.* – P. 133

³⁶ *Gavelis, Ričardas. Jauno žmogaus memuarai.* – P. 13.

³⁷ *Gavelis, Ričardas. Vilniaus džiazas.* – P. 378.

dicinėje lietuvių kultūroje, rodos, palikta labai mažai vietos. Intelektinį individualizmą ir sinkopišką tylą paprastai nugali pilkas, nepertraukiamas ir būtinai ritmiškas garsas. Ir vis dėlto *tyliai* išreiškiamas gėris, – priduria Gavelis-Kelertas-Bakneris, – turi ir juodąją pusę, tamsųjį šešėlį, kuris neretai, įžvelgdamas kitų požiūrių dorybes, pasielgia geriau negu tu pats ar pati.

Tokia yra moralės genealogija, – uždaruose kiemeliuose filosofuoja vidiniai Vilniaus miesto gyventojai, tikėdami, jog purioje tyloje turėtų būti daugiau artimų pašnekovų, kurie, kaip to paties požiūrio šalininkai, pasiskirsto į mokytojus ir mokytinius. Ir galbūt visai nesvarbu, kad šią akimirką trūksta paties varno, kasdienybės bliuzo atlikėjo: „Visi bliuzo žmonės eina klajoti. Didžiausia žmogaus nelaimė – erdvės stygius. Ankštoje erdvėje žmogus surūgsta arba išvis supūva.“³⁸

Kodėl Ričardas Gavelis? Atsakymą randu savyje. *Jis* išlaisvina minties erdvę. Todėl šiam varnui tikrai nesu abejingas.

Algimantas Valantiejus – sociologas, socialinių mokslų habilituotas daktaras; Vilniaus universiteto Filosofijos fakulteto Sociologijos katedros profesorius.

³⁸ Gavelis, Ričardas. *Prarastų metų kvartetas. Istorija apie meilę, mirtį ir virusus*. – V.: Tyto alba, 1997, p. 14.

Lietuviško pokerio pinklėse: Ričardo Gavelio tuteišos istorija

DALIA CIDZIKAITĖ

Avishai Margalitas skiria du žmonių ryšio tipus: tankųjį ir išretėjusį. Tankiuoju ryšiu, anot jo, remiasi mūsų santykiai su tėvais, draugais, mylimaisiais ir tėvynainiais. Tankusis ryšys yra svarbi mūsų kolektyvinės praeities ir atminties dalis. Išretėjęs ryšys nurodo mūsų santykį apskritai su žmogumi arba konkretesniu žmogaus aspektu, pavyzdžiui, moterimi ar ligoniu¹. Daugelyje kultūrų moterys suvokiamos kaip kažkas sunkiai apibrėžiama, patriarchalinėje visuomenėje beveik visada – kaip opozicija vyrams, arba tiesiog – *kitas*.

Vakarų kultūroje moteris vyrų konstruojama kaip pasyvi arba iš viso neegzistuojanti. Héléne Cixous teigimu, tai nutinka kiekvieną kartą, kai tyrinėjamos giminystės struktūros, kai svarstomas šeimos modelis, kai iškyla ontologinė moters problema. Cixous įsitikinusi, jog visuose tokio pobūdžio svarstymuose nejučia prieinama ne prie moters, motinos, o prie vyro, tėvo. Ji – miegančioji gražuolė, laukianti, kol ją pažadins princas. Ji graži, bet pasyvi. Jai uždrausta ieškoti, trokšti, klajoti, siekti žygdarbių. Jeigu ji ir klajoja, tai gulėdama, svajodama. Tai jos kūno kelionė. Atskirta nuo išorės, kur vyksta kultūros mainai, nuošaly nuo socialinio veiksmo, kur kuriama Istorija, jai skirta būti nesocialine, nepoliti-

¹ Margalit, Avishai. *The Ethics of Memory*. – London, Cambridge: Harvard University Press, 2002.

ne, nežmogiška visuotinės struktūros dalimi. Jai skirta gamtiškoji pusė, nuolat klausantis, kas dedasi jos pačios viduje, jos pilve, – apibendrina Cixous².

Moteris gali būti lyginama su „juodąja siela“ (negru) ir „žydo personažu“ kultūroje. Nors, kaip pažymi Simone de Beauvoir, žydų problema skiriasi nuo kitų dviejų: antisemitui žydas yra ne tiek žemesnis, kiek priešas – jam nėra vietos šioje žemėje, jo sunaikinimas yra jo likimas. Moters ir negro panašumas yra aiškesnis. Juos abu bandoma išlaikyti jiems paskirtose vietose: negras konstruojamas kaip geras negras: ramus, vaikiškas ir nerimtas, linksmos dvasios, žodžiu, nuolankus; tikroji moteris – infantiili, lengvabūdiška, neturinti atsakomybės jausmo, arba kitaip – nuolanki³. Šiai de Beauvoir minčiai antrina Julia Kristeva, viename interviu sakiusi, jog, pagal visuotinai pripažintą socialinę bei politinę nuomonę, moteris yra amžina disidentė, tremtinė, atskirta nuo galios ir todėl visuomet keista, fragmentiška, demoniška ir raganiška⁴. Moteriai skirta reprezentuoti nustatytos normos paribius arba kraštutinumus: arba būti labai gerai, tyrai ir bejėgei, arba, atvirkščiai, nepaprastai pavojingai, chaotiškai ir gundančiai. Ji – šventoji arba prostitutė, nekaltoji mergelė arba rojaus leva. Būdama pašalietė *per se*, moteris kartais gali iškilti kaip visiškai egzistuojančios normos paneigimas bei jos nepripažinimas, elementas, sutraukiantis, o kartais ir nutraukiantis nusistovėjusios normos ryšius, kanalas, kuriuo toji grėsmė artikuliuojama⁵.

² Cixous, Hélène. *Išėjimai // Feminizmo ekskursai. Moters samprata nuo Antikos iki Postmodernizmo* / K. Gruodis (red.). – V.: Pradai, 1995.

³ de Beauvoir, Simone. *Introduction to the Second Sex // New French Feminisms. An Anthology* / E. Marks, I. de Courtivron (red.). – New York: Schocken Books, 1980, p. 50–51.

⁴ Kristeva, Julia. *Talking about Polylogue // French Feminist Thought* / T. Moi (red.). – Basil Blackwell, 1987, p. 113.

⁵ Bronfen, Elisabeth. *Over Her Dead Body. Death, Femininity and the Aesthetic*. – Manchester: University Press, 1992, p. 181.

Moteris visada vaidino svarbų vaidmenį nustatant bei konstruojant kultūrinės ribas ne tik vienos etninės grupės viduje, bet ir tarp atskirų etninių grupių. Anot Niros Yuval-Davis, moterys atliko ir atlieka svarbų socialinį vaidmenį perduodant ateinančioms kartoms kultūros tradicijas, papročius, dainas, valgio gaminimo paslaptis ir, žinoma, gimtąją kalbą. Būtent moterų elgesys ir laikysena gali žymėti ir etnines bei kultūrinės ribas. Yuval-Davis nuomone, labai dažnai seksualinis moterų elgesys yra veiksnys, skiriantis vieną etninę grupę nuo kitos. Kaip pavyzdį ji pateikia kipriečių papročius, reglamentuojančius tinkamą jaunos Kipro merginos seksualinį elgesį. Jei nepaisys šių normų, nei ji, nei jos vaikai nebus laikomi kipriečių bendruomenės dalimi. Nors autorė nepateikia konkrečių netinkamo seksualinio elgesio pavyzdžių, nesunku numanyti, kokie jie – pradedant netinkama apranga, pernelyg dideliu dėmesiu savo išvaizdai, baigiant vyrų vilionėmis ir galbūt lytiniu suartėjimu su jais⁶.

Ričardo Gavelio romano „Vilniaus pokeris“ (1989) vienos iš keturių naratorių – Stefanijos Monkevičiūtės istorija leidžia aptarti pirmiau pateiktas teorines prielaidas lietuviškame kontekste, ypač atkreipiant dėmesį į Stefaniją kaip moterį ir nelietuvę.

Gavelio romane Stefanija, arba tiesiog Stefa, išgyvena skaudžią odisėją ieškodama savojo identiteto. Vilniaus erdvė, kadaise buvusi lietuvių, žydų, lenkų, gudų, rusų ir kitų etninių mažumų namai, Gavelio romane tampa miestu, nepakančiu kitataučiams. Jo įtaka ir galia tokia stipri, jog žmogui, pakliuvusiam į Vilniaus erdvę, nepakanka išmokti jo kalbą – jis pats visas turi būti „išverstas į miesto šneką“. Faustiškame pasaulyje tai turbūt prilygtų sielos

⁶ Yuval-Davis, Nira. *Nationalism, Racism and Gender Relations // Working Paper Series*. – 1992, liepa, Nr. 130.

pardavimui⁷. Būdama mišrūnė – *tuteiša*, atsidūrusi Vilniuje Stefa patiria ne tik kultūrinį šoką: „Net baisu prisimint, kaip apstulbau ir sutrikau, pakliuvus į šitą skruzdėlyną, visi judėjo, kažkur skubinosi, turėjo tikslą, o aš nė susišnekėt su jais negalėjau, vogravau kelių kalbų mišiniu, pirmiausia Vilniuje panorau rast stebuklingą vertėją, kuris ne tik mano kalbą, bet ir visą mane išverstų į šito miesto šneką“ (p. 334)⁸.

Nepaisydama „išvertimo“ kainos, Stefa pasirengusi viskam. Ji ryžtasi vienai skaudžiausių XX amžiaus žmogaus aukų – tapti tremtine svetimame mieste, vienišu žmogumi, kuris kiekviena-me žingsnyje jaučiasi svetimas ir nereikalingas, nes ji trokšta būti tikra lietuvė, tokia kaip jos sutiktos Gražina, Elena ar viena gatvėje matytų panelių: „Žydras mini su aplikuotom kišenėm, Dioro krepšys per petį, žiūri žemyn abejingai ir žiaumoja gumą, jai visai nebaisu, ji tikra vilnietė“ (p. 329).

Gavelio romane Stefos išorei skiriama vos viena kita detalė. Kiti romano naratoriai kalbėdami apie Stefą dažniausiai mini šviesius

⁷ Čia gali būti paranki Homi K. Bhabhos pasiūlyta „kultūrinio vertimo“ sąvoka, kuri iš dalies paaiškintų Vilniuje atsidūrusios Stefos situaciją. Bhabhos nuomone, vertimas yra ne tik įrodymas, jog visos kultūros formos yra vienaip ar kitaip susijusios, jog tai yra originalo ir ne originalo santykis, bet ir tam tikras būdas sekti ir pamėgdžioti originalą, Stefos atveju – sekti bei pamėgdžioti vilniečius. Kita vertus, Bhabha teigia, kad originalo (iš)vertimas taip pat nurodo galimybę tą originalą keisti ir net jį išstumti, nes jis gali būti padirbtas, imituotas, nukopijuotas, perkeltas, pakeistas, paverstas simuliaciu ir panašiai. Todėl „originalas“ niekada nėra visas ir užbaigtas (Rutherford, Jonathan. *The Third Space: Interview with Homi Bhabha // Identity: Community, Culture, Difference*. – London: Lawrence & Wishart, 1990, p. 209–210). Gavelio romane šia galimybe nepasinaudojama: Stefa ne tik netrokšta pakeisti „originalo“, t. y. Vilniaus bei vilniečių, ji pati nesugeba „išsiversti“ – tapti tikra vilniete, tikra lietuve. Jos naratyvo pabaigoje suvokiame, jog Stefa skaudžiai pralaimi, ji grįžta ten, iš kur ir atėjo – į Bezrečę.

⁸ Cit. iš: Gavelis, Ričardas. *Vilniaus pokeris*. – V.: Vaga, 1990 (antroji laida).

jos plaukus, plačius klubus ir žvitrías, viską pastebinčias akis. Pati Stefa mažai apie save kalba, tik keliose vietose ironiškai ir su kartėliu pagalvoja, jog pamažėle tunka, o ir „rinkutės ant pilvo vis pampsta“ (p. 333). Nepalyginti daugiau dėmesio jos naratyve skiriama faktui, jog spalio 30 dieną (tokia yra Stefos vidinio naratyvo data) jai prasideda mėnesinės. Ši detalė keliauja per visą Stefos tekstą, pamažu naratorei suteikdama nepalankių konotacijų. Iš pradžių nekaltai atrodantis Stefos kraujavimas, naratyvui įsibėgėjus, tampa Stefos nešvarumo ženklu ir net pasišlykštėjimo ja priežastimi. Gavelis sumaniai pasinaudoja šia tik moterims būdinga patirtimi: manipuliudamas ja, autorius Stefą pažemina ir kaip moterį, ir kaip *tuteišą*. Stefos kraujavimas netampa moters pasididžiavimu ar jos vaisingumo įrodymu. Jos mėnesinės pernelyg tikros, sukasdienintos ir vulgarios⁹. Visos naratyvo vietos, kuriose Stefa kalba apie savo mėnesines, yra ypač žemo kalbos registro. Jos pačios žodžiais, ji ne tik varva kaip nulaužtas kruvinas čiaupas, bet ir vaikšto visa sudvisusi kaip silkių statinė bei dvokia kaip pamazgų kibiras.

⁹ Kalbėjimas apie Stefos mėnesines romane yra tabu lietuvių kultūroje laužymas. Tai tema, kuri beveik neegzistuoja viešajame diskurse. Christine Delphy žodžiais, apie menstruacijas negalima kalbėti kaip apie bendrą visų moterų patirtį, tačiau galima kalbėti apie mėnesines Europoje, Afrikoje ir kitur. Mėnesinės nėra tokios pat visose situacijose ir visuose kraštuose, jos yra skirtingos kiekvienoje kultūroje bei subkultūroje. Anot jos, į menstruacijas Vakaruose žiūrima kaip į kažką nemalonaus ir atstumiančio, nes vakarietiška kultūra nuvertina kraujavimą. Tai visuotinai visuomenės pripažintas nemalonus įvykis, iš privataus tapęs viešas. Pavyzdžiui, Prancūzijoje moterys turi slėpti mėnesines, joms neleidžiama ne tik apie jas kalbėti, bet ir apskritai jas patirti; dar kitur moterims mėnesinių metu draudžiama dirbti. Pagrįsdama šį savo teiginį, Delphy tvirtina, jog pradėti sirgti mėnesinėmis kitur nei namuose (būtent toks yra Stefos atvejis) visada yra jei ne dramatiška, tai nemaloni patirtis materialiai, nes viešojoje erdvėje, pavyzdžiui, tualete, jai nepasiūloma reikiamų higienos priemonių. Moterys priima visuomenės suformuotą požiūrį į menstruacijas, pagal kurį, jos yra ne tik nešvarios, bet ir neigalios (Delphy, Christine. *Protofeminism and Antifeminism // French Feminist Thought. A Reader* / T. Moi (red.). – Oxford: Basil Blackwell, 1987, p. 80–109).

Stefos nuomone, būtent nuo jos sklindantis mėnesinių kvapas verčia praeivius sukti nosį, privilioja čia pat gatve bėgantį šunį¹⁰. Nuo jo Stefa priversta gintis žodžiais: „Fu, bjaurybė, bėk sau, aš ne kalė, aš žmonių giminės“ (p. 330), kurie ją iš žmogiško lygmens nustumia į gyvulišką, tarsi siūlydami suabejoti jos prigimtimi, matant tariamą jos laukiniškumą bei primityvumą¹¹. Be to, žodžiu „kalė“ ji dar ir įžeidžiama bei paniekinama. Pasak Audronės Willeke, skirtingai nei kitų romano naratorių, pagrindinis Stefos rūpestis telkiasi ne į metafizinį blogį, o į savo pačios kūno nemalonų kvapą¹². Romane jai užginta pakilti aukščiau stereotipinio moters įvaizdžio – ji viena tų vištelių, nepajėgių bendresnėmis kategorijomis apmąstyti jas supančio pasaulio, besirūpinanti tik savo kasdieniais reikalais, pavyzdžiui, sovietinių laikų deficitine preke – vata. Ne vienoje vietoje minimas kvapas bei uoslė yra vieni pagrindinių Stefos receptorių, leidžiančių jai suvokti, tiksliau – užuosti (*sic!*) ją supantį pasaulį. Kartą ji prisimena: „Pasiusdavo, jei nejučia imdavau uost jam (Vargaliui – D. C.) krūtinę, rankas, kelius“ (p. 332). Ir čia Stefa labiau panaši į gyvulį nei į žmogų. Konstruojamas toks jos paveikslas, palyginti su kitų Gavelio romano moterų, yra ne tik neseksualus, bet ir nepatrauklus.

Stefa yra tipiškąs vidinio kolonijinio/postkolonijinio diskurso

¹⁰ Postkolonializmo studijos aptaria specifinius kvapus, priskiriamus atskiroms etninėms grupėms. Pavyzdžiui, manoma, kad žydus lydi česnako kvapas, indus – kario (aštrių indiškų prieskonių); negrų kvapas sunkiai žodžiais nusakomas, tačiau paprastai autorių vaizduotėje jis asocijuojasi su tariamu jų laukiniškumu, gyvuliškumu.

¹¹ Davido Punterio nuomone, vietinių asimiliavimas, jų pavertimas gyvuliais gali būti lyginamas su naujos teritorijos užkariavimu, po kurio visada prasideda dominuojančios grupės valdų išplėtimas. „Civilizacijos vardan!“ – tokiu šūkiu Punteris nusako asimiliavimo procesą (Punter, David. *Postcolonial Imaginings. Fictions of a New World Order*. – Edinburgh: Edinburgh University Press, 2000).

¹² Willeke, Audronė. *Vilnius as a State of Mind // Journal of Baltic Studies*. – 1992 žiema, XXIII(4).

lietuvių kultūroje pavyzdys. Ji atstovauja marginalams, šiuo atveju – tuteišiams, gyvenantiems Vilniuje ir jo apylinkėse. Stefos naratyve netrunka pasirodyti „mes“ ir „jie“ – klasikinė kolonizatoriaus ir kolonizuojamojo opozicija¹³. Lietuviai buvo tie, kurie atėjo į jų kaimą ir lyg kokie Danielio Defoe robinzonai kružai juos įvardijo. Stefa prisimena: „(...) jie buvo tikri lietuviai, o mes visi buvom nežinia kas: tuteišys, tuteišys, kartojo vyreliai, per surašymą po karo paklausti tautybės, atseit, vietiniai esam, o ką jie galėjo pasakyti: lig šiol nežinau, kokia dalim aš lenkė, kokia dalim baltarusė, o kiek many lietuviško kraujo, dabar galvoju lietuviškai, bet gal anksčiau kitaip galvojau“ (p. 330).

Į akį krinta ne tik Stefos nežinojimas, kas ji yra, bet ir jos abejingumas visai šiai situacijai. Ji, skirtingai nei postmodernus ir net modernus žmogus, bandydama atsakyti į klausimą, kas ji yra, nepatiria dažnai žmogų užklumpančių abejonių. Šioje ištraukoje ji net nekelia tokio klausimo, tik pasyviu ir melancholišku vidiniu balsu konstatuoja nežinojimo faktą. Iš dalies tokį jos nežinojimą gali paaiškinti Bezrečės kaimo, kuriame ji gimė ir užaugo, geografinė padėtis: nors ir šalia Vilniaus, tai – provincija, palyginti su Vilniumi, atsilikusi, primityvi, iracionali, vulgari. Tipiškas Edwar-do Saido Orientas. Dar svarbesnis už geografinę padėtį yra Stefos etniškumas. Jis gana komplikuotas: nei lenkė, nei baltarusė, nei lietuvė – „esu mišrūnė, tad viena mano dalis turėtų nekęsti ki-

¹³ Svarbu, jog šiame Gavelio romane, skirtingai nuo pagrindinių herojų Vytauto Vargalio ir Gedimino Riaubos, Stefos „mes“ ir „jie“ opozicija yra etninės skirties, kur „mes“ yra tuteišiai, o „jie“ – lietuviai, vilniečiai. Akivaizdu, jog Stefa dėl romane neišsprendimų, tačiau nujaučiamų priežasčių (ji – ne lietuvė, svetimė) nejaučia Jų (Gavelio niekada neidentifikuojamų) egzistavimo ir tai gali reikšti, kad: a) toks Stefos „nejautrumas“ Jiems, Jų nematymas yra sąmoningai parinktas ir iliustruoja dar vieną jos kaip moters ir tuteišos silpnybę bei yra dar vienas jos antrarušiškumo įrodymas; b) tai subtili užuomina, jog Jie yra vyrų vaizduotės padarinys, net paranoja, neturinti nieko bendra su realybe, arba c) kadangi ji mišrūnė, Jie Stefai nepavojingi, Jie persekioja tik lietuvius.

tos: lenkiška dalis – rusiškos, o lietuviška – lenkiškos“ (p. 333). Pasak Homi K. Bhabhos, centras apgaubia, apsupa *kitą*, perkelia į jį savo baimes. Stefos atveju, žiūrint dominuojančios lietuvių grupės akimis, būti mišrūnei nėra jokia egzotika ar geidžiamas dalykas, atvirkščiai, vertindami etninį grynumą bei švarumą¹⁴, lietuviai vengia ir kratosi bet kokios galimybės maišytis su kitais. Todėl mišrūnai ir kitos maišymosi formos uždaroje lietuvių bendruomenėje nėra pageidaujami; tokie asmenys yra nekenčiami. Iš tikrųjų Stefa net nelaikoma žmogumi: vienur ji prisimena, jog Vargalys kartais sakydavo, jog ji ne visai žmonių giminės.

Būdama mišrūnė, Stefa puikiai mato ir suvokia tokios „tautų draugystės“ dėsnius, pagal kuriuos „rusai nekenčia lietuvių, lietuviai lenkų, visi sykiu niekina juodukus musulmonus, kur turguj pardavinėja nesezonines kriaušes, arbūzus ir granatus, rusai nekenčia dar neišvažiavusių žydų, bet smarkiausiai visi urmu nekenčia rusų“ (p. 333). Stefos etninis fragmentiškumas čia yra lemiamas veiksnys. Būtent jis išduoda Stefos kitoniškumą. Parafrazuojant vieno Jurgos Ivanauskaitės romano heroję – Ašarą, Stefai neleista būti tikrai (*sic!*) lietuvei, nes tikra lietuvė yra vieniša, ji nepatiria savosios tapatybės susiskaidymo¹⁵.

Tokia nesantaika – vienu metu esant ir rusei, ir lenkei, ir lietuvei – nukreipiama į pačią Stefą, ji tampa vidine jos kova, kuriai vykstant atskiros dalys nežino, ko nekęsti. Julia Kristeva knygoje „Strangers to Ourselves“ analizuoja svetimšalio padėtį ir savijautą šiuolaikinėje visuomenėje. Autorės žodžiais, svetimšalis, priverstas nugrimzti ir užsidaryti savyje, praranda savąjį „aš“. Jis ne-

¹⁴ Kaip švarumo opozicija romane kelis kartus primenamas Stefos gimtojo kaimo vaizdas: papuvusi, dvokianti Bezrečjė, pelkynai; taip pat pačios Stefos įvaizdis – per mėnesines gausiai kraujuojanti moteris. Švarumo ir suterštumo sąvokos priklauso vienai iš kultūrinio mąstymo sričių, kuri abstraktesniame lygmenyje atitinka kultūros ir gamtos santykį. Stefa šiuo atveju atstovauja gamtai, tradiciškai primityvesnei ir žemesnei nei kultūra.

¹⁵ Ivanauskaitė, Jurga. *Sapnų nublokšti*. – V.: Tyto alba, 2000, p. 59.

tenka pasitikėjimo savimi, jaučiasi esąs bevertis, elgiasi pagal kitų norus ir diktuojamas sąlygas, kol galų gale visą save investuoja į nuolatines pastangas būti *kitam*. Kristeva dėsto tokio svetimšalio mintis: „Aš darau tai, ko *jie* nori, bet tai ne „aš“ – „aš“ esu kažkur kitur, „aš“ niekam nepriklauso, „aš“ nepriklausau „sau“, (...) ar „aš“ egzistuoja?“¹⁶ Gavelio Stefos svetimumas yra dvigubas: ir vidinis, ir išorinis. Iš pradžių pajustas tik Vilniaus ribose, ilgainiui jis išsiplečia ir aprėpia visą pasaulį, kol galų gale tampa universalia vienatvė išgyvenančio žmogaus tragedija („Jeigu pasaulyje yra ištis vienišas žmogus – tai aš; esu svetima šitam mieste, šitam pasauly“, p. 357).

Dar gyvendama savo Bezrečjė, Stefa jautė, kad lietuviai yra kitokie. Ji prisimena, kaip visi lietuviai svarstė ir derėjosi, planavo savo ūkį ir ateitį, o tuteišiams tik degtinės tereikėjo. Ne vieną kartą savo galvojimuose Stefa pabrėžia grynumą: tikri lietuviai, tikra vilnietė. Tai bruožas, kurio ji neturi, kurio jai trūksta ir kurio ji šalia kitų dalykų be galo trokšta: „(...) aš klaidingai pavydėjau lietuviams gatvių, namų, minčių, manierų, kalbos, išvaizdos, ribų, meilės, valgymų“ (p. 354). Romane nepasakoma, ką reikia padaryti, norint tapti tikra lietuve ar tikra vilniete. Stefa ne kartą klausia savęs, kodėl jie, lietuviai, kitokie, juk ji prieina prie išvados, kad nedaug ką reiškia juos skiriantis upelis, kalvos ar budintis pasienio policininkas. Vadinasi, tai kažkas kita, kažkas daugiau, tai, ko galbūt negalima jokiais būdais įsigyti. Taip suvoktas grynumo bruožas priklauso Sartre'o elitiškumo-aristokratiškumo idėjai. Pagal ją, lietuviai, būdami dominuojanti grupė, priklauso elitui. Elitas kuria atmosferą, pasireiškiančią tokia retorika: tikra Lietuva, tikri lietuviai su savo tikromis vertybėmis ir tikra morale, su kuria *kitas* neturi nieko bendra, nes šis grynu-

¹⁶ Kristeva, Julia. *Strangers to Ourselves*. – New York: Columbia University Press, 1991, p. 8.

mo bruožas negali būti kitaip įgyjamas, o tik paveldimas¹⁷. Todėl Stefa, to nežinodama, jau pačioje savo odisėjos pradžioje yra pasmerkta pralaimėti. Vis dėlto, nors jaučia nemažėjantį skirtumą tarp savęs ir vilniečių, tarp savęs ir lietuvių, nepaliauja ieškovusi atsakymo. Stefa klausia savęs: kodėl turėjau palikti savo kaimą ir tapti tremtine; kodėl jie, lietuviai, gali būti kitokie; kas jiems davė tokią teisę?

Vienas būdų prisijaukinti svetimą aplinką, tapti jos dalimi ir galbūt kada nors su ja susilieti yra bandyti susirasti draugų ir pažįstamų. Vos atvykusi į Vilnių, Stefa pakliūva į skulptoriaus Tedkos rankas ir tampa jo modeliu. Vėliau ją likimas suveda su Vytautu Vargaliu. Atrodo, kad Stefa nesuranda draugių tarp lietuvių moterų, ypač tarp jų ji jaučiasi esanti kitokia. Moteriška konkurencija čia yra „pagardinta“ dar ir etniniu kitoniškumu. Tačiau net ir jausdamasi kitokia nei lietuvės, Stefa mėgina rungtis su jomis. Viena tokių kovų vyksta tarp Stefos ir Lolitos, Vytauto Vargalio mūzos ir meiluzės. Skaitant romaną, ypač Stefos naratyvą, nuo pat pradžių neatrodo, kad Stefos ir Lolitos draugystė yra paprastas menkesnės vs. viršesnės, vyresnės vs. jaunesnės santykis. Jų dviejų ryšys kinta, transformuojasi, trūkinėja, kol galų gale pasibaigia Lolitos nužudymu. Stefos pažintis su tada dar šešiolikmete Lolita, prasidėjusi kaip Stefos – mokytojos ir Lolitos – mokinės bendravimas, išauga į dviejų bendraminčių sąmokslą: netrukus jos ima dalytis savo meilės nuotykiiais, tampa viena kitos patikėtinėmis. Stefa prisimena, kaip vieną dieną, joms rūkant bibliotekos koridoriuose, Lolita prisipažino, kad mylisi su Gediminu Riauba ir nežino, kaip tai pasakyti savo vyrui. Stefa jaučia Lolitai nuosirdų moterišką prierašumą, kurį laiką yra jai artima ir vadina ją savo mažąja sesute. Tačiau ta mažoji sesutė, saugoma ir globoja-

¹⁷ Sartre, Jean-Paul. *Anti-Semite and Jew*. – New York: Schocken Books Publishers, 1948, p. 27.

ma vyresniosios, labiau patyrusios Stefos, pamažu, pačios Stefos žodžiais tariant, tampa pabaisa – ima vilioti nuo jos Vargalį. Tik tada Stefa pirmą kartą suvokia jūdviejų draugystės tikrąją prigimtį: Lolita tik tarėsi esanti jos draugė, tikroji jų draugystės priežastis buvo suvilioti ir paveržti iš Stefos Vytautą Vargalį. Tokio Stefos praregėjimo ženklai nesunkiai pastebimi jos naratyve: Lolita vadinama bjaurybe, šlykštyne, pabaisa, siurbėle. Būtent tuose pykčio proveržiuose paaiškėja anksčiau nepastebėti Stefos ir Lolitos skirtumai, be abejonės, egzistavę nuo pat jų draugystės pradžios. Stefa jaučiasi pažeminta, paniekinta, išstumta iš gyvenimo. Viskas, kas jai lieka, tai pavydėti ir nekęsti „lavonais žengusios“ Lolitos-Lilitos¹⁸ bei pripažinti savo pralaimėjimą: „(...) ką begalėjau padaryt prieš Lolą lietuvaite, Vilniaus šeimininkę, ji buvo už mane viršesnė, nuspyrė mane atgal į kemsynus, į Bezrečjės dūką“ (p. 360).

Panašiai klostosi ir Stefos santykiai su lietuviais vyrais. Nors ji jiems atsiduoda visa savo esybe – tiek kūniškai, tiek dvasiškai – jos laukia panašūs nusivylimai ir praradimai. Trijų naratorių tekstuose Stefos vaidmuo yra toks menkas, jog jeigu ne jos pačios naratyvas, ji romane ir liktų viena iš tų nereikšmingų, vienur kitur šmėkščiojančių epizodinių veikėjų. Anot Violetos Kelertienės, „būdama Vytauto tariama vergė, jo pasakojime ji slepiama taip, kad net tada, kai Martynas antrajame romano skyriuje atskleidžia intymius, finansinius bei kitokio pobūdžio jūdviejų santykius, kurį laiką skaitytojas juo nepatiki“. Ir toliau: „Stefos nereikšmingumas Vargalio sąmonėje

¹⁸ Taip Lolitą kelis kartus romane pavadina Vytautas Vargalys ir Martynas Poška. Tai akivaizdi Gavelio užuomina į Lilitą (Lilith), žydų legendoje – pirmąją Adomo moterį, jam nepakluserią ir todėl Dievo nubautą – išvartą iš rojus. Lolitos asocijavimas su demone tapusia Lilita Stefą, paklūstančią, atsiduodančią ir duodančią, leidžia lyginti su leva, antrąja Adomo moterimi, kuri, remiantis žydų legenda, yra klusnesnė ir geresnė nei Lolita-Lilita.

ilustruoja jo (kaip lietuvio – D. C.) mąstymo hierarchiją: pirmenybė teikiama lietuviams, nors jis to ir nepasako.¹⁹

„Vilniaus pokeryje“ Stefa reprezentuoja besiaukojančios moters tipą. Ji iš tų, kurios duoda, bet nelaukia atlygio už savo dosnumą. Vyrai jai – aukštesnė žmonių rūšis. Ji – patriarchalinės visuomenės sukonstruota biblinė rojaus Ieva, atsiradusi iš Adomo šonkaulio – taigi menkesnė, antrarūšė. Vienur Stefa galvoja: „Niekad nemaniau, kad vyrai yra nebūtinai mano priedas, veikiau jutau, kad pati esu jų priedas, visad dėjausi su tais, kuriems buvau reikalinga, galėčiau susidėti su dešimčia susyk, man negaila, esu dosni, dievaž, dosni: niekad nesuku galvos, kokia iš to bus nauda, ką iš to pelnysiu, niekad nesu kurio nors laikiusi, jei norėdavo išeit, niekada neišsižeidavau, jei rasdavo kitą, niekad nemaniau, kad jie mane išnaudoja ar atima dalį esybės – moteris privalo būti dosni“ (p. 336).

Moteriškas Stefos identitetas yra nulemtas vyriškojo, jam pavaldus. Toks Stefos įvaizdis yra daugelio vyrų svajonė: lengvai prieinama ir (atsi)duodanti, bet dėl to nesikankinanti ir neprieikštaujaanti, nereikalaujanti atlyginimo, nė kiek neišsižeidžianti, išskyrus tuos atvejus, – kaip su Vargaliu, – kai jos vietą užima kita. Daugeliu atvejų psichologinis Stefos paveikslas prilygtų prostitutės ar viešnamio merginos paveikslui, skirtumas tik tas, kad Stefa už savo paslaugas neima jokio užmokesčio. Taip pat nesunku nuspėti, jog ji niekada nebus lietuvio žmona, geriausiu atveju – tik sugyventinė. Šiuolaikinei „Cosmopolitan“ išugdytai moteriai tai turbūt primintų priešistorinių laikų moterį, savotišką atgyveną, net nekvepiančią feminizmu ar moteriška savigarpa.

Pasak Elizabeth Novickas, žvelgiant į Stefą iš moteriškų pozicijų, jos konstruojamas savęs paveikslas yra nepaprastai tik-

¹⁹ Kelertienė, Violeta. *Ričardo Gavelio postkolonijinis žmogus // Baltos lankos*. – 2004, Nr. 18/19, p. 60.

slus. Jame taikliai apčiuopiami visi tie bruožai, kuriuos moterys priskiria sau ar nori matyti kaip išskirtinai moteriškus.²⁰ Stefos dosnumas toks nesavanaudiškas, toks neišivaizduojamai didelis ir beribis, jog etninio identiteto dramą išgyvenančiai Stefai nieko kita neliaka, kaip tik tapti moters archetipu, žeme ištvirtėle, kuri priklauso visiems, kuria naudojasi visi norintys ir pageidaujantys: „(...) nežinau savo tautybės, nežinau nė tikybos, nežinau, kas esu – turbūt žemė ištvirtėlė, juk žemė priklauso visiems, ji neturi tautybės, neišpažįsta jokios religijos arba išpažįsta visas susyk“ (p. 354). Stefos noras kam nors tarnauti, kuo nors rūpintis kartu yra ir savęs neigimas, kuris, nepaisant sveiko proto, virsta užslėptu pykčiu ir įniršiu; Stefos atveju jis yra nukreiptas į Lolitą. Willeke nuomone, Stefos, kaip moters, savivaizdis šiame romane yra dar menkesnis nei savęs nekenčiančių romano vyrų: vyrai konstruojami kaip išlaikę kritišką atstumą su juos supančia aplinka, moterys – laisva valia pripažinusios savąjį menkavertiškumą, kaip moters tikrosios prigimties ženklą²¹. Pasak Novickas, Stefa aukoja save biologiškai ir kultūriškai: biologiškai – kaip moteris, kultūriškai – kaip tuteišė²².

Šis žemės-gamtos archetipas papildomas dar vienu – motiniškumo – bruožu. Stefai vyrai yra lyg maži vaikai ar kūdikiai, kuriais reikia rūpintis ir globoti: „Buvau jiems visiems tarsiu motina, mažoji mamytė, rūpinausi lyg kūdikėliais, globiau prie krūtinės kaip Didžioji Motina, kaip žemė, kaip pati gamta“ (p. 340). Stefai apsigyvenus lietuviškoje patriarchalinėje Vilniaus aplinkoje, parodomas ne tik jos etninis kitoniškumas, nešvarumas ir todėl, anot lietuvių, akivaizdus menkavertiškumas – ji kolonizuojama

²⁰ Novickas, Elizabeth. *Delving the Nightmare of Ričardas Gavelis' Vilniaus pokeris // Lituanus*. – 2004, 50:3. Žr. straipsnio vertimą šioje knygoje.

²¹ Willeke, ten pat, p. 375.

²² Novickas, ten pat, p. 65.

kaip moteris, paverčiama net ne žmogumi, bet visų išnaudojamu ir laisvai naudojamu objektu. Ir nors tokie simboliai kaip žemė, Motina, gamta lietuviams yra brangūs ir todėl gerbtini, Stefa sulaukia kitokios jų pagarbos, kitokio atlygio. Vargalių senis ne kartą siūlo sūnui Vytautui Vargaliui ją drauge išprievartauti. Visų apleista ir nuvilta, visiems gyvenimo vyrams – Vytautui Vargaliui, Gediminui Riaubai ir Martynui Poškai – pasitraukus iš gyvenimo, Stefa suvokia, jog kova dėl galimybės tapti lietuve ar vilniete yra pralaimėta. Galų gale ji nusprendžia sugrįžti į gimtuosius pelkynus. Tačiau prieš paliekant Vilnių Stefos laukia dar vienas pažeminimas – ji išprievartaujama analiniu būdu. Ir ne bet kieno, o jos kažkada mylėto Martyno sūnaus ir dar dviejų jo sėbrų. Stefos negelbsti tai, jog išprievartavimo dieną ji serga mėnesinėmis. Jauniems vyrams tai ne kliūtis²³. Stefa pažeminama dvigubai: ir kaip marginalė, ir kaip moteris.

Elisabeth Bronfen, analizuodama moters įvaizdžius literatūroje, skiria tris moteriškumo modelius, dominavusius XIX amžiaus Vakarų literatūrinėje vaizduotėje: pirmasis – tai pragaištinga, fatališka, viską griauianti moteris; antrasis – „namų angelas“, šventoji, pasiaukojanti ir trapi būtybė; trečiasis – ypatinga Marijos Magdalietės variacija, atgailaujanti, bet pavojinga puolusi mote-

²³ Analinis santykiavimo būdas yra reikšminga detalė, kuri šalia kitų dalykų simbolizuoja ir kartų skirtumą Gavelio romane – lytinį santykiavimą su Stefa Žilvinas pritaiko savo kartai, jos poreikiams. Jam nėra nieko šventa: jis žiauriai išprievartauja ką tik mirusio tėvo draugę, negerbdamas „tetos Stefanijos“ amžiaus (bandydama susitarti su juo ir jo draugais, Stefa primena jam, kad ji galėtų būti jo mama), nekreipdamas dėmesio į jos fizinę savijautą. Stefa tėra daiktas, kuriuo pasinaudoja sūnūs. Vis dėlto, pabrėžia Kelertienė, to, ką laisvai atidavė subrendusiems vyrams, Stefa niekada neatiduos jų sūnams. Tad nors ji ir negali sukurti teorijos, paaiškinančios priešų esmę, ji turi savo vertybes, orumą ir supratimą, kurį gina ir moteriška intuicija junta – sūnūs nėra verti tėvų (Kelertienė, p. 60). Būtent išprievartavimas yra paskutinis lašas, nulemiantis galutinį Stefos apsisprendimą visiems laikams palikti Vilnių.

ris. Nors Stefa nėra XIX amžiaus lietuvių vaizduotės kūrinys, visi trys Bronfen modeliai gana aiškiai atsekami Gavelio jos sukonstruotame įvaizdyje.

„Vilniaus pokeryje“ yra nemažai mistikos ir detektyvo elementų. Skaitydami romaną sužinome, jog pamažu neaiškiomis aplinkybėmis iš žmogiško gyvenimo pasitraukia visi pagrindiniai romano veikėjai: Vytautas Vargalys pavirsta į vieną iš jo taip nekenčiamų šlubų Vilniaus balandžių; Gediminas Riauba po mirties – nusususi gatvės šunimi; Martynas Poška mirtinai sužalojamas jį partrenkusio sunkvežimio; Lolita paslaptinai nužudoma; dailininkas Tedis „užsidega“. Vienintelė Stefa išvengia Vilniaus susidorojimo su ja (nors romane ir užsimenama apie galimą jos dalyvavimą Lolitos nužudyme). Tad skaitytojas ima pastebėti ir tamsiąją Stefos pusę. Atidesnis skaitytojas pradės klausti savęs apie Stefos gyvenimą Bezrečėj, apie paslaptinę „žinį“ Vasilį ir jos santykius su juo, apie jai Vasilio padovanotą durklą *sacrum*, kuriuo, Stefos teigimu, ji nužudžiusi Lolitą, jo paliepimą važiuoti jai į Vilnių ir atlikti kažkokią misiją. Visos šios detalės, išbarstytos per keturis romano naratyvus, pamažu ima dėtiis į visumą, kurioje viena iš galimų interpretacijų – Stefa yra paslaptinė pusiau mistinė būtybė (Vilniaus Kirkė?), praigaištinga moteris. Tikėtina, jog po šventosios, pasiaukojančios, pasyvios ir trapios būtybės įvaizdžiu slypi pavojaus, kerštinga, viską aplinkui naikinanti jėga²⁴.

Abby Peterson aptaria dvi alternatyvias rasizmo strategijas²⁵:

²⁴ Slaptą Stefos pavojausumą rodo ir faktas, jog jai prasideda mėnesinės. Pagal senus liaudies tikėjimus ir prietarus, mėnesinių sulaukusi mergaitė arba moteris buvo laikoma uždaryta per visą menstruaciją laiką, mat buvo tikima, jog menstruacijos susijusios ne tik su geromis savybėmis, bet yra ir pavojingos: jos paralyžiuoja visuomeninę veiklą, naikina vitalines jėgas. Kai kuriose kultūrose šis tikėjimas yra išlikęs iki dabar.

²⁵ Peterson, Abby. *Introduction // Stranger or Guest? Racism and Nationalism in Contemporary Europe* / S. Fridlitzius, A. Peterson (red.). – Stockholm: Almqvist and Wiksell International, 1996.

antropofaginę, arba žmogėdų, ir antropoeminę. Pirmoji strategija pasireiškia kaip *kito* sunaikinimas jį „praryjant“ ir vėliau metaboliškai transformuojant jį į ląstelę, niekuo nesiskiriančią nuo kitų ląstelių. Kitais žodžiais, tai asimiliacija, *kitą*, svetimą, skirtingą paverčiant panašiu į save, užgniaujant jo kultūrinį ir kalbinį savitumą, uždraudžiant visas tradicijas ir atsidavimą visiems, išskyrus tuos, kurie palaiko naują, visa apimančią tvarką, reikalaudami ją remti ir stiprinti visais įmanomais būdais. Antroji strategija yra *kito* „išvėmimas“, išstumiant jį už normalaus pasaulio ribų, uždraudžiant jam bendrauti su tais, kurie pasilieka viduje. Tai pašalinimo strategija, kai *kitas* yra uždaromas tarp matomų arba nematomų geto sienų: jis ištremiamas už lengvai valdomos teritorijos ribų arba, jeigu nė vienas iš tų būdų neįvykdomi, sunaikinamas fiziškai. Stefos likimas leidžia atsekti abi strategijas²⁶. V. Kelertienė pažymi, jog Stefa yra marginalizuota Vilniaus gyventoja, nes ji – tuteišė, moteris be tautybės, kuriai vis dėlto Vilniaus apylinkės yra namai, nes ji gyveno ten visą laiką. Atvykusi į Vilnių, ji jaučia ją užvaldančią miesto galią. Tiesa, Gavelis kiek užmaskuoja Stefos asimiliaciją. Atrodo, kad ne tiek Vilnius ar vilniečiai nori ją asimiliuoti, kiek pati Stefa to trokšta. Jausdamasi skirtinga, ji žūtbut nori tapti kitokia. Gavelio romane ji tarsi pati nori, kad ją prarytų ir sunaikintų, nes jos tuteišiškumas, arba kitaip – mišrūniškumas, kitoniškumas, jai nėra anokia vertybė, kurią reikia išsaugoti ar ginti nuo svetimųjų, vilniečių, lietuvių. Tiksliau – kadangi jos tuteišiškumas nėra vertybė lietuviams, jai pačiai jos tikroji etninė

²⁶ Be šių dviejų Peterson strategijų, Gavelis siūlo dar vieną – kito (pa)/(iš)naudojimo strategiją. Tai puikiai įvardyta šioje Vargalio citatoje: „Stefa man visiškai įgriso, tarytum netyčia vis painiojasi po kojom, bet ji jau įvykdė savo uždavinį. Man reikėjo žmogaus, kuris padėtų, daug neklausinėdamas, kurį užganėdintų miglotos pasakėlės apie disertaciją ar kokius mokslo darbus. Vilnius nenorėjo tokio duoti“ (p. 107). Stefa pasinaudojama, nes ji prastesnė, be išsilavinimo, tarnauja tiems, kurie jį yra įgiję, tokiems kaip Vargalys.

priklausomybė praranda bet kokią prasmę. Ji su malonumu atsisakytų neaiškaus savo etniškumo dėl galimybės pasivadinti vilniete ir galbūt net lietuve. Asimiliacijai nepavykus, Stefa, Vilniaus išspjauta²⁷, sugrįžta į savo pelkynus. Toks veiksmas yra tolygus Peterson pasiūlytam ištėrimui už dominuojančios grupės teritorijos ribų. Nors Stefa išvengia fizinio sunaikinimo – ji tik išprievartaujama (tai gal net baisiau už mirtį, juk žmogus pažeminamas ir turi su tuo gyventi visą likusį gyvenimą), jos laukiantis dvasinis paralyžius neišvengiamas, skaudus ir triuškinamas.

Diskurso lygmeniu taip pat pastebimi tam tikri ypatumai, susiję su Stefos etniniu ir lyties marginalumu. Vytautas Rubavičius pažymėjo, jog keturios „Vilniaus pokerio“ dalys yra lyg atskiros knygos. Jo nuomone, jų skirtumai yra ne vien leksiniai. Gavelis išradingai modeliuoja savitą personažų mąstymo logiką, pasąmoninių impulsų žadinamą vaizduotę, minčių tėkmę, sąmonės ir pasaulio sąveikos būdus.²⁸ Stefai priklausantis naratyvas pavadintas

²⁷ Vilnius su tokiu „vyriškumo“ simboliu kaip Gedimino bokštas šiame Gavelio romane neabejotinai simbolizuoja vyrišką tvarką, jam suteikiami vyrams būdingi bruožai. Willeke teigimu, Vilnius, impotentiškas žvėris, bijo ir nekenčia moterų – jos mitologizuojamos ir išvirsta į paslaptį, į žmogų panašius „kitus“, į kerėtojas ir išdavikes; joms nepriskiriami tik žmonių giminei būdingi protiniai ir dvasiniai sugebėjimai (Willeke, p. 375). Romanui įsibėgėjant, Vilnius tampa savarankišku, išsigimusiui organizmu, padaru, naikinančiu savo gyventojus. Stefa išvengia jo pinklių jau vien todėl, kad ji – netikra vilnietė, netikra lietuvė. Svarbu paminėti ir opozicijoje „pelkė vs. miestas/civilizacija“ slypinčią simboliką: čia neabejotinai galima įžvelgti dar vieną „moteris vs. vyras“ opoziciją. Anot Almantos Samalavičiaus, Vilnius Gavelio romane patiria savo, kaip totalaus kūno, deformacijas, pasireiškiančias vyriškumo praradimu: miestas degraduoja keisdamas savo lytį, moteriškėdamas (Samalavičius, Almantas. *Lithuanian Prose and De-colonization: Rediscovery of the Body // Baltic Postcolonialism* / V. Kelertas (red.). – Amsterdam–New York: Rodopi, 2006; žr. sutrumpintą lietuvišką variantą šioje knygoje).

²⁸ *Lūžis lietuvių prozoje? // Rubavičius, Vytautas. Neįvardijamas laisvės ženklas.* – V.: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 1997, p. 269.

„Tuteiša“. Tokiu apibendrinimu, atrodo, siekta parodyti jos, kaip individo, nuvertinimą, pabrėžiant jos etniškumą ir lytį, bet ne individualumą. Vis dėlto, pasak Kelertienės, jokiai Stefos kalibro *tuteišai* lietuvių prozoje nebuvo suteikta tiek literatūrinės erdvės. Ir nors jos teksto apimtis, lyginant su kitų romano naratorių tekstais (išskyrus Gedimino Riaubos), yra mažesnė, tai išties unikalus atvejis didžiojoje lietuvių prozoje. Pasak Novickas, vienintelės Stefos naratyvas yra sąmonės srautas. Atskirtas, nesusijęs su romano kontekstu, jis būtų vertinamas nei kaip teigiamas, nei kaip neigiamas dalykas.²⁹ Tačiau turint omenyje dar tris naratyvus, priklausančius lietuviams vyrams, Stefos sąmonės srautas įgauna konkretesnių konotacijų. Autoriaus Stefai parinktas sąmonės srautas dar kartą parodo jos primityvumą, menką išsilavinimą, nesugebėjimą verbalizuoti savo minčių, savotišką protinį atsilikimą. Gebėjimas komunikuoti su pasauliu žodžiu, o tiksliau – teisė kalbėti, romane suteikiama tik vyrams. Nors romane Stefa ir turi savo istoriją, turi savo požiūrio tašką, jis lieka jos vidinė dalis, neišgirstamas kitų. Tad šiame kontekste apskritai moderniu reiškiniu laikomas sąmonės srautas ir čia atsisuka prieš Stefą – suteikia jai regresyvių ir represyvių bruožų.

²⁹ Greičiau net būtų vertinamas kaip teigiamas, nes primintų Jameso Joyce'o garsiojo romano „Ulisas“ Molly Bloom naratyvą. Skirtingai nuo Molly, Stefos naratyve yra labai daug neigimo, o Vytauto Vargalio naratyve, kaip pažymėjo Novickas, dominuoja veikiamosios rūšies veiksmazodžiai. Taip siūloma dar viena įžvalga: „Vilniaus pokerio“ pasaulyje, kontroliuojamame vyrų, moteriai nelieka nieko kita, tik neigti. Willeke ir Rubavičius yra nurodę kitas Gavelio romano paraleles su Joyce'o „Ulisu“. Willeke nuomone, struktūrinės detalės leistų Vytautą Vargalį lyginti su „Ulisu“ pagrindinio herojaus Bloomo paveikslu (Willeke, p. 375). Rubavičiaus vertinimu, šis Gavelio romanas atlieka tą vaidmenį, kurį kadaise literatūroje suvaidino Joyce'as. Tai – sąmoningas (įžūlus) savo kūrybinių principų iškėlimas, prozos tradicijoje plūduriuojančių dorovinių kriterijų neigimas, vyro ir moters kūno temos išplėtojimas, demonstratyvus nesiskaitymas su mitologine lietuvių savigarpa (Rubavičius, p. 266). Be to, Gavelio Vilnius, kaip ir Joyce'o Dublinas, taip iškėliamas į pasaulinių miestų gretas.

Nors Stefa lieka iki galo taip ir nesužinojusi, ko ją į Vilnių siuntė Vasilis, viena galimų priežasčių būtų iš Vasilio gauta paskata surasti ir suvokti savąjį identitetą, savąjį „aš“. Anot Saido, visos postkolonijinės visuomenės savąjį identitetą suvokia per skirtumą, o ne iš esmės. Kadangi skirtumas yra vienas svarbiausių suvokiant santykį su sostine, metropoliu, būtent iš šio santykio gimsta identitetas, kaip tam tikras atsiskyrimas ar nuotolis nuo centro ir savęs teigimas.³⁰ Ši Saido mintis puikiai atsiskleidžia šioje Stefos citatoje: „Aš pasidaviau, aš buvau ir likau tuteiša, ką begalėjau padaryt prieš Lolą lietuvaite, Vilniaus šeimininkę, ji buvo už mane viršesnė, nuspyrė mane atgal į kemsynus, į Bezrečjės dvoką, o aš pasidaviau veik nesipriešindama, nes taip ir netapau tikra vilnietė, visad likau tuteiša, menkysta, vargana tremtinė“ (p. 360).

Stefa nepriklauso Bhabhos trečiosios erdvės (*Third Space*) teorijai, pagal kurią, mažumos – marginalai, gyvenantys centre – sukuria trečiąją, retorinę erdvę ir destabilizuoja centralizuotą autoritetą.³¹ Stefa pralaimi, tačiau pralaimėdama ji teigia savąją (nors savo pačios nevertinamą ir nekenčiamą) tapatybę. Ji – tuteišė, menkysta, vargana tremtinė. Pasak kito romano naratoriaus Vytauto Vargalio, „šiam pasauly lengviausia prarasti save patį“ (p. 21), tuo tarpu Stefa ne tik nėra asimiliuojama, ji ne tik išvengia Vilniaus basilisko apžavų, vienokio ar kitokio *Jų* susidorojimo su ja, bet ir atranda save. Paradoksas: būdama mišrūnė,

³⁰ Cit. iš: Bill Ashcroft, Gareth Griffiths, Helen Tiffin. *Empire Writes Back: Theory and Practice in Post-colonial Literatures*. – London, New York: Routledge, 1989, p. 167.

³¹ Bhabhos teorijoje būtent tokios trečiosios erdvės nestabilumas ir neproporcingumas suteikia galimybę atsirasti tarptetinei, tarptautinei kultūrai, paremtai ne tokios kultūros egzotiškumu ar jos margumu, o jos kultūros hibridiškumo artikuliavimu (Bhabha, Homi K. *The Location of Culture*. – London and New York: Routledge, 1994, p. 38).

ji ištrūksta iš Vilniaus žabangų ir, nors skaudama širdimi ir su neslepiamu kartėliu, sugrįžta į savo gimtąjį kaimą, o gryniesi lietuviai – Vytautas Vargalys, Gediminas Riauba, Martynas Poška, Tadas, Lolita – pradingsta Vilniaus, to „merdinčio miesto“ (Stefa) sutemose. Todėl į klausimą, ar Stefa laimi ar pralaimi, atsakyti nėra lengva, kaip gali atrodyti iš pirmo žvilgsnio. Ji – ir auka, ir nugalėtoja. Gal Gavelis manė, jog šiame pasaulyje gali išgyventi tik tariaimi silpnieji? O Stefos pavyzdys yra autoriaus raginimas būti kuo toliau nuo išsigimusio Vilniaus, bėgti į provinciją, tokią kaip Bezrečjė, į kurią po ilgų klajonių nusprendžia sugrįžti Stefa?³²

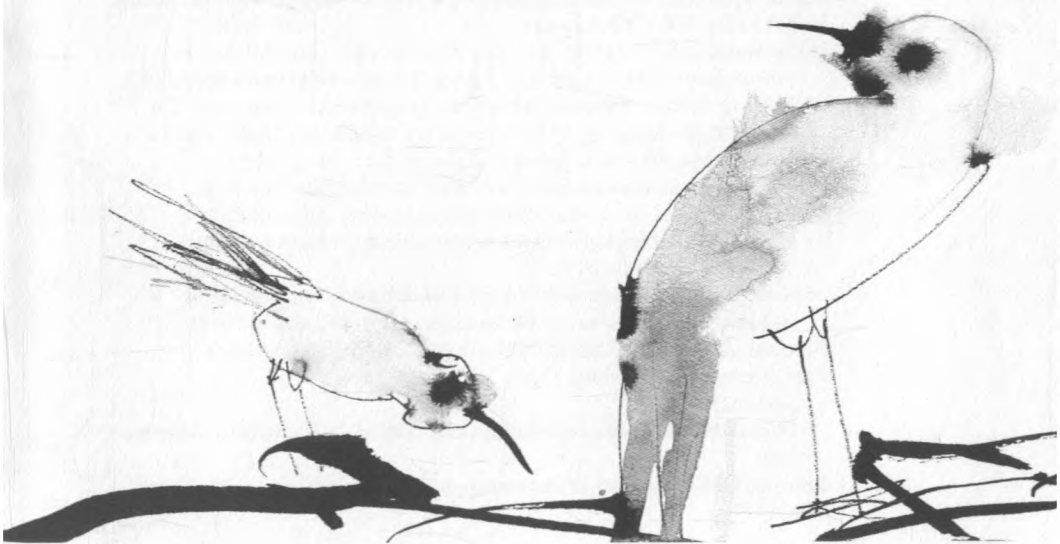
Stefos įvaizdžiu Gavelis atskleidžia tokias dichotomijas kaip „šeimininkas vs. vergas“, „vyras vs. moteris“, „mišrumas vs. grynakraujiškumas“, „savigyna vs. persekiojimas“ (viktimizacija), „melas vs. teisybės ieškojimas“ ir kitas. Stefa atstovauja tipiškam psichologiniam kolonizuotųjų profiliui. Čia kolonizacija yra dviguba: Stefa – marginalizuota, nes yra nelietuvė ir moteris. Kita vertus, Stefa, būdama vienintelė moteris ir tuteišė, kuriai suteikta galimybė turėti savo naratyvą romane, atskleidžia ir parodo pačių lietuvių (Stefos atžvilgiu – kolonizuotojų; sovietų atžvilgiu – kolonizuotųjų) postkolonijinę patirtį bei patirtas deformacijas. Jos pasakojime lietuviai demistifikuojami: parodomas jų menkavertiškumas, suabejojama jų fizinėmis ir psichologinėmis galimybėmis bei pajėgumu, atskleidžiamas dvigubo gyvenimo patologiškumas. Čia jie greičiau sužalotos, traumuotos, vientisumo nesugebančios išlaikyti asmenybės, savimi nepasitikintys herojai. Tik Stefos dėka atsiranda erdvės tokioms įžvalgoms romane. Jos

³² Į šį retorinį klausimą, atrodo, atsako kitas Gavelio romanas – „Prarastų godų kvartetas“ (1997), kuriame, pasak Samalavičiaus (op. cit.), autorius netiki kolonizuotos, bejėgės visuomenės ateitimi ar bent skeptiškai vertina jos demokratėjimo galimybes.

paraštiškumas lietuvių kultūrai siūlo kitokią – radikalią perspektyvą priešintis, kurti, įsivaizduoti alternatyvius ir naujus buvimo bei elgsenos įpročius.

Dalia Cidzikaitė baigė lietuvių literatūros studijas Lietuvoje, vadovaujama prof. V. Kelertienės 2005 metais įgijo daktaro laipsnį Ilinojaus universitete Čikagoje (JAV).

Bibliografija

Ričardo Gavelio kūrybos ir jos analizės bibliografija

APSAKYMŲ RINKINIAI:

- Neprasidėjusi šventė.* – V.: Vaga, 1976.
Įsibrovėliai: apsakymų ciklas. – V.: Vaga, 1982.
Nubaustieji: apsakymų ciklas. – V.: Vaga, 1987.
Taikos balandis: septyni Vilniaus apsakymai. – V.: Vaga, 1996.
Tylos angelas: apsakymų rinktinė. – V.: Tyto alba, 2006.

ROMANAI:

- Vilniaus pokeris.* – V.: Vaga, 1989 (1-oji laida); V.: Vaga, 1990 (2-oji laida); V.: Tyto alba, 2000 (3-ioji laida).
Vertimai:
Vilnas Pokers / Vert. į latvių k. Talrids Rullis. – Rīga: Press nams, 1995.
Poker in Vilnius: ištrauka / Vert. į anglų Laima Sruoginis // *The Earth Remains: an Anthology of Contemporary Lithuanian Prose* / Laima Sruoginis (red.). – V.: Tyto alba, 2002.
Jauno žmogaus memuarai: keturiolikos laiškų romanas. – V.: Vaga, 1991.
Vertimai:
Wspomnienia młodego człowieka / Vert. į lenkų k. Joanna Tabor. – Warszawa: Exlibris, 2002.
Nuoren miehen muistelmät / Vert. į suomių k. Ullia-Liisa Heino. – Helsinki: Donelaitis-seura-Liettuuan ystävät, 1995.
Vilniaus džiazas. – V.: Vaga, 1993.
Paskutinioji Žemės žmonių karta. – V.: Vaga, 1995.
Vertimai:
Friedenstaube / Vert. į vokiečių k. Klaus Berthel. – Oberhausen: Athena, 2001.
Prarastų metų kvartetas. Istorija apie meilę, mirtį ir virusus. – V.: Tyto alba, 1997.

Septyni savižudybės būdai. – V.: Tyto alba, 1999.

Sun-Tzu gyvenimas šventame Vilniaus mieste. – V.: Tyto alba, 2002.

PJESĖS:

Inadaptatus. Pastatyta Šiaulių dramos teatre, 1976.

Sūkuriai. Pastatyta Šiaulių dramos teatre, 1977.

Triumviratas. Pastatyta Panevėžio J. Miltinio dramos teatre, 1986.

KINO SCENARIJAI:

Rungtinės nuo 9 iki 9. Rež. Raimondas Vabalas, Lietuvos televizija, 1980.

PUBLICISTIKOS KNYGA:

Nemirtingumas. Rekonstrukcijos bandymas: knyga apie žurnalistą Vitą Lingį. – V.: Respublika, 1994.

RIČARDO GAVELIO STRAIPSNIAI PERIODIKOJE

(rinktinė bibliografija):

Diletantų epocha ir asmenybės suverenitetas // Literatūra ir menas. – 1989 balandžio 22.

Antidemiurgas, arba Kas yra Vilniaus pokeris // Literatūra ir menas. – 1990 balandžio 21.

Lietuvių literatūra tarp moralinio šauksmo ir privatizacijos // Akiračiai. – 1991, Nr. 10.

Censorship as an Exterminator of a Real World // Rage of Silence: An Anthology of Lithuanian P.E.N. – V.: Baltoji varnelė, 1992, p. 94–96.

Brandaus diletantizmo epocha // Kultūros barai. – 1992, Nr. 10/12.

Antiekonomika kaip tautinio iracionalumo išraiška // Akiračiai. – 1993, Nr. 9.

Tamsioji šviesuomenė, arba Elito gimdymo kančios // Kultūros barai. – 1996, Nr. 10–11.

Literatūros savižudybė // Metai. – 1996, Nr. 8/9.

POKALBIAI SU RIČARDU GAVELIU (rinktinė bibliografija):

Rubavičius, Vytautas. *Esame europiečiai – tokie ir būkime // Literatūra ir menas.* – 1989 kovo 4.

Gadeikis, Liudvikas. *Slibino kiaušinis* // *Nemunas*. – 1990, Nr. 9.
 Kanopkienė, Laima. *Savi ir svetimi* // *Kultūros barai*. – 1990, Nr. 2.
 Grėbliūnas, Alijušas. *Aš šitą miestą mistifikuojau, šlovinu ir prakeikiu* // *Vakarinės naujienos*. – 1993 rugpjūčio 23.
 Vabuolas, Jonas. *Vilnius kaip pasaulio metafora* // *Nemunas*. – 1993, Nr. 10.
 Penki rimti poeto Sigitos Gedos klausimai rašytojui Ričardui Gaveliui // *Metai*. – 2000, Nr. 10.

STRAIPSNIAI APIE RIČARDO GAVELIO KŪRYBĄ (rinktinė bibliografija):

Barūnaitė-Willeke, Audronė. *Mirštančio miesto labirintuose* // *Metmenys*. – 1992, Nr. 63.
 Bukelienė, Elena. *Šėtono pasaulis* // *Švyturys*. – 1990, Nr. 21.
Come into My Time: Lithuania in Prose Fiction, 1970–90 / Violeta Kelertas (red.). – Urbana and Chicago: University of Illinois Press, 1992.
 Gadeikis, Liudvikas. *Ar dar gyvas Vilniaus basiliskas* // *Pergalė*. – 1990, Nr. 5.
 Japertas, Mindaugas. *Racionalizmas ir sprendimų krizė* // *Metai*. – 1991, Nr. 10.
 Jonaitis, Marijus. *Pokeris bažnyčioje* // *Sietynas*. – 1990, rugpjūtis.
 Jonynas, Vytautas A. *Erotinių ir fekaliųjų vizijų siausme* // *Akiračiai*. – 1996, Nr. 1.
 Kalėda, Algis. *Romano struktūros metmenys*. – V.: LKLI leidykla, 1996, p. 83–86.
 Kelertas, Violeta. *Perceptions of the Self and the Other in Lithuanian Postcolonial Fiction* // *World Literature Today*. – 1998, t. 72, Nr. 2, pavasaris; žr. kn. Kelertienė, Violeta. *Kita vertus*. – V.: Baltos lankos, 2006.
 Kelertienė, Violeta. *Postkolonijinis žmogus* // *Baltos lankos*. – 2005, Nr. 18–19.
 Krasnovas, Aleksandras. *Paraboliškoji proza* // *Gimtasis žodis*. – 1991, Nr. 2.
 Kubilius, Vytautas. *XX amžiaus lietuvių literatūra*. – V.: LKLI leidykla, 1995.
 Kuncinas, Jurgis. *Džiaze ne tik merginos* // *Metai*. – 1993, Nr. 11.
 Lapkus, Danas. *Potekščių ribos: uždraustos tapatybės devintojo dešimtmečio lietuvių prozoje*. – Chicago: Mackaus fondas, 2003.
 Rubavičius, Vytautas. *Lūžis lietuvių prozoje?* // *Literatūra ir menas*. – 1990 vasario 3; žr. kn.: Rubavičius, Vytautas. *Neįvardijamos laisvės ženklas*. – V.: Rašytojų sąjungos leidykla, 1997.
 Samalavičius, Almantas. *Apokalipsė dabar: Gavelio variantas* // *Literatūra ir menas*. – 1995 liepos 29.
 Samalavičius, Almantas. *Lithuanian Prose and De-colonization: Rediscovery of the Body* // *Baltic Postcolonialism* / Violeta Kelertas (red.). – Amsterdam–New York: Rodopi, 2006.

- Samalavičius, Almantas. *Pornotopija kaip socialinė kritika* // *Nemunas*. – 1995, Nr. 8.
- Samalavičius, Almantas. *Proza Ričardasa Gavelisa a dekolonizacija: odkrycie ciała* // *Literatura na Swiecie*. – 2005, Nr. 1–2.
- Samalavičius, Almantas. *Strukturbyten i litauisk prosa* // *Var Losen*. – 1996, Nr. 2–3.
- Šilbajoris, Rimvydas. *Grožis nėra būtina meniškumo sąlyga* // *Akiračiai*. – 1992, Nr. 7.
- Šoliūnas, Jonas. *Nuo Gavelio link Havelo* // *Nemunas*. – 1991, Nr. 1.
- Tamošaitis, Regimantas. *Paskutinė Ričardo Gavelio knyga* // *Metai*. – 2003, Nr. 1.
- Zalatorius, Albertas. *Rizikos, žodžio ir veiksmo prasmė* // *Pergalė*. – 1988, Nr. 10.

Pagrindinės Ričardo Gavelio gyvenimo datos

- 1950 spalio 8 (pagal pasą lapkričio 8) gimė Vilniuje, pedagogų Vytauto ir Vandos Gavelių šeimoje.
- 1961 su tėvais persikėlė į Druskininkus, čia baigė vidurinę mokyklą.
- 1969–1973 studijavo teorinę fiziką ir įgijo aukštojo mokslo diplomą Vilniaus universitete. Nuo 1969 gyveno Vilniuje.
- 1973–1977 dirbo Lietuvos mokslų akademijos Fizikos ir matematikos instituto Teorinės fizikos skyriuje, paskelbė mokslo darbų.
- 1973 debiutavo apsakymais „Neprasidėjusi šventė“ ir „Gimimo diena“, išspausdintais žurnale „Nemunas“.
- 1975 susituokė su Nijole Paukštyte.
- 1976 išspausdinta pirmoji knyga – apsakymų ciklas „Neprasidėjusi šventė“. Vėliau išleido dar tris apsakymų rinkinius.
- 1978–1980 dirbo žurnale „Mokslas ir gyvenimas“.
- 1980–1982 dirbo literatūros, meno ir kritikos žurnale „Pergalė“ (dabar „Metai“).
- 1989 išspausdinta pirmoji romano „Vilniaus pokeris“ laida. Vėliau išleisti dar šeši romanai.
- 1992–2002 kaip apžvalgininkas bendradarbiavo su dienraščiu „Respublika“ ir žurnalu „Veidas“.
- 2002 rugpjūčio 18 mirė Vilniuje.

Turinys

LEIDĖJŲ ŽODIS.....	5
SUDARYTOJŲ ŽODIS.....	9
ATSIMINIMAI	17
<i>Liutauras Degėsys</i> . Prisiminimų prisiminimai.....	18
<i>Liudvikas Gadeikis</i> . Tauta nemėgsta išdidžių.....	25
<i>Valentinas Sventickas</i> . Kas po antveidžiu	37
<i>Cornelius Hell</i> . Neatrastas pasaulio rašytojas	40
<i>Vanda Gavelienė</i> . Aš motina – tavo kelio pradžia	44
<i>Nijolė Gavelienė</i> . Sunkiausia nuspręsti, kas yra svarbiausia.....	59
<i>Leo Ray</i> . To jau nebuvo	66
<i>Jonas Grigas</i> . Fizikas Ričardas Gavelis.....	72
<i>Valdemaras Kukulas</i> . Ričardas nepažįstamasis.....	81
<i>Almis Grybauskas</i> . Apie Ričardą Liūtaširdį.....	88
<i>Dalia Jazukevičiūtė</i> . Terminų traumotas dendis	93
<i>Marius Ivaškevičius</i> . Pokalbis be pavadinimo.....	97
<i>Jurga Ivanauskaitė</i> . Raportas apie šmėklą, kuri save vadino Ričardėliu	101
<i>Vytautas Rubavičius</i> . Įminklintas.....	108

UŽRAŠAI PARAŠTĖSE.....	117
LAIŠKAI	125
RIČARDO GAVELIO ESEISTIKA	151
Diletantų epocha ir asmenybės suverenitetas	152
Brandaus diletantizmo epocha	162
Antieconomika kaip tautinio iracionalumo išraiška	170
Antidemiurgas, arba Kas yra Vilniaus pokeris	178
Lietuvių literatūra tarp moralinio šauksmo ir privatizacijos	187
Literatūros savižudybė	201
Tamsioji šviesuomenė, arba Elito gimdymo kančios	205
POKALBIAI.....	227
Penki rimti poeto Sigit Gedos klausimai rašytojui Ričardui Gaveliui. 2000.....	228
Esame europiečiai – tokie ir būkime. Ričardą Gavelį kalbina Vytautas Rubavičius. 1989.....	236
KŪRYBOS ANALIZĖ	249
<i>Almantas Samalavičius</i> . Ričardo Gavelio proza ir dekolonizacija: kūno atradimas	250
<i>Danas Lapkus</i> . Atstumiančio lietuviškumo nauda: berankis lošia pokerį.....	269
<i>Elizabeth Novickas</i> . Pasinėrus į Ričardo Gavelio „Vilniaus pokerio“ košmarą.....	280

<i>Algimantas Valantiejus</i> . Literatūra ir sociologija prie kasdienybės stalo.....	295
<i>Dalia Cidzikaitė</i> . Lietuviško pokerio pinklėse: Ričardo Gavelio tuteišos istorija	312
Bibliografija	333
Pagrindinės Ričardo Gavelio gyvenimo datos	338

RIČARDO GAVELIO KŪRYBOS RETROSPEKTYVA

**„Tyto alba“ leidžia Ričardo Gavelio
kūrybos retrospektyvą.**

2006 m. išleista apsakymų rinktinė
TYLOS ANGELAS

Toliau numatoma išleisti 7 romanus:

JAUNO ŽMOGAUS MEMUARAI

VILNIAUS DŽIAZAS

VILNIAUS POKERIS

PASKUTINIOJI ŽEMĖS ŽMONIŲ KARTA

PRARASTŲ GODŲ KVARTETAS

SEPTYNI SAVIŽUDYBĖS BŪDAI

SUN-TZU GYVENIMAS ŠVENTAME VILNIAUS MIESTE

Bl-77 **Bliuzas** Ričardui Gaveliui : atsiminimai, užrašai paraštėse,
laiškai, eseistika, kūrybos analizė / sudarė Nijolė Gavelienė,
Antanas A. Jonynas, Almantas Samalavičius. – Vilnius :
Tyto alba, 2007. – 336 [8] p. : iliustr.

ISBN 978-9986-16-530-9

Ši knyga sudaryta iš Ričardo Gavelio kolegų, artimųjų, draugų atsiminimų
apie rašytoją, nepausdintų tekstų iš jo archyvo (esė, laiškų), spaudoje
skelbtų analitinių Ričardo Gavelio straipsnių kultūros temomis ir jo
kūrybos analizei skirtų tekstų, iki šiol neskelbtų Lietuvos spaudoje.

UDK 888.2:929Gavelis+888.2-6+
888.2-4+888.2.09

Bliuzas Ričardui Gaveliui

Atsiminimai, užrašai paraštėse,
laiškai, eseistika, kūrybos analizė

Sudarė *Nijolė Gavelienė, Antanas A. Jonynas, Almantas Samalavičius*
Viršelio dailininkė ir meninė redaktorė *Ilona Kukenytė*

SL 1686. 2007 01 18. 13,34 apsk. l. l.

Išleido „Tyto alba“, J. Jasinskio g. 10, LT-01112 Vilnius,
tel. 2497453, info@tytoalba.lt

Spausdino Standartų spaustuvė, S. Dariaus ir S. Girėno g. 39,
LT-02189 Vilnius

Sako, kad jis mėgo gerus daiktus, gerus
gėrimus, gerus kvepalus, mėgo logiką, mirusių
rašytojų draugiją ir bliuzą. Tokį jį prisimena
draugai, nors patys kalba, kad draugų jis
neturėjo ir kad vargu ar įmanoma atkurti
autentišką draugo portretą: iš pradžių trukdo
per plonas laiko sluoksnis, skiriantis nuo
draugo netekties, paskui – per storas metų
klodas, skiriantis nuo draugo gyvenimo.

Todėl ši knyga apie Ričardą Gavelį
neišvengiamai primena džiazą improvizaciją,
kurioje nėra solisto, bet yra bliuzo kvadratas:
atsiminimai apie jį, nespausdinti jo užrašai ir
laiškai, rinktinė jo publicistika ir jo kūrybos
analizė. Ir pagrindinė tema: asmenybės, jos
likimo ir kūrybos refleksija.

ISBN 978-9986-16-530-9

TYTO ALBA

9 789986 165309

www.tytoalba.lt